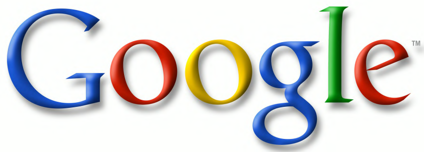
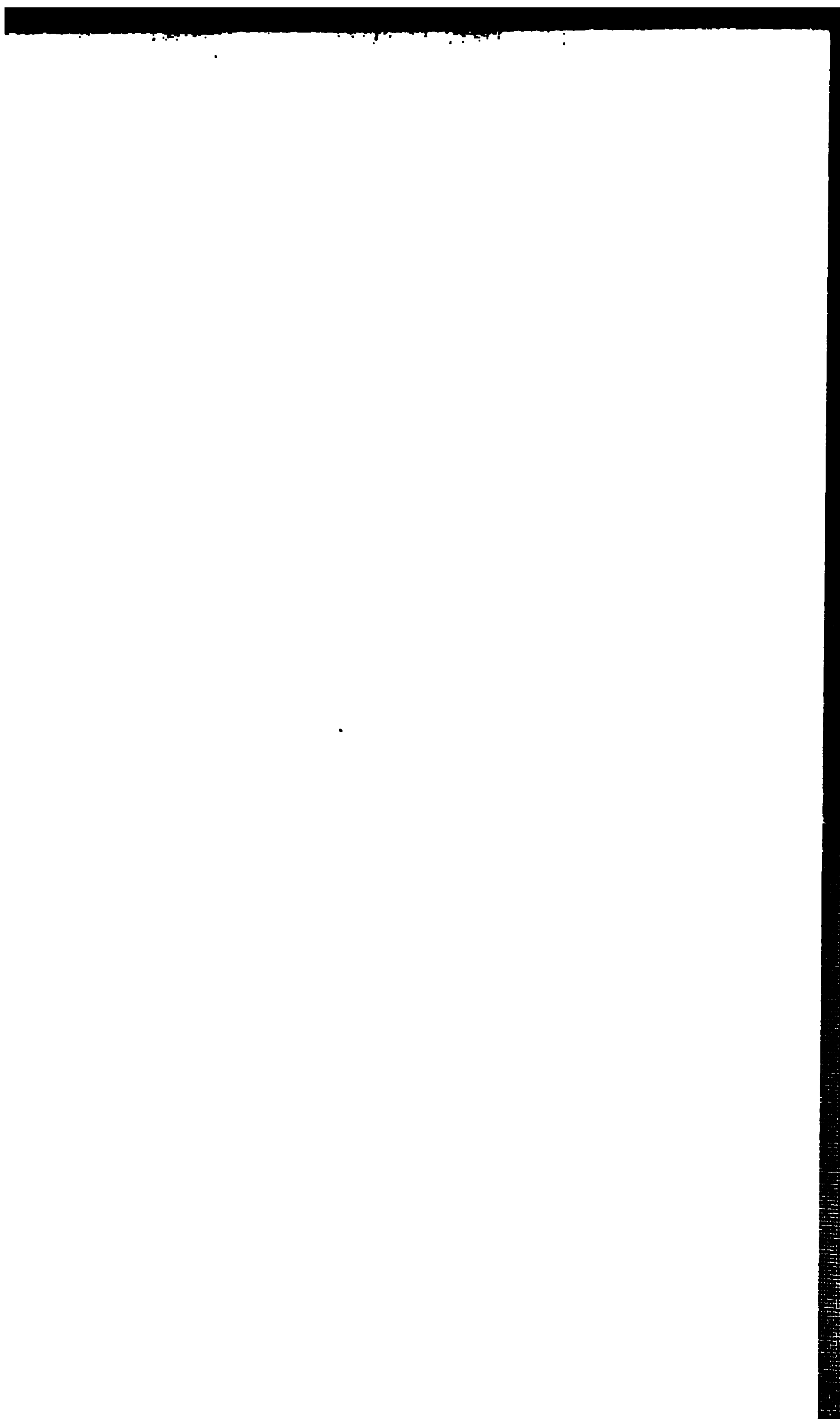

HET FAMILIE- EN KAMPONGLEVEN

OP GROOT-ATJEH.

EENE BIJDRAGE TOT DE ETHNOGRAPHIE

VAN

NOORD-SUMATRA

DOOR

Dr. JULIUS JACOBS.

DEEL I.

Uitgegeven van wege het Kon. Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap.

LEIDEN. — E. J. BRILL.
1894.

Vrijdag 21 Februari 1895

Heden is gestorven aan Malaria de heer Dr. Jacobs 53 j. oud

te Makassar overleden.

HET FAMILIE- EN KAMPONGLEVEN

OP GROOT-ATJEH.

ET FAMILIE- EN KAMPONGLEVEN

OP GROOT-ATJEH.

EENE BIJDRAGE TOT DE ETHNOGRAPHIE

VAN

NOORD-SUMATRA

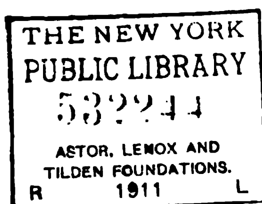
DOOR

Dr. JULIUS JACOBS.

DEEL I.

Uitgegeven van wege het Kon. Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap.

LEIDEN. — E. J. BRILL.
1894.

LEIDEN, BOEKDRUKKERIJ VAN E. J. BRILL.

Den Hoogedelgestrengen Heer
Generaal-Majoor

C. DEYKERHOFF

GOUVERNEUR VAN ATJEH EN ONDERHOORIGHEDEN
RIDDER DER MILITAIRE WILLEMSORDE 4DE KLASSE EN VAN DEN NEDERLANDSCHEN LEEUW

wordt

deze ethnologische schets, als een bewijs van erkentelijkheid
voor de zoo ruimschoots genotene hulp,

opgedragen

DOOR DEN SCHRIJVER.

VOORWOORD.

De door zijne beschrijving der Baliërs en Badoej's bekende ethnoloog Dr. JUL. JACOBS heeft zich wederom verdienstelijk gemaakt door ons het Atjehsche volk, — inzonderheid het deel dat binnen onze geconcentreerde stelling is gevestigd, — uit een volkenkundig oogpunt nader te leeren kennen.

Tot op den huidigen oogenblik is dit werk het eenige van dien aard en dankbaar mogen wij hem zijn, dat hij den moed heeft gehad zulk een omvangrijken arbeid te ondernemen buiten zijne drukke beroepsbezigheden.

Dr. JUL. JACOBS heeft zich met nauwgezetheid van zijne taak gekweten en de door hem behandelde onderwerpen tot in de kleinste bijzonderheden uitgewerkt, zonder in langdradigheid te vervallen.

Zijn levendige en vloeiende stijl maakt dat men het boek met genoegen leest. Zeer zeker zal het dan ook niet onopgemerkt blijven, daar het vooral voor de in Atjeh dienende landsdienaren, zoowel ambtenaren als officieren, eene kostelijke bijdrage is tot de kennis van het inwendige leven en streven der Atjehers. Doch daartoe alleen heeft de schrijver zich niet bepaald, maar zijne studie nog uitgestrekt tot vergelijking van Atjehsche gewoonten en gebruiken met analoge, bij andere volken voorkomende, en heeft hij er telkens op gewezen, welke daarvan niet specifiek Atjehsch zijn. Het werk verkrijgt daardoor tevens eene bijzondere waarde voor de vergelijkende ethnologie.

Zonder twijfel zal het met warmte begroet worden door de eth-

nologen, nu de sluier wordt opgeheven over volkstoestanden bij een tot heden in dat opzicht weinig bekend volk. De stof, die achtereenvolgens wordt behandeld, is bijzonder rijk, zooals men uit de inhoudsopgave kan ontwaren. Het is geenszins ons doel hier van elk der behandelde onderwerpen een beknopt overzicht te geven, omdat zulks ons te ver zou voeren. Doch daarentegen kunnen wij verklaren, dat voor zooverre onze wetenschap en persoonlijke ervaring reiken, de volkstoestanden juist en naar waarheid zijn geschetst.

Eene uitvoerige aanbeveling om het boek te lezen en te bestudeeren mag overbodig heeten, daar het voor zich zelf spreekt en weinigen het, na kennisneming, onbevredigd zullen ter zijde leggen.

De boeiende schrijfwijze van Dr. JUL. JACOBS is er verder borg voor dat men zijn boek niet dor zal vinden, zooals menige ethnologische verhandeling.

Het is ook voor leeken, niet ontzenuwd door het lezen van romans, eene aangename afwisseling van hunne gewone dagelijksche lectuur.

Alvorens deze beknopte aankondiging te sluiten, wensch ik den schrijver eene welwillende beoordeeling van zijn arbeid toe, en vertrouw ik dat de critiek niet uit het oog zal verliezen, dat de onrustige toestand, waarin Atjeh nog steeds verkeert, het doen van ethnologische waarnemingen zeer belemmert.

Moge zij over de behandeling van enkele zaken onvoldaan zijn, laat zij zich dan ten minste erkentelijk betoonen, dat onder de vermelde omstandigheden, Dr. JUL. JACOBS het bestaan heeft ons het Atjehsche volk te schilderen in zijn familie- en geestelijk leven en in zijn huishoudelijk doen en laten.

Kota Radja, 4 Februari 1893.

K. F. H. VAN LANGEN.

INHOUD.

INLEIDING.

Wanneer men een exotisch volk, zonder kracht van wapenen, doch langs vredelievenden weg aan zijne macht wil onderwerpen — immers de politiek, die thans, en wel sedert geruimen tijd, door ons op *Atjeh* gevolgd wordt — dan is het zeker eene eerste voorwaarde, dat men zooveel mogelijk met de zeden en gewoonten, met het leven en drijven, met de traditie en het karakter van dat volk bekend zij. Met die wetenschap toegerust, loopt men dan minder gevaar, bij herhaling, tegen de bedoeling in, in strijd te handelen met de heerschende *adat* van het volk, een *adat* dikwijls, die den grondslag vormt van zijn geheel bestaan en hare sanctie ontvangt, doordat zij sedert tal van eeuwen van het eene geslacht op het andere is overgegaan, doordat zij dus gedragen wordt door eene, het volk heilige, traditie.

Het is thans een twintigtal jaren geleden, dat wij — hoewel met de bajonet vooruit en de sabel in de vuist — onzen voet hebben gezet op Atjeh's bodem. Een gedeelte, zij het dan ook een klein gedeelte, van het volk hebben we sedert voor de kracht onzer wapenen doen bukken, en we hadden daardoor gelegenheid voldoende, om ten minste in hoofdtrekken de ethnologie van *Atjeh* te bestudeeren. Vreemd genoeg, is dat tot dusverre verzuimd!

En dat verzuim mag men niet te licht aanslaan.

Het is sedert de laatste jaren het streven der Regeering en van hare gevolmachtigden op *Atjeh*, om door een beleidvol, vriendschappelijk optreden het Atjehsche volk als het ware tot zich te trekken, om allengs de kloof minder breed te maken, die, als een noodzakelijk gevolg der omstandigheden, tusschen ons en het in

zijne dierbaarste belangen aangerande volk bestaat, en op die wijze op *Noord-Sumatra* een, voor beide volken, zoo zeer gewenschten toestand van rust en vrede in het leven te roepen. En in dat streven wordt de Regeering maar al te zeer gedwarsboomd, doordien velen, die door hunne betrekking met den Atjeher in aanraking komen, zoo bij herhaling blijk geven, niet voldoende bekend te zijn met de *adat* van het volk en daardoor, wel is waar onwetens en onwillens, feiten plegen, die voor den Atjeher diep krenkend en voor zijn eergevoel kwetsend zijn.

Waar iemand, op patrouille zijnde, ongevraagd, zij het ook met de meest vredelievende bedoelingen, een Atjehsch huis binnentreedt, of zelfs, zooals mij onlangs door een officier werd medegedeeld, iemand een kijkje neemt in eene Atjehsche kraamkamer; waar bij eene andere gelegenheid door een ondergeschikt ambtenaar aan een *kĕtjihik* en *imĕm* een stoel wordt aangeboden, terwijl de *oelĕebalang*, die er bij tegenwoordig was, de comparitie staande moest bijwonen; waar weer elders, door eenige officieren, een wild varken wordt neergeschoten en dit in het zich bij de missigit bevindende waterreservoir, dat voor de ritueele reiniging vóór het gebed bestemd is, wordt schoongemaakt, daar begaat men grove fouten, die door den Atjeher als moedwillige plagerijen worden opgevat en alles behalve in staat zijn om een in zijne vrijheid gekortwiekt volk tot ons te trekken.

Zulk roekeloos vergrijp tegen de zeden, tegen de traditie, tegen den godsdienst van het volk, stoot de goedgezinden van ons af en wordt door de kwaadgezinden breed uitgemeten en gretig aangegrepen om hen, die vredesgezind zijn, op nieuw tegen ons in 't harnas te jagen; en voor een groot deel is het juist aan zulke vergrijpen toe te schrijven, dat het gros van het onderworpen deel van het volk zulk eene souvereine minachting jegens ons koestert. De optimisten onder ons mogen dit willen voorbijzien, doch het is niettemin de treurige waarheid, en er zal veel moeten gebeuren voor en aleer we het vooroordeel tegen ons zullen hebben overwonnen. Een eerste vereischte daartoe is een humaan, maar vooral een beleidvol optreden, dat wil zeggen met eerbiediging van de adat van het volk, en daarvoor dient men die *adat* in hare onder-

deelen te kennen. Heeft men zich eens in de gunst van het volk ingewerkt, heeft men het vertrouwen van de massa weten te winnen, dan kan men later trapsgewijze die hervormingen invoeren, die in 't belang van ons zoowel als van het overheerschte volk noodzakelijk mochten blijken.

Dat is trouwens de eenige politiek, die eene koloniale mogendheid heeft te volgen, wil of kan ze niet door kracht van wapenen hare meerderheid doen gelden.

Toen in 1891 de Kolonel F. Pompe van Meerdervoort als Gouverneur van *Atjeh* optrad, was het ook zijne vaste overtuiging, dat, wilde eene vredelievende politiek op *Atjeh* kans van slagen hebben, wij in de eerste plaats met het meer intieme leven van het volk moesten bekend zijn; een volk dat bemerkt, dat we zijne zeden en gebruiken, zijn godsdienst en traditie kennen en eerbiedigen, is als van zelf eerder geneigd tot toenadering en vertrouwelijkheid, en het was deze overweging, die hem er toe leidde, om reeds kort na zijn optreden, mij te vragen of ik tijd en lust had, het Atjehsche volk tot een onderwerp van studie te maken. Lust had ik voldoende; ik had zelf reeds, zoodra ik wist dat ik naar *Atjeh* zou worden overgeplaatst, het plan gevormd om, wanneer de omstandigheden daartoe gunstig waren, mijn vrijen tijd aan dit onderwerp te besteden. Doch het bleek mij alras, dat door den aard mijner betrekking, als Chef van het Hospitaal, die mijne tegenwoordigheid aldaar ieder oogenblik konde noodzakelijk maken, mij iedere gelegenheid werd benomen, om de voorgenomen taak naar behooren af te werken.

Er waren evenwel nog meer bezwaren, die ik deels had voorzien, deels later ontdekte, bezwaren, die mijn geheele plan dreigden in duigen te doen vallen.

In de eerste plaats had ik gedacht, dat de toestand op *Atjeh* zoodanig zoude zijn, dat men, met volkomen veiligheid voor zijn persoon, dagen achtereen onder de ons zoogenaamd goedgezinde Atjehers zou kunnen doorbrengen, een eerste vereischte zeker om het leven en handelen van een volk te kunnen bestudeeren, om met goed gevolg eene aan alle eischen voldoende beschrijving van het volk te kunnen maken; doch dat bleek mij al heel spoedig eene

hersenschim te zijn. Wij waren sedert mijn eerste verblijf op *Atjeh* in 1879 in dat opzicht achteruit gegaan, ten minste zeker niet vooruit.

Een tweede cardinaal bezwaar was, doch dit wist ik reeds vroeger, dat het Atjehsche volk, zooals het thans is samengesteld, geen Ur-volk is, doch zich uit alle mogelijke hetèrogene bestanddeelen heeft gevormd.

Bewoners van *Malakka*, *Maleiers* van de *Padangsche bovenlanden*, heidensche *Bataks*, *Niassers*, *Klingaleezen* uit de meest verschillende oorden van *Britsch-Indië*, *Arabieren*, *Afrikanen* van verschillende stammen, enkele *Javanen* enz. hadden zich met de oorspronkelijke bevolking en met de hier gezetelde *Hindoes* vermaagschapt en uit die componenten was het thans levende geslacht van Atjehers samengesteld. Ieder dezer volken had natuurlijk een deel zijner zeden en gebruiken naar *Atjeh* mee overgebracht, zoodat die van het *oorspronkelijke* volk daaruit moeielijk waren terug te vinden.

Ik bracht tegen het voorstel van den Gouverneur die bezwaren te berde.

Het eerste bezwaar wist hij, ten minste voor een deel, op te heffen, door mij de verzekering te geven, dat hij, zooveel in zijn vermogen was, zoude zorgen, dat ik volkomen betrouwbare berichtgevers tot mijn dienst had, en indien ik noodzakelijk in de kampongs zelve moest zijn, hij die maatregelen zou treffen die c. q. noodzakelijk mochten zijn.

Het tweede bezwaar, dat mij oorspronkelijk het minst overkomelijk scheen, bleek mij, toen ik eens aan den arbeid was getogen, niet zoo groot te zijn, als ik aanvankelijk vermoed had. Wel moest ik alles, wat op *anthropologie* betrekking had, in mijn arbeid achterwege laten, wijl de vermenging der verschillende volken zoo weinig gelijkmatig heeft plaats gehad, dat bij eene nauwkeurige uiterlijke waarneming, de bevolking van de ééne moekim, hier en daar zelfs van onderdeelen er van, duidelijk van die eener andere te onderkennen is; en, hoewel ook in de kleine onderdeelen zeer geringe afwijkingen in zeden en gebruiken, in kleeding en karakter niet te miskennen zijn, scheen het mij toch mogelijk eene ethnologische beschrijving van het volk saam te stellen, die ten minste geldig zou zijn voor het door ons bezette deel van *Groot-Atjeh*.

In dat gedeelte n.l. hebben zich de van elders ingevoerde zeden en gebruiken tamelijk gelijkmatig verdeeld, en die te kennen was voor ons doel voorloopig hoofdzaak.

Mocht later onze macht zich verder in de binnenlanden uitbreiden, dan zou het immers nog tijd genoeg zijn om de kennis, die men eens van land en volk verkregen had, ook verder uit te breiden. Het anthropologisch onderzoek moest evenwel onvermijdelijk van mijn programma verdwijnen, wijl dit tot geheel valsche gevolgtrekkingen zou leiden.

In weerwil dat de Gouverneur POMPE VAN MEERDERVOORT in alle opzichten zijne gelofte gestand deed, kon ik toch, gedurende den eersten tijd van mijn verblijf op *Atjeh*, vooral door omstandigheden, die met mijn dienst in nauw verband stonden, mij niet met zulk een ijver aan de zaak wijden als ik oorspronkelijk gedacht had.

Ik verzamelde evenwel gegevens, stelde mij in verbinding met Atjehers uit verschillende deelen van het onderworpen gebied op *Groot-Atjeh*, toetste de verschillende berichten aan elkaar, vergeleek de afzonderlijke zeden en gewoonten van het *Atjehsche volk* met die van andere volken en was daardoor in de gelegenheid de minder betrouwbare berichtgevers van de betere te onderscheiden.

De Gouverneur POMPE VAN MEERDERVOORT vertrok zeer onverwacht in Januari 1892 van hier; ik verloor daardoor een grooten steun bij de vervulling van de taak die ik op mij genomen en bereids aangevangen had. In zijn opvolger, den Gouverneur C. DEYKERHOFF, dien ik met de wordingsgeschiedenis van den bereids aangevangen arbeid op de hoogte stelde, vond ik evenwel iemand, die in dezen volkomen de gevoelens van zijn ambtsvoorganger deelde. Ook door hem werd mij alle mogelijke steun en hulp toegezegd, die ik dan ook in ruime mate heb ondervonden.

Dank ik den Kolonel POMPE VAN MEERDERVOORT voor de wijze, waarop hij mij heeft weten te inspireeren voor den te ondernemen arbeid en voor de toegezegde, deels ook verleende hulp, den Gouverneur DEYKERHOFF ben ik niet minder dankbaar voor den steun, dien ik van hem mocht erlangen tijdens het samenstellen dezer ethnologische schets.

Voor en aleer ik dit werk aan de pers overleverde, stelde ik

het in handen van twee personen, die ik, uit den aard hunner betrekking en op grond van een veeljarig verblijf alhier, alleszins bevoegd rekende, het door mij geleverde te kunnen beoordeelen. En, dat ik goed gezien had, bleek uit de verschillende wenken, die ik van hen kreeg.

Den Resident van Atjeh, K. F. H. van Langen en den Chef van den Staf alhier, den Luitenant-Kolonel W. G. Nieuwenhuyzen mijn besten dank voor de bereidwilligheid, waarmede zij zich voor die taak beschikbaar stelden en voor de goede wenken, mij bij het bewerken dezer ethnologische schets gegeven. Een woord van dank zij hier eveneens gebracht aan den Luitenant der Infanterie Ch. F. H. Dumont voor de natuurgetrouwe teekeningen, waarmede hij deze schets heeft geillustreerd. Door de conscientieuse opvatting der bereidwillig op zich genomen taak is hij mij bij de beschrijving van verschillende voorwerpen op meesterlijke wijze te hulp gekomen.

Thans iets over het werk zelf.

Dit bestaat feitelijk uit twee gedeelten; in het eerste gedeelte heb ik zooveel mogelijk alles behandeld, wat tot het eigenlijke familieleven behoort, zooals huwelijk, zwangerschap, geboorte, opvoeding, ziekten, dood, lijkbezorging, erfrecht, karakterschets en alles wat daarop betrekking heeft; terwijl in het tweede gedeelte, dat meer als het technische gedeelte kan worden opgevat, de verschillende ambachten, land- en tuinbouw, vischvangst, huisbouw, inrichting der huizen, kampongs, volksspelen en dergelijke onderwerpen behandeld worden. Uit den aard der zaak konden evenwel beide gedeelten niet scherp van elkaar worden gescheiden.

Het eerste gedeelte heb ik, om redenen, boven vermeld, bijna geheel uit den mond van eenige goed betrouwbare berichtgevers, die mij door het bestuur waren aangewezen, moeten opschrijven, en die ik, door ze goed te salariëeren, aan mij wist te verbinden.

Daar ze wisten, dat zij, bij het eerste onjuiste bericht, dat ik kreeg, onverwijld uit hunne tijdelijke betrekking zouden worden ontslagen, en ik hen in de meeste gevallen zelf, in andere gevallen den een door berichten van den ander, heb kunnen controleeren, heb ik de overtuiging dat alles der waarheid getrouw door mij is neergeschreven.

Een tweetal minder betrouwbare berichtgevers was reeds in 't begin door mij ontslagen, hetgeen bij de anderen bekend was. Een mijner berichtgevers bracht vier jaren op de kweekschool voor Inlandsche onderwijzers te *Fort de Kock* door en toonde tamelijk goed de Hollandsche taal machtig te zijn. Hij was meer bepaald *geregeld* in mijn dienst en ging dagelijks met eene reeks van vragen de verschillende kampongs in, om, na genomen informaties, den volgenden morgen de antwoorden bij mij binnen te brengen.

Ook gebruikte ik hem ter controleering der anderen.

Atjehsche woorden, voor zoover ik die noodig had, schreef hij in Hollandsche karakters voor mij op, planten en plantendeelen, die in de schets genoemd worden, moest hij opsporen en meebrengen, opdat ik ze zou kunnen definiëeren, terwijl ook nu en dan gereedschappen, kleedingstukken en zelfs preciosa door hem werden meegebracht, indien ik die ter beschrijving noodig had. Daarbij had hij voor mijn doel in zijn voordeel, dat hij niet, wat men noemt, een fanatiek Atjeher is en onbewimpeld zoowel de schaduwzijden als de lichtzijden zijner natie voor mij blootlegde. Dit had ook het voordeel, dat hij vooral ook zoogenaamd bijgeloovige gebruiken, die bij sommige voorvallen in het leven van den Atjeher plaats hebben, en die men anders niet zoo gemakkelijk te weten komt, vrijmoedig meedeelde, te vrijmoediger ook wijl hij zelf, door zijne opvoeding elders, er niet aan geloofde, zooals hij mij telkens meedeelde, uit vrees dat ik hem voor even onontwikkeld zoude aanzien als de groote massa.

Ook was het in zijn voordeel, dat hij als tolk nu en dan sommige ambtenaren op hunne reizen naar de verschillende onderhoorigheden had vergezeld en dus iets meer van *Atjeh* gezien had dan de moekim, waartoe hij behoort.

Nu is deze wijze om eene ethnologische beschrijving van een volk saam te stellen, ik erken dit volmondig, zeker niet de meest verkieslijke, doch waar omstandigheden, als *in casu*, eigen waarneming in den weg staan, daar is zij de eenige wijze om het volk te leeren kennen, mits men met omzichtigheid en met inachtneming van de meest mogelijke voorzorgen tegen misleiding te werk ga. Dit nu heb ik in 't oog gehouden.

Trouwens, het zal wel in de zeldzaamste gevallen voorkomen, dat iemand, die de zeden en gebruiken van een volk beschrijft, met eigen oogen die gebruiken kan waarnemen, welke het meer intieme leven van het volk raken.

Het tweede gedeelte van het werk heb ik daarentegen geheel uit eigen waarneming geput.

Ik heb in dit werk alleen dat gedeelte van het Atjehsche volk besproken, dat zich binnen onze geconcentreerde stelling op Groot-Atjeh bevindt, dat is dus in den noordwestelijken hoek van Sumatra, die ten noorden en noordwesten door de zee, ten zuidwesten en zuiden door onze posten te Lamtih, Lamdjaméë, Bĕlang, Kĕtapang doea, Lampĕnĕroet en Lambaroe, en ten oosten door die te Siroen, Lampĕrmai, Tjot-Iri, Roempit, Boekit Karang, Lamjoeng en Pakan Kroeng Tjoet wordt ingesloten. In dit gedeelte van Groot-Atjeh hebben zich de oorspronkelijke bewoners in hoofdzaak gekruist met Niassers (Oleh-leh), Maleiers, Arabieren en Klingaleezen; met deze beide laatsten vooral in het middelste gedeelte onzer nederzetting. Natuurlijk hebben die volken ook hooger op hun invloed doen gelden.

Hoewel ik geen beslist oordeel er over mag uitspreken, voor en aleer daarnaar een opzettelijk onderzoek is ingesteld, meen ik, op grond van de door mij ingewonnen berichten, thans reeds te mogen verklaren, dat de zeden en gebruiken in de volgende bladzijden opgeteekend, in hoofdzaak ook gelden voor het overige gedeelte van Groot-Atjeh en misschien ook voor een groot deel der Noord- en Oostkust; terwijl in de staatjes langs de Westkust, door eene groote immigratie van Maleiers van Sumatra's Westkust, de Maleische invloed sterker in het oog springt en vooral de matriarchale verwantschapsgebruiken sterk op den voorgrond treden.

Het schijnt mij van groot belang toe, dat in de voor ons bereikbare kuststreken een nauwkeurig onderzoek naar de ethnologische afwijkingen, die daar mochten voorkomen worde ingesteld, wijl dit immers van grooten invloed kan zijn op de daar door ons te volgen politiek.

Zooals men uit den loop dezer schets zal ontwaren, is het Atjehsche volk op ethnologisch gebied zeker een der belangrijkste van

onzen archipel, wijl we daar *zulk* een *pêle-mêle* van gebruiken aantreffen, *zulk* eene zonderlinge samenvloeiing ook van soms geheel heterogene instellingen, dat, al wist men dit niet reeds uit andere feiten, men al dadelijk tot de gevolgtrekking moet komen, dat in den loop der tijden verschillende invloeden zijn werkzaam geweest, om het volk saam te stellen, zooals het zich thans aan ons voordoet.

Het is om die reden, dat ik het bij de beschrijving van vele der bij de Atjehers voorkomende gebruiken, noodig oordeelde, voor zoover ik dit kon nagaan, andere volken op te sommen, bij welke dezelfde gebruiken voorkwamen of nog voorkomen, ten einde te kunnen opsporen of ook nog andere volken dan de ons reeds bekende, in vroegere eeuwen naar *Sumatra's Noordpunt* zijn overgestoken en daar een deel hunner zeden en gebruiken hebben achtergelaten.

De Atjehsche benamingen, achter enkele woorden geplaatst, de overige Atjehsche uitdrukkingen en pantoens die in het werk voorkomen, heb ik neergeschreven, zooals ik ze uit den mond van de Atjehers heb opgevangen.

Of ze orthographisch Atjehsch zijn, weet ik niet, daar ik de taal niet machtig ben, doch zeker is het, dat ze zoo worden uitgesproken, met uitzondering alleen, dat de sluitletter *r* zoo goed als niet wordt gehoord. Zoo klinkt *dapoer* als *dapoe-ĕ*. Ook de *r* in het midden van een woord wordt met een eigenaardig half keel-, half nasaalgeluid uitgesproken en is misschien het best door *ng* weer te geven. De *h* als sluitletter klinkt als een nauw hoorbare *ch*.

Op volledigheid mag mijn werk geen aanspraak maken; er blijven op ethnologisch gebied, in den ruimsten omvang genomen, nog zeer vele vraagstukken ter beantwoording over, die ik evenwel aan latere waarnemers moet overlaten, wijl de omstandigheden daarvoor thans niet gunstig zijn.

Ik vlei mij evenwel, *iets* geleverd te hebben, dat voldoende is, om ons *„im Grossen und Ganzen"* beter bekend te maken met het volk, dat ons sedert 20 jaren bezig houdt en van welks eigenaardige zeden en gebruiken wij tot dusverre zoo goed als niets wisten.

Mocht mijn werk er toe leiden, dat we niet meer met zulk eene minachting neerzien op een volk, dat in zijn onverschrokken tegen-

stand tegen zijne overweldigers, ons levendig onze eigene geschiedenis van 1568—1648 in 't geheugen terugroept. De naam *sloeber*, die in den mond van zoo menig officier en mindere als bestorven ligt, wanneer hij over een *Atjeher* spreekt, wordt allengs een eeretitel, evenals de naam *Geuzen* in onzen roemrijken strijd tegen het overmachtige *Spanje*.

Mocht mijn werk er vooral ook toe leiden, dat we meer eerlijk en der waarheid getrouw het Atjehsche volk beoordeelen, welks moraliteitsstandaard waarlijk niet lager staat dan die van ieder ander uitheemsch volk, niet lager ook dan die van onze eigene of eenige andere Europeesche natie; dat waarlijk zoo slecht niet is, als het in den regel door ons wordt uitgekreten en welks ondeugd het in onze oogen is, dat het met eene innige doodsverachting en met waren heldenmoed, die ons veeleer bewondering moest afdwingen, ons iederen duim gronds betwist, dien we ons, rechtens of onrechtens dan, willen toeëigenen.

En eindelijk mocht ik door deze schets, behalve dat de ethnologie van *Nederlandsch Indië* daardoor met eenige gegevens verrijkt wordt, ook bewerkt hebben, dat de Regeering en hare gevolmachtigden op *Atjeh* niet langer in hunne goede bedoelingen worden gedwarsboomd door een onhandig optreden hunner ondergeschikten, opdat hier weldra een voor beide partijen zoo zeer gewenschte toestand van rust en vrede in het leven worde geroepen.

HUWELIJK.

A. VORM VAN HET HUWELIJK.

AGNATISCHE VERWANTSCHAP. — HAAR VERMOEDELIJKE OORSPRONG. — TIJDPERKEN DIE AAN DEZE VERWANTSCHAP VOORAFGINGEN.

Is het den in de ethnologie ingewijden lezer uit de inleiding tot dit werk reeds gebleken, dat tot het samenstellen van den *Atjehschen staat*, zooals die thans, en dat reeds sedert een paar eeuwen, bestaat, verschillende invloeden van buiten, dat wil zeggen, verschillende volken, moeten zijn werkzaam geweest, nog te meer zal hem dit duidelijk worden bij het bespreken van het onderhavige onderwerp.

Immers, hoezeer ook het huwelijk en de consequenties daarvan bijna geheel op koranische instellingen zijn gebaseerd, zijn de verhouding der beide echtgenooten onderling en de vorm van het huwelijk zeer afwijkende van hetgeen ons daarvan van elders bekend is en verraden ons in alles, dat hier verschillende invloeden moeten hebben ingewerkt.

Het huwelijk op *Atjeh* is, om het onder een zekere rubriek te brengen, een zuiver *agnatisch*, tevens in zekeren zin een *exogamisch* huwelijk.

Met de vrouw toch sterft haar geslacht uit, wanneer zij geene broeders heeft; alleen de man plant het geslacht voort.

Hier geldt zonder eenige restrictie: *Mulier est finis familiae*; immers de kinderen, uit het huwelijk verwekt, behooren den vader; zij worden beschouwd als *zijn* bloed te zijn en *niet* dat der moeder. De vrouw is *zijn* eigendom, dat hij van hare ouders of naaste

bloedverwanten heeft gekocht en dus ook evenals zijn akker, zijne vruchtboomen, zijn vee, de vruchten die ze afwerpt. De kinderen volgen dan ook den staat van den vader en niet dien van de moeder. Heeft iemand in concubinaat kinderen verwekt bij zijne slavin, en heeft hij die kinderen als de zijne erkend, dan volgen zij den staat van den vader en hebben in alles dezelfde rechten als zijne kinderen, bij zijne wettige vrouwen verwekt, alleen met uitzondering van het erfopvolgingsrecht.

Volgens Mohammedaansche voorschriften mag men niet huwen met zijne eigene slavin, tenzij men haar eerst de vrijheid heeft gegeven; doch men mag wel de slavin van een ander huwen, 't geen op *Atjeh* meermalen voorkomt.

In dit geval zijn evenwel de bij haar verwekte kinderen vrij, terwijl daarentegen de kinderen van een slaaf, verwekt bij eene vrije *Atjehsche* vrouw, het eigendom worden van den meester van den slaaf, hoewel dit in strijd is met de Mohammedaansche voorschriften, die instantelijk bepalen, dat kinderen, wier ouders één van beiden slaaf is, den rechtstoestand der moeder volgen. Het *partus sequitur ventrem*, welke Romeinsche wetsterm bij de meeste Maleische stammen van *Sumatra* vrij algemeen geldt en zeer waarschijnlijk vroeger ook hier van kracht was, kent men hier thans niet meer.

Bij de *Redjangers* en *Lampongers* van *Zuid-Sumatra* bestaat evenzeer de agnatische verwantschap [1]). Wanneer nu de familie bij ontstentenis van zonen, zou uitsterven, wordt bij hen eene dochter aangewezen, om de familie in stand te houden. De persoon, met wien het meisje eventueel huwt, moet zich verbinden, en dit wordt bij bekkenslag bekend gemaakt, om na het huwelijk bij haar d. i. bij de ouders te komen inwonen, terwijl de eerste zoon, uit dat huwelijk geboren, de erfgenaam wordt van de waardigheid en titels van den grootvader. Doch dit bestaat op *Atjeh* niet.

Wel kan een *oeléebalang* of ander voornaam hoofd met erfelijken titel, die geene zonen doch wel eene gehuwde dochter heeft, met voorbijgaan van de andere erfgenamen van zijne betrekking, bij

1) Wilken, Oostersche en Westersche rechtsbegrippen.

zijn leven zijn schoonzoon als zoodanig aanwijzen, doch dit moet in elk geval de goedkeuring c. q. van den Sultan en ook van de andere hoofden van het oeléebalangschap, of indien het een lager beambte is, die van den *oeléebalang* zelven wegdragen, 't geen in de meeste gevallen ook gebeurt; doch regel is dit niet en rechten kan de schoonzoon daarop in geen geval doen gelden.

Wij hebben hier dus met een zuiver patriarchalen vorm van het huwelijk te doen, wat de verwantschap tot de progenituur betreft, en dit gaat zelfs zoo ver, dat de vrouw, op gevaar af van echtscheiding of verstooting van de zijde van den echtgenoot, geen recht heeft, om de vrucht, waarvan ze zwanger is, af te drijven, dan met voorkennis en volkomen instemming van den echtgenoot, aan wien immers reeds de ongeboren vrucht behoort.

Dit feit nu moet ons te opvallender voorkomen, wijl *Atjeh* in de tijden van zijn bloei bijna aanhoudend voeling had met de Maleische stammen van *Sumatra*, bij wie zelfs heden nog het matriarchaat in volle kracht is of bij wie het ten minste op lange na nog niet is uitgestorven en ook vele *Atjehsche* Sultans vele dier stammen gedurende langeren of korteren tijd onder hun scepter hadden, en immigraties van fortuinzoekende families uit die streken naar het, om zijn rijkdom en macht overal bekende, *Atjeh* toen aan de orde van den dag waren; te opvallender ook, wijl een zeer voorname reste van het matriarchaat hier tot op den huidigen dag is bewaard gebleven, in zooverre nl. dat de man bij zijn huwelijk zijne kampong verlaat en bij zijne schoonouders, resp. zijne vrouw, komt inwonen en deel uitmaakt van de kampong zijner vrouw, geheel dus als met de soekoe-inrichting in de Padangsche bovenlanden, waar het matriarchaat nog in volle kracht is.

Onder sommige omstandigheden — het behoort trouwens tot de uitzonderingen — volgt de vrouw den man, b. v. bij geheele ontstentenis van naverwanten van de vrouw, of indien de betrekking van den man hem speciaal voorschrijft zich voortdurend elders op te houden. Zoo komt dit o. a. dikwijls voor bij *oeléebalangs*, die veelal hunne verschillende vrouwen naar hunne residentie brengen, wijl zij deze niet aanhoudend en voor langeren tijd kunnen verlaten. Komt het in een zeldzaam geval bij een gewoon kampongman voor,

dan blijft hij deel uitmaken van zijne eigen kampong, dan wel van de kampong waar hij zich eventueel met der woon vestigt. Sterft hij, dan keert de vrouw naar hare eigene kampong terug, tenzij door de wederzijdsche familieleden en op verzoek der vrouw anders wordt beslist; de kinderen eventueel blijven in ieder geval tot de kampong van den vader behooren.

Voegen we nu nog daarbij, dat er wel is waar voor de vrouw, zooals we zullen zien, eene koopsom wordt betaald — welke koopsom nauwelijks dien naam verdient, daar de vader der jonge vrouw zich veel grootere uitgaven heeft te getroosten voor woning en complete inrichting der jonge lieden, terwijl daarenboven nog die koopsom niet aan den vader, doch feitelijk aan het meisje zelf onmiddellijk na de *nikah* (zie later) wordt uitbetaald — dan moet ons dit onaantastbaar recht van den vader op zijne kinderen, vooral op *Sumatra*, eenigszins vreemd voorkomen.

Het is, dunkt mij, niet onwaarschijnlijk, dat we hier aan Arabischen invloed te denken hebben. Bij eene ons onbekende vroegere bevolking van *Atjeh* toch zal tamelijk zeker de matriarchale verwantschap bestaan hebben, evenzeer als dit eeuwen geleden bij zeer vele andere stammen van *Sumatra* bestond; het feit, dat de man inhuwt in de kampong zijner vrouw geeft ons eenigszins het recht tot dit vermoeden. Zooals bekend is, bestond tot kort voor het optreden van MOHAMMED, bij de *Arabieren* het matriarchaat, doch reeds met neiging tot overgang in het patriarchaat, dat zich later al meer en meer baan brak en het matriarchaat, tot op misschien kleine herinneringen daaraan na, verdrong.

Nu is het bekend dat Atjeh, voor zoover wij de geschiedenis van dat land kennen, sedert de 16e eeuw aanhoudend aan Arabische invloeden is blootgesteld geweest. Voortdurend waren het Arabische wet- en schriftgeleerden, die hier hun invloed op de vorsten uitoefenden en hen in het creëeren en wijzigen der wetten behulpzaam waren. Bekend is het verder, dat *Arabieren* zelfs als sultan over *Atjeh* regeerden. Zoo nam een *Arabier*, onder den titel van *Badroe 'l-alam Sjerif Haschim Djamaloe 'd-din*, van 1699 tot 1702 en zijn zoon als Sultan *Djamaloe 'l-alam* van 1704 tot 1723 den sultanszetel in, gedurende welken tijd *Atjeh* vele hervormingen, na-

tuurlijk in Arabische richting, onderging, en het is niet onwaarschijnlijk dat èn door den machtigen invloed van Arabische oelama's èn door hervormingen van genoemde sultans, vooral van den laatstgenoemde, het oorspronkelijk matriarchaat allengs door de agnatische verwantschap werd verdrongen.

De Europeanen, die in 't laatst der 16de en 't begin der 17de eeuw *Atjeh* bezochten, om handelsbetrekkingen aan te knoopen en ons over die bezoeken tamelijk uitvoerige beschrijvingen nalieten — ik noem hier o. a. BEAULIEU, MENDEZ PINTO, DAVIS — laten ons omtrent het onderhavige punt geheel in 't onzekere; uit niets blijkt ons dat in die tijden de vrouw op Atjeh in hooger aanzien stond dan thans, doch evenmin, dat hare positie toen even inferieur was als heden ten dage.

Wanneer ik zeg dat de verandering, die er in den vorm van het huwelijk met betrekking tot de progenituur te eeniger tijd moet hebben plaats gehad, aan Arabischen invloed moet worden toegeschreven, dan is dat ook niet meer dan een vermoeden, een vermoeden evenwel, dat een hoogen graad van waarschijnlijkheid in zich sluit.

We mogen evenwel bij de beoordeeling van dit feit niet uit het oog verliezen, dat vele andere naties haar aandeel hebben geleverd voor de bevolking van *Atjeh.* Zoo is het niet twijfelachtig dat in vroegere eeuwen bewoners van Malakka, met name vooral de *Mantra's*, van wie we thans nog een overblijfsel vinden in de bovenlanden van het groote schiereiland, nl. tusschen het *Ophir*-gebergte en de *Sĕlangoer*-rivier, in grooten getale naar de Oostkust en de Noordpunt van *Sumatra* emigreerden en er allengs de oorspronkelijke bevolking verdrongen, die waarschijnlijk meer naar de binnenlanden de wijk nam of zich met de indringers vermaagschapte, en dat ook de *Bataks* een voornaam deel uitmaakten van de Ur-bevolking van *Atjeh.*

Zelfs gedurende de nieuwere geschiedenis van *Atjeh* hebben nog voortdurend, zij het dan op kleinere schaal, verhuizingen van de Westkust van het Maleische schiereiland naar *Atjeh* plaats gehad en invoer van *Bataksche* slaven en slavinnen naar hier heeft zelfs nog heden ten dage plaats.

Deze gecroiseerde Ur-bevolking werd later, misschien in den aanvang onzer jaartelling, door de *Hindoes* overvallen.

Het is niet onwaarschijnlijk [1]), dat die *Hindoe*-immigratie aan de Noordoostkust van *Atjeh* plaats had en op linguistische, lexicographische en ethnologische gronden mag men als vrij zeker aannemen, dat die Hindoes van uit Achter-Indië kwamen. De opvallend groote overeenkomst tusschen de Atjehsche taal en eene der talen, die in Achter-Indië worden gesproken, nl. het *tjam*, en de omstandigheid, dat sommige zeer bijzondere gebruiken, die men in Achter-Indië aantreft, ook op Atjeh voorkomen, laten daaromtrent bijna geen twijfel over. Ik kom op dit punt later nog terug. „De toenmalige bevolking van *Groot-Atjeh* wist de *Hindoes* aan zich te onderwerpen of schatplichtig te maken", zegt VAN LANGEN; waaruit dat blijkt is mij evenwel niet duidelijk, doch kan voor ons doel onverschillig zijn. Zeker is het dat ze in grooten getale naar *Atjeh* kwamen en dat zij zich, zooals uit de hier en daar gevondene beschreven graven en steenen blijkt, nog al verspreid hebben, al had misschien hunne hoofdvestiging in de tegenwoordige *XII Moekims* plaats.

Dat hun invloed op de oorspronkelijke bevolking groot moet geweest zijn kan eenigszins worden afgeleid uit het feit, dat nog zoovele van de tegenwoordige plaatsnamen aan de taal der *Hindoes* zijn ontleend en dat ook in de *Atjehsche* taal daarvan nog duidelijke sporen te vinden zijn [2]). Dat zij dus ook op de zeden en gebruiken een machtigen invloed moeten hebben uitgeoefend behoeft niet betwijfeld te worden, vooral ook wanneer men bedenkt, dat het *Atjehsche Hindoe-rijk* stand hield tot ongeveer in de eerste helft der 16e eeuw, toen het door de Mohammedanen werd overvleugeld en de banier met de halve maan zich allengs op de bouwvallen van het *Hindoe-rijk* overal ontplooide. Volgens de *Atjehsche* kronieken is het meer speciaal de derde *Atjehsche* sultan nl. *Alaoe 'd-din al-Kahar* (1530—1552) geweest, die de bestaande gebruiken en instellingen van het *Atjehsche* rijk regelde en tot *adat* verhief [2]). De *Hindoes* werden intusschen tot den *Islam* bekeerd en zoo had men

---

1) VAN LANGEN, De inrichting van het Atjehsche staatsbestuur onder het Sultanaat. Bijdr. t. d. T. L. en Volkenkunde van N. I. 1888 p. 385.

2) VAN LANGEN, l. c.

dus eene bevolking, die uit *Mantra's* (*Mantirs*), *Bataks*, *Hindoes* en *Islamieten* was samengesteld, waarbij zich nog eene massa vreemdelingen voegden, die van heinde en verre naar het machtige *Noord-Sumatraansche* rijk overkwamen en zich met de reeds aanwezige bevolking vermaagschapten. Tot deze laatsten behooren vooral kolonisten uit *Hindostan*, die zelfs thans nog in grooten getale naar hier overkomen, en het type van menig *Atjeher* verraadt ons duidelijk hoezeer zij zich met de aanwezige bevolking hebben gecroiseerd. Uit de omstandigheid, dat een *Boeginees*, onder den titel van *Alaoe'd-din Ahmad Sjah*, zich in 1723 den weg tot den troon wist te banen, zou men misschien mogen afleiden, dat ook deze natie toen destijds door een niet gering aantal op *Atjeh* vertegenwoordigd was en een grooten invloed wist uit te oefenen op den gang van zaken.

Voegen we hier nu nog bij, dat *Atjeh*, in zijn bloeitijd vooral, en zelfs nog tot op onze komst alhier, zijne slaven en slavinnen grootendeels van *Afrika* trok, die meestal tot de *Habesji-* (*Abessiniërs*), de *Nobi-* en de *Sawhalistammen* behoorden; en dat ook deze tot de vorming van het tegenwoordige ras veel hebben bijgedragen, bewijzen de gelaatskleur, het gekroesde haar en het geheele type van zoo menig pasarganger, dien men hier dagelijks te aanschouwen krijgt. Ook slavinnen uit *Nias* afkomstig, bekend als *Indische* schoonheden, waren hier ten allen tijde zeer gewild. Zoo zit in de *moekim Mĕrassa*, vooral in de tegenwoordige bevolking van *Oleh-leh*, veel *Niasch* bloed.

En zoo zàl men begrijpen, dat van de eigenlijke autochthonen van *Atjeh* zoo goed als niets meer over is en dat het tegenwoordige volk een anthropologisch mixtum vormt, waaruit het oorspronkelijke type niet meer te herkennen is, een mengelmoes, dat zelfs den ijverigsten en geduldigsten anthropoloog tot vertwijfeling brengt. Ieder onderzoek in die richting is dan ook vrij wel een monnikenwerk, dat daarenboven niet het minste vertrouwen verdient.

Dat nu — en hierop wensch ik terug te komen — al die genoemde volken ook invloed moeten hebben uitgeoefend op de zeden en gebruiken van het *Atjehsche* volk is buiten twijfel en wordt ons ook door de vergelijkende ethnologie duidelijk. Doch van al deze

zijn er in de laatste eeuwen zeker geene geweest, die zulk een machtigen invloed op de zeden van het volk hebben uitgeoefend als de *Arabische Mohammedanen*, en 't schijnt mij om die reden niet zoo geheel onwaarschijnlijk, dat door hun invloed het vroeger bestaand matriarchaat, tot op een kleine reste na, door de agnatische verwantschap is verdrongen.

Of zouden wij moeten aannemen, dat de toestand, zooals die thans is, reeds voor de *Hindoe*-invasie op *Atjeh* bestond, dat de ons onbekende vroegere bevolking het matriarchaat had, doch dat onder den invloed der *Bataks*, bij wie ten minste thans de agnatische verwantschap bestaat, deze allengs naar hier is overgebracht?

Bij de onmogelijkheid, die er voorshands is, om ook maar een tipje van den sluier op te lichten, die *Atjeh's* ver verleden bedekt, is het moeilijk hierover een besliste uitspraak te doen; wij kunnen ons dienaangaande alleen in gissingen verdiepen.

Eene zaak mag, mijns inziens, met een hoogen graad van waarschijnlijkheid worden aangenomen, nl. dat de vroegere bewoners van *Atjeh* de matriarchale verwantschap hadden en dat de agnatische verwantschap van veel lateren datum is en van buiten af is ingevoerd. Ik kan mij ten minste moeilijk voorstellen, dat, zooals *Meerwaldt* [1]) beweert van de niet *Maleische* volken van *Sumatra*, de patriarchale inrichting der familie hier de oorspronkelijke is geweest en onder Maleischen invloed later alleen het klein weinigje, dat hier aan het matriarchaat doet denken, later zou zijn ingevoerd.

Juist het groote gewicht, dat het eenige, dat aan het matriarchaat herinnert, op het familieleven uitoefent en dat zoo lijnrecht indruischt tegen de beginselen, waarop de patriarchale verwantschap is gebaseerd, moet ons als van zelf er toe leiden om aan te nemen, dat, zooals ik boven als mijne meening uitsprak, de laatste de eerste heeft verdrongen. *Meerwaldt's* bewering zou voor *Atjeh* dan alleen opgaan, indien wij aannemen dat het vroegere matriarchaat op *Atjeh* door eene patriarchale inrichting van het familieleven is voorafgegaan, om later weer voor de agnatische verwantschap

---

1) *Meerwaldt*, „Wijzen de tegenwoordige zeden en gewoonten der *Bataks* nog op sporen van een oorspronkelijk matriarchaat". Bijdr. t. d. T. L. en V. kunde van N. I. 2e afl. 1892. p. 207.

plaats te maken. En daarvoor is wel iets te zeggen. Immers uit vele gebruiken en ceremoniën — ik kom hier later nog meermalen op terug — mag men bijna met zekerheid aannemen dat in de vroegste tijden van *Atjeh's* geschiedenis, misschien bij de autochthonen van *Atjeh*, huwelijk door bruidroof en de daaruit volgende patriarchale inrichting der maatschappij heeft bestaan. En dan zouden we voor *Atjeh* drie verschillende verwantschaps-tijdperken kunnen aannemen, nl. I de patriarchale verwantschap met bruidroof, II de matriarchale verwantschap en III weer de patriarchale verwantschap met restes van de beide voorgaande. Zooals ik zeg, kunnen we ons dienaangaande slechts in gissingen verdiepen, wijl over *Atjeh's* ver verleden een bijna ondoordringbare sluier hangt, en 't schijnt mij uiterst twijfelachtig toe, of we ooit met volkomen zekerheid de vroegere verwantschapstoestanden van Noord-Sumatra zullen kunnen bepalen.

II. TUSSCHEN WELKE PERSONEN IS HET HUWELIJK OP ATJEH VERBODEN?

Op de vraag in hoeverre een huwelijk tusschen twee personen geoorloofd is, zoude ik eenvoudig kunnen antwoorden dat, op een paar zeer kleine uitzonderingen na, hierbij in alles de Moslimsche voorschriften worden opgevolgd. Moge ook al de Atjeher niet kunnen gelden als voorbeeld van iemand, die zich in alle opzichten conscientieus houdt aan de bepalingen, welke zijn godsdienst hem voorschrijft, zijn zijne godsdienstige denkbeelden ook sterk doorweven met hetgeen een fanatiek *Mohammedaan* als kettersch en heidensch betitelt, in zake het huwelijk, dat wil zeggen, in zake de verwantschapsbetrekking tusschen man en vrouw onderling, houdt hij zich streng aan het door den godsdienst voorgeschrevene. Ik moet er evenwel al dadelijk bijvoegen, dat die verbodsbepalingen of liever de uitlegging daarvan, vooral als het meer in de onderdeelen komt, aan het gros der *Atjehers* niet altijd bekend zijn, en dat men in ieder voorkomend geval zich tot een wetgeleerde vervoegt, ten einde te weten te komen of een voorgenomen huwelijk tusschen twee

personen, die elkaar in een verren graad van verwantschap bestaan, volgens godsdienstige wet en adat is geoorloofd.

Vier verschillende personen, die ik ieder afzonderlijk hierover ondervroeg en onder welke een hooggeplaatst ambtenaar, die mij als zeer bekwaam in deze zaken was aanbevolen, gaven mij geheel tegenstrijdige berichten; de een brak af hetgeen een ander mij als volkomen juist had opgegeven, en niet uit zucht tot misleiding, doch omdat ze de leidende gedachte, die aan het in 't leven roepen dier verbodsbepalingen moet hebben voorgezeten, de basis, waarop ze waren gebouwd, niet begrepen, totdat ik ten laatste iemand vond, die als wetgeleerde bekend, volkomen daarvan op de hoogte was en ook zeer dikwijls door de Atjehers dienaangaande geraadpleegd wordt. De opgaven nu, die hij mij verstrekte, komen bijna geheel overeen met hetgeen de godsdienst desbetreffende voorschrijft. Hoewel nu die *Mohammedaansche* verbodsbepalingen op het huwelijk aan velen der lezers niet onbekend zullen zijn, heb ik toch gemeend, zij het dan volledigheidshalve, ze hier in 't kort te moeten aanhalen, te eer ook, wijl, zooals ik reeds zeide, men hier eene enkele maal een zeer geringe afwijking vindt.

Het huwelijk dan is verboden:

a. met een persoon, die in klimmende of dalende linie iemand in bloedverwantschap bestaat, met de ascendenten en descendenten, dat is dus met ouders, grootouders, enz. of kinderen en kleinkinderen, enz.

b. met een persoon, die iemand in de zijlinie bestaat tot en met in den 3den graad, dat wil dus zeggen met zijne zuster, zijne nichten en zijne volle tantes, nl. zusters van een zijner ouders.

Eenigszins in strijd met deze bepaling komt het op *Atjeh* evenwel voor, dat de zoon van een ouderen broeder huwt met de dochter van een jongeren broeder, met zijn *siwali.* Ook is het hier niet verboden, dat de dochter van een ouderen broeder huwt met den zoon van een jongeren broeder; zoo is, om een voorbeeld te noemen, de in onze Atjeh-geschiedenis bekende *Tĕkoe Oemar* onder meer (hij heeft zeven wettige vrouwen) ook gehuwd met zijne nicht *Tjoet Din*, dochter van *Tĕkoe Nanta*, een oom van vaderszijde. Toch wordt zulk een huwelijk, dat men hier *soerak tapak* (*soerak* =

tegen den draad in, „het tegenovergestelde van iets", *tapak* = voetzool, dus: „tegen de voetzolen in") noemt, zelden gesloten, wijl men algemeen gelooft, dat het niet gelukkig kan zijn, een der echtgenooten spoedig sterft of twist en oneenigheid in het huwelijk zeker te wachten zijn. Deze twee genoemde gevallen mogen eveneens voorkomen, wanneer het in dezelfde verhouding is tot de moeder.

De meer orthodoxe Mohammedanen, die volmondig de bloedverwantschap tusschen man en vrouw in die twee gevallen erkennen, zoodat het huwelijk dus volgens de letter der wet onbestaanbaar zoude zijn, redden zich er uit, door te beweren dat in die gevallen reeds twee malen *confusio sanguinis* heeft plaats gehad, zoodat de bloedverwantschap niet meer zoo heel sterk is. Ik moet hier nog bijvoegen, dat halfbroers en -zusters, alsmede stiefouders, in dezen worden beschouwd als volle broers en zusters of als eigen ouders.

Bij de met de oorspronkelijke *Atjehers* hoogstwaarschijnlijk stamverwante *Bataks*, die immers ook de agnatische verwantschap hebben, neemt men bij voorkeur de dochter van zijn moeders broeder tot vrouw [1]) en het wordt daar als een vergrijp tegen de adat, als eene veronachtzaming der familiebetrekking aangemerkt, wanneer iemand zijne nicht, die, wat leeftijd aangaat, bij hem zou passen, voorbijgaat. Zulk een verzuim wordt dan ook meestal door geschenken aan de gemankeerde familie eenigszins goedgemaakt.

Zoo iets nu bestaat op *Atjeh* niet.

De twee voorgaande (sub *a* en *b*) verbodsbepalingen gronden zich op den Koran, Hoofdstuk IV vs. 27 en 28 [2]), waar het heet: „Het „is verboden te huwen met uwe moeders, uwe dochters en uwe „zusters, en uwe tantes zoowel van vaders- als van moederszijde, „de dochters van uwe broeders en zusters, uwe zoogsters, uwe „zoogzusters, de moeder uwer vrouwen en uwe stiefdochters, welke „gij onder uwe bescherming hebt genomen en uit vrouwen geboren „zijn, met welke gij reeds omgang gehad hebt..... Huw ook niet „met de vrouwen uwer zonen, die uit u zijn ontsproten, noch met „twee zusters. Het is verboden getrouwde vrouwen te huwen be-

1) Meerwaldt, l. c.
2) Vertaling, uitgegeven onder toezicht van Dr. Keyzer. 2e druk 1879.

„halve die, welke als slavinnen in uwe handen zijn gevallen.....
„Al hetgeen hier niet verboden is, is geoorloofd".

Uit deze aanhaling blijkt tevens, dat ook het huwelijk verboden is:

c. bij *zoog*verwantschap, die geheel beschouwd wordt als bloedverwantschap, zoodat dus een huwelijk onbestaanbaar is met bloedverwanten in de opgaande en neerdalende linie van zijne zoogmoeder, alsmede in de zijlinie, doch hier tot in den tweeden graad. Men mag dus niet huwen met de zuster of broer van haar of hem, die dezelfde zoogster had als de persoon in kwestie.

De zoogverwantschap strekt zich echter alleen uit tot den zuigeling en later tot zijne eventueele nakomelingen en niet tot zijne bloedverwanten in de opgaande linie en de zijlinie.

Op Atjeh wordt zoogverwantschap aangenomen te bestaan, indien een kind drie malen door de zoogster is gezoogd. Men houdt hier dus het midden tusschen de *Sjafi'itische* bepaling, die vijf malen en die van *Aboe-Hanifat*, die reeds éénmaal als voldoende aanneemt om zoogverwantschap te doen ontstaan. Dit aantal van drie malen is, naar ik meen, ook aangenomen op *Java*, door alle *Mohammedaansche Sumatranen* en ook op *Malakka*, waar overigens overal de *Sjafi'itische* ritus wordt gevolgd, en het is niet onwaarschijnlijk, dat alle *Sjafi'iten* thans dit maximum van drie hebben aangenomen.

Zoogverwantschap wordt op Atjeh en Malakka, en misschien ook elders, niet meer aangenomen wanneer een kind, dat reeds over één jaar oud is en reeds gewone voeding heeft gebruikt, door eene andere vrouw gezoogd wordt.

Het is zeker om de mogelijkheid van een huwelijk in de beperkte kleine maatschappijen, waaruit *Atjeh* als 't ware bestaat, niet al te zeer te bemoeielijken en vergissingen te voorkomen, dat hier, wanneer een kind, om de eene of andere reden de moederborst niet kan nemen, zelden de toevlucht wordt genomen tot eene vreemde zoogster, b. v. eene buurvrouw, doch dat deze taak in de meeste gevallen wordt overgenomen door de moeder der jonge vrouw, dus door de grootmoeder van het kind, op welk algemeen op Atjeh verspreid vreemd gebruik ik later terugkom. Kan ook deze niet in de voeding voorzien en is daarvoor geen ander fami-

lie-lid beschikbaar, dan brengt men het kind het liefst met geiten- of koemelk groot en gaat men slechts in de hoogste noodzakelijkheid over tot het nemen van eene vreemde zoogster.

Kinderen van verschillende ouders, die een derde zelfde persoon als zoogster hadden, mogen, zooals uit het vorenstaande blijkt, evenmin met elkaar huwen.

d. het huwelijk met *aan*verwanten is verboden, dus een huwelijk met de vrouw van een zijner ascendenten of descendenten, met de ascendenten zijner eigene vrouw of de descendenten zijner vrouw uit een vorig huwelijk; deze bepaling geldt evenzeer voor de zoogverwantschap als voor de bloedverwantschap.

Tot deze rubriek behoort ook het verbod om te huwen met zijne schoonzuster, nl. de vrouw van zijn overleden broeder; op Atjeh komt dit evenwel eene enkele maal voor, zooals we later zullen zien. Ik maak van dit feit opzettelijk gewag, omdat bij sommige volken zeer bepaald is voorgeschreven de weduwe van den overleden broeder te huwen.

Verboden is verder een huwelijk met eene dochter in ontucht verwekt of met twee zusters of zoogzusters tegelijk; wel mag men de tweede zuster huwen, indien de eerste is overleden. Ook heeft men nooit tegelijk twee vrouwen, van welke de eene de tante is van de andere.

*Aan*verwantschap wordt gerekend te bestaan van af het oogenblik van den eersten *coïtus*, niet van af de *nikah.* Is men gehuwd, dat wil zeggen, is het huwelijk voltrokken en sterft de vrouw vóór dat de man den *coïtus* met haar heeft kunnen uitoefenen, dan wordt het beschouwd, alsof het huwelijk niet heeft plaats gehad en mag de man dus een der familie-leden van de vrouw ten huwelijk nemen.

Geene vrouw mag hertrouwen, zoolang ze niet met zekerheid weet, dat haar vorige man is overleden, 't geen door deugdelijke bewijzen moet gestaafd zijn, b. v. in geval hij in den oorlog vermist wordt of op reis gegaan zijnde, niet is teruggekeerd. Na den dood van haar man moet zij vier maanden en tien dagen wachten voor ze weer mag hertrouwen, tenzij ze zwanger is, als wanneer ze dient te wachten tot na afloop van hare bevalling.

Deze bepaling is voorgeschreven in Hoofdstuk II vs. 234 van den Koran, waar het heet: „Indien zij die sterven, vrouwen nalaten, „moeten deze vier maanden en tien dagen wachten. Is deze tijd „verloopen, dan is het geene zonde, als zij naar billijkheid met „zich zelve handelen."

Is eene vrouw van haar man gescheiden, dan moet ze drie *koroa* wachten, d. i. tot ze driemaal weer gemenstrueerd heeft, gelijk is voorgeschreven in den Koran, Hoofdst. II, vs. 228.

Is zij op een leeftijd, dat zij nog niet menstrueert of dat de *menopause* reeds is ingetreden, dan is de termijn op drie maanden gesteld (Hoofdst. LXV, vs. 4). De termijn, die de vrouw, hetzij na den dood van haar man hetzij na echtscheiding, moet wachten voor ze opnieuw mag huwen heet op Atjeh *idat*, het Arabisch *iddah*.

De slavenhandel of slaveninvoer, zooals die vóór onze komst op Atjeh bestond, is thans tot een minimum gedaald; geheel opgehouden heeft die, zelfs in het aan ons onderworpen gedeelte, op verre na niet, doch bepaalt zich bijna uitsluitend tot den invoer van *Bataksche* slaven en slavinnen. De koranische verbodsbepalingen nu, die op een huwelijk van een vrij persoon met eene slavin (*boedak*) zijn gesteld, zijn ook voor *Atjeh* van volle kracht. Volgens deze bepalingen kan iemand niet te gelijk eigenaar en echtgenoot van eene slavin zijn; niemand kan dus met zijne eigene slavin huwen, dan na haar eerst hare vrijheid gegeven te hebben, hetgeen hier gewoonlijk geschiedt door het aanrichten van een eenvoudig feestmaal, waarbij eenige genoodigden en ook de meester met zijne slavin aanzitten; dit geldt dan als een bewijs, onder getuigen gegeven, dat zij voortaan als eene vrije vrouw moet beschouwd worden. Een huwelijk met de slavin van een ander is wel geoorloofd en kwam hier vroeger bij herhaling voor; thans is dit uit den aard der zaak minder geworden. Zulke huwelijken werden trouwens alleen onder de armere klassen der Atjehsche maatschappij gesloten, wanneer het uitzicht op een beter huwelijk gering is, of de man om de eene of andere reden geen ander huwelijk kan sluiten. Zelfs een huwelijk van eene vrije vrouw met een slaaf behoorde vroeger niet tot de zeldzaamheden.

Niets verhindert evenwel den *Atjeher* om bij zijne vrouw of

vrouwen nog eenige slavinnen als bijzitten (goendih) te hebben; brengt zulk eene bijzit een kind ter wereld, dat de eigenaar der slavin als het zijne erkent, dan wordt, zooals wij boven reeds zagen, dat kind als een vrije *Atjeher* beschouwd, doch wordt ook de moeder, na den dood van haren eigenaar, vrij.

e. huwelijk met een persoon, die een anderen godsdienst belijdt, met een niet-*Mohammedaan*, is evenzeer op *Atjeh* verboden, concubinaat met zulk een persoon is evenwel geoorloofd.

Concubinaat tusschen personen als bedoeld sub *a*, *b* en *c* wordt als bloedschande beschouwd en op Atjeh met den dood gestraft; ook tusschen personen als sub *d* bedoeld is concubinaat niet geoorloofd, doch schijnen de strafbepalingen daarop iets milder te zijn.

C. BRUIDSWERVING, HUWELIJK EN WAT DAAROP BETREKKING HEEFT.

Het huwelijk op *Atjeh* is geheel volgens Mohommedaansch-juridische begrippen, een koop, waarbij het meisje van haren vader of voogd wordt gekocht voor een bedongen prijs.

De vrouw wordt dus hier beschouwd als eene zaak, door wier bemiddeling men zijn eigen geslacht tracht voort te planten. Aan deze verplichting, om nl. tot de instandhouding van zijn geslacht, van zijne familie mee te werken, zal zich, al doet hij dit juist niet altijd met die bedoeling, geen *Atjeher* onttrekken, en een ongehuwde *Atjehsche* man behoort dan ook tot de zeldzaamheden.

Onder die zeldzaamheden kan men de personen rekenen, die door aangeborene of later verkregen lichaamsgebreken voor het huwelijk en voor de procréatie ten eenenmale ongeschikt zijn, zooals krankzinnigen, idioten, hermaphroditen, personen behept met andere defecten aan de genitaalorganen of wanstaltige misvormingen aan andere organen, lepralijders e. a.

Zelfs personen met perverse geslachtsneigingen, zooals er op Atjeh evenzeer als daarbuiten voorkomen, zullen zich, vooral als dit in de hoogere standen voorkomt, toch eene vrouw aanschaffen, die

meestal heel spoedig wegens het niet voldoen aan de sexueele verplichtingen van den kant van den echtgenoot, een eisch tot echtscheiding instelt, tenzij men haar misschien eenige licenties toestaat en haar overigens door geschenken voor zich weet te behouden.

Het is notorisch, ook bij de *Atjehers*, dat een met ons bevriend hoofd ook in dien toestand verkeert. De maatschappelijke niet alleen, doch ook de godsdienstige vormen leggen hem nu eenmaal de verplichting op om ten minste met ééne vrouw saam te leven en aan die verplichting kan hij, als voorganger der onder hem geplaatste maatschappij, zich het allerminst onttrekken.

De koopprijs, die hier in den regel voor een vrouw wordt betaald, en die afhankelijk is van de gegoedheid van beide partijen, variëert tusschen 4 en 50 dollars (*ringgits*).

Daar nu dit geld niet aan den vader der jonge vrouw doch aan deze onmiddellijk na de huwelijksinzegening (*nikah*) wordt ter hand gesteld en verder ook de vader van het meisje te zorgen heeft voor de installatie der jonggehuwden, zoodat ze volgens hun stand kunnen leven, zoo moet dit betalen van een bruidschat (*djinaméé*) evenals in de meeste Mohammedaansche landen van onzen archipel, meer beschouwd worden als eene door den godsdienst voorgeschrevene formaliteit, waardoor de man als 't ware eigenaar van zijne vrouw wordt.

Sterft de bruidegom na de huwelijkvoltrekking, doch nog vóór dat hij bezit van zijne vrouw genomen heeft (ik kom hier later op terug) dan blijft de *djinaméé* het eigendom der bruid, tenzij bij eene tevoren gemaakte overeenkomst, hierover anders is beslist.

Indien de bruidegom, nog voor de formeele samenkomst, van het huwelijk afziet, dan ontvangt hij de helft van de *djinaméé* terug; dit is alweer geheel volgens het in den koran hieromtrent voorgeschrevene: „Verstoot gij eene vrouw, vóór gij haar hebt aan„geraakt, maar nadat gij haar een huwelijksgift hebt toegekend" (Hoofdst. II v. 238). Ziet daarentegen de bruid van het huwelijk af, dan geeft zij de *djinaméé* in haar geheel terug, alsmede eene kleine som voor eventueel gemaakte onkosten.

De *djinaméé* wordt op *Atjeh* bijna zonder uitzondering onmiddel-

lijk na de huwelijksinzegening uitbetaald, hoewel het niet verboden is, dit na vooraf gemaakte overeenkomst, ook later te doen. De koopsom eerst in dienstbaarheid bij den aanstaanden schoonvader verdienen, zooals dit bij de oude *Hebreën* en o. a. ook nog op *Bali* [1]) geschiedt, komt op Atjeh uiterst zelden voor; daarentegen is het wel regel, dat men de helft der koopsom in klinkende specie, de andere helft in preciosa of andere zaken van waarde uitbetaalt.

Er is mij geen volk in *Ned. Indië* bekend, waarbij op zulk een jeugdigen leeftijd huwelijken worden gesloten als bij de *Atjehers*. Wel heb ik in de Soenda-landen, met name in *Bantěn*, huisvrouwtjes ontmoet, die nauwelijks den leeftijd van 10 à 11 jaar hadden bereikt, doch dat waren in ieder geval uitzonderingen op den regel, terwijl op *Atjeh* huisgezinnen bestaande uit een man van 15 en eene vrouw van 9 à 10 jaar volstrekt niet tot de zeldzaamheden behooren. Ja, zelfs een meisje van 7 à 8 jaar woont, volgens alle bestaande bepalingen wettig gehuwd, niet zelden met een jongeling samen, die nauwelijks het dubbele in leeftijd telt of is formeel de zooveelste echtgenoote van een dertigjarigen liefhebber; slechts in de zeldzaamste gevallen huwt een volwassen meisje b. v. van 15 à 16 jaar oud, voor de eerste maal. Van al die preliminairen, die bijna overal elders een huwelijk voorafgaan, als daar zijn, vrijages, verliefde scènes, coquetterieën, liefdesdranken, toovermiddelen om de of den uitverkorene tot zich te trekken, van minnezangen en dergelijke is hier dan ook in den regel geen sprake; te minder ook wijl, zooals te begrijpen is, het meisje nooit een stem in deze voor haar zoo gewichtige gebeurtenis gegeven wordt, ja zelfs den knaap dikwijls een zeker meisje, hem soms geheel onbekend, door zijn vader wordt opgedrongen. Een meisje heeft, alweer volgens de Mohammedaansche wetsbepalingen, geen recht om over hare hand te beschikken. Zij is het eigendom van haren vader of, bij ontstentenis van dezen, van haren rechtmatigen voogd, die haar kan verkoopen wanneer en aan wien het hem goeddunkt en door het huwelijk verandert de vrouw eenvoudig van eigenaar.

Zelfs de moeder heeft in dezen geen stem, ten minste niet vol-

1) Dr. Jul. Jakobs, Eenigen tijd onder de *Baliërs* pag. 128.

gens de wettige bepalingen. Slechts indien het meisje reeds vroeger gehuwd is geweest, de Mohammedaansche wet zegt, indien ze hare virginiteit heeft verloren, is hare toestemming noodig en kan zij zich, daar ze door haar vorig huwelijk als 't ware als meerderjarig wordt beschouwd, tegen het huwelijk verzetten. Zelfs een meisje, dat vroeger reeds buiten huwelijk omgang met mannen had en daarvan de gevolgen ondervond, b. v. eene *meretrix*, wordt in dit opzicht op eene lijn gesteld met eene vrouw, die een tweede huwelijk sluit.

Wanneer nu een knaap op een leeftijd is gekomen, dat de ouders vreezen, dat hij op sexueel gebied buitensporigheden zal beginnen, dan kiezen deze uit de schare der meisjes van hunne kennis eene, wier ouders de middelen bezitten om hem in zijn stand te kunnen inrichten, dus een voor hun zoon passende „ebenbürtige" partij en maken hem met hunne keuze bekend.

Verzet wordt hiertegen zelden door den jongeling in kwestie aangeteekend. Het is een evenement in zijn leven, dat hij met graagte aanpakt, en de huwelijksbanden zijn op *Atjeh* zoo enorm los, zooals we later zullen zien, dat hij het er gerust op kan wagen. Zelden zal een jongeling (resp. diens ouders) zijne oogen slaan op of zijne huwelijksplannen uitstrekken tot een meisje uit hoogere kringen, dan waartoe hij zelf behoort, en tot een lagere in stand of rang verbiedt hem de adat evenzeer. Men huwt hier dus, bijna zonder uitzondering, in zijn eigen stand en een arme jongen loopt hier dus weinig kans om door een huwelijk met eene rijke erfdochter zijne finantiën op eene betere hoogte te brengen; in ieder geval behoort dit tot de zeer groote uitzonderingen. Het laat zich na het voorgaande begrijpen dat van eene ideale liefde, zelfs van eene sensuëele liefde als drijfveer tot een huwelijk, ten minste een eerste huwelijk, zeker wel in de zeldzaamste gevallen sprake kan zijn en dat op uiterlijk vrouwelijk schoon of op vrouwelijke deugden bij de keuze niet gelet wordt of zelfs kan worden.

Nu schijnt mij, en misschien dragen hiervan wel de vroege en gedwongene huwelijken, voor het grootste deel althans, de schuld, het schoonheidsgevoel op het punt van vrouwen al zeer weinig ontwikkeld te zijn. Ik bedoel hier natuurlijk niet, dat de Atjeher

een geheel anderen smaak heeft dan wij, dat hij b.v. mooi vindt hetgeen wij uit een oogpunt van aesthetiek misschien afkeuren of omgekeerd. Op dit punt is immers, 't is overbekend, de smaak der verschillende volken zeer uiteenloopend. Doch men zal moeilijk twee Atjehers ontmoeten, die u hetzelfde beeld zullen schetsen van eene met alle bekoorlijkheden toegeruste Venus.

Vraag verschillende Atjehsche mannen, wat zij zich als een ideaal van vrouwelijk schoon voorstellen (ik heb er meermalen de proef van genomen) en ge krijgt evenveel verschillende antwoorden. De een vindt eene lange, rijzige taille met weinig prominiscensen en tengere, slanke extremiteiten zijn ideaal; een ander noemt u als zoodanig eene korte, ineengedrongene gestalte met breede heupen en flink ontwikkelde *glutei*, zwaar gevulde armen en beenen en dito boezem; de een geeft de voorkeur aan die waarin *Niasch* bloed, de andere aan die, waarin *Arabisch* bloed zit enz., de een „schwärmt" voor een hoog voorhoofd en kleine oogen en mond, de ander voor het tegenovergestelde, zoodat het moeilijk is om een model te scheppen, dat in de oogen van iederèn Atjeher voor eene Atjehsche schoonheid zou gelden. Doch hierin stemmen allen overeen, dat een meisje, wil ze voor mooi doorgaan, niet een al te donker „teint" moet hebben; hoe meer dit het lichtgele nadert, hoe mooier.

Doch, zooals ik reeds zeide, kan bij het sluiten van een huwelijk daarop al bitter weinig gelet worden. En wat de huiselijke bekwaamheden der aanstaande echtgenoote aangaat, ook dit is voorloopig bijzaak. Hetgeen ze later voor het voeren van hare huishouding moet weten, leert ze meestal eerst na haar huwelijk van hare moeder, in wier onmiddellijke nabijheid zij immers later ook blijft.

In de lagere standen gebeurt het evenwel dikwijls, dat een meisje tot haar 15de jaar en langer nog blijft zitten, wanneer nl. de financiëele positie harer ouders eene uitgave zelfs voor eene schamele inrichting nog niet gedoogt.

Toch wordt, hoe arm ze ook zijn, door de ouders en vooral door het meisje zelf veel moeite gedaan om de aandacht der jongelieden op haar te vestigen en wel van den kant der ouders, door haar bij feestelijke bijeenkomsten met van rechts en links bijeengeleende sieraden op te smukken en van den kant van haar om door too-

verspreuken, *pĕgaseh's* (geheimmiddelen), *philtra's* en dergelijke middelen, die in het brein van een Atjehschen charlatan zijn uitgedacht, het hart van een uitverkoren jongeling in lichte laaie te zetten. Van zulke middelen wordt onder die omstandigheden, met behulp van een vertrouwden derde, dikwijls gebruik gemaakt. Als de werkzaamste en dus ook de duurste onder deze werden mij de twee volgende genoemd, die ik hier alleen aanhaal, om te doen zien, hoe het bijgeloof ook hier eene machtige rol speelt.

Het eene is eene tooverspreuk (*doâ* of *élĕméë*), die in mijne presentie door een leverancier in die artikelen uit zijne verzameling werd afgeschreven en mij met eene zekere geheimzinnigheid werd toevertrouwd; ik voeg haar als „curiosum" hierbij. Het is een *doâ* voor een verliefden jongeling, doch die voor een meisje eenigszins wordt gewijzigd.

هوڠ اوني ڤوچوک اوني ڤوچوک جوروجو متڠ بلبه روڤاکو ايلوق بدن
سملاکي اکو مماکي دعا ڤلنته ڤلنته د هاتي٢ ڤلنته د مات٢ ڤلنتهله هاتي
اديق کو سيانو کڤد اکو اير جيجيب سڤرتي دوري بو جيڤاجوه سڤرتي
سودا هاتي جيبن ݢکيلو٢ ݢنڤ٢ اوري جي رو اير مت بک جيدک بک
جيدڠ هاتي جيتکي٢ کڤد اکو برکت لا اله الا الله ڤڠجارنکو يڠ صح تمت

d. i. Hong oenoi poetjoek oenoi
Poetjoek djoeroedjoe matang bĕlĕbah
Roepa koe ilok badan samlakoi
Akoe mĕmakei doâ pĕlintah
Pĕlintah di hati hati, pĕlintah di mata mata
Pĕlintah lah hati adik koe si-anoe kapada akoe
Ijer djidjib sĕperti doeri boe
Dji padjoeh sĕperti soeda
Hati djiban gĕkiloi kiloi
Gĕnap nap oeroi djiro ijer mata
Bak djidoek bak djidong hati dji tĕgoi goi
Kapada akoe bĕrkat la ilah illa 'llah
Pĕngadjaran koe jang sjah

letterlijk vertaald:

Werp weg de bij en den angel van de bij,
Haal uit den kruin van de djoeroedjoe [1]) de nerf;

1) *Dilivaria ilicifolia* Juss: nat. fam. der *Acanthaceae*.

Mijn gelaat is schoon, mijn lichaam is welgemaakt,
Ik bezig het herinneringsformulier,
Herinnering voor het hart, herinnering voor de oogen,
Opdat ik in de gedachten van mijn liefste N.N. moge komen;
Het water, dat zij drinkt, moge zijn als de punten van de gekookte rijstkorrels,
En moge zij inslikken als voetangels,
Opdat haar hart van streek moge raken;
Mochten elken dag hare tranen vlieten;
Waar zij ook moge zitten, waar zij ook moge staan, zij mag op haar hart passen.
Over mij moge Allah's zegen komen,
Want mijn leer is juist.

De twee eerste regels hebben in de Atjehsche pantoens geene beteekenis en vormen, om zoo te zeggen, den aanhef.

Veel zin zit er trouwens in de overige versregels ook niet, ten minste als een specimen van eene sierlijke liefdesverklaring kan het moeilijk gelden. Doch wat nood! de Atjeher gelooft in allen eenvoud dat een bepaald persoon tot in merg en nieren verliefd moet worden op den of de persoon, die dit bezweringsformulier onder de noodige voorzorgen uitspreekt.

Men moet deze *doâ* nl. goed van buiten leeren en haar dan uitspreken tegen eenig eten of drinken of tegen een sirihblad e. d., dat wil zeggen, haar al sprekende, daarin als 't ware inblazen, en dit dan aan het beminde sujet, zonder dat dit den toeleg bespeurt, het liefst door tusschenkomst van een handigen persoon, die men al licht onder de kennissen vindt, toedienen.

Bij een onhandigen „aide" mislukt het dan ook dikwijls en mijn verslaggever, tevens leverancier van dergelijke „*arcana*", beweerde in allen ernst, dat indien de *doâ* zonder uitwerking bleef, de schuld hiervan niet aan de *doâ* zelve, doch aan den onhandigen „postillon d'amour" te wijten was. Heeft de persoon in kwestie de *doâ* eens in den mond, dan moet deze „nolens volens" smoorlijk verliefd worden op hem of haar, die de *doâ* uitsprak. En is die eens verliefd (*tjĕhin* of *galak*, dit laatste is meer plat) dan volgt de rest van zelf.

Een niet minder krachtig middel om een jongeling zelfs op eene oude vrijster verliefd te maken, is het volgend geheimzinnig toovermiddel, dat wegens de omslachtige bereidingswijze en het griezelig „hocus pocus" dat er bij te pas komt, peperduur en voor een armen slokker bijna niet te bemachtigen is. En toch worden er door menige Atjehsche jongejuffrouw, op meer dan huwelijksleeftijd, soms de laatste spaarduiten voor opgeofferd.

Er zijn afzonderlijke personen, en wel bepaald *mannen*, die zich met de bereiding van dit wonderdoend middel bezighouden, hoewel men bij het lezen van de bereidingswijze eerder aan de tooverheksen uit onze kindersprookjes of uit de Faustsage zou denken.

De persoon dan, die het middel gereedmaakt, tracht een jongen uil (*djampok*) uit een nest te bemachtigen, voedt en verzorgt het beestje goed en maakt het tam. Als het groot en vet genoeg is, dan wacht hij een pikdonkeren nacht af, wanneer het nl. donkere maan en de lucht zwaar bewolkt is, hoe spookachtiger donker hoe beter; dan bindt hij des avonds de beide pootjes van het diertje samen door er vijf ringetjes omheen te schuiven, waarvan één van goud, één van zilver, één van koper, één van tin en één van ijzer moet zijn en slacht het daarna met een mes, dat bij de verbinding van mes en heft een gouden band heeft, evenals onze tafelmessen dit van staal of ijzer hebben.

Daarna steelt hij ergens uit een boom een rijpe klappernoot (koopen of uit zijn eigen tuin nemen mag hij dien klapper niet), ontbolstert hem, neemt er den inhoud uit en raspt dien fijn, perst dit daarna flink uit en laat het uitgeperste vocht koken, doch niet zoolang tot de olie komt bovendrijven.

Is dit geschied, dan giet hij het vocht uit in een nog ongebruikten aarden pot. De bolster van den klapper wordt intusschen tot den laatsten vezel bijeengegaard en voorzichtig begraven, zoo, dat er geen vezel of stukje van de harde schaal verloren gaat, wijl dit op het effect van het middel van den grootsten invloed is.

Na zich overtuigd te hebben, dat deze zaak goed bezorgd is, brengt hij het aarden potje met den inhoud, alsmede den geslachten *djampok* buiten de kampong in het bosch en wel het liefst op eene plaats, waar drie wegen samenkomen. Ook heeft hij meegenomen

7 *lidie's* (lange bladnerven van den arènpalm, zooals men, aan bosjes gebonden, in Indië voor tuinbezems gebruikt). Nu kleedt hij zich, het is intusschen middernacht geworden, geheel naakt uit, neemt de ringetjes van de pootjes van den vogel en legt deze met veeren en al in den pot met het klappervocht, maakt een vuurtje van houtsprokkels, zet er den pot op en blijft dezen zooveel mogelijk met zijne linkerhand vasthouden, terwijl hij het voornoemde bezempje van 7 *lidies* met zijne rechterhand houdt en daarmee afwerende bewegingen maakt (*mĕntjoeba*), ten einde zich namelijk den duivel, die ieder oogenblik kan komen opdagen om zijn brouwsel te bederven, van het lijf te houden.

Door het geheimzinnige van de omgeving, het nachtelijk duister, de „unheimische" geluiden, die hij in dit nachtelijk uur en op die eenzame plaats om zich hoort, door het aanhoudend staren in het vuur en vooral door de overtuiging, dat de duivel hem zevenmaal moet verschijnen, raakt hij allengs zoo in geestvervoering, dat hij eindelijk den gevreesden *tjoeba* voor zich ziet, doch dien hij slechts met zijne 7 *lidies* behoeft aan te raken, om hem te doen verdwijnen. Het brouwsel moet intusschen blijven doorkoken, tot de *tjoeba* 7 malen is verschenen en de zevende maal weert hij hem niet af doch vraagt hem vergunning het brouwsel tot het beoogde doeleinde te mogen gebruiken, waarop deze bevestigend antwoordt; raakt hem daarna met zijn bezem aan, waarop de *tjoeba* in de lucht verdwijnt; daarna schiet hij haastig zijn plunje aan en brengt zijn brouwsel naar huis, waarvan hij de bovendrijvende olie afschept en die in eene flesch bewaart. Met deze olie nu is hij in staat, om zoo te zeggen, een paar Atjehsche dorpen op elkaar verliefd te maken; want men heeft slechts een nauw merkbaar druppeltje op iemands kleeren te brengen, om dezen persoon smoorlijk verliefd te doen worden op den of de persoon, die het aanwendt en het faalt natuurlijk nooit.

Behalve deze heeft men nog vele andere geheimmiddelen (*pĕgasèh*), die als symphatische liefdesmiddelen worden aangewend en die men bij een fabrikant en handelaar in die zaken tegen contante betaling kan krijgen. De meeste zijn zeer eenvoudig en krijgen eerst de vereischte eigenschap door de *doâ*, die er over uitgesproken wordt.

Het is bekend, dat sympathische middelen altijd en overal werden aangewend om het hart van iemand voor zich te winnen en bij de meeste volken van den Indischen Archipel zijn zij bekend. *Zimmer* [1]) maakt er opmerkzaam op, dat ze zelfs bij de oude *Indiërs* bekend waren, evenals wij dat ook weten van vele andere oude volken: *Egyptenaren*, *Grieken*, *Romeinen*, *Noren*, *Germanen* enz.

Opvallend en uit een ethnologisch oogpunt belangrijk is het, dat, evenals in het pasgenoemde brouwsel, ook in vele van die van andere volken een geheimzinnige nachtvogel, of wel een deel van zulk een dier, werd gekookt.

Zoo maakte men bij de *Romeinen* een liefdesdrank, waarin onder meer ook de tong van den fabelachtigen vogel *Jyop* werd afgekookt. „Im Samlande (Pruisen), zegt Ploss, [2]) heisst es: Man schiesse eine „Eule und koche sie in der Mitternachtsstunde; alsdann suche man „aus ihrem Kopfe zwei Knöchelchen, welche wie Hacke und Schaufel „gestaltet sind" enz. In Zwaben en Bohemen bezigt men tot dat doel een haan, in Oost-Pruisen een vleermuis, in Italië een hagedis, in Hessen, Oldenburg, Bohemen en Zwaben een kikvorsch enz.

Analoog aan het eerstgenoemde toovermiddel is hetgeen *Riedel* ons dienaangaande meedeelt van de bewoners van *Boeroe*, waar men eveneens een tooverformulier over een sirihblad of tabak uitspreekt en dit den of de uitverkorene heimelijk in handen speelt.

Wat het tweede der door mij genoemde middelen aangaat, maak ik er nog opmerkzaam op, dat bij de bereiding daarvan zeer veel te pas komt, van hetgeen we bij de bereiding van zulke middelen ook in Europa vinden.

Het is alsof wij de bekende heks uit de Faustsage in de heksenkeuken aan het werk zien. Het nachtelijk uur, het stikdonkere van den nacht, de geheimzinnige plaats bij een driesprong in het bosch, de bezem, het symphatische getal 7, dat alles roept ons op treffende wijze de oud-Germaansche en Noorsche sagen voor den geest.

Eigenlijke „Liebeslieder", waarin een verliefd jongeling zijne geliefde bezingt, hare deugden en bekoorlijkheden hemelhoog opvoert

---

1) Altindisches Leben. Berlin 1879.

2) Das Weib in der Natur- und Völkerkunde. I. p. 349.

of hare uiterlijke hoedanigheden verheerlijkt, zooals we dat bijna overal en ook bij de meeste Indonesische volken aantreffen, kent de Atjeher niet. Wat hij wel eens daarvoor wil laten doorgaan, ten minste wat mij als zoodanig werd voorgezegd, waren platte zinspelingen op obscene zaken en handelingen, die 's avonds door de jongelingen, wanneer ze met elkaar in de *binasah* (den dorpstempel, tevens slaapplaats voor ongehuwde jongelieden) bijeen zijn, worden gezongen. En het meisje bezingt evenmin haar minnaar, ook al reeds hierom niet, wijl het zingen, dansen of openlijk optreden van meisjes, zooals we dit in Indië anders bijna overal zien, hier geen *adat* is.

Over 't geheel is het poëtisch gevoel, het aesthetisch zieleleven bij den Atjeher, ten minste bij den Atjeher van den tegenwoordigen tijd, zeer weinig ontwikkeld, veel minder in ieder geval dan bij de verschillende Indonesische volken, met welke ik zoo voor en na kennis maakte.

In mijne beschrijving van den vorm van het huwelijk zeide ik, dat de man bij zijn huwelijk uit zijne kampong uittreedt, waaruit men allicht de gevolgtrekking zou maken, dat hij steeds eene vrouw moet nemen uit eene andere kampong.

Die gevolgtrekking zou niet geheel juist zijn, wijl niets hem verhindert eene vrouw uit zijne eigene kampong te nemen; in dat geval blijft hij natuurlijk deel uitmaken van zijne eigene kampong. Hij is hierbij trouwens in geen enkel opzicht beperkt, daar hij evenzeer eene vrouw mag nemen uit eene andere *moekim*, dan waaronder zijne kampong ressorteert.

Heeft de vader nu zijn zoon voorbereid op eene aanstaande echtverbintenis en is gereed geld voorhanden voor de eventueel te betalen *djinamëë*, dan geeft hij, indien het meisje tot eene andere kampong behoort, van zijn voornemen kennis aan den *kĕtjihik* (hoofd) van zijne kampong, die de voorgenomen verbintenis om de eene of andere reden kan ontraden, doch niet verbieden, wanneer de kampong nl. niet tot eene andere *moekim* behoort.

Behoort het meisje evenwel tot eene andere *moekim*, dan kan zijn kamponghoofd, resp. het moekimhoofd tegen het huwelijk protesteeren, b. v. indien hij vreest, dat de kampong allengs te zeer

ontvolken zal, of wijl de beide *moekims* op gespannen of vijandigen voet tegenover elkander staan, of er om andere reden prijs gesteld wordt op het behoud van den jongen man voor zijne kampong. In zulk een geval, 't komt trouwens uiterst zelden voor, wordt van verdere démarches afgezien.

Zijn er echter van dien kant geene bezwaren, dan zoekt men, meestal uit de *oerĕĕng toea* (de oudsten uit de kampong, doch eigenlijk de meest ontwikkelden, zij, die het meest *banda* zijn, d. i. het meest wereldwijsheid hebben opgedaan, waarvan eenigen steeds in eene kampong met den titel van *oerĕĕng toea* deel van het kampongbestuur uitmaken) van zijne kampong iemand uit, die genegen is om tegen eene vergoeding als bemiddelaar (*selangkĕĕ*) op te treden. Zulk een bemiddelaar is bij ieder huwelijk noodig. Deze begeeft zich dan naar de woning van het gedachte meisje en spreekt met hare ouders of haar voogd, meestal met eenige omwegen, over de geprojecteerde echtverbintenis met hunne dochter. Worden er van die zijde ook geene bedenkingen geopperd, dan wordt het hoofd van de kampong met het voornemen in kennis gesteld, die, na het betreffende *moekim*-hoofd geraadpleegd te hebben, alweer daartegen bezwaren kan inbrengen, in welk geval dan evenzeer van het huwelijk moet worden afgezien. Zulk eene weigering van den kant van de kamponghoofden komt, zooals ik reeds aanmerkte, uiterst zelden voor, doch ze kunnen voorkomen en in ieder geval moeten deze er in gekend worden.

Zooals uit de verhandeling van *van Langen* [1]) bekend is, is het Atjehsche volk in vier stammen, *soekĕĕ* of *kaoem's* verdeeld, nl.:

1. de *kaoem Lĕhĕĕ rĕtoes* of de *kaoem* der 300, die gevormd werd uit de oorspronkelijke *Mantirsch-* (*Mantra'sch*) *Bataksche* bevolking.
2. de *kaoem Iman pĕĕt*, die der vier *imans*, gevormd uit de tot den Islam bekeerde *Hindoes*.
3. de *kaoem Toek Batĕĕ* of die van den ouden steen (*toek* = overgrootvader, *batĕĕ* = steen) gevormd uit de toen aanwezige vreemdelingen.

---

1) De inrichting van het Atjehsche Staatsbestuur onder het Sultanaat in de Bijdr. t. d. T. L. en Volkenkunde v. N. Indië 1888, p. 387 seq.

4. de *kaoem Tjoet Sandang* of *Dja Sandang.*

De verdeeling van het Atjehsche volk in *kaoems* wordt aan *Alaoe'd-din al Kabar* (1530—1552), toegeschreven en bestaat nog tot op den huidigen dag. In elke kampong vindt men meestal représentanten van alle vier *kaoems*; terwijl in het eene gedeelte van *Atjeh* de eene *kaoem* de overheerschende is, is dat in een ander gedeelte weer met eene andere het geval.

Zoo is in het gedeelte *Groot-Atjeh*, dat ik in deze bladzijden meer speciaal behandel, de *kaoem Imân pëët* het sterkst vertegenwoordigd, daarna de *kaoem Lëhëë rëtoes* en eindelijk de *kaoem Tjoet Sandang*, terwijl de *kaoem Toek Batëë* hier heel weinig representanten telt. Elke *kaoem* staat onder een *Panglima kaoem*, die de belangen van zijn stam in voorkomende gevallen te behartigen heeft.

Ik heb dit hier terloops moeten inlasschen, omdat het mij bekend is, dat sommigen meenen, dat er eene bijzondere toestemming van den *panglima kaoem* voor noodig is, wanneer een jongeling een meisje wil huwen uit eene andere *kaoem.* Dit nu is geheel onwaar. Die verdeeling in *kaoems* bestaat, zooals ik reeds zeide, wel is waar nog, doch, ten minste in het meer Noordelijk gedeelte van *Groot-Atjeh* bestaat zij slechts in naam.

In den regel weet een gewoon kampongman volstrekt niet tot welke *kaoem* hij behoort en hij vraagt er bij een huwelijk het allerminst naar, tot welke *kaoem* zijne aanstaande vrouw behoort; dit is hem geheel onverschillig. De *panglima kaoem* wordt dan ook in dezen nooit geraadpleegd. Alleen in geval er eens een strijd mocht uitbreken tusschen twee stammen, dat misschien in de oudste tijden wel eens plaats had, zou de man de partij moeten kiezen van den stam, waartoe hij door geboorte behoort.

Laat ons nu aannemen, dat de jongelieden in verschillende kampongs wonen, dan gaat de *sëlangkëë* (bemiddelaar) op een zekeren dag naar de woning van het meisje en vraagt haren ouders of voogd of zij genegen zijn, haar aan hem af te staan, waarop de wedervraag volgt, ten behoeve van wien zij gevraagd wordt. Is nu de persoon genoemd, dan overlegt men de zaak.

Rechtens heeft de moeder met de zaak niets te maken; de vader, of bij diens ontstentenis de naaste *wali* (voogd), is de eenige per-

soon, die het recht heeft, het meisje uit te huwelijken. Nooit kan eene vrouw als *wali* optreden. Zij, die het recht hebben een meisje uit te huwelijken, volgen elkaar in deze orde op, met dien verstande, dat iemand in de volgrij eerst optreedt bij ontstentenis van den boven hem genoemden.

1. de vader.
2. vadersvader en zoo in opgaande lijn.
3. volle broeder van het meisje.
4. broeders van het meisje uit denzelfden vader, doch van eene andere moeder.
5. zoon van n°. 3.
6. zoon van n°. 4.
7. volle broeder van den vader.
8. broeder van den vader uit één vader, doch van eene andere moeder.
9. zoon van n°. 7.
10. zoon van n°. 8.
11. broeder van vaders vader uit dezelfde ouders.
12. idem idem doch uit eene andere moeder.
13. zoon van n°. 11.
14. zoon van n°. 12.
15. Geldt het eene vrijgelatene slavin, dan treedt, als de vorigen er niet zijn, de gewezen meester op.
16. Is ook die niet aanwezig, dan treedt diens vader op, evenals in n°. 2 en zoo vervolgens is opgegeven.
17. de oeléebalang.

Hij die als voogd optreedt, moet in het volle bezit zijner geestvermogens, Mohammedaan en van erkend goed gedrag zijn; ook is het noodig dat hij den jongelingsleeftijd achter den rug heeft.

Volgens den Sjafiïtischen ritus mag een nog niet volwassen meisje alleen uitgehuwelijkt worden door haren *wali* in opklimmende linie, dus in eerste instantie door haren vader. Heeft nu het minderjarige meisje geen ascendenten in leven, dan zou zij moeten wachten tot hare meerderjarigheid. In weerwil dat de Sjafiïtische ritus hier wordt gevolgd stoort zich de Atjeher heel weinig aan die bepaling. Alleen bij de voorname lieden en vooral bij hen, die eene geestelijke

betrekking bekleeden, wordt nu en dan met die bepaling rekening gehouden. Om het huwelijk dan toch te laten doorgaan, gaat men eenvoudig van ritus veranderen en voegt zich in dezen naar het bepaalde door ABOE HANIFAT; men noemt dezen tijdelijken overgang tot een anderen ritus *balèk mĕdĕhab*. Hij heeft trouwens uiterst zelden plaats. Volgens ABOE HANIFAT zijn ook *wali*'s in de zij- en in de dalende linie gerechtigd om een minderjarige uit te huwelijken.

Acht nu de vader, resp. de *wali*, het huwelijk niet „ebenbürtig" of om andere redenen niet geschikt, dan wordt het verzoek kortweg afgeslagen en de *sĕlangkĕĕ* met die boodschap teruggezonden. Het meisje in kwestie wordt in dezen, zooals wij zagen, alleen dan geraadpleegd, wanneer ze haar *virginiteit* verloren heeft, zegt de Mohammedaansche wet, wanneer ze reeds gecopuleerd heeft, d. i. reeds gehuwd of *meretrix* is geweest, zegt de Atjehsche adat. Zelfs kan op *Atjeh* eens reeds ééns gehuwde vrouw bij een tweede huwelijk als haar eigen *wali* optreden, dat wil zeggen, vrijelijk zonder tusschenkomst van een voogd, over haar hand beschikken.

Is er van den kant van den vader geen bezwaar, dan geeft de *sĕlangkĕĕ*, namens den vader van den jongen, een of ander gouden sieraad, b. v. een gouden ring, een gouden *siambang* (torenvormige knoop), een stuk met goud doorweven zijde of iets dergelijks bij wijze van borgtocht nl. als overtuigingsstuk dat het aanzoek ernstig gemeend is, welk stuk na het huwelijk wordt teruggegeven. Daarop wordt geïnformeerd naar de koopsom (*djinamĕĕ*). Gewoonlijk wordt die som niet te hoog aangeslagen, wijl in evenredigheid daarmee immers ook de inrichting der jonggehuwden moet zijn, die, wij weten dit reeds, voor rekening komt van den vader van het meisje. Is de koopsom in enkele gevallen, b. v. bij de gegoede standen, 50 ringgits, dan is hij zelfs verplicht ook voor de voeding der jongelieden te zorgen tot tijd en wijle hun eerste kind geboren wordt, en daar het meisje zoo jong huwt, verloopen er soms een paar jaren voor en aleer dit plaats heeft; en mocht de echt eens kinderloos blijven, dan zou hij zich daardoor een grooten lastpost op den hals halen. Bedraagt de koopsom 25 ringgits, dan strekt zich het verplichte onderhoud der jonggehuwden tot één jaar na

het huwelijk uit. Bij de gewone kamponglui gaat de bruidschat trouwens zelden de som van 10 ringgits te boven.

Bij deze bruidswerving behooren, volgens de Mohammedaansche wetten, eigenlijk twee getuigen tegenwoordig te zijn, doch in de lagere standen op *Atjeh* wordt deze zaak dikwijls heel huiselijk en familiaar zonder vreemden afgemaakt.

Is nu de koopsom geregeld, die eerst na de *nikah* wordt uitbetaald, dan wordt de dag van de huwelijksvoltrekking vastgesteld en wel nadat men in de *kĕtika* (waarover elders) een daarvoor gelukkigen dag uitgekozen heeft.

Tevens wordt bepaald of de jongeling onmiddellijk na de huwelijksvoltrekking bezit van zijne vrouw kan nemen, dan wel of hij nog eenigen tijd, soms een paar jaar, daarmee wachten moet. Is nl. het meisje nog al te jong, heeft de vader nog niet de gelden bijeen om de jonggehuwden in te richten, dan wordt besloten, dat de huwelijksinzegening (*nikah*) op een zekeren dag kan plaats hebben, doch dat de jongelieden eerst over zooveel tijd bij elkaar kunnen komen, dat wil zeggen, de jongeling in de familie zijner vrouw kan worden opgenomen.

Van het oogenblik der toezegging tot den tijd, dat hij bij zijne schoonouders komt inwonen, al is die termijn ook op een paar jaar gesteld, mogen de jongelieden elkaar niet ontmoeten en wanneer ze elkaar toevallig in de verte mochten zien, zijn zij verplicht een anderen weg te nemen. Dit vreemd gebruik, dat we ook bij vele andere, ook niet-Mohammedaansche, volken vinden, is zeker als een cultuur-historisch overblijfsel op te vatten uit den tijd, toen het huwelijk nog door roof van het meisje plaats had.

Zelfs mag de jongen de ouders van het meisje niet meer toespreken en moet hun uit den weg gaan. Evenzeer moet het meisje hare aanstaande schoonouders mijden en indien de wederzijdsche schoonouders elkaar bezoeken, wat niet verboden is, doch in den regel ook vermeden wordt, dan moet de jongeling, resp. het meisje, zich onmiddellijk verwijderen.

Is nu de dag gekomen, waarop de huwelijksinzegening (*nikah*) zal plaats hebben, dan wordt des voormiddags door den vader van den jongeling een met zijne finantiëele positie en dus ook eenigs-

zins met de *djinamèë* overeenkomend *kandoeri* (godsdienstige maaltijd) aan zijne familieleden en andere daartoe uitgenoodigde kamponggenooten gegeven, waarbij, naar gelang van de gegoedheid van den persoon, een karbouw, rund of geit geslacht wordt en waarbij in de armere standen eenvoudig droge visch en met curcuma geel gemaakte rijst, de *boer koenjit*, wordt voorgezet. Hetzelfde doet ook de vader van het meisje in zijne kampong.

Wonen zij in dezelfde kampong, dan nemen beide partijen daarvoor meestal een verschillenden dag. De jongen in kwestie, evenmin als iemand zijner huisgenooten, zelfs niet zijn vader, de feestgever, mag bij dien maaltijd mee aanzitten.

Dit is trouwens niet alleen bij deze gelegenheid het geval, doch bij ieder feestmaal dat gegeven wordt. Het is een algemeen Mohammedaansch gebruik, dat bij het aanbieden van een offer- of feestmaal, noch de gastheer noch een zijner familieleden aan den maaltijd mee aanzit. Kieschheidshalve houdt de gastheer zich tijdens den maaltijd op een behoorlijken afstand en eet zelf eerst nadat de gasten verzadigd zijn. De Atjeher houdt hieraan zeer stipt de hand.

Na afloop nu van den maaltijd begeeft zich de jongen naar den *tĕngkoe* (dorpspriester) van zijne kampong, maakt zijn eerbiedigen groet, zegt dat hij des avonds tegen een bepaald uur in het huwelijk zou willen treden en verzoekt den eerwaarde, hem met eenige genoodigden in optocht naar de kampong, waar het meisje woont, te willen vergezellen. Tegen het afgesproken uur begeeft zich de stoet derwaarts, ieder in zijne beste plunjes gestoken en een *ranoeb nikah* meevoerende. De *ranoeb nikah* is een zeer groote koperen sirihbak, die van alle ingrediënten voor een sirihpruim ruim is voorzien en expres bij dergelijke gelegenheden wordt gebruikt. De bruidegom is in zijn *pakeian lintoe* (bruidegomstooi) gekleed, dat wil zeggen, hij heeft meestal geheel nieuwe kleeren van superieure kwaliteit en in overeenstemming met zijn stand en maatschappelijke positie aan, en is rijk voorzien van gouden en andere sieraden, die evenals ook de kleeren, elders door mij uitvoerig zullen worden beschreven, en soms bij anderen geleend zijn. Het gebruik, om bij die gelegenheid het gelaat geel te verven, zooals dit o. a. bij de Javanen geschiedt, bestaat hier niet. Wel worden de

handpalmen en voetzolen met *gatja*, het Maleische *patjar* (d. i. het uitgeperste sap van de bladeren van *Lawsonia alba*, nat. fam. der *Lythrarieae*) roodbruin geverfd.

De *oerëëng toea*, die den stoet meestal eveneens volgen, nemen met den *tëngkoe* aan 't hoofd, zoodra zij in de bewuste kampong zijn aangekomen, in de *balei* (vergaderzaal van het dorp) plaats, terwijl de anderen uit den stoet hen aldra volgen en de bruidegom zich in 't midden van den kring plaatst. Onmiddellijk komen de bewoners van die kampong hen daar begroeten, drie legmatjes en drie kussens (*tikar* en *bantëë nikah*), een koperen waterbekken (*moendam*) en eene groote hoeveelheid gele rijst aanbrengende. Al spoedig komt ook de *tëngkoe* van deze kampong, die als gemachtigde (*wali*) van het meisje bij deze gelegenheid fungeert.

Zooals we uit het vorenstaande weten, moet het meisje door haren vader, of bij ontstentenis van dezen, door een harer agnaten in opgaande linie worden uitgehuwelijkt. Op *Atjeh* mag evenwel niemand harer familieleden, om redenen, die ik straks zal beschrijven, bij hare uithuwelijking tegenwoordig zijn; zooveel zij hier nu reeds gezegd, dat wij hier met eene eigenaardige samenvloeiing van godsdienstige voorschriften en een verouderde *adat* te doen hebben.

Daar nu bij ontstentenis van familieleden, volgens de Mohammedaansche voorschriften, de *kadi* (Arab. *qâdhi*) voor den souverein als *wali* zou moeten optreden, doch de betrekking van dezen rechterlijken ambtenaar op *Atjeh* vrijwel een sinecure is geworden en ontaard in die van ceremoniemeester van den *oelëebalang*, is in de kampong het *wali*schap overgegaan op den priester, die dus bij eene huwelijksinzegening de functie vervult van inzegenaar van het huwelijk van het meisje, terwijl hij tevens als voogd optreedt.

Men kan voor die plechtigheid ook een priester uit eene andere kampong nemen. Zoodra hij bij de *balei* is aangekomen, verzoekt hij den bruidegom (*lintoe baroe*), die van nu af met dien titel wordt aangesproken, zijn bruidegomstoilet af te leggen en zich met naakt bovenlijf voor hem op de legmatjes neer te zetten. Daarop spreekt hij een gebed uit, kiest uit de verzamelde menigte vier getuigen uit, die hij vermaant, goed toe te luisteren naar het uitspreken

van het vereischte formulier en vraagt dan driemaal met luider stem: „*Oeloen pĕnika kĕgata si-anoe wakilah nali nibak sĕloen dĕngan djinamĕĕ si-boengkal?*" „Wilt gij het meisje N. N., dat ik als haar voogd uithuwelijk, tot vrouw nemen tegen de voor haar geëischte koopsom van één *boengkal?*", waarop de jongeling eveneens met luider stem moet antwoorden: „*Oeloen tĕrimong nikah djih dengan djinamĕĕ si-boengkal!*" „Ik aanvaard de huwelijksinzegening tegen de bepaalde koopsom van één *boengkal*!" De hoegrootheid der koopsom wordt niet genoemd; men spreekt slechts, en dit misschien kieschheidshalve, van *si-boengkal* [1]), dat eene onbepaalde som vertegenwoordigt.

Nu wordt de eerste *soera* (*patihah*, eig. *fatihah*) uit den koran voorgelezen. Is dit afgeloopen, dan worden de meegebrachte gele rijst en sirih in twee deelen verdeeld; het eene deel wordt door de aanwezigen verorberd, het andere naar het huis der bruid (*dara baroe*) gezonden, alwaar het door de moeder onder de aanwezige vrouwen, die zich daar verzameld hebben, wordt rondgedeeld. Ik maak er terloops attent op, dat ook de vader van den bruidegom bij deze plechtigheid evenmin tegenwoordig is, als de vader der bruid. Van deze huwelijksinzegening wordt op *Atjeh* nimmer een schriftelijk bewijs opgemaakt, 't geen ook volgens de bepalingen niet stipt noodig is, doch de plechtigheid moet onder wettig daarvoor geschikte getuigen geschieden. Bij de hoogere ambtenaren wordt evenwel dikwijls eene acte gepasseerd over het gesloten contract.

Daags te voren zijn de haren van het meisje op het voorhoofd kort geknipt, zoodat deze als dunne franje (ons *pony*) op het voorhoofd hangen (*andam*). Dit is de dracht van jonggehuwde vrouwen. Zooals we later zullen zien, dragen ook de ongehuwde meisjes meestal het haarop deze wijze en moet de gehuwde vrouw na verloop van tijd het haar allengs laten groeien, wijl de *andam* geene dracht meer is voor vrouwen, die twee of meer kinderen hebben.

Toch, in weerwil dat de meisjes reeds de *andam* dragen, wordt nooit verzuimd om daags vóór de *nikah* het haar van het meisje op het

1) Een gewicht voor goud, zilver of gouddraad = 5 thail.

voorhoofd te korten, waarvan we immers bij verschillende Oostersche volken analoga vinden.

Zoo wordt ook bij de Javaansche bruid, nl. wanneer ze voor 't eerst huwt, dus van maagd vrouw wordt, het haar op het voorhoofd eveneens kort gesneden; zij noemen deze haardracht *païsan*. Hetzelfde vinden we ook bij de Maleiers van Sumatra's Westkust en komt nog bij meer volken van den archipel voor. Doch ook van volken buiten den archipel is ons dit bekend. Zoo worden bij de Japansche bruid voor het huwelijk wel niet de hoofdharen, maar toch de wenkbrauwen weggeschoren, terwijl bij de orthodoxe Joodsche vrouwen het hoofdhaar op het voorste gedeelte van het hoofd wordt weggeknipt en in plaats daarvan eene halve pruik, overeenkomende met de kleur van het haar, wordt opgezet.

Wilken noemt in zijne beide verhandelingen: „Ueber das Haaropfer und einige andere Trauergebräuche bei den Völkern Indonesiens" [1]) en „Plechtigheden en gebruiken bij huwelijken en verlovingen bij de volken van den Indischen Archipel" [2]) eene massa volken op, zoowel in als buiten Indonesië, bij wie dit gebruik verder nog bestaat of vroeger bestond. Zoo was dit o. a. het geval in een deel van *Oud-Griekenland* en bij de *Angelsaksers*. Dat de oorspronkelijke beteekenis van deze ritueele haarsnijding bij het huwelijk is geweest, die van het brengen van een offer en dan als een *pars pro toto* moet opgevat worden, zooals Wilken praesumeert, zou ik voorloopig niet durven te onderschrijven, zoolang mij geene voorbeelden bekend zijn dat werkelijk door de vrouw vóór haar huwelijk een mensch (slavin b.v.) geofferd moest worden. Het enkele geval van het koppensnellen bij de *Dajaks*, een offer zoo men wil, dat de *man* vóór het huwelijk moet brengen en waarop Wilken zijne geheele verklaring baseert, kan ons moeilijk het haar afsnijden der vrouw, dus een offer dat de *vrouw* brengt, verklaren. Aannemelijker schijnt mij de volgende verklaring toe. Het schoonste sieraad, dat de vrouw van nature bezit, is het hoofdhaar. In welk werelddeel, bij welk volk, hetzij dit eene hoogere beschaving is

1) Revue coloniale internationale 1887.

2) Bijdragen tot de T. L. en V. kunde van N.-Indië. 1884. p. 429 seq.

deelachtig geworden, hetzij het nog als 't ware tot den natuurstaat behoort, men ook onderzoek doet, overal zal men bespeuren dat door iedere vrouw aan het hoofdhaar de meeste zorg wordt besteed. Zelfs bij die volken, bij welke van kleeding, van versiering van het lichaam, met het doel natuurlijk om het oog van anderen tot zich te trekken, geen sprake is, wordt aan het opsmukken van het hoofdhaar, hier en daar ook bij mannen, alle aandacht gewijd. Die haarversiering, hetzij dan met kunstmiddelen, als bloemen, gouden sieraden, schelpen enz., moge dikwijls in onze oogen niet altijd even fraai zijn, in de oogen van het volk zelf is en blijft het eene versiering en eene aantrekkelijkheid voor het andere geslacht. Dit sieraad nu offert de vrouw op — en dit schijnt mij de oorspronkelijke bedoeling van de mutilatie van het hoofdhaar der vrouw te zijn — zoodra ze aan een man gaat toebehooren, zoodra ze voor de instandhouding der soort geene conquêtes meer behoeft te maken, niet meer behoeft te schitteren en de aandacht van anderen op zich te vestigen. Zij offert het schoonste sieraad, dat ze in hare oogen van de natuur heeft gekregen op, om alleen aan dien man toe te behooren, met wien ze haar verder leven zal deelen, zonder de wellustige blikken van anderen tot zich te trekken.

Het is dus in zekeren zin een offer, doch dan niet in den zin als door Wilken is bedoeld; geen *dankoffer*, door haar aan deze of gene godheid gebracht, door wier bemiddeling ze het voorrecht is deelachtig geworden om mee te werken tot de instandhouding der soort — immers ook hare, haar door de onverbiddelijke wet der natuur voorgeschrevene hoogste bestemming — geen offer ook om van deze of gene veronderstelde hoogere macht zegen af te smeeken op haren echt, doch het prijsgeven van een sieraad, door middel waarvan ze haar levensdoel heeft bereikt. Zij behoeft thans niet meer te schitteren in het oog van anderen, ze wil en moet thans alleen *haren* man toebehooren en geen anderen; aan hem brengt ze vrijwillig dit offer. Met deze opvatting is ook het feit in overeenstemming, dat bij sommige volken, de gehuwde vrouw allengs hare andere versierselen, hare „Schmucksachen" aflegt, zooals we dat van de Chineesche vrouwen en van meer volken van *Indonesië*, o. a. ook van de *Atjehsche* vrouwen zien, waarop ik later terugkom.

Zoo is dit verder bekend van de *Bataks*, de *Timoreezen* en de bewoners der *Palembangsche bovenlanden*, bij welke volken de vrouw reeds op den huwelijksdag al hare versierselen moet afleggen en ze later ook niet meer draagt.

Misschien bracht de vrouw bij de oorspronkelijke volken, bij wie wel vermoedelijk het huwelijk door bruidroof plaats had, dit offer niet vrijwillig, doch werd ze door den man, die haar schaakte, van haren haartooi beroofd, om haar hare aantrekkelijkheid voor anderen te doen verliezen, als een dwangmiddel dus om haar in zijn macht te behouden; doch dit verandert weinig aan de verklaring, die ik van de oorspronkelijke beteekenis meen te moeten geven en die mij aannemelijker voorkomt dan het offer-idee van WILKEN.

Ik moet er nog op wijzen, dat eene vrouw, die weduwe wordt of van haar man scheidt, het haar weer mag laten groeien en bij hertrouwen dit niet weer behoeft kort te knippen, ook wanneer ze nog geene kinderen heeft.

Natuurlijk is de oorspronkelijke beteekenis, hetzij die van WILKEN, hetzij die van mij de juiste is of welke die dan ook moge geweest zijn, allengs verloren gegaan om òf plaats te maken voor eene andere, die meer met de heerschende religieuse begrippen of met de adat in overeenstemming is, òf heeft men, en dit is wel het meest algemeen voorkomende, de zaak laten bestaan zonder er eenige bijzondere beteekenis aan vast te knoopen dan: „die Mutter und Grossmutter haben's auch so gemacht", uit piëteit dus voor eene traditioneele instelling.

Dat ook bij de Europeesche volken in vroegere eeuwen, de vrouw haar haartooi moest ten offer brengen, zoodra ze in het huwelijk trad, is, dunkt mij, aan geen twijfel onderhevig; sommige gebruiken, die men hier en daar nog aantreft, maken dit ten minste meer dan waarschijnlijk. Het gebruik nl. dat vooral onder de plattelandsbewoners bij vele Germaansche en Slavische volkeren en naar ik meen ook elders wordt aangetroffen, dat nl. de vrouw van af den dag van het huwelijk het haar met eene muts moet bedekken, kan moeilijk anders geduid worden. „Ein Mädchen unter die Haube (muts) bringen" is in Duitschland een geijkte term voor „een meisje uithuwelijken." Ook in ons land, nl. in die gedeelten, waar de

vrouwen eene gouden haarkap dragen, was het nog niet zoo heel lang geleden gebruik, dat zij deze hoofdversiering eerst bij het huwelijk kregen. Om zulk eene haarkap (oorijzer in de Noordelijke provinciën) te kunnen dragen, moeten de haren kort gesneden, de natuurlijke jonkvrouwelijke haartooi dus opgeofferd worden. Thans dragen ook ongehuwde vrouwen wel deze gouden of zilveren haarbedekking. Ook het gebruik om de bruid met een sluier te tooien op den dag van het huwelijk moet m. i. als eene herinnering aan het eens bestaan hebbend gebruik van de haar-mutilatie opgevat worden. Misschien is het „aannemen van den sluier" door meisjes die in een klooster hun verder leven aan den dienst van Jezus wijden, welke ceremonie immers evenzeer met de opoffering van den haartooi gepaard gaat, ook hiertoe te brengen. Zij beschouwen zich als de bruid van Jezus en mogen geen man meer toebehooren.

Wij keeren thans tot de Atjehsche bruid terug.

Is het meisje vroeger eens ernstig ziek geweest, dan is soms door de moeder de gelofte afgelegd (*mĕniĕt*) dat zij, als het kind huwt, haren aanstaande als voorwaarde zal stellen, om haar bij de *nikah* de noodige toiletartikelen als een spiegeltje, kam, scheermes, schaar, een doosje met *bĕdak* (poudre de riz), *minjèk ata* (welriekende Arabische oliën), *sĕrĕma* (een zwart poeder om met een klein stokje aan den rand van het onderste ooglid te smeren, eveneens een uitheemsch praeparaat) ten geschenke te geven; men noemt dit: *alat mĕandam bak lintoe* (ingrediënten voor het opmaken van de bruidstooi).

Ook gebeurt het soms, dat bij deze gelegenheid den bruidegom eene door het meisje gedragene *sarong* wordt toegezonden, waarvoor deze eene dito van hem in de plaats geeft; dit *mĕtoekar gantoi* (verwisselen en vervangen) is eveneens het gevolg van een *niĕt* der moeder van het meisje; wanneer dit nl. wat lang *enuresis nocturna* (bedpissen) heeft en de gebruikelijke middelen daartegen vruchteloos blijven, dan legt zij, ten einde als 't ware de kwaal te bezweren, de gelofte van het *mĕtoekar gantoi* af.

Hoewel niet bij de plechtigheid tegenwoordig, is de bruid desniettemin in hare beste, meestal nieuwe kleeren gestoken; de nagels

van handen en voeten zijn met *gatja* behoorlijk roodbruin gemaakt, terwijl het haar van welriekende oliën glimt en de glans der oogen door een weinig aan het onderste ooglid dun opgesmeerd *sĕrĕma* verhoogd is.

Zoo opgesmukt zit ze thuis tusschen de vergaderde vrouwen, dikwijls zonder dat ze den persoon, met wien ze op het eigen oogenblik verbonden wordt, zelfs van aangezicht kent; dikwijls te jong nog om te begrijpen, welk een gewichtige ommekeer in haar leven haar thans voor de deur staat.

De mannen in de *balei* hebben zich intusschen te goed gedaan aan de meegebrachte rijst en daarbij behoorende ingrediënten, waarop de bruidegom met zijne kamponggenooten des nachts weer huiswaarts keert, zonder dat hij nog zijne jonge vrouw heeft gezien.

Is er door de ouders van het meisje geen uitstel na de *nikah* verlangd, dat wil zeggen, kan de geheele plechtigheid in ééns afloopen, dan wordt deze den volgenden dag voortgezet op de wijze als ik straks zal beschrijven. Hebben zij evenwel een termijn gesteld tusschen de huwelijksinzegening en het aanvaarden van den eigendom, het in bezit nemen der bruid, al is die termijn ook op twee jaren gesteld, dan moeten de beide jonggehuwden elkaar vreemd blijven en mogen elkaar in geen geval spreken. Volgens den *Mohammedaanschen ritus* zijn zij feitelijk gehuwd, volgens de *Atjehsche adat* evenwel nog niet.

Sommigen, die niet zoo streng vasthouden aan de *adat*, de zeer geavanceerden onder de *Atjehers*, dat wil zeggen zij, die de *adat* voor een deel prijsgeven voor de door den *Islam* voorgeschrevene bepalingen en wetten, wijken hierin wel eens in zooverre af, dat ze, indien het huwelijk voorloopig geen voortgang heeft, den bruidegom toestaan na afloop van de inzegening, heel eventjes maar, zijne jonge vrouw te zien. Dit is dan vooraf besproken. In dat geval gaat hij, begeleid door zijne kamponggenooten en zijne *pĕgandjoe lintoe baroe* (eene oude vrouw uit zijne kampong, die feitelijk de functie van „surveillante" vervult) naar het huis zijner schoonouders, waar hem vergunning wordt gegeven de kamer van zijne aanstaande levensgezellin, doch vergezeld van zijne *pĕgandjoe*, binnen te gaan. De kamponggenooten blijven natuurlijk buiten, terwijl de

schoonouders zich voor dien tijd hebben verwijderd, daar ze den schoonzoon niet mogen ontmoeten. Toch worden ze soms op eigenaardige wijze door hem begroet, zoodra hij is binnengekomen, en dat wel op verzoek der schoonouders zelven.

Indien zij nl. deze begroeting, deze verwelkoming hunnerzijds wenschen, dan bemerkt hij dit aan een lang stuk katoen of andere stof, die van af de kamer waarin de bruid zit, tot de plaats reikt, waar de ouders zich verdekt hebben opgesteld. Zoodra hij nu binnenkomt, trekt hij met zachte rukken aan het eind, dat hij voor zich ziet, en de anderen, van uit hunne standplaats, aan het andere eind. Deze wijze van begroeten heet *sĕmalop*.

De bruid zit zeer bedaard voor zich uit te kijken, eene vooraf ingestudeerde pose, en heeft, behalve eene oude vrouw, de *pĕgandjoe dara baroe* (de surveillante der bruid) nog vier bruidsmeisjes (*pĕngapitan*) in haar gezelschap. Zoodra zij haren heer en meester ontwaart, maakt zij haren, eveneens vooraf ingestudeerden, eerbiedigen groet (*tĕminggoĕ*). Hij haalt, terwijl hij intusschen op een matje heeft plaats genomen, het bruidje naar zich toe, zet het kind op zijn schoot, streelt het, spreekt haar een paar woordjes toe en vertrekt al heel spoedig weer, wijl het bezoek niet al te lang gerekt mag worden.

Het op den schoot nemen zijner aanstaande, of zooals het in vele gevallen geschiedt, het plaatsen der bruid op den schoot van den bruidegom door de *pĕgandjoe dara baroe*, welke ceremonie, zooals we zullen zien, later ook wordt herhaald — een gebruik, dat, zooals we van *Grimm* weten, ook bij de oude *Germanen* plaats had — heeft de beteekenis, dat de man de voogdijschap over zijne vrouw aanvaardt, haar van dit oogenblik af als 't ware als zijn onmondig kind beschouwt, een symbool waardoor de vrouw aan het gezag van den man wordt onderworpen. Uit den Indischen archipel, zelfs van de naburige Sumatraansche volken zijn mij geene voorbeelden bekend, waarbij datzelfde symbool van gezagaanvaarding voorkomt; wel van andere symbolen, die zeer waarschijnlijk dezelfde beteekenis hebben. [1])

---

1) Zie daarover: WILKEN, Plechtigheden en gebruiken bij huwelijken en verlovingen enz.

Na die korte samenkomst gaat hij met de zijnen en zijne *pĕgandjoe* naar zijne kampong terug. Wanneer de overige ceremonies terstond kunnen volgen, dan is hij den volgenden morgen weer in zijn bruidegomstooi; anders gaat hij, evenals voorheen, zijn gewonen gang en wacht tot den dag, dat de termijn is verstreken.

Op den middag van dien dag gaat hij met zijne in feesttooi uitgedoste kamponggenooten, waaronder ook vrouwen en kinderen zijn, en waarbij zelfs zijne moeder, doch al weer niet de vader, zich bevindt, in optocht naar de kampong zijner schoonouders, waar men zorgt tegen den avond aan te komen.

In de nabijheid der kampong gekomen geven zij door *mĕsĕlawit* (d. i. het luidkeels uitgalmen van een woord door allen aan 't eind van een versregel, die door één gezongen wordt) van hun komst kennis. Zoodra dit gezang in de kampong gehoord wordt vereenigen zich de reeds een paar dagen te voren daartoe uitgenoodigde kampongbewoners vóór de woning der jonge vrouw, ten einde den jongen man met de zijnen op te wachten en te verwelkomen.

De mannelijke genoodigden uit de kampong der bruid, meestal 10 à 15 in getal, hebben zich op één gelid gesteld, met hun rug naar het huis gekeerd. Die van den bruidegom stellen zich, zoodra zij zijn aangekomen, in gelijken getale eerstgenoemden tegenover, terwijl de bruidegom zich achter die lijn opstelt en de anderen zich in groepjes daarom legeren.

De lieden, behoorende tot de kampong van het meisje, hebben ieder eene gevulde koperen sirihdoos, het symbool van vrede, in de hand. Tusschen beide partijen ontspint zich thans een soort dialoog, volgens vast formulier, aanvangende bij N°. 1 met de woorden: „*Nanĕtĕka kĕmoi tĕkoe doemna?*" „zijn alle heeren reeds aangekomen?", waarop zijn partner antwoordt: „*Na kamoi oeloen!*" Wij zijn bereids aangekomen! enz. enz., alles hierop neerkomende, dat die bedoelde heer hier is aangekomen om zich met behulp van zijne kamponggenooten eene vrouw te halen. Is die dialoog „en masse" afgeloopen, dan biedt de eerstgenoemde partij aan de andere de sirih aan.

Onmiddellijk daarop heeft er eene eigenaardige ceremonie plaats, die ik vroeger eveneens in de gelegenheid was in de Residentie

Bantĕn waar te nemen. Tusschen twee daarin bedreven personen, en wel van beide partijen één, ontspint zich een soort philosophische wedstrijd (*marit* = verhaal), waarbij over verschillende min of meer philosophische, zelfs metaphysische onderwerpen wordt geredekaveld en waarin beide partijen trachten den tegenstander door spitsvondige bewijsvoeringen en rethorische wendingen uit het veld te slaan. Dit tweegesprek kan over het onderwerp van den dag handelen, doch eveneens over zaken die daarmee al heel weinig verband houden, en als beiden goed onderlegd zijn, kan de strijd soms heel lang duren.

De omstanders begrijpen er in den regel heel weinig van en voor dezen kan het soms vrij vervelend worden. Die wedstrijd nu, en daarop doelde ik ook boven, herinnert m. i. sterk aan den tijd, toen nog het huwelijk door schaking plaats had. De kamponggenooten van het meisje, die zich op ééne lijn voor het huis hebben opgesteld, als wilden ze den toegang derwaarts tegen de indringers verdedigen, de daaropvolgende woordenstrijd, die waarschijnlijk den strijd met de wapens vervangt, het niet daarbij tegenwoordig zijn van den vader des jongen mans, dat alles kan, dunkt mij, niet anders worden opgevat dan als een nagalm van den primitieven vorm van het huwelijk, nl. dien door bruidsroof, welke in den vóór-Islamitischen tijd ook hier misschien eens bestaan heeft en immers nog bij vele volken bestaat. Ook het verdere van het ceremoniëel doet daaraan, zooals we zullen zien, sterk denken.

Natuurlijk is het thans moeilijk al de volken der oudheid op te noemen, bij welke de bruidsroof eens heeft bestaan, doch dat hij thans, bij de natuurvolken vooral, en bij die welke een overgang tot de cultuurvolken vormen, nog algemeener is dan uit de berichten, die we daarover hebben, blijkt; dat hij in vroegere tijden zelfs de eenige vorm van huwelijk moet geweest zijn, daarvoor spreekt onder meer het feit, dat hij, naar wij weten, bestaat of eenmaal bestaan heeft bij de verst van elkaar wonende volken. Zoo bestaat hij nog bij de *Papoeas* van *Nieuw-Guinea*, op de *Fidschi*-eilanden, bij de *Ainos* op de *Kurilen*, bij de *Vuurlanders*, *Ostjaken*, *Samojeden*, *Laplanders*. Zoo bestond hij bij de thans uitgestorvene *Tasmaniërs*, in vroegere tijden bij de *Finnen*; en eenige

huwelijksgebruiken in vele gedeelten van *Rusland* en *Beieren* geven ons de overtuiging dat het nog niet lang geleden kan zijn, dat het huwelijk ook daar door bruidroof tot stand kwam [1]). Ook de Sabijnsche maagdenroof, waarvan LIVIUS spreekt, is eene herinnering aan dat gebruik. Dat deze wijze om zich eene vrouw te verschaffen bij de oude *Ariërs* bestond en bij de volken, die hun stamboom tot de *Ariërs* opvoeren, eens algemeen moet geweest zijn, daarvoor spreekt m. i. zeer het feit, dat het woord „*bruid*", het duitsche „*Braut*", het engelsche „*bride*" enz. in etymologisch verband staat met het Sanskrietwoord „*praudha*", dat de „*weggevoerde*", de „*geroofde maagd*" beteekent.

Ik gaf daar pas als waarschijnlijk op dat de woordenstrijd, de rhetorische wedstrijd een gevecht met de wapens vervangt; dat was niet geheel zonder grond. Er bestaan werkelijk volken, en in vroegere tijden schijnt dit meer algemeen geweest te zijn, bij wie het recht van iemand tot het instellen van een eisch tegen een ander, het gegronde of ongegronde van eene beschuldiging, zelfs beleedigingen van den eenen stam door een anderen, door een rhetorischen wedstrijd tusschen den beklaagde en den aanklager of in 't laatste geval tusschen een door iederen stam daartoe afgevaardigde werd uitgemaakt. Hij, die door zijn zeggenskracht, zijn woordenrijkheid, zijne meerdere ontwikkeling enz. den ander wist uit het veld te slaan, werd vrijgesproken of gegrond verklaard in zijn eisch. Zoo iets bestaat o. a. thans nog in *Groenland.* Wanneer aldaar iemand door een ander is beleedigd, dan wordt tusschen beiden, beleediger en beleedigde, een soort van zangwedstrijd gehouden:

„il (de beleedigde) compose un satire et défie son adversaire à „un duel satirique en présence de toute la tribu; celui à qui reste „le dernier mot, gagne le procès" zegt G. FERRERO [2]).

In zekeren zin kan men zulk een soort rechtspraak tot de ordaliën rekenen, waarop ik nog later gelegenheid zal hebben terug te komen.

De wijze van procedeeren in onze maatschappijen is trouwens in de meeste gevallen niet veel anders dan een rhetorisch concours.

1) Zie over dit gebruik OSCAR PESCHEL: Völkerkunde, Leipzig 1885, p. 234 seq.
2) La genèse de l'idée de justice. La nouv. Revue 1893, le livraison.

Het is dan een soort van schijngevecht om den jongen man den toegang tot het huis te verhinderen; immers, nauwelijks is het afgeloopen, of hij gaat met twee personen uit zijn gevolg vooruit tot aan de trap van het huis, welke twee zich voor hem plaatsen, terwijl twee uit de kampong van het meisje in de voorgalerij boven aan de trap post vatten.

Een dezer laatsten houdt eene kom, waarin gebolsterde en ongebolsterde rijst is dooreengemengd, in de hand. Een der bij den *lintoe baroe* geplaatste personen houdt een *pajong* (zonnescherm) boven diens hoofd, waarop hij door die, welke boven staan, zevenmaal met een handvol rijst wordt geworpen, dat op de pajoeng terecht komt; onderwijl wordt hem van boven het: *„bak sĕlamat mebbagia"*, „geluk moge uw deel zijn", toegeroepen.

Deze ceremonie, nl. om bruid en bruidegom met rijst te bestrooien, die, zooals we o. a. ook van Wilken [1]) weten, onder de volken van den Indischen archipel tamelijk algemeen verbreid is, treffen we evenzeer bij vele andere volken aan. Zoo is dit gebruik zeer algemeen bij de Joden en niet alleen, zooals Wilken opgeeft bij de Joden van Marokko, Frankrijk en de streken van den Neder-Rijn, doch evenzeer in ons land, in Rusland, Engeland en bijna overal in Duitschland; ook bij de Grieksche en Perzische Joden komt dit gebruik voor en zal wel eens onder dit ras algemeen geweest zijn. Bij vele Joden wordt de rijst, die ter bestrooiing van het bruidspaar dient, met eenige zoetigheden, suikertjes, bonbons, chocolaadjes enz. vermengd.

Bij vele Indo-germaansche volken, zegt Wilken (l. c.), ontmoeten wij dezelfde gewoonte. Zoo placht men bij de oude *Indiërs*, bij eene plechtigheid, welke aan de eigenlijke bruiloft voorafging, op de hoofden van bruid en bruidegom rijst te strooien.

Heden ten dage geschiedt dit nog in vele streken van Europa, gelijk door Mannhardt in zijne verhandeling „Kind und Korn" en door Schroeder is aangetoond. „In Berry (Frankreich)", aldus lezen wij bij den laatstgenoemde, „übergiesst die Brautleute beim Ein-

1) Plechtigheden en gebruiken bij verlovingen en huwelijken bij de volken van den Indischen archipel.

„tritt in ihr Haus ein Regen von Getreide und Haferkörnern, in „Lyonnais von Getreide allein, in Languedoc von Aehren, unter „dem Wunsche des Gedeihens und der Fruchtbarkeit". Wanneer in Siebenbürgen de bruid in de echtelijke woning komt, wordt zij door hare schoonmoeder met een weinig koren bestrooid. Ook in de grenslanden van Engeland en Schotland, op Sardinië, Sicilië en Corsica, in Polen en in Rusland bestaat eene dergelijke gewoonte. Wat kan nu de oorspronkelijke beteekenis van dit zoo algemeen verspreid gebruik geweest zijn? Volgens mijne meening is de verklaring van WILKEN, aan wien ik het vorenstaande ontleen, de meest logische.

Om die verklaring duidelijk te maken schijnt het mij het best hem op den voet te volgen. „Het is noodig", zegt hij in zijne pas geciteerde verhandeling, „alvorens van dit punt af te stappen, nog kortelijk den oorsprong en de beteekenis van het gebruik na te gaan". „Es ist", merkt SCHROEDER, zich bij de meening van MANNHARDT aansluitende, op, „im höchsten Grade wahrscheinlich, dass diese so weit verbreitete merkwürdige Sitte ursprünglich symbolisch die Fruchtbarkeit andeutet, welche von der jungen Frau gewünscht und erwartet wird. Die Körner sind der Same, der auf sie als auf einen Acker geworfen wird".

Werkelijk gaat de ceremonie niet zelden met zegenwenschen voor de vruchtbaarheid van de vrouw gepaard. Toch is het onzes inziens niet waarschijnlijk, dat dit de oorspronkelijke bedoeling van het gebruik is geweest. Hetgeen toch opmerking verdient is, dat bij de Indonesische volken de rijststrooiing bij meer gelegenheden plaats heeft, bepaaldelijk als middel om geesten te lokken of op te roepen. Zoo wordt, om den geest in den *shaman* te doen varen, deze soms met rijst bestrooid. Zoo worden bij de *Aroe-eilanders* rijstkorrels voor de beelden der afgestorvenen geworpen, om de zielen daarin te brengen, wanneer men ze wenscht te raadplegen. Zoo plegen de *Rotineezen*, door middel van rijst, de dooden te roepen op de feesten, die te hunner eer gegeven worden, terwijl bij de *Olo-Ngadju* elke godsdienstige plechtigheid begint met het *manawor*, het uitstrooien van rijst, om de *sangiang's*, wier tusschenkomst men behoeft, uit hunne verblijfplaatsen in de bovengewesten

op aarde te doen nederdalen. Vooral hebben wij hier echter de aandacht te vestigen op het gebruik om personen, wier ziel het lichaam ontvlucht is, met rijst te bestrooien. Bekend is het, dat, naar het geloof van de natuurvolken, de ziel een bestaan heeft geheel onafhankelijk van het lichaam, dat de ziel het lichaam naar willekeur kan verlaten, hetzij vrijwillig, hetzij door booze geesten daartoe gedwongen.

Het schijnt nu, dat bij de stammen van den Indischen archipel de voorstelling bestaat, dat de ziel, het lichaam ontvluchtende, de gedaante aanneemt van een vogel, eene kip. Om haar terug te doen keeren, pleegt men althans hetzelfde geluid te maken, als waarmede men gewoon is, de kippen te lokken. Bij de *Makassaren* en *Boegineezen* geschiedt dit door „*kurru*" of „*kĕrru*" te roepen. Ook bij de *Maleiers* wordt het hiermede overeenkomende „*kur*" in denzelfden zin gebezigd. Zoo is: „*kur sumangatnja*" een zeer gewone uitroep bij plotselinge ongesteldheid of schrik, in welke gevallen toch de *sumangat*, de ziel of levensgeest geacht wordt het lichaam te verlaten.

Doch gelijk de *Makassaar* of *Boeginees* bij het bijeenbrengen van zijne kippen, onder het voortbrengen van het geluid „*kurru*" of „*kĕrru*", rijst uitstrooit, zoo doet hij dit ook als hij, datzelfde geluid makende, zijne *sumangat* lokt. Het strooien met rijst is dan ook, onder de benamingen *apakurru-sumanga*' (Mak.) en *mapakĕrru-sumangĕ* (Boeg.) eene bij feesten op *Zuid-Celebes* veelvuldig voorkomende godsdienstige handeling, een middel om te voorkomen dat iemands *sumangat*, levensgeest of ziel, ten gevolge van den nijd der booze geesten, evenals een vogel of hoen wegvliege.

Ook bij de *Maleiers* en *Javanen* heeft het rijststrooien, ongetwijfeld, oorspronkelijk althans, met dezelfde bedoeling als bij de *Makassaren* en *Boegineezen*, veelvuldig plaats, vooral bij onverhoopte terugkomst van personen, die verloren waren geacht, of aan een groot gevaar ontkomen zijn, of bij gelegenheid dat een kind voor het eerst op den grond komt. Bij de *Javanen* wordt in het laatstbedoelde geval, althans bij gegoeden, het kind in eene kippenkooi gezet, terwijl de moeder, onder het strooien van rijst, doet alsof zij de hoenders roept. Een ander voorbeeld vinden wij bij de *Bataks*.

Personen, die van eene gevaarlijke onderneming terugkeeren, legt men bij het verwelkomen eenige rijstkorrels op het hoofd. Dat dit met het doel geschiedt om zich van de ziel, de *tondi*, te verzekeren, om te voorkomen dat booze geesten uit wangunst haar zullen doen vlieden, blijkt duidelijk uit de benaming *padiruma-tondi*, dat is: middel om de *tondi*, de ziel, tehuis te doen blijven, welke nu nog aan die rijstkorrels gegeven wordt. Hetzelfde gebruik vinden wij bij de *Zee-Dajaks* van *Sarawak* vermeld. Als men feest viert wegens een goeden oogst of eene overwinning op de vijanden, plegen de vrouwen gele rijst op de hoofden der mannen te strooien.

Bij de *Olo-Ngadju* komt de ceremonie bij verschillende gelegenheden voor. Zoo wordt het kind, dat voor de eerste maal in de rivier gebaad wordt, bij de plechtigheid van het *mampandoi-anak* eenige rijstkorrels op het hoofd gelegd, terwijl vervolgens eene kip in de nabijheid wordt gebracht, die men van de korrels laat pikken.

Weigert het dier dit te doen, dan wordt zulks als een *malum omen* beschouwd, terwijl het integendeel een gunstig teeken is als de kip gretig toepikt. Verder wordt het *bakakahem*, niet alleen wanneer het, gelijk wij zooëven gezien hebben, op eene bruiloft volgt, doch ook als het plaats heeft na het vieren van het *tiwah-* of doodenfeest, bij het betrekken van eene nieuwe woning of bij het afwenden van gevaren, die men op grond van *dahiangs*, voorteekenen, te duchten heeft, gewoonlijk met eene rijststrooiing en het laten oppikken van de gestrooide korrels door eene kip, besloten.

Ongetwijfeld heeft dit gebruik bij de *Dajaks* dezelfde beteekenis als bij de *Makassaren* en *Boegineezen*. Dat de rijst, gelijk bij de *Bataks*, op het hoofd van de betrokken personen gelegd wordt, is een bewijs temeer daarvoor. Immers het geldt hier de ziel op haren zetel te doen blijven, en als zoodanig wordt toch veelal de schedel beschouwd.

De bedoeling van de rijststrooiing bij bruiloften kan ons na het voorgaande duidelijk zijn. Zoo ergens, dan bestaat hier de behoefte aan een *padiruma-tondi*, om de Bataksche uitdrukking te bezigen, aan een middel om de ziel tehuis te doen blijven, opdat zij niet een buit worde van de booze geesten, die ijverzuchtig op het geluk, in de eerste plaats van bruid en bruidegom, doch verder van de

bruiloftsgasten, er op uit moeten zijn, deze zooveel mogelijk leed te doen. Werkelijk vinden wij dit bij de *Makassaren* en *Boegineezen* als de reden opgegeven van het gebruik om den bruidegom, als hij voor het *ridjala-sampû* en het *ridjai-kamma parukusĕnna* in het huis van de bruid komt, met rijst te bestrooien. Ook de eigenaardige gewoonte bij enkele volken, de bewoners van de Palembangsche Bovenlanden en de *Olo-Ngadju*, om eene kip van de gestrooide korrels te laten pikken, vindt in het voorgaande hare verklaring.

„Die kip vervult hier slechts de rol van eenen lokvogel. Bij de voorstelling toch dat de ziel in de gedaante van een hoen het lichaam verlaten heeft, is het niet overdrachtelijk, doch geheel overeenkomstig hetgeen als werkelijkheid beschouwd wordt, dat men om haar terug te roepen, zich van hetzelfde middel bedient als bij het lokken van het pluimvee. Te eerder — dit moet dus de beschouwing zijn — zal de zielenvogel komen, wanneer hij een anderen vogel ziet eten. Vandaar dat het, althans bij de *Olo-Ngadju*, een *malum omen* is, als de kip, bij de gestrooide rijst gebracht, weigert daarvan te pikken. Doch niet alleen om van den bruidegom en de bruid de ziel in het lichaam te doen blijven, of, als die ziel reeds ontvloden mocht zijn, haar terug te brengen, ook om de goede geesten te roepen, van wie men rijkdom en zegen en een talrijk kroost of bescherming en afwending van rampen wenscht af te smeeken, kan de rijststrooiing plaats hebben. Hiermede is de tegenwoordige strekking van de ceremonie, immers waar deze met wenschen voor het geluk en den voorspoed van het bruidspaar gepaard gaat, nog geheel in overeenstemming."

Tot zoover Wilken, dien ik gemeend heb woordelijk te moeten citeeren, om het logische verband niet te verbreken.

Behalve de door hem opgenoemde volken zouden wij nog vele andere uit den Indischen archipel kunnen noemen bij wie de rijststrooiing bij verschillende plechtigheden plaats heeft en waarvan de bedoeling geene andere kan zijn dan de door Wilken opgegevene. Zoo heeft dit, om er nog een paar te noemen, plaats bij de *Badoej's*, wanneer de kinderen worden besneden of hunne tanden gevijld [1]);

1) Zie mijne ethnographische schets: „De Badoej's" uitgegeven door het Kon. Inst. v. d. T. L. en V.kunde van Ned.-Indië.

bij de *Dajaks*, wanneer iemand begraven wordt, in welk geval driemaal een handvol rauwe rijst op het lichaam wordt gestrooid, onder het uitspreken der woorden: „*Djetoh akam*" (dit is voor u), „*Djetoh impahitkoe*" (dit is voor mijne voorouders), „*Djetoh akan X. X.*" (dit is voor X. X.), waarbij de namen genoemd worden hunner bloedverwanten, die het laatst gestorven zijn. [1]) Wij zullen verder in den loop dezer schets zien, dat de rijst hetzij rauw, hetzij gekookt als *boer koenjit*, ook bij de *Atjehers* eene voorname rol speelt bij iedere ceremonie van eenige beteekenis.

Hetgeen aan de verklaring, die door WILKEN aan de rijststrooiing en, ik voeg er bij, ook aan het offeren van rijst als gekookte, meestal geel gekleurde rijst is gegeven, zeer veel kracht bijzet en waaraan blijkbaar door hem niet is gedacht, is de volgende omstandigheid. Het deponeeren van rijst gaat in zeer vele gevallen gepaard met het tevens deponeeren van een of meer rauwe of gekookte eieren. Zoo wordt, om ons bij de *Atjehers* te bepalen, wanneer een jongen besneden wordt, naast hem een kom met rauwe rijst en een ongekookt kippenei er op neergezet (zie later); zoo worden, zooals we aanstonds zullen zien, door de familieleden van den bruidegom een aantal roodgeverfde eieren naar het huis der bruid, de toekomstige woning dus der jonggehuwden, gezonden. De bedoeling daarvan kan m. i. alweer geene andere zijn dan om den zielenvogel te lokken of daar te doen verblijven; men verft ze met eene opzichtige kleur, voegt er in 't laatste geval zelfs veelkleurige bloemen bij om des te beter de aandacht van den veronderstelden vogel te trekken. Zooals we later zullen zien heeft hetzelfde bij het *mĕniĕt* plaats. Men brengt nl. bij het graf van den heilige, wiens hulp of bemiddeling men heeft ingeroepen, wiens ziel men dus voor een oogenblik in het graf wil teruglokken, behalve eene groote hoeveelheid gele rijst, ook eene massa roodgeverfde eieren, om daarna het eigenlijke offer te brengen.

Wel wordt dit later door de aanwezigen verorberd, doch de *Atjehers* en de *Indonesiërs* in 't algemeen zijn niet zulke liefhebbers van eieren, dat zij ze als lekkernij beschouwen.

1) Zie PERELAER. „Borneo van Zuid tot Noord" p. 243.

Ik zou te ver van mijn onderwerp afdwalen, wanneer ik hier verder over dit onderwerp uitweidde. Genoeg zij het hier in herinnering te brengen, dat bij zeer vele volken, ook buiten Indonesië, eieren tegelijk met rijst of koren bij plechtige gelegenheden eene voorname rol spelen, en wij hiervoor moeilijk eene andere verklaring kunnen vinden dan de door WILKEN uitgesprokene.

Voor ik van dit onderwerp afstap, wil ik nog even opmerkzaam maken op het ten onzent gebruikelijke strooien van bruidsuikers door de zoogenaamde „strooimeisjes", bij gelegenheid van een huwelijk. Zouden we hierin niet een overblijfsel te zien hebben van het eens misschien algemeen in Europa geheerscht hebbend gebruik van de rijststrooiing bij huwelijken?

Keeren we na deze uitwijding tot den bruidegom terug, die nog voor de trap der woning staat en pas met rijst is bestrooid.

Met de twee lieden uit zijn gevolg gaat hij thans tot in de voorgalerij van het huis en verder alleen tot in de kamer, waarin de *dara baroe* in bruidstooi met de vier *pĕngapitan's* en haar *pĕgandjoe* zit. Hij wordt op den voet gevolgd door zijne eigene *pĕgandjoe*. De kamer, waarin de bruid zit, is met werkelijke en met uit papier geknipte bloemen netjes versierd en op de nieuwe *tikar*, die voor hem op den grond is gespreid, neemt de jonge man plaats.

De bruid wordt nu door haar *pĕgandjoe* op den schoot van den jongen man gezet, nadat ze hem nog weer een zeer onderdanigen groet heeft gebracht (*tĕminggoe*). Thans komen al de genoodigde vrouwen uit beide kampongs, onder welke ook de moeder van den jongen man, in de kamer, die daardoor soms overvuld is, en brengen hare gelukwenschen.

Van af dit oogenblik zijn de beide schoonmoeders met elkaar in eene zekere familiebetrekking gekomen, die met den naam *bisan* (ouders, die elkaar aanverwant zijn) wordt aangeduid; zij spreken elkaar toe met den titel van *toean bisan*. De vaders zien elkaar evenwel nog niet.

In de *sĕramoi* (voorgalerij van het huis) wordt nu op Atjehsche wijze feest gevierd, d. w. z. een feestmaal gehouden, dat aangeboden is door den vader der bruid. De bruidegom mag daaraan geen deel nemen, doch blijft in de kamer, waar, door de moeder der bruid,

eveneens aan de daar verzamelde vrouwen een feestmaal wordt gegeven, doch waaraan al weder bruid en bruidegom, alsmede de bruidsjuffers, geen deel nemen.

Heeft men voldoende gegeten, dan gaan allen huiswaarts, doch niet dan nadat ieder der genoodigden een geldgeschenk naar zijn vermogen in handen van de feestgevers heeft achtergelaten; dit heet *tĕmèntoeĕ*. Alleen de twee *pĕgandjoe's*, de bruidsmeisjes, de moeder van den bruidegom, deze zelf, alsmede 4 à 5 personen uit zijne kampong blijven nog wachten op de plaats waar zij zijn.

Het is intusschen vrij laat in den nacht geworden.

Zijn de gasten vertrokken, dan vertrekt kort daarna ook de bruidegom, gevolgd door zijne moeder, de *pĕgandjoe* en de 4 à 5 personen uit zijne kampong, die tot geleide strekken; ieder gaat naar zijne eigene woning; ook de bruidsmeisjes en de *pĕgandjoe dara baroe* om uit te rusten van de vermoeienissen van den dag.

Den volgenden avond na zonsondergang gaan de bruidegom en zijne *pĕgandjoe* en eenige genoodigde kampongvrienden, wier aantal in evenredigheid is met de koopsom, b. v. 12 indien de koopsom 50 ringgits, 6 indien deze 25 ringgits is, enz. enz., weer naar het huis der bruid.

Thans en gedurende al de verdere feestdagen wordt hij steeds op den voet gevolgd door een kleinen jongen uit zijne kampong, die, zooals we zien zullen, de rol van page vervult.

Deze page, alsmede de mannen die hem volgen, blijven in de *sĕramoi*, maken het zich daar gemakkelijk, verhandelen de nieuwtjes van den dag of gaan slapen. De bruidegom, gevolgd door zijne *pĕgandjoe*, gaat, zonder verdere plichtplegingen, thans regelrecht naar de kamer der bruid, waar deze alleen door hare *pĕgandjoe* vergezeld is. Zij ontvangt haar echtvriend met een eerbiedigen groet, biedt hem een bekken met water aan, om zijne voeten te wasschen en leidt hem bij de hand naar de *tĕlamdoek*, een klein vierkant bankje met rugleuning, een soort lage houten stoel, fraai met netjes bewerkte kussens opgevuld, maakt andermaal haar *sĕmbĕĕ* (groet) en hurkt aan zijne voeten neer. Terwijl zij haren groet brengt, door de vlakke handen tegen elkaar te leggen en ze zoo van af haar voorhoofd naar voren te brengen, vat hij hare handen

en laat er, als ware het ongemerkt, een ringgit in glijden, bij wijze van dank voor hare attentie. Deze zelfde manœuvre herhaalt zich ook de zeven volgende avonden, telkens als de jonge man binnenkomt. Want wel blijft hij hier den geheelen nacht en ook de volgende nachten doorbrengen en slapen, als hij verkiest, doch in alle eer en deugd . . . . . de lamp brandende en de beide *pĕgandjoe's* als surveillantes de wacht houdende, zelfs wanneer het meisje reeds iets ouder is, dan we hier als onderstelling hebben aangenomen.

Alleen als het meisje volkomen volwassen is, 16 à 17 jaar, of reeds vroeger gehuwd was, dan geschiedt dit surveilleeren slechts gedurende den eersten nacht, doch hierop mag dan ook nimmer en door niemand inbreuk worden gemaakt.

Dit vreemd gebruik, om gedurende een of meer dagen en nachten een paar oude vrouwen in de bruidskamer te doen waken, zoodat de jonggehuwden van elk sexueel verkeer worden teruggehouden, een ware Tantalus-kwelling dus, is volstrekt niet door den godsdienst voorgeschreven, doch een *adat*, die we bij vele Indonesische volken aantreffen en die, volgens Krebel [1]), ook bij de *Esthen* zou voorkomen.

Ik geloof dat we ook dit gebruik te beschouwen hebben als een herinnering aan de schaking der bruid door geweld, waarbij — zooals we van enkele volksstammen, bij wie deze wijze van bruidswerving nog bestaat, weten — de geschaakte maagd zich eerst na langeren tijd aan de omhelzingen van haren schaker wil onderwerpen. Of zou hieraan een offer-idee ten grondslag liggen? De Atjeher zelf weet natuurlijk geene andere verklaring van het feit te geven dan dat het eene oude traditie is, die streng moet gehandhaafd worden. Met zonsopgang gaat de jonge man, met zijne bovengenoemde volgelingen, de kampong uit om tegen 9 uur in den morgen weer met zijn gevolg terug te keeren en in het huis van den schoonvader te ontbijten. Tegen ongeveer 11 uur brengt de kleine jongen, dien we voortaan gemaksgehalve als page zullen betitelen, een *boengkoes ranoeb*, d. i. een met goud geborduurd stuk zijde, waarin alle in-

1) Volksmedecin u. Volksmittel verschiedener Stämme Ruslands Petersburg 1858.

grediënten voor eene sirihpruim in zeer groote hoeveelheid aanwezig zijn.

Het geheel ligt op een koperen bak of een soort mandje en is door de moeder der jonge vrouw gereed gemaakt en aan den page overhandigd.

Voor den oningewijde in Indische gebruiken wil ik hier even plaats geven aan de beschrijving dier verschillende ingrediënten. Eene complete sirihpruim bestaat dan uit: 1 een of twee sirihbladeren (*ranoeb*) van de *Chavica Betle* Miq. nat. fam. der *Piperaceae*, die overal in Indië wordt aangeplant; 2 de *gambir* (*gambĕĕ*), het ingedikte melksap van de *Uncaria gambir*, Roxb. nat. fam. der *Rubiaceae*, 3 een stukje pinangnoot (*pinoeng*) van de *Areca catechu* L. nat. fam. der *Palmae*; 4 fijne kalk (*gapoer*) en tabak (*bakoeng*). De tabak bevindt zich in eene doos (*tjĕrĕpa*), de halfvochtige kalk in een klein doosje, het kalkdoosje (*krandam*).

Terwijl het overige gevolg verder ieder zijns weegs is gegaan, gaat de jonge man met zijn page, die de *boengkoes ranoeb* draagt, naar zijne kampong terug. Een ieder, dien hij, derwaarts gaande, op zijn weg ontmoet, bekend of onbekend, wordt door den page dadelijk de sirih aangeboden, als wilde hij daarmede te kennen geven, dat hij bij dit, in zijn leven zoo gewichtig, voorval met een ieder vriendschap wil sluiten. Het niet aanbieden der sirih aan een voorbijganger zou dan ook als eene persoonlijke beleediging worden opgevat, het weigeren evenzeer. Ieder voorbijganger begrijpt natuurlijk dadelijk, dat hij met een *lintoe baroe* te doen heeft, ook wanneer diens kleeding dit niet reeds zoude verraden.

Tehuis gekomen wordt ook zijnen ouders de sirih aangeboden en daarna naar de *binasah* getogen, om aan de daar aanwezigen dezelfde eer te bewijzen. Ongeveer 4 uur 's middags gaat hij weer naar het huis zijner ouders terug, alwaar zijne verschillende familieleden intusschen een 50-tal roodgeverfde eieren (*boh manok mirah*), bloemen (*boengong*), bloembouquetten (*boengong tjadoek*) en geknipte figuurtjes (*boengong tĕrĕk*) hebben bijeengebracht. Tegen zonsondergang gaat hij weer met hetzelfde gevolg als den vorigen avond naar het huis zijner schoonouders, het bovengenoemde meevoerende, dat door zijn page wordt gedragen. De ontvangst is daar weder evenals den

vorigen dag. Zijne *pĕgandjoe* overreikt het meegebrachte aan de moeder der jonge vrouw, haar mededeelende, welke familieleden daartoe hebben bijgedragen, waarop deze, bij wijze van tegenbeleefdheid, voor ieder eene kleinigheid, meestal een weinig sirih, het symbool van vrede en vriendschap, mee teruggeeft.

Dit is natuurlijk slechts eene formaliteit, een bewijs, dat de wederzijdsche familie elkander genegen is, ik zou willen zeggen, dat na het rooven der maagd men zich bij de zaak neerlegt en de vrede is hersteld.

De nacht wordt weer doorgebracht als de vorige en den volgenden morgen gaat de jonge man weer naar huis, evenals den vorigen dag een ieder sirih aanbiedende.

Den derden dag geschiedt weer volkomen hetzelfde, behalve het aanbieden van eieren en bloemen; alleen geeft de jonge man dien avond na de voetwassching behalve de ééne *ringgit sĕmĕnah*, dien hij haar iederen avond moet geven, ook nog de *biaja* (huwelijksgeschenk) d. i. acht ringgits, indien de koopsom 50 ringgits, 4 ringgits indien deze 25 ringgits bedroeg enz., in verhouding dus tot de koopsom. De *biaja* wordt door de *pĕgandjoe* aan de schoonmoeder ter hand gesteld.

Den volgenden morgen wordt den jongen man en zijnen volgelingen in de *sĕramoi* een maal aangeboden.

Ik herinner er aan, dat nog steeds de schoonouders hierbij niet aanzitten.

De vierde dag is volkomen gelijk aan den tweeden, de vijfde aan den derden, waarop dus weer de *biaja* wordt betaald, de zesde weer gelijk aan den tweeden en vierden en de zevende overigens als de derde en vijfde, met dit onderscheid, dat de *biaja* thans in plaats van 8 ringgits, 15 ringgits, en zoo in verhouding van de koopsom, bedraagt.

Ook wordt dien dag voor de jonge vrouw een mooie, met goud geborduurde en schitterend gekleurde schouderdoek (*idjar sawak*) meegebracht, alsmede een minder kleurige, doch daarom niet minder fijne zijden broek, welke beide kleedingstukken, wier fijnheid trouwens in evenredigheid is met de gegoedheid en mildheid van den gever, haar jeugdigen echtgenoot, der bruid door diens *pĕgandjoe* worden ter hand gesteld.

Dien nacht mag de jonge man niet in het huis zijner vrouw blijven doorbrengen, doch moet met zijne volgelingen des avonds naar zijne kampong terugkeeren; sommigen storen zich niet aan deze laatste bepaling, vooral als het meisje wat ouder is, doch dan wordt het door de meesten toch als eene brutale informaliteit opgevat, die den goeden naam der jonge vrouw in gevaar brengt.

Dien morgen had nog de formaliteit van het *sĕrat djaroi* plaats, welke in het volgende bestaat.

De jonge man zet zich op een, op den vloer liggend ligmatje, tegenover zijne jonge vrouw neder, strekt zijne rechterhand vlak uit met de handpalm naar boven gericht en legt die op de evenzoo uitgestrekte rechterhand zijner vrouw; daarna bestrijken de beide *pĕgandjoe's* de handpalmen van den eerste met de bladeren van de *sisidjoek* (*Kalanchoe pennata*, nat. fam. der *Crassulaceae*), *bĕrĕteh* (*Nertera-species*, nat. fam. der *Rubiaceae*) en *naloĕng sĕmbo* (een grassoort) en met den uitroep: *rahoep! rahoep!* strijkt hij dan met zijne hand over het gezicht der jonge vrouw.

Beiden worden daarop door de twee *pĕgandjoe's* met rijst bestrooid.

Over de beteekenis der rijststrooiing sprak ik te voren reeds uitvoerig. Bij de beteekenis van de beide andere plechtigheden, die bij het *sĕrat djaroi* plaats hebben, nl. het leggen der rechterhanden in elkaar en het bestrijken van des bruidegoms handpalm met de genoemde planten en het daarna strijken met zijne hand over het gelaat zijner vrouw, wensch ik nog even stil te staan.

Het eerste is de *dextrarum junctio* der *Romeinen*, bij wie dit gebruik evenzeer bestond. Deze plechtigheid bij het huwelijk, als zinnebeeld van den huwelijksband, vinden we, zij het dan ook hier en daar met geringe wijzigingen, bij bijna alle ons bekende cultuurvolken van den ouden en nieuwen tijd. Zoo kwam zij voor bij de oude *Hebreën*, evenzeer als bij de tegenwoordige; bij de oude *Indiërs* en, zooals we uit het bovenstaande zien, ook bij de *Romeinen*. Doch wij treffen dit zinnebeeld evenzeer aan bij de meeste Polynesische volken en ook bij sommige volken uit andere werelddeelen.

WILKEN [1]) noemt verschillende volken uit den Indischen archipel, bij wie de *dextrarum junctio* wordt aangetroffen.

1) Plechtigheden en gebruiken bij huwelijken, enz.

Bij de *Mohammedaansche* volken, bij wie immers de vrouw bij het huwelijk niet als handelend persoon kan optreden, is het gewoonlijk de *wali*, welke die ceremonie voor haar vervult.

Het kan dus als eene bijzonderheid gelden, dat hier de vrouw zelve actief optreedt en dat geen priesterlijk persoon, doch de beide *pĕgandjoe's* hier de ceremonie leiden.

Wat de andere plechtigheid betreft, die zeker niet zoo algemeen is als de pasgenoemde, daarin hebben we blijkbaar het symbool te zien, dat de man alle zorgen van zijne vrouw zal bannen en haar zooveel in zijn vermogen is aan den invloed van daemonen zal onttrekken. Immers de bij die ceremonie gebezigde planten zijn dezelfde, welke ook bij andere gelegenheden als booze geesten bezwerend worden aangewend. Is deze ceremonie afgeloopen, dan ontkleedt hij het bovenlijf en worden zijn rug en borst door de jonge vrouw met welriekende *bĕdak* ingewreven. Dit symbool, evenals de vroegere voetwassching, kan alweer geene andere beteekenis hebben, dan die van slaafsche onderwerping der vrouw aan haren echtgenoot.

Weer gekleed zijnde, begeeft hij zich naar zijne schoonouders, maakt voor ieder hunner een eerbiedigen groet en ontvangt dan in den regel uit de hand zijner schoonmoeder de 31 ringgits terug, die hij èn als *ringgits sĕmĕnah* en als *biaja* (indien nl. de koopsom 50 ringgits was) heeft betaald, met nog een geschenk van 15 ringgits daarbij.

Den achtsten dag mag hij niet terugkomen in het huis der schoonouders, wijl hij volgens het volksgeloof dan gevaar zou loopen op een of anderen tijd door een krokodil, tijger of ander dier verscheurd te worden. Doch dien morgen zendt zijn vader (wij zien, de toenadering komt „gradatim") aan de moeder der jonge vrouw eenige groote visschen ten geschenke, waarvan zij den *tĕngkoe* en den *kĕtjihik* van hare kampong, alsmede aan eventueel nabijwonende familieleden, een deel toezendt; men noemt dit: *biaja lintoe poewoi*, het reciproceeren der huwelijksgeschenken door den bruidegom. Ook hiervan kan de oorspronkelijke beteekenis geene andere zijn dan die van een stap tot verzoening na de vredebreuk, door den maagdenroof ontstaan.

Den negenden dag gaat de jonge man, doch thans in gewone kleeding en zonder eenig gevolg, weer naar de woning zijner schoonouders, geeft zijne vrouw vier ringgits ten geschenke en blijft daar ook vertoeven, dat wil zeggen, betrekt de voor de jonggehuwden gereed gemaakte afzonderlijke woning of kamer. Hij mag voortaan bij zijne vrouw slapen zonder licht en zonder ander gezelschap.

Ziedaar het langdradige, vrij vervelende en afmattende ceremoniëel, waaraan de jonggehuwden zich in *Atjeh* in den regel hebben te onderwerpen, voor ze elkaar in werkelijkheid kunnen toebehooren. In den regel zeg ik, wijl hierop enkele uitzonderingen zijn.

Huwt iemand een meisje, dat reeds geheel volwassen is, of reeds vroeger gehuwd was, dan strekt zich die bewaking door de twee *pĕgandjoe's* slechts tot den eersten nacht uit en wordt ook aan de formaliteiten van de volgende dagen veel bekort.

Ik moet er op attent maken, dat ik hier de plechtigheden beschreef van een huwelijk in den zoogenaamd gegoeden middenstand. In de hoogere standen wordt natuurlijk aan het geheel nog veel meer geur bijgezet, zijn de feestmalen luisterrijker, is het aantal genoodigden grooter en zijn de geschenken, die over en weer gegeven worden kostbaarder, terwijl in de lagere standen zich een en ander tot het hoognoodige bepaalt.

Ook moet ik er nog op wijzen, dat wanneer eene vrouw voor de tweede maal huwt, of wanneer het meisje reeds tot eene ontwikkelde vrouw is aangerijpt, de huwelijksinzegening dikwijls, in plaats van in de *balei* van het dorp, in de voorgalerij der woning of op het erf van den vader van het meisje plaats heeft. In dat geval geeft de vader of de naaste *wali* haar — in figuurlijken zin altijd — aan den *tĕngkoe* over, dezen opdragende zijne dochter voor hem aan N.N. uit te huwelijken; men noemt dit *gĕpoewoi kilah.* Doch geen der huisgenooten, zelfs niet het meisje, is bij de plechtigheid tegenwoordig. Na de *nikah* eet men dan in de *sĕramoi* (voorgalerij), evenals vroeger is beschreven, zooals het in de *balei* plaats had. Onder geene omstandigheden mag evenwel de jonge man den eersten nacht in het huis zijner jonge vrouw doorbrengen.

Intusschen is de schoondochter nog niet in het huis harer schoonouders geweest en zij mag daar volgens landsgebruik ook niet eerder

komen, voor ze daartoe door deze wordt uitgenoodigd, wat soms maanden kan duren, daar immers door haren schoonvader bij die gelegenheid een groot feestmaal moet worden aangericht, waarbij een karbouw — in dit geval *kĕbĕĕ pĕnoelang* (teruggave van den karbouw) genaamd —, of een rund *lĕmo pĕnoelang* (teruggave van het rund) moet worden geslacht, en daarvoor heeft niet ieder dadelijk de noodige contanten beschikbaar. Ook mag de vader van den jongen man niet in het huisgezin zijner schoondochter komen, zoolang dit feest niet gegeven is. Dit feest kan, door de omstandigheden waaronder het plaats heeft, niet anders worden opgevat dan als een verzoeningsfeest, eene herinnering temeer aan den tijd, toen het huwelijk door bruidroof plaats had.

Terloops zij hier aangemerkt, dat de oudere broers en zusters van haar man haar evenmin mogen bezoeken, voordat ze haar ieder vier ringgits (in verhouding alweer tot den bruidschat, die verondersteld wordt 50 ringgits te bedragen) hebben ter hand gesteld, noch de jongere broers en zusters van den man, dan nadat ze ieder dezelfde som van haar hebben ontvangen.

Zooals ik reeds opmerkte, doet ons het geheele langgerekte ceremoniëel van het huwelijk denken aan hetgeen we vinden bij die volken, bij welke nog het huwelijk door schaking plaats heeft, eene ineensmelting van godsdienstige voorschriften en verouderde adat.

Of we daaruit hebben op te maken, dat in eene zekere periode in de Atjeh-geschiedenis uit den vóór-Islamtijd het huwelijk door bruidroof hier algemeen was, dan wel of alleen de herinnering daaraan van buiten af op Atjeh is ingevoerd, daaromtrent is vooralsnog geen uitspraak te doen, wijl èn de Maleische kronieken, voor zoover ik meen te weten, èn ook de verschillende reisbeschrijvingen, die ik heb kunnen raadplegen — welke trouwens alle dateeren van uit den Islamtijd in Atjeh — ons dienaangaande in het onzekere laten. Tegen de aanname, dat op een zeker tijdstip in de geschiedenis van Atjeh bruidroof werkelijk een algemeen gebruik was, zou dunkt mij het feit kunnen spreken dat de man bij de vrouw inhuwt, hetgeen volstrekt niet Mohammedaansch is, en dus zeker dateert uit eene vroegere periode. Immers, huwelijk door schaking, dat meestal, zoo niet altijd, uit eene andere kampong, resp.

uit een anderen stam geschiedt, kan niet samengaan met het inhuwen van den man in de kampong, in het huisgezin der vrouw, het overblijfsel van het matriarchaat, dat we hier vinden; ik wees daar reeds vroeger op.

Doch daartegenover staat het feit, dat we vóór de prediking van den Islam op *Noord-Sumatra* gedurende eeuwen daar een *Hindoe*-overheersching hebben gehad. En bij de *Hindoes* van die tijden was het huwelijk door roof der bruid vrij algemeen.

Hoewel misschien in mindere mate dan voorheen, komt dit o. a. thans nog voor op *Bali*, het eenige *Hindoe*rijk van onzen Archipel. Immers, behalve het *mĕpadik*[1]) (het koopen van de vrouw) en het *mĕtoenggoe* (het verdienen der koopsom in dienstbaarheid bij den vader van het meisje), vinden we daar ook nog het *mĕrangkat* (schaken van de vrouw met hare toestemming) en het *mĕlĕgandang* of *ngĕdjoek* (schaking met geweld) en het zou ons dus niet behoeven te verwonderen, dat op Atjeh, waar nauwelijks sedert vier eeuwen de Islam is ingevoerd, nog zoovele overblijfsels gevonden worden, die aan dat gebruik herinneren.

Hoe is nu verder de verhouding van den man tot zijne vrouw en zijne schoonouders? Zooals we weten, maakt hij thans deel uit van het huisgezin dezer laatsten. Zijn deze bemiddeld, was de koopsom groot, dan is voor hem en zijne vrouw een huis, volgens Atjehsche eischen van alles voorzien, in gereedheid gebracht en wel op het erf of in de buurt van het huis zijner schoonouders. Hij heeft een stuk sawahgrond gekregen om te bebouwen of een klappertuin om te verzorgen, alsmede een of meer karbouwen, voor den veldarbeid benoodigd. Hij kan dus in zijn eigen onderhoud verder voorzien en is dit ook verplicht. Hij zelf brengt in die gevallen ook nog iets aan, hetzij in contante specie, door erfenis verkregen, dan wel van zijne ouders ontvangen, hetzij in roerende of onroerende goederen.

1) Dr. Jul. Jacobs, Eenigen tijd onder de Baliërs. pag. 128.

Zijn partijen van weerszijden onbemiddeld, dan is de inrichting, zooals ik reeds aanstipte, daarmee in evenredigheid en moeten vele jonggehuwden, tot de geringere standen behoorende, zich met een afgeschoten hokje (andjoeng) aan het ouderlijke huis aangebracht, of met eene afgesloten ruimte behelpen. De jonge man moet dan trachten door handenarbeid, visschen, handeldrijven, werken in dienstbaarheid als anderszins, in zijn onderhoud en dat zijner vrouw te voorzien. Hij is nl. door de godsdienstige wetten verplicht, zijne vrouw te onderhouden, behalve indien ze voor haar „menu plaisir", voor extra kleeding en „Schmucksachen" bijzondere uitgaven doet, waarin haar eigen familie moet voorzien en waarvan de man zich rechtens niets behoeft aan te trekken. (Zie Koran, IV : 23).

In weerwil nu van het nauwe contact, waarin hij voortaan tot het huisgezin zijner schoonouders staat, moet hij hen blijven ontwijken en mag hij dat deel van het huis, waarin zijne schoonouders huisvesten, niet betreden dan bij dringende noodzakelijkheid en mag hen ook alleen in dringende gevallen aanspreken.

Zoodra een van beiden ten zijnent komt, moet hij, zoo schrijft hem de adat gebiedend voor, het huis verlaten, tenzij hij daarin door ziekte wordt verhinderd. De afstand, dien hij tegenover zijn schoonvader heeft in acht te nemen, is trouwens grooter dan die tusschen hem en zijne schoonmoeder. Den eerste spreekt hij nooit dan in uiterst noodige gevallen, b. v. ziekte; de tweede, die hare dochter dikwijls komt bezoeken en haar in hare huishouding of bij eene bevalling assisteert, ziet hij ten minste van tijd tot tijd en komt daardoor in de onvermijdelijkheid nu en dan, zij het dan ook een kort woord, met haar te wisselen.

En tweemaal in het jaar is hij zelfs verplicht, haar toe te spreken en wel op het einde der groote vasten (*poĕasa*) nl. als de nieuwe maan van de maand Sjawal te zien is, alsmede op *oeroi raja hadji*, den tweeden grooten feestdag in de Moslimsche wereld. Op dien dag ontvangt hij van haar de gebruikelijke gelukwenschen, alsmede eenige geschenken. Ook wanneer hij eene lange reis moet ondernemen of daarvan terugkeert, is hij verplicht, haar te gaan groeten en te verwelkomen. Bij zijn schoonvader doet hij dit evenwel niet.

Is hij verplicht, een van beiden soms toe te spreken, dan doet hij dit in beleefde termen, zooals de Atjeher steeds een meerdere in rang of een oudere in leeftijd toespreekt, en noemt hen met denzelfden titel als waarmede zijne vrouw dit gewoon is te doen, nl. den vader als *ajah*, *bapa* of soms *ajah moeda*, de moeder als *mak*, *njak* of *tjoetnja* (eene zeer lieve uitdrukking, die het best door ons kinderlijk „moesje" wordt teruggegeven).

Deze eigenaardige verhouding nu tegenover de wederzijdsche schoonouders, waarvan we zoowel in alle deelen van Azië als ook in Afrika, Amerika en Australië analoga vinden en waarvan we zelfs in sommige deelen van Europa een weerklank ontmoeten, werkt natuurlijk hoogst ongunstig op de ontwikkeling van het familieleven, dat toch al reeds door de eigenaardige adat-gebruiken op Atjeh niet zeer sterk ontwikkeld is.

De eenige familieband, die hier ten minste eenigszins innig en sterk is, is die tusschen moeder en kind.

En toch zal eene Atjehsche vrouw, als ze van haar man moet scheiden, zonder veel misbaar afstand doen van hare kinderen — die, zooals we later zullen zien, in vreemde handen overgaan — om na verloop van een paar maanden weer de vrouw van een ander persoon te worden. In het hoofdstuk, waarin we over echtscheiding zullen spreken, zullen we zien dat de „*vinculum nuptiale*", de band, die man en vrouw samenbindt, vrij losjes zit, en dat dus eene Atjehsche moeder al heel gemakkelijk in de noodzakelijkheid komt, hare kinderen prijs te geven. Toch is, ik herhaal het, de band tusschen moeder en kind de eenige hechte.

Een Atjeher zal u zeer zelden spreken over zijn vader en dan nog dikwijls als over een hem niet meer dan elk ander bekend persoon; steeds is het daarentegen zijne moeder, die hem den een of anderen raad heeft gegeven, die hem dit of dat heeft opgedragen, of voor wie hij iets heeft meegebracht.

Zijne oudere broers, ook al is hij zelf tot man opgegroeid, mag hij niet of zelden toespreken, hij moet hen zooveel mogelijk uit den weg gaan, hunne bevelen, wanneer ze niet in strijd zijn met recht en billijkheid, onvoorwaardelijk opvolgen, en hen steeds in beleefde termen en met gepaste onderdanigheid toespreken, terwijl hij hun

bij alles den voorrang moet geven. Tusschen de zusters is de verhouding uit den aard iets inniger, doch ook nog niet zoo vertrouwelijk en hartelijk, als wij dat in onze huisgezinnen gewoon zijn.

Zelfs de verhouding tusschen man en vrouw is in onze oogen eene vreemde, trouwens echt Oostersche.

De een mag den naam van den ander niet uitspreken; vraagt iemand b. v., op den man doelende, „wie is dat, die daar loopt?" dan antwoordt de vrouw niet door zijn naam te noemen, doch zegt: „dat is de vader van mijn kind" of: „de man met wien ik gehuwd ben", enz. enz.

Het uitspreken van den naam zou het *sĕroed nikah* (het vervallen van de *nikah*, d. i. onwettigverklaring van het huwelijk), dus scheiding, ten gevolge hebben.

Behalve in enkele gedeelten van Indonesië, vind ik ditzelfde gebruik, nl. dat man en vrouw elkaars namen niet mogen uitspreken, ook nog opgegeven als bestaande in Britsch-Columbia en bij verschillende Roodhuiden-stammen in Amerika [1]).

Het schijnt zich zelfs door geheel Amerika uit te strekken, wijl ook andere schrijvers het in verschillende deelen van dit werelddeel aantroffen. De man spreekt zijne vrouw in de platte taal aan, zij hem in de beschaafde taal; hij zegt tegen haar *gata* (*gij*, van een meerdere tot een mindere), zij tegen hem *droine* (van een mindere tot een meerdere). De hoogere Atjehsche hoofden maken hierop eene uitzondering, in zooverre zij hunne vrouw eveneens met *droine* toespreken.

De man verschijnt zelden of nooit met zijne vrouw alleen in 't publiek, hij mag niet met haar loopen, tenzij er meer personen bij zijn. Eene overtreding in dit opzicht zou als een gebrek aan vormen, als onbeschaafd, *doesoen* zegt de *Atjeher*, worden aangemerkt.

De eigenaardige verhouding tusschen den schoonzoon en zijne schoonouders, die, geloof ik, nergens zoo sterk uitkomt als op Atjeh, kan, evenals het ceremoniëel vóór en bij het huwelijk, mijns inziens, alweer niet anders worden opgevat dan als een cultuurhistorisch overblijfsel van uit de tijden, dat het huwelijk door bruid-

1) Burton, City of the Saints, p. 142.

roof tot stand kwam. Het schijnt mij moeilijk toe, er eene andere beteekenis aan vast te knoopen.

Het is niet juist uit eerbied, dat de schoonouders worden ontweken, evenmin uit minachting, zooals sommige schrijvers over dit onderwerp het wel eens hebben doen voorkomen; hetgeen hier thans een *adat* is — en nog wel een *adat*, die zich zoo vast heeft geworteld in de zeden van het volk, dat er zelfs sommige godsdienstige voorschriften door op den achtergrond worden gedrongen — al is ook de oorspronkelijke beteekenis thans geheel verloren gegaan, kan niet anders beschouwd worden dan als oorspronkelijk te zijn geweest „vrees" om de familieleden der geschaakte maagd te ontmoeten; en ik vind in de combinatie der gebruiken, die bij het huwelijk plaats hebben en die alle uit verschillende tijdperken dateeren, een bewijs te meer, dat in overoude tijden en wel vóór het matriarchaat hier was ingevoerd, het huwelijk door gewelddadige schaking der vrouw tot stand kwam.

Ook de houding der *vrouw* tegenover hare schoonouders is gereedelijk uit dien vermoedelijken maagdenroof te verklaren. Het meisje, dat met geweld uit haar stam, uit haar familiekring werd weggesleept door een haar meestal geheel onbekend persoon, wiens stam daarbij veelal vijandig tegenover den haren stond, kon wel niet anders dan een innigen wrok koesteren tegen haren roover, tegen de omgeving, waarin ze tegen haren wil werd geplaatst en wel in de eerste plaats tegen de ouders van den man, die immers dikwijls de ontvoering hadden in de hand gewerkt.

Met haren schaker, die, vooral in de eerste tijden, alle mogelijke zorgen aan haar besteedde en die aan hare sexueele behoeften voldeed, kwam ze allengs op beteren voet; doch met de haar onbekende schoonouders, die haar als *eene slavin meer* in de familie beschouwden, bleef hare verhouding gespannen. We moeten nl. niet vergeten, dat de positie eener geroofde maagd, al beschouwde men haar als de wettige echtgenoote van den schaker, weinig verschilde van die eener slavin.

Ginds bij haren stam en onder het ouderlijke dak was zij vrij en genoot de liefde harer ouders; uit dien kring werd ze met geweld weggevoerd om als slavin te werken in eene haren stam meestal

vijandige familie, en de onvrijwillige *concubine* te worden van haren schaker. Dat ze, in den beginne althans, haren schoonouders geen goed hart toedroeg en iedere aanraking met deze trachtte te vermijden, laat zich gemakkelijk denken.

Hetgeen nu oorspronkelijk een gevolg was van de omstandigheden, waaronder het huwelijk plaats had, werd, evenals ook de andere zaken die bij zulk een bruidroof te pas kwamen, b.v. de strijd tusschen de beide stammen, tot gewoonterecht, tot *adat* verheven. Ditzelfde zien we immers gebeuren met zoovele andere uit de grijze oudheid tot ons gekomen zeden en gebruiken, waarvan de oorspronkelijke beteekenis thans bij de massa geheel is verloren gegaan, die dus eigenlijk geen recht van bestaan meer hebben, doch die men desniettegenstaande blijft handhaven, tegen alle gezond verstand in soms, omdat ze gedragen worden door eene heilige traditie, of wel uit een gevoel van piëteit voor de voorouders, die ze in 't leven riepen; ik noem hier slechts de besnijdenis, het tandenvijlen, het bevoorrechte gebruik der rechterhand, om van zoovele andere niet te spreken.

Ik moet nog opmerken dat, indien de jongeling soms verhinderd is zelf op den bepaalden dag bij zijn *nikah* tegenwoordig te zijn en deze niet kan worden uitgesteld, dan niet, zooals de *Sjafi'itische* voorschriften luiden, een zijner familieleden als zijn *wali* optreedt, doch de *tĕngkoe* van de kampong als de plaatsvervanger van den *oelĕebalang*. Is zijne aanstaande vrouw uit dezelfde kampong, dan neemt men daarvoor een anderen *tĕngkoe*. Men is in de keuze van een *tĕngkoe* trouwens niet gebonden, en mag, om het huwelijk in te zegenen, evengoed een *tĕngkoe* van elders nemen.

Meestal neemt men iemand die den naam heeft, in deze dingen zeer bedreven te zijn; doch men gaat anderzijds ook niet gaarne zijn eigen dorpspriester voorbij, vooral als men met dezen op een goeden voet leeft.

Ten slotte zij hier nog aangeteekend, dat het op *Atjeh* niet gebruikelijk is, dat een jongere broeder of zuster vóór een oudere huwt, evenmin als dit bij de oude *Hebreën* gebruikelijk was. Jacob moest eerst Lea huwen, voor bij Rachel, om wie het hem eigenlijk te doen was en voor wie hij nog zeven jaar in dienstbaarheid moest doorbrengen, om de koopsom te verdienen, kon trouwen.

Het oudste kind, hetzij knaap of meisje, moet eerst uitgehuwelijkt zijn, dat wil zeggen, de huwelijksinzegening (*nikah*) moet reeds zijn voltrokken, voordat een jongere mag huwen. In de Soendalanden, waar deze gewoonte, ten minste in de hoogere kringen, ook bestaat, laat men, wanneer men de partij niet wil afslaan, en er voor de oudere nog geene geschikte partij te vinden is of deze door lichaamsgebreken als anderszins niet kan huwen, deze „*in effigie*" nl. met eene houten pop formeel huwen.

Op *Atjeh* kent men dat niet. Men slaat hier eenvoudig de partij af en stelt voor het aanzoek te herhalen, zoodra de oudere zuster of broeder is uitgehuwd, of men zoekt, indien de oudere een knaap is, fluks eene passende partij voor dezen, zoodat dan de *nikah* van den ouderen broeder aan die van de jongere zuster voorafgaat.

Alleen indien de oudere jongen ten eenenmale ongeschikt is voor het huwelijk, b.v. door zielsziekten of lichaamsgebreken, mag het huwelijk van den tweede doorgaan, zonder de *nikah* van den oudsten af te wachten.

De koranische wetten leggen der vrouw de verplichting op, haar man overal te volgen, waar deze zich met der woon wil vestigen; daar nu op Atjeh slechts in de zeldzaamste gevallen de vrouw bij den man komt inwonen en het omgekeerde regel is, zoo is de vrouw hier dus van deze, haar door den godsdienst opgelegde verplichting ontheven.

D. KINDERHUWELIJKEN.

In weerwil van de zeer vroege huwelijken, die op Atjeh gesloten worden, in weerwil dat het *mĕnikah* volstrekt nog niet noodzakelijk maakt dat de jonggehuwden ook dadelijk te zamen leven, komen er toch nog zoogenaamde kinderhuwelijken voor, waarbij, nl. als de kinderen nog zeer jong zijn, deze door de wederzijdsche ouders reeds voor elkaar bestemd worden. In dit geval wordt de *nikah* door den vader van den jongen gehouden, evenals of het hem zelven gold, doch met wat minder omslag en wat minder feestelijkheden; in de *balei* van de kampong der ouders van het meisje wordt het huwelijk

door een *tĕngkoe* op de te voren omschreven wijze gesloten en de *djinamèë* uitbetaald, die in dit geval geheel in contanten voldaan moet worden en niet voor de helft uit preciosa of andere roerende goederen mag bestaan. Na afloop daarvan wordt een feestmaal in het huis der ouders van het meisje aangericht.

De vader van het meisje heeft geen recht, later de aangegane verbintenis te verbreken, dan tegen betaling van driemaal de som, die de reeds betaalde *djinamèë* bedraagt, en dan nog met wederzijdsch goedvinden. De vader van den knaap kan evenwel ten allen tijde, doch dan met verlies van de koopsom, de verbintenis verbreken.

Natuurlijk worden de kinderen hierin later niet gekend. Zij hebben zich te onderwerpen aan de door hunne vaders gemaakte plannen en als zij op zekeren leeftijd zijn gekomen, moeten zij met elkaar saamwonen, zelfs al ware het tegen hun zin.

Doch de vader van den knaap is verplicht, op vooraf bepaalde termijnen, b. v. alle 3 maanden, de bepaalde *nafakah* (onderhoud der vrouw) te betalen. Als de kinderen later samenkomen, behoeft natuurlijk de *nikah* niet meer plaats te hebben, wel de overige door mij beschreven plechtigheden voor het huwelijk.

E. POLYGAMIE EN DE GEVOLGEN DAARVAN.

Polygamie of liever polygynie komt, zooals te begrijpen is, op Atjeh voor. De gewone dèsa-man heeft evenwel zelden meer dan ééne vrouw; eerstens toch veroorloven hem zijne middelen zelden de weelde om er meerdere vrouwen op na te houden, tweedens is de echtscheiding hier uiterst gemakkelijk, zoodat hij, indien eene andere vrouw dan die hij reeds heeft, hem meer behaagt, hij heel eenvoudig aan deze haar afscheid geeft. Doch ook de omstandigheid, dat de man bij de vrouw moet inhuwen, dus de vrouwen verspreid wonen soms op dagreizen van elkaar, zoodat een geregeld toezicht voor den man moeilijk wordt, staat vooral voor den kleinen man de veelwijverij in den weg. Desniettemin komt zij in de kampong vooral bij de hoofden en bij de meergegoeden dikwijls voor; terwijl

de hooge ambtenaren geregeld twee en meer vrouwen hebben.

Meer dan vier wettige vrouwen mag evenwel een Mohammedaan, en dus ook een Atjeher, volgens de koranische voorschriften niet hebben. Toch wordt door sommige machthebbenden, tegen alle voorschriften in, dit cijfer ook op Atjeh wel eens overschreden. Zoo zou de in onze Atjeh-geschiedenis zoo bekende *Těkoe Oemar* — ik wees er reeds vroeger op — zich de weelde veroorloven van *zeven* wettige vrouwen te hebben.

Of hij zich als plaatsvervanger van den profeet op Atjeh beschouwt, die immers veertien vrouwen had, als hoedanig andere machthebbende Mohammedanen de zaak wel eens opvatten, ten einde zich een grooter aantal vrouwen dan wettig is toegestaan te kunnen aanschaffen, is mij nog niet ter oore gekomen.

Een voornaam hoofd op *Mělaboeh* zou zelfs negen wettige vrouwen in leven hebben. Dit behoort trouwens tot de hooge uitzonderingen en wordt door het gros der Atjehers zelfs veroordeeld als eene geringachting van de eerste godsdienstige voorschriften.

Daar nu iemand, die meer dan ééne vrouw heeft, verplicht is zijn tijd en zijne gunsten gelijkelijk tusschen zijne verschillende vrouwen te verdeelen, waaraan ook de Atjeher zich, voor zooverre de omstandigheden dit toelaten, stipt houdt, heeft hij, indien zijne verschillende vrouwen op grooten afstand van elkaar wonen, vrij wat heen en weer te trekken.

Immers, indien hij een of meer nachten bij de eene heeft doorgebracht, dan moet hij dit eveneens bij de andere doen en wel in geregelde volgorde, zelfs indien zij door bijzondere omstandigheden voor sexueelen omgang ongeschikt zijn (menstruatie, partus, enz.).

De man kan trouwens die bezoeken zelf regelen, zooals hij dit wil en zooals het meest met zijne ambtelijke verplichtingen en zijne particuliere belangen overeenkomt. Hij moet zooveel mogelijk zorgen geen haat en afgunst tusschen zijne verschillende vrouwen op te wekken en alles voorkomen wat daartoe aanleiding zou kunnen geven, b.v. door de eene steeds boven de andere voor te trekken, haar bij de andere als voorbeeld aan te halen, aan eene harer meer of kostbaarder geschenken te geven of wel de kinderen, bij de eene verwekt, boven die van de andere te stellen.

Er behoort dus heel wat zeemanschap toe, om tusschen al die klippen door te zeilen. Dat een tweede huwelijk nooit in den smaak valt van de eerste vrouw en de plannen daartoe haar zoo lang mogelijk verborgen worden gehouden, laat zich gereedelijk denken. Ook eene Atjehsche deelt niet gaarne de huwelijkssponde met eene andere vrouw, eene bedreiging met echtscheiding doet haar echter spoedig besluiten zich in het onvermijdelijke te schikken. In sommige gevallen raadt ze soms zelve den man aan, eene tweede vrouw te nemen. Wanneer bijv. de echt van een voornaam hoofd kinderloos is en het te voorzien is, dat zijn ambt en titels na zijn dood in vreemde handen zullen overgaan, dan overreedt de vrouw haren man dikwijls, een tweede huwelijk aan te gaan, ten einde op die wijze ambt en titels voor zijn geslacht te bewaren.

Hoezeer echtscheiding bij de Atjehers aan de orde van den dag is, zal toch een Atjeher bijna nooit van zijne vrouw scheiden, indien deze bij voortduring ziekelijk is; in zulk een geval tracht ook de vrouw dikwijls den man over te halen, een tweede huwelijk aan te gaan, uit vrees misschien, dat hij anders op slechte wegen komt en de huishouding te gronde richt.

Dat er steeds groote naijver bestaat tusschen de verschillende vrouwen en de eene de andere met Argusoogen bespiedt of doet bespieden, dat er geregeld wordt geïntrigeerd en alles wordt uitgevonden om de andere bij den man verdacht te maken, laat zich natuurlijk best begrijpen en deze is daarbij steeds in de weer om partijen met elkaar te verzoenen. Gelukt hem dit niet door overreding, dan neemt hij zijn toevlucht tot een *pĕgaséh*, alweer een van die bezwerings- of toovermiddelen, die in de Atjehsche samenleving zulk eene groote rol spelen. Dit middel bant niet alleen alle oneenigheid, doch maakt van de vroegere vijandschap in den kortsten tijd de innigste vriendschap.

Zelfs ontwikkelde Atjehers verzekerden mij, dat het middel nimmer faalde, doch dat het na verloop van tijd wel eens zijn kracht verloor en herhaald moest worden.

Dit middel, dat door den bereider en verkooper stipt geheim wordt gehouden en dat ik met geene mogelijkheid in mijn bezit konde krijgen, welke moeite ik ook bij een fabrikant er van (er

zijn natuurlijk verscheidene personen die het geheim kennen) aanwendde, krijgt volgens diens zeggen eerst kracht, wanneer er een bepaald formulier over wordt uitgesproken. Aan beide elkaar vijandig gezinde vrouwen wordt ieder de helft van het middel, natuurlijk in 't geheim, op de eene of andere wijze door den echtgenoot toegediend. Dat zulk een receptje peperduur is, laat zich begrijpen. Trouwens, wie zich de weelde veroorlooft, er twee of meer vrouwen op na te houden, kan het meestal wel betalen en moet er bovendien wat voor over hebben.

In hoeverre de verschillende vrouwen elkaar in bloedverwantschap mogen bestaan, besprak ik vroeger reeds. Nevens zijne wettige vrouw of vrouwen mag de Atjeher zooveel zijner slavinnen tot *concubine* (*goendik*) hebben als hij verkiest.

De godsdienstige bepalingen zijn daarmede, zooals we weten, niet in strijd. In den Koran lezen we: „Gelukkig zijn ..... die hunne genietingen beperken tot de vrouwen of de slaven, die door hunne rechterhand worden bezeten; want dan zullen zij zonder blaam zijn. Maar, die gemeenschap met andere vrouwen hebben, deze zijn waarlijk zondaren". (Koran XXIII, vs. 6 : 7).

Vele Atjehsche hoofden laten zich in dezen dan ook niet onbetuigd en onderhouden een geregelden sexueelen omgang met hunne slavinnen, meestal uit Nias, de Bataklanden of van de Zuid-Oostkust van Afrika afkomstig.

Sommige hoofden overtreden evenwel in zooverre de aangehaalde koranische voorschriften dat zij niet alleen hunne slavinnen, hun wettig eigendom, als bijzitten nemen, doch ook uit de dochteren des lands zich schoone, doch arme exemplaren tot dat doel aanschaffen.

Zulk eene bijzit staat natuurlijk maatschappelijk lager dan de wettige vrouw en telt niet mee bij de verdeeling van den tijd, dien de man bij zijne vrouwen moet doorbrengen.

Eene *goendik* mag nimmer het huis betreden van de wettige vrouwen noch deze aanspreken.

De kinderen, bij eene eigene slavin verwekt, volgen, zooals we boven reeds zagen, den staat van den vader; doch ook de kinderen, bij eene vrije Atjehsche vrouw als *goendik* verwekt, volgen

dien stand. Zij gelden als consanguine broeders en zusters van de kinderen, bij de wettige vrouwen verwekt, erven met deze gelijk op en deelen geheel in dezelfde voordeelen; en zelfs als eene bijzit sterft, kan de vader zijne bij haar verwekte kinderen in het huis van zijne wettige vrouw brengen, die dan als hunne moeder wordt beschouwd en ook als zoodanig door de kinderen wordt aangesproken.

Dit eerste is wel is waar geen regel, doch komt dikwijls voor, vooral wanneer de wettige vrouw zelve geene kinderen heeft. In de erfopvolging staan zulke kinderen evenwel bij de kinderen der wettige vrouwen achter, die steeds voorgaan, ook al zijn zij niet de oudsten.

Mohammad Sjah, die van 1824 tot 1838 regeerde, was de zoon van eene *goendik* van den vorigen Sultan en ook de tegenwoordige pretendent voor den sultanstroon, *Moehamat Daoed*, die te *Kĕmala* verblijf houdt, is de zoon van *Si-Bĕloekéh*, eene der bijwijven van den in 1874 overleden Sultan.

Wanneer er nl. hoegenaamd geene andere kinderen van den overleden titularis zijn, die rechtmatige aanspraken kunnen doen gelden, dan kan zulk een *anĕk goendik* in diens plaats komen, wanneer hij nl., als het een sultan geldt, door drie *oeléebalangs* als zoodanig wordt gekozen, zooals dit met den tegenwoordigen pretendent is geschied, die door *Panglima Polim* (XXII Moekims), *Tĕkoe Tjoet Lamreng* (XXVI Moekims) en *Tĕkoe Tjoet Banta* (XXV Moekims) als Sultan werd uitgeroepen, wijl er geen andere wettige erfgenaam was.

Polyandrie komt, zooals te begrijpen is, niet voor. Geene vrouw mag, ook volgens de Mohammedaansche wetten, meer dan één man hebben, en is zelfs strafbaar, wanneer ze hertrouwt, zoolang ze niet een degelijk bewijs kan bijbrengen van het overlijden van den vorigen echtgenoot, en dan nog moet ze met een tweede huwelijk wachten tot de *iddah*, de door de Koran voorgeschreven termijn is verstreken.

Wanneer de man meerdere vrouwen heeft, die in verschillende kampongs wonen, dan wordt hij feitelijk gerekend tot al die kampongs te behooren. Bij de gewone kampongbevolking komt dit,

zooals we zagen, niet zoo dikwijls voor. Doch, indien een gewoon dorpeling twee vrouwen heeft, die in verschillende kampongs wonen, dan heeft hij de bevelen op te volgen, b. v. bij oproeping tot den strijd of tot gemeenschappelijken arbeid, van dat kamponghoofd, in wiens kampong hij op dat oogenblik verblijf houdt.

F. DE JONGGEHUWDEN.

Werpen we thans een blik op het meer intieme leven der jonggehuwden, waarbij ik in herinnering breng, dat de jonge vrouw in den regel nog kind is en dus in geen enkel opzicht nog geschikt voor den normalen geslachtelijken omgang. Zij heeft soms nauwelijks hare tanden gewisseld, en van menstruatie is in den regel nog geen sprake.

Toch brengt ze de nachten met haar echtvriend alleen door en slaapt met hem op de gemeenschappelijke slaaptafel (*pĕratah*).

Daar de jonge man meestal eenige jaren ouder is dan zij, en dus van eene *immissio penis* nog geen sprake kan zijn, is wederzijdsche *masturbatie* aan de orde van den nacht en al te spoedig is het jonge meisje met al de finesses er van volkomen op de hoogte. Natuurlijk draagt ook dit feit er veel toe bij om de pas getrouwde meisjes er nog vóór den tijd als oude vrouwtjes te doen uitzien. De vrouwen uit de lagere standen, die in den regel op iets lateren leeftijd met een man samenkomen, zien er dan ook meestal veel beter uit, kunnen aan de „*struggle for life*" beter weerstand bieden en verouderen veelal niet zoo spoedig. Een al te vurig jongeling tracht de *immissie* wel eens al te spoedig en met geweld tot stand te brengen, waardoor dan niet zelden verwondingen ontstaan of het kind zoodanig gepijnigd wordt, dat het zich den volgenden dag daarover bij de moeder beklaagt.

De *bidan* (vroedvrouw) er bij roepen en den jongen man over de zaak onder handen nemen is dan gebruikelijk, hoewel het vrouwtje het recht heeft, daarvoor echtscheiding aan te vragen; dit geschiedt dan ook, indien de vermaning blijkt niet te helpen. Daar zulke zaken niet altijd *sub rosa* behandeld worden, ondervindt het jonge

mensch later veelal moeilijkheden om een tweede huwelijk aan te gaan.

Aan de aanwezigheid van een onverscheurd *hymen* wordt door den Atjeher hoegenaamd geene waarde gehecht. Het meisje huwt reeds als kind, als zoodanig ontvangt de jongeling het van hare ouders, zoodat dus van een vroeger concubinaat geen sprake kan zijn. Daarbij worden de kinderen van verschillend geslacht te zeer gescheiden gehouden en wordt het meisje te goed door hare moeder bewaakt, dan dat aan zoo iets gedacht zou kunnen worden. Is het *hymen* eventueel niet meer aanwezig, dan is dit een gevolg van vroegtijdige *masturbatie* en daartegen heeft de jonge Atjeher geene bezwaren.

Zoodra het vrouwtje allengs zoover ontwikkeld is, dat de *immissio penis* kan plaats hebben — waaraan de digitale manipulaties van den man, zooals te begrijpen is, meestal meer schuld zijn dan de natuurlijke vorming van het kind, daar gewoonlijk op lang na de menstruatie nog niet is ingetreden — en deze, nl. de immissie, ook werkelijk heeft plaats gehad, dan ontvangt ze van haar man den volgenden morgen, al naar zijn vermogen, een vooraf bij den goudsmid voor die gelegenheid gereedgemaakten buikband (*taloi kiĕng*) van goud, *soeasa* of zilver, alsmede een geschenk in geld, dat ze hare moeder toont, die dan, zonder dat het schaamtegevoel gekwetst wordt, begrijpt wat er heeft plaats gehad.

Want de moeder dient het te weten, zooals we dadelijk zullen zien. De moeder mag het geld voor zich behouden, doch het vrouwtje behoudt den buikband als een „*pretium virginitatis*", en als haar onvervreemdbaar eigendom.

Mocht haar man te eener of anderer tijd van haar scheiden, dan heeft hij recht alles terug te nemen wat hij heeft aangebracht, dus ook de aan zijne vrouw gegevene geschenken, doch dezen buikband mag hij haar nimmer ontnemen. De reden, waarom men bij die gelegenheid juist een buikband geeft, werd mij aldus omschreven: de *taloi-kiĕng* imiteert de *taloi ining*, d. i. de band, waarmee de klapperplukkers, met een weinig speling daartusschen, de enkels van beide voeten verbinden, om het klimmen in den boom gemakkelijk te maken. De buikriem zou dan een soort zinnebeeld

6

zijn en vertolken, dat de inklimming heeft plaats gehad en de vrucht geplukt is.

Zoodra de moeder nu de gewichtige gebeurtenis vernomen heeft, wordt er door de ouders van het meisje een *kandoeri* aangericht ter eere van *Toewan Siti Fatimah*, oudste dochter van den profeet, die het openen der schaamdeelen van de jonge vrouw heeft bewerkt. (*Toewan Siti Fatimah jang mât pintoe*). Ik kom later op deze *Fatimah* terug.

De *tĕngkoe* van het dorp, die zich onder de paar genoodigden bevindt, spreekt bij die gelegenheid een zegenwensch over de jongelieden uit en gedenkt in toepasselijke bewoordingen het heuchelijke feit. De buikriem behoeft niet te worden gegeven, wanneer het meisje voor de tweede maal huwt en zij dus reeds een buikriem heeft ontvangen.

Die buikriem, waarop de jonge vrouw niet weinig trotsch is, verklapt dus aan de geheele Atjehsche wereld, hoever de jonggehuwden reeds gevorderd zijn.

De wijze, waarop de *coïtus* wordt uitgeoefend, dat wil zeggen, de positie, die daarbij in acht genomen wordt, is vrijwel dezelfde als bij ons; evenals bij andere volken vindt natuurlijk ook hier eene wellustige phantasie alle mogelijke variaties uit. Ik schrijf dit ter neer, wijl vooral in den laatsten tijd verschillende „*Stubenethnologen*" dit als een heel gewichtig punt van studie schijnen te beschouwen en met minutieuse nauwkeurigheid napluizen, welke posities in dezen door de verschillende volken worden ingenomen, alsof het werkelijk iets van 't hoogste belang is.

De Atjeher is op dit punt uiterst kiesch en zal zooveel mogelijk het kieschheidsgevoel zijner vrouw sparen, hetgeen zijn godsdienst hem trouwens uitdrukkelijk voorschrijft. Nooit zijn derden getuigen van ook zelfs de geringste liefkoozingen tusschen man en vrouw.

Bepaalde middelen om het genot van den *coïtus* voor man of vrouw te verhoogen, in den geest van de *hampalang* bij de *Dajaks* van *Borneo*, van de *kambi* op *Celebes*, van de *boengkal* bij de *Bataks* of den ring van paardenhaar, dien de *Chineezen* gebruiken, om het wellustgevoel van den man te verhoogen, kent men op Atjeh niet. Wel verkoopt de Atjehsche kwakzalver geheimmiddeltjes om de

ejaculatio seminis niet te spoedig te doen plaats hebben en het wellustgevoel iets te verhoogen.

Tot dat doel gebruikt men verschillende middelen, het eene al vreemder dan het andere en de uitwerking is, volgens getuigenis van verscheidene Atjehers, uitstekend. Dat suggestie daartoe het hare bijdraagt, mag wel als zeker worden aangenomen.

Curiositeitshalve wil ik een dier middelen, bekend onder den naam *tjawat toepei* (*tjawat* = geneesmiddel voor dit doel, *toepei* = eekhoorn) beschrijven. Wanneer in den bronstijd de eekhoorn het wijfje met geërigeerden *penis* van tak tot tak vervolgt, dan gebeurt het in zeldzame gevallen, dat hij met zijn *penis* in de opening van een gebroken tak beklemd raakt, en in zijn haast om het wijfje te vervolgen, een stuk van zijn *penis* in de breuk van den tak achterlaat (?). Dit afgeklemde stuk nu (?) wordt door den handelaar in dergelijke artikelen ijverig gezocht in alle spleten, die zich in de takken voordoen, en aan den liefhebber tegen hoogen prijs verkocht. Het wordt dan, wel ingewikkeld en voorzien van een passende *doâ* (bezweringsformulier), in een klein foudraal gepakt en door den persoon in kwestie, bij wijze van *adjĕmat* (talisman) om de heupen gedragen; de uitwerking van dit gezochte, doch dure middel moet wonderbaarlijk zijn volgens de Atjehers.

Dat er een middel tot dat doel, onder dien naam, verkocht wordt, dat men verder vertelt, dat het op de pas beschrevene wijze wordt verkregen, is zeker; of er evenwel geregeld jacht wordt gemaakt op verloren gegane *penis-rudimenten* van verliefde eekhoorns ten dienste van verliefde Atjehers, is, op zijn zachtst genomen, vrij twijfelachtig. Doch, dit doet minder ter zake; de Atjeher gelooft in allen eenvoud aan zulken humbug en de handelaar in geheimmiddelen verkoopt het en maakt er goede zaken mee.

Na den *coïtus* is zoowel de man als de vrouw onrein; zij mogen het morgengebed niet uitspreken, geen spijs aanraken of eene of andere godsdienstige handeling verrichten, b. v. een *kandoeri* bijwonen, dan nadat zij eerst een zuiveringsbad genomen hebben (*manoi djoenoet*), waarbij tijdens het bad het volgende formulier wordt uitgesproken: „*Nawai itoe rafĕanhadas sjahadja loen boewang hadas jang bĕsar.*” Dit mag nooit verzuimd worden.

Sommige Atjehers, die wat streng in de leer zijn, spreken, uit het huis komende, voor ze den grond aanraken, ook nog het volgende formulier uit: *Asalam moeăloikoem heima loen boemi loen, loen titi ateh roeng gata, pagéĕ doedoi bèk tamĕrah, di loen sjah ma loen gata!* „Ik groet U, moeder aarde, ik treed (onrein als ik ben) U op den rug; wees niet boos op mij op den dag der vergelding, gij, die werkelijk mijne moeder zijt!" en zeggen ze verder, als ze bij de rivier zijn gekomen, voor ze te water gaan, nog het volgende: *Asalam moeăloikoem ampoi koe yĕr, yĕr koe ambil jang soetji, soetji hatéĕ, soetji tèmpat, soetji badan, soetji pakayan sèrta ngon njawa!* „Ik groet U, water, het zuivere water, dat ik neem om mijn hart te reinigen, om de plaats (waar ik woon) te reinigen, om mijn lichaam, mijne kleeren en mijne ziel te reinigen!" Ik maak er opmerkzaam op, dat dit niet specifiek *Atjehsch* is, doch aan alle Mohammedanen is voorgeschreven; bij de *Javanen* heet dit zuiveringsbad *tjinabat.*

Het geloof, dat de *coïtus* de beide partijen onrein maakt, is trouwens ouder dan de Islam. *Herodotus* maakt er reeds melding van betreffende de Babyloniërs en Arabieren, van welke laatsten Mohammed het zeer waarschijnlijk heeft overgenomen. Eveneens bestond het bij de oude *Hebreën*, de *Mediërs* en *Baktriërs* en zal waarschijnlijk bij de meeste oude volken, vooral die van het *Semitische* ras algemeen geweest zijn.

Het eerstgenoemd formulier wordt ook door den man uitgesproken, als hij na eene nachtelijke *pollutie*, als wanneer hij evenzeer onrein is, des morgens een bad neemt. Dat ook de vrouw tijdens de menstruatie onrein (*harĕm*) is, laat zich na dit alles gemakkelijk denken. Van het oogenblik af aan, dat de eerste teekenen der maandelijksche zuivering zich vertoonen, tot na zeven dagen of zooveel langer als de vloeiing duurt, is zij onrein en mag de man geen gemeenschap met haar hebben. Mocht dit desniettemin toch geschieden, dan kan ze verzekerd zijn, een misvormd kind ter wereld te brengen. Zij zelve mag geen deel hebben aan het gebed, aan godsdienstige maaltijden (*kandoeri*) noch aan alles, wat eenigszins den godsdienst raakt; dus ze mag ook niet helpen aan het gereedmaken van het offermaal en in de vastenmaand moet ze gedurende

dien tijd het vasten staken. De zeer orthodoxen zullen zelfs niets gebruiken van hetgeen eene menstrueerende vrouw heeft aangeraakt.

Gedurende de menstruatie mag ze verder geen bad gebruiken of zoodanige zaken eten, die op den duur van het proces van invloed zouden kunnen zijn.

Zoodra de menstruatie is afgeloopen moet de vrouw (resp. het meisje) eerst een zuiveringsbad nemen, waarbij alweer een zeker voorgeschreven formulier moet worden uitgesproken.

Dat bij zeer veel andere dan Mohammedaansche volken, ook die uit de oudheid, eene menstrueerende vrouw als onrein wordt en werd beschouwd, is van algemeene bekendheid; we vinden dit o. a. ook bij de tegenwoordige Joden en Grieken.

Behalve tijdens de menstruatie is de *coïtus* verboden gedurende een zekeren tijd na de bevalling (zie later), bij onweder, tijdens zons- en maansverduistering, bij nieuwe maan, behalve die van de maand Ramalhan, alsmede gedurende den *poĕasa*-tijd over dag. Ook wordt hij door bijna ieder gedurende den laatsten zwangerschapstijd nagelaten.

Ik zou hier te veel treden op het gebied van Mohammedaansche godsdienstvoorschriften, wanneer ik nog meer plaats gaf aan de vele formulieren, die een godsdienstig Atjeher heeft uit te spreken bij de verschillende uitingen van het gewone leven. Ik doe het ook hierom niet, wijl ze, zooals ik reeds zeide, volstrekt niet specifiek Atjehsch zijn, doch door iederen goedgeloovigen Moslim moeten worden in acht genomen en het gros der Atjehers, als over 't algemeen niet zoo bijzonder vast in de leer, zich alleen tot de strikt noodzakelijke bepaalt.

Iets wat ook maar in de verte zou doen herinneren aan een vroeger bestaan hebbend recht van een derden persoon op de pas gehuwde vrouw, 't geen we onder den naam van *jus primae noctis*, *jus cunnigii* e. a. kennen, bestaat hier niet en heeft hier waarschijnlijk ook nooit bestaan, daar we iedere ceremonie missen, die daaraan herinnert.

Dit mag ons wel eenigszins bevreemden, wijl *Atjeh* in vroegere eeuwen zoo dikwijls en zelfs gedurende langeren tijd in zulk eene innige verbinding heeft gestaan met het groote *Menangkabauwsche* rijk

van *Sumatra*, eenige *Atjehsche* Sultans zelfs, in de bloeiperiode van Atjeh hun gezag tot daar uitstrekten en door huwelijken over en weer met dat rijk nauw verwant waren. En juist in dat rijk bestond vroeger algemeen, en in *Mandheling* en *Angkola* bestaat nog heden het gebruik, vooral onder de hoofden, dat de vader van het meisje het *jus primae noctis* heeft, daar bekend onder den naam van *oepa paja* [1]). Ook op het Maleische schiereiland bij de *orang sakai*, alsmede bij sommige *Bataksche* stammen, met welke *Atjeh* vroeger zoo dikwijls voeling had, komt volgens *Miclucho Maclay* hetzelfde gebruik voor.

Met het oog op de zeer vroege huwelijken, die op *Atjeh* in den regel gesloten worden, kan van zoo iets hier trouwens bijna geen sprake zijn.

G. ECHTSCHEIDING.

Zoo samengesteld als de plechtigheden voor het huwelijk zijn, zoo eenvoudig en zoo weinig omslachtig zijn zij voor den man om den band des huwelijks weer los te knoopen.

Voor den man zeg ik; immers de vrouw, in weerwil dat zij den man bij zich introuwt, heeft alleen in geval van aanhoudende mishandeling, of als de man, ook na vermaning door den *tĕngkoe*, aanhoudend in zijne verplichtingen tegenover haar te kort schiet, het recht de echtscheiding bij den Atjehschen rechter te eischen, of wel, zij kan tegen betaling van eene zekere som, de echtscheiding van haar man koopen.

Doch haar man verstooten, zooals de man haar ten allen tijde kan doen, kan zij niet. Voor den man is niets gemakkelijker dan van zijne vrouw afstand te doen; hij behoeft daartoe zelfs niet eens de hulp van derden. Zelfs de *tĕngkoe*, die onontbeerlijk is bij het

1) Zie mijne verhandeling: „Critische beschouwingen over de theorie van Dr. Ploss aangaande de beteekenis van de besnijdenis bij de verschillende volken, voorkomende in het Internationales Archiv für Ethnographie Bd IV, 1891. p. 192.

sluiten van den huwelijksband, heeft hoegenaamd niets te maken met de ontbinding van het huwelijk door verstooting der vrouw.

In weerwil dat, zooals na het voorafgaande te begrijpen is, de man na echtscheiding de echtelijke woning heeft te verlaten en hij dus c. q. met zijne kinderen weer intrek moet nemen bij zijne ouders of eenig ander familielid, en hij dus feitelijk van de genade zijner familie afhangt, komen echtscheidingen in de *Atjehsche* maatschappij zeer veel voor. Hoofdzakelijk is dit toe te schrijven aan de omstandigheid, dat de huwelijken op *Atjeh* in den regel gesloten worden op een leeftijd waarop noch lichaam, noch karakter aan weerszijden zich voldoende gevormd hebben; dat men elkaar zoo goed als niet kent en de huwelijken in werkelijkheid door derden bevolene verbintenissen zijn.

Eerst later ontdekt men dan, dat men niet bij elkaar past, dat de karakters te zeer uiteenloopen, en.... voor den nog jongen man staan, volgens zijne berekening, betere partijen open.

Atjehers, die voor de 10e à 15e maal gehuwd zijn, zijn dan ook geene zeldzaamheid. Ik ken een Atjehsch vrouwtje van naar schatting hoogstens 13 jaar, dat nog op verre na niet volwassen en thans reeds de verstootene echtgenoote van den derden man is, en zoo iets is in de kampongs hoegenaamd geene bijzonderheid. Is de vrouw niet voldoend meegaande, leent ze niet steeds een gewillig oor aan de grillen van haren echtgenoot, meestal nog jongensgrillen, blijft het huwelijk onvruchtbaar, verzet zich de vrouw tegen een tweede huwelijk van haren man, of bij welke andere omstandigheden ook, dan dreigt deze al zeer spoedig met eene echtscheiding, vooral wanneer hij weet, dat hij een goed heenkomen heeft. Is er oneenigheid in het huishouden en hebben geen van beide partijen nog lust, om dadelijk tot de uiterste maatregelen over te gaan, dan begint men dikwijls met zijne toevlucht te nemen tot een *pĕgaseh* (zie vroeger), om zoodoende de weerspannige wederhelft tot mildere inzichten te stemmen. Helpt ook dit niet, dan wordt al heel spoedig de *tĕngkoe* in 't geheim genomen, die dan den weerspannige of nalatige aanmaant, zich te beteren en aan zijne huwelijksverplichtingen herinnert.

Bij de bespreking van dit onderwerp dienen we onderscheid te

maken tusschen eigenlijke *echtscheiding* en *verstooting der vrouw* van den kant van den man, welke laatste wijze van oplossen van den huwelijksband op *Atjeh*, ten minste onder de lagere standen, de meest gewone is. Onder echtscheiding verstaat men hier alleen, trouwens geheel volgens de Mohammedaansche bepaling, de scheiding der echtgenooten tegen betaling van eene zekere som door de vrouw aan den man, en dit kan weer op twee wijzen geschieden, nl. de *pasah* en de *lakĕĕ talĕĕk.*

De derde en meest gebruikelijke vorm op Atjeh is de *talĕĕk ngon hana sabab.*

Wij krijgen dus de drie volgende vormen van ontbinding van het huwelijk onder de Atjehers gebruikelijk en wel om met de meest voorkomende te beginnen:

I. De *talĕĕk ngon hana sabab* (Arab. *talaq*). Volgens de koranische voorschriften kan dit in drie malen geschieden, dat wil zeggen, de man spreekt het straks te noemen formulier uit, is dan gedurende een bepaalden tijd van al zijne verplichtingen tegenover zijne vrouw ontheven, woont niet meer bij haar in of, indien zij bij hem inwoont, zendt haar naar hare familie terug, doch kan dan na ommekomst van den gestelden termijn zich weer met zijne vrouw verzoenen. Tweemaal staan de Mohammedaansche wetten zulk eene verzoening toe; doch heeft de man zich verplicht gezien, ten derden male het formulier uit te spreken, dan is hertrouwen niet anders mogelijk, dan nadat de vrouw eerst weer met een ander gehuwd is geweest.

Op *Atjeh* schijnt men evenwel niet van halve maatregelen te houden; wil de man zijne vrouw verstooten, dan doet hij het gewoonlijk niet in drie tempo's, doch spreekt in eens het formulier voor de formeele oplossing uit.

Vooraf wordt echter eene finale boedelscheiding gehouden, in zooverre de man alles terugneemt of ten minste kan nemen, wat hij achtereenvolgens heeft aangebracht, daaronder begrepen de eventueele geschenken, die hij haar zoo voor en na mocht hebben aangeboden. Van deze moet hij haar evenwel laten behouden de vroeger genoemde *taloi kiĕng*, den buikband nl., dien ze als *pretium virginitatis* bij de eerste copulatie ontving, alsmede de *adjĕmat mĕrakit*,

d. i. de in goud, *soeasa* [1]) of zilver vervatte talisman, dien ze om de pols draagt, en één gouden of eventueel twee *soeasa* vingerringen.

Ook de kleeren, die ze reeds gedragen heeft, worden haar meestal gelaten, al is dit geene strikte noodzakelijkheid.

Men doet dit evenwel, om den blaam niet op zich te laden, dat men de vrouw vóór de scheiding om zoo te zeggen tot op het hemd heeft uitgekleed en haar geheel hulpbehoevend heeft alleen gelaten.

Ook wordt haar, en dit is voorgeschreven, eene zekere som in eens aan contanten voor haar levensonderhoud gedurende drie maanden en tien dagen ter hand gesteld, welke som eenigszins in evenredigheid moet zijn met den staat en den stand waarin ze vroeger leefde.

Zijn nu deze materiëele zaken geregeld, dan plaatst hij zich tegenover haar, neemt drie stukjes pinangnoot of drie sirihbladeren, of wel drie stuks van iets anders ter hand en spreekt het volgende formulier uit: *Oeloen talĕĕk gata dĕngan lĕhèĕ talĕĕk*, „ik scheid thans van U drievoudig"; daarna neemt hij hare hand en legt er één voor één de drie stukjes pinang in, onder het uitspreken der woorden: *Gata sah soedara oeloen; sa*, *doewa*, *lĕhèĕ*. „Gij zijt thans voor mij als eene werkelijke zuster (met wie hij dus geene sexueele gemeenschap meer mag hebben) één, twee, drie!"

Het beste is, dat dit onder getuigen geschiedt, daar het ontbreken van deze later aanleiding zou kunnen geven tot verwikkelingen, wanneer de vrouw zich bij den *oelĕĕbalang* mocht beklagen; in den regel echter zijn er geen getuigen bij tegenwoordig.

Geen Atjeher mag, onder welke omstandigheden ook, dit formulier onder getuigen uitspreken dan bij werkelijke scheiding, en 't kostte mij heel wat moeite het te vernemen, wijl ik op dat oogenblik juist twee Atjehers bij mij had. Eerst nadat één zich even verwijderd had, durfde de andere het mij te zeggen.

De reden is, dat de tweede man er te een of anderen tijd misbruik van zou kunnen maken en vertellen, dat het formulier, hetwelk ieder *Atjeher* natuurlijk kent, onder getuigen was uitgesproken; de

1) Een mengsel van goud, zilver en geel koper.

nikah zou er, zooals de Atjeher zegt, door vervallen (*sĕroed nikah*). Men moet hierbij nl. bedenken, dat het volstrekt niet noodig is, dat de vrouw zelve bij het uitspreken van het formulier tegenwoordig zij. Wanneer b. v. iemand handelaar of zeevarende is of zijn beroep of werkzaamheden hem nopen langeren tijd op eene andere plaats door te brengen en hij wil, om welke reden dan ook, zich van zijne vrouw ontdoen, dan behoeft hij haar slechts een brief te zenden, waarin dit formulier voorkomt, een ringgit, alsmede een of ander door hem gedragen kleedingstuk, als stuk van overtuiging, dat de toezending van hem komt.

Daar slechts weinig Atjehers de kunst van schrijven verstaan is het zelfs niet eens noodig, dat hij dien brief zelf schrijft. Hij laat het formulier eenvoudig door een ander schrijven en zendt dit aan de vrouw, vergezeld van een dollar en een oud kleedingstuk, en dan is hij wettig van zijne vrouw gescheiden.

Onder dat gedeelte der armere, mannelijke bevolking van Groot-Atjeh, dat jaarlijks in grooten getale naar de kuststreken trekt, om als peperplukkers in dienst te treden, komt dit zeer dikwijls voor en staat der achterblijvende vrouw aanhoudend zulk eene onaangename verrassing voor de deur.

Is de vrouw, wanneer ze op deze wijze door den man is verstooten, nog jong dan schikt ze zich vrij spoedig in haar lot, wijl ze dan alle kans heeft, een ander en misschien beter huwelijk te sluiten; daarbij is zulk eene scheiding op Atjeh zoo iets heel gewoons, dat zij, na ommekomst van den verplichten termijn, gedurende welken zij ongehuwd *moet* blijven, dikwijls zeer spoedig weer een tweede huwelijk sluit. Doch indien ze kinderen heeft is zoo iets voor haar altijd een vreeselijke slag, wijl ze immers ook dadelijk afstand moet doen van haar kroost. Zelfs het nog zuigende kind, dat men in die gevallen elders bij de moeder laat tot het gespeend kan worden, wordt haar op Atjeh niet gelaten. Daarbij komt nog dat zij, indien ze kinderen heeft, reeds op een, voor eene Atjehsche vrouw ten minste, vergevorderden leeftijd is, waarop alle aantrekkelijkheid is geweken, zoodat de kans om een ander huwelijk te doen zoo goed als verkeken is.

In de hoogere Atjehsche kringen, bijv. voor een *Sultan* of *oelée-*

balang, is het verstooten eener vrouw niet zoo gemakkelijk. De vermaagschapping door het huwelijk met machthebbende, soms vorstelijke families, maakt het verstooten der vrouw dikwijls tot eene politieke kwestie, en om die reden gaat men er slechts in hoogst zeldzame gevallen toe over en dan nog dient de aanleiding door arbiters van weerszijden nauwkeurig te worden onderzocht. Zoodra de man het bovenstaande formulier heeft uitgesproken mag hij geen oogenblik langer bij de vrouw te huis blijven en dient ook de vrouw, indien ze bij den man inwoont, zich dadelijk te verwijderen, wijl zij van dat oogenblik af beschouwd worden als elkander geheel vreemd te zijn.

Bij verstooting door haar man behoeft de vrouw de *djinamĕĕ* (koopsom) niet terug te geven; de man is daarentegen verplicht, zooals ik reeds aanstipte, haar gedurende drie maanden en tien dagen *nafakah* te geven, d. i. geld voor haar onderhoud.

Nimmer zal een Atjeher zijne vrouw verstooten wanneer hij weet dat ze zwanger is en slechts uiterst zelden zal hij er toe overgaan als ze ziekelijk is of zelfs krankzinnig.

II. De tweede op Atjeh voorkomende vorm van echtscheiding is, dat de vrouw, zonder derden in de zaak te betrekken, van haar man wenscht ontslagen te worden en de scheiding van dezen koopt tegen betaling van eene som, die minstens het dubbele van de *djinamĕĕ* moet zijn, waarop hij de *talĕĕk* uitspreekt op de te voren omschreven wijze.

Deze vorm noemt men *lakĕĕ talĕĕk* (arab. *choloek*). De vrouw geeft den man dan meestal alles terug wat zij van hem heeft ontvangen, zelfs den ons bekenden buikband (*taloi kiĕng*), hoewel dit laatste niet noodig is. Deze vorm van huwelijksontbinding komt vooral veel onder de gegoede standen voor. Volgens de wettelijke bepalingen mogen de op deze wijze gescheidene echtgenooten later met elkaar hertrouwen. Op *Atjeh* komt dit evenwel nimmer voor.

III. De vrouw vraagt bij den *oelĕebalang* echtscheiding aan, omdat de man bij voortduring te kort schiet in zijne verplichtingen tegenover haar. Deze zendt dan 4 à 5 *tĕngkoe's* om de zaak met gestrengheid te onderzoeken en bij gegrondbevinding der klacht wordt der vrouw de eisch tot echtscheiding toegestaan.

In dat geval behoeft de man de *talĕĕh* niet uit te spreken, wijl immers bij een rechterlijk vonnis door den *oelĕebalang* de echtscheiding reeds is tot stand gebracht.

Ook is de vrouw niet verplicht de *djinamĕĕ* terug te betalen.

Deze vorm wordt *pasah* (arab. *pasach*) genoemd. Hertrouwen der aldus gescheidene echtgenooten komt op Atjeh niet voor.

Dit zijn de drie eenige wijzen van ontbinding van het huwelijk, die op Atjeh gebruikelijk zijn.

Het ligt in den aard der zaak dat de vrouw zelve zelden een eisch tot echtscheiding instelt of dit bij haar man tegen betaling bewerkt, wanneer ze kinderen heeft, vooral niet wanneer ze een zuigeling heeft.

Zelfs zal de man, zoolang de kinderen de hulp der moeder nog dringend behoeven, indien het eenigszins mogelijk is, wachten met de *talĕĕk*, totdat b.v. het jongste kind gespeend is. Vooral personen, die een godsdienstig ambt bekleeden of wat streng in de leer zijn, gaan daartoe zelden over, omdat in den koran staat: „Moeders zullen hare kinderen twee volle jaren zogen..... en indien gij verkiest eene min voor het kind te nemen zal dit geene zonde zijn". (Hoofdstuk II : 233).

Zij houden zich dan 't liefst aan het eerste gebod.

De gewone dorpeling, die zich in den regel niet zoo stipt aan de godsdienstige voorschriften houdt, geeft het kind, nadat hij het bij zijne familie heeft ondergebracht, eene zoogster of laat het met geitemelk grootbrengen. De man mag, na van zijne vrouw gescheiden te zijn, zooals ik zeide, dadelijk weer trouwen.

Kieschheidshalve doet men dit op Atjeh evenwel zeer zelden en wacht liever een paar maanden.

Hertrouwt hij en heeft hij kinderen uit het vorige huwelijk dan trekken die mee bij de nieuwe moeder in. De eigenlijke moeder heeft in 't geheel geene rechten meer op hare kinderen.

Na de echtscheiding of verstooting moet de vrouw minstens drie maanden (van 30 dagen) en 10 dagen wachten, voor ze mag hertrouwen (*sĕroed idah*), d. i. de *iddah* (arab.) moet verloopen zijn. „De vrouwen, die gescheiden zijn", zegt de Koran (Hoofdst. II : 228), „zullen zoolang wachten tot zij driemaal hare reiniging gehad hebben".

Is de vrouw op een leeftijd dat ze nog niet menstrueert, of verkeert ze reeds in den klimakterischen leeftijd, dan is de termijn op drie maanden gesteld (Koran, Hoofdst. LXV : 4).

Boven zagen we, dat na de derde dus reëele verstooting der vrouw, hertrouwing der gescheidene echtgenooten niet meer mag plaats hebben. Toch komt dit op Atjeh eene enkele maal voor en het is zelfs niet in strijd met de koranische voorschriften. Immers, in Hoofdstuk II, vs. 230 lezen wij: „Scheidt hij zich nogmaals (ten derde male) van haar, dan mag men haar niet weder terugnemen, of zij moest weder met een anderen man getrouwd en van dien gescheiden zijn; dan is het geene zonde, indien zij zich weder vereenigen.....". En van deze licentie wordt dan gebruik gemaakt, en wel op de volgende wijze.

De man zoekt, liefst onder zijne kamponggenooten, iemand, bij voorkeur een arm en oud man, die tegen ontvangst van eene kleine som genegen is om zich, natuurlijk op goedkoope en eenvoudige wijze en geheel voor rekening van den gescheiden man, in forma te laten inzegenen met de vrouw in kwestie.

Is dit geschied, dan overnacht hij één nacht bij de vrouw, om haar den volgenden morgen weer op de ons bekende wijze te verstooten. Daarna mag de vorige man, doch na eerst weer 3 maanden en 10 dagen gewacht te hebben, haar weer trouwen. Natuurlijk moet het huwelijk op nieuw worden ingezegend, doch het overige huwelijksceremonieel blijft dan achterwege.

De man trekt dan weer met zijne kinderen bij zijne vrouw in. Het op deze wijze hertrouwen, uithuwelijken van eene vrouw aan een ander — men noemt het *pĕtjina boeta* [feitelijk: *blind zijn voor de omhelzing* (*door een vreemde*)] — komt vooral voor indien er kinderen zijn. Soms geeft de moeder aanhoudend haar verlangen naar de kinderen te kennen en belooft dan, ter wille harer liefde voor haar kroost, in alle eischen van den man te zullen treden, haar humeur te beteren of wat dan ook de aanleiding tot de scheiding geweest moge zijn, deze weg te nemen of zich in alles te schikken.

Een ander maal is het de man die bespeurt, dat het zijne kinderen aan liefderijke verpleging ontbreekt, dat de familieleden, bij wie hij ze heeft ondergebracht, geen voldoende zorg aan hen be-

steden, of wel de kinderen zelve dringen er aanhoudend op aan om tot de moeder terug te keeren.

Doch ook indien er geene kinderen zijn, gebeurt het meermalen, dat de man berouw krijgt over zijn stap, dat het heimwee hem aanhoudend aan zijne vroegere echtelijke woning herinnert, waar het, zoo redeneert hij, per slot van rekening toch niet slecht was, wanneer men van weerszijden maar iets wilde geven en nemen, en..... pogingen worden aangewend om weer te samen te komen en het contract voor onbepaalden tijd te hernieuwen. Gewoonlijk wordt daartoe een vertrouwd bemiddelaar in den arm genomen.

Het *pĕtjina boeta* komt natuurlijk alweer niet alleen op Atjeh voor, doch we treffen het evenzeer bij andere Mohamedaansche volken aan; het vindt echter misschien nergens zooveel toepassing als onder de op het punt van huwelijk uiterst wispelturige Atjehers. Natuurlijk kan het *pĕtjina boeta* niet eerder plaats hebben dan na ommekomst van de *idah*, zoodat dus de man in elk geval 2 *idah's*, d. i. dus 200 dagen van zijne vrouw gescheiden moet blijven. Doch ook hiermee nemen het onze Atjehers niet zoo heel nauwkeurig en hoewel de man wel niet openlijk bij zijne vrouw gaat inwonen, hebben samenkomsten desniettemin dikwijls voor dien tijd plaats. Gedurende den *idah* is de man, krachtens de *adat*, van het onderhond zijner vrouw, ontheven.

Zooals wij uit het vorenstaande gezien hebben, neemt de vader bij echtscheiding zijne kinderen, als zijnde zijn eigendom, met zich mede, onverschillig op welken leeftijd deze zijn.

Dit nu is feitelijk in strijd met de Mohammedaansche bepalingen, die voorschrijven, dat de gescheidene moeder recht op hare kinderen houdt, zoo lang ze nog klein zijn; zij moeten aan hare zorg blijven toevertrouwd,

Bij jongens wordt die tijd gerekend [1]) totdat zij de verschillende noodzakelijke levensverrichtingen kunnen volbrengen zonder hulp van anderen, d. i. in den regel tot hun 7e levensjaar; bij meisjes

1) De beginselen van het Mohammedaansch recht enz. door Mr. L. W. C. VAN DEN BERG 2e druk p. 149.

tot aan haar eerste menstruatie. Volgens *Sjafi'i*, wiens ritus hier in hoofdzaak overigens wordt gevolgd, zouden de kinderen dan zelve kunnen kiezen bij wie der ouders zij zich willen aansluiten.

Op *Atjeh* nu stoort men zich aan deze bepalingen niet. Het is al heel mooi wanneer de gescheidene man toestaat, dat het nog niet gespeende kind bij de moeder blijft, totdat het den leeftijd heeft bereikt, dat het gespeend mag worden. De patriarchale beginselen, het totaal ontkennen van de moederlijke verwantschap tot het kind heeft hier blijkbaar dieper wortel geschoten dan de godsdienstige bepalingen die daarvoor zijn voorgeschreven.

Opdat eene verstootene, nog jonge vrouw spoedig weer een ander huwelijk doe neemt men het volgende bezweringsmiddel te baat. Zij gaat met eene oude vrouw naar de omheinde badplaats op het erf, waar zij zich ontkleedt. De oude vrouw neemt een steenen bak met water, waarin bladeren van de *sisidjoek* (*Kalanchoë pennata*, nat. fam. der *Crassulaceae*), bladeren van de *bĕrĕtĕh* (*Nertera-species*, nat. fam. der *Rubiaceae*) en *naloeang sĕmbo* (eene grassoort) zijn gedaan, giet de helft daarvan over haar lichaam, beweegt den bak met de andere helft zeven maal over haar hoofd en smijt die dan stuk tegen den grond. Hierdoor wordt zij weer als eene ongerepte maagd en zou ieder spoor van aanraking met een man verdwijnen.

AANHANGSEL.

DE POSITIE DER WEDUWE IN DE ATJHESCHE MAATSCHAPPIJ.

Het schijnt mij hier de plaats toe, om in het kort de positie te bespreken die de weduwe in de Atjehsche maatschappij inneemt en de rechten die haar als zoodanig worden gegeven. Het deel, dat zij aan de erfenis heeft, zal ik later, in het hoofdstuk handelende over het erfrecht op *Atjeh*, bespreken.

Bij een volk, dat zoozeer de overlevering, de herinnering aan vroegere gebruiken en plechtigheden heeft in eere gehouden, in die mate zelfs, dat zij de godsdienstige voorschriften nu en dan op den achtergrond dringen, bij een volk verder, waar de vrouw zulk een

laag standpunt inneemt in de maatschappij, mag het ons eenigszins verwonderen, dat we onder de plechtigheden bij den dood van den echtgenoot niets vinden, dat ook maar in de verte aan een vroeger bestaan hebbend weduwen-offer, dat wil zeggen, het dooden der weduwen op het graf van den overleden man, herinnert.

Wanneer we in aanmerking nemen dat *Atjeh* vóór zijn overgang tot den Islam eeuwen lang onder eene *Hindoe*-regeering heeft gestaan, en dat bij de *Hindoes*, daar waar ze niet onder Europeesch oppergezag staan, het verbranden der weduwe op het lijk van den man zelfs thans nog wordt gehandhaafd, dan mogen we met eenige zekerheid aannemen, zelfs bij ontstentenis van eenige geloofwaardige overlevering, dat dit weduwen-offer ook hier eens heeft moeten bestaan.

Wanneer we nu daarvan niets meer vinden, dat er aan herinnert, dan spreekt dit m. i. voor de dweperij, voor den ijver vooral van de eerste predikers van den Islam op *Atjeh*, die zelfs ieder spoor, dat aan dit onmenschelijk gebruik herinnert, hebben uitgeroeid, als zijnde ten eenenmale in strijd met de meer menschlievende beginselen, die de Islam predikt. De omstandigheid ook, dat die eerste predikers van den Islam voor het meerendeel Arabieren waren, bij welk volk ook in den heidentijd, voor zoover we weten, het gebruik om de vrouwen bij den dood van den echtgenoot op te offeren, nooit heeft bestaan, moet mijns inziens daarop van grooten invloed zijn geweest.

Is de man gestorven dan mag de vrouw, zoo ze wil, hertrouwen; is zij zwanger dan moet ze wachten tot na afloop der bevalling.

Het kind behoort dan nog tot de familie van den overleden echtgenoot, die het ten allen tijde kan opeischen.

Doch ook indien ze niet zwanger is moet ze vier maanden en tien dagen wachten voor ze een nieuw huwelijk mag aangaan. (Koran Hoofdst. II, 234).

Het is haar evenwel niet verboden, reeds voor het einde van dien termijn voor dat nieuwe huwelijk beschikkingen te maken en een tweeden man, die om hare hand vraagt, hare toestemming te geven.

De bedoelde termijn is zeker door den Profeet gesteld, opdat

men zekerheid zoude hebben omtrent het vaderschap van het kind, waarvan ze misschien zwanger zoude kunnen zijn.

In den regel gaat evenwel eene Atjehsche vrouw zelden zoo spoedig tot een tweede huwelijk over; kieschheidshalve wordt gewoonlijk ongeveer een jaar gewacht, voor ze een tweeden man aanneemt. Ik breng hier in herinnering, hetgeen ik eerder schreef, dat nl. eene Atjehsche vrouw, wanneer ze weduwe is, nimmer tegen haar zin kan uitgehuwelijkt worden en hare stem in deze zaak volstrekt noodzakelijk is.

Sterft de man met nalating van een zoon, die als mondig (*habalèh*) kan beschouwd worden, d. i. op een leeftijd van 15 à 16 jaar, dan treedt deze als voogd (*koĕasa*) over zijne moeder op.

Hij beheert de zaken, en zonder zijne toestemming mag zij niets uitvoeren, wat in het familieleven zoude ingrijpen. Gewoonlijk is zij dan op een leeftijd, dat voor haar van hertrouwen geen sprake meer is; doch mocht ze ook al willen hertrouwen, dan heeft ze de toestemming van haren zoon daartoe noodig. In den regel laat men, wanneer de moeder dit verlangt, hare kinderen bij haar inwonen, onder voogdij van den naasten *wali*; zoodra ze echter hertrouwt, moet zij ze onmiddellijk aan dezen afstaan. Deze omstandigheid staat dikwijls een tweede huwelijk in den weg.

Laat de man alleen onmondige kinderen na, dan treedt de naaste mannelijke bloedverwant van den overledene als voogd op, in de volgorde als vroeger door mij is opgegeven. Bij geheele ontstentenis van *wali's*, rust op de naaste *karoeng's* (mannelijke verwanten van de vrouw) in dezelfde volgorde de verplichting om het voogdijschap op zich te nemen. Moeten ook deze te ver gezocht worden, dan is de *oelèebalang* voogd. Is de familie niet onbemiddeld, dan aanvaardt hij de voogdijschap met graagte, daar immers de voogd voor eene zekere (niet onaanzienlijke portie) mede-erfgenaam is. Is er evenwel weinig van de familie te halen, dan tracht hij onder de soms zeer ver verwijderde verwanten, zoowel van den man als van de vrouw, van ieder één op te sporen, die dan de lusten en lasten van het voogdijschap onder elkaar deelen. De vrouw kan nooit als voogdes optreden, evenmin als ook de vrouw ooit in eene of andere betrekking den man kan opvolgen. Alleen

in hoogere rangen is het op Atjeh eene enkele maal voorgekomen; en dit wel zeer in strijd met de Mohammedaansche voorschriften. De Atjeh-geschiedenis wijst ons zelfs een voorbeeld aan, dat de vrouw den overleden echtgenoot als *Sultane* opvolgde. Toen nl. *Sultan Moghal*, op *Atjeh* beter bekend onder den naam van *Iskander Tsani*, in 1641 stierf, wist zijne vrouw te bewerken, dat zij, onder den naam van *Sultane Tadjoe'l-alam Tsafiato'd-din*, als zijne opvolgster werd uitgeroepen. Doch zij was de dochter van den in de Atjeh-geschiedenis zoo roemrijk bekenden Sultan *Iskander moeda* en wettige mannelijke erfgenamen van den troon waren er niet. Doordien zij de adat-hoofden — die sedert de regeering van een harer voorgangers, nl. *Ri'ajat Sjah* (1603—1607), op den achtergrond waren gedrongen — tegenover de Arabische partij, de geestelijke hoofden, in bescherming nam, wist zij de teugels van het bewind tot aan haren dood in 1675 in handen te houden, en het is daaraan toe te schrijven, dat zij, in weerwil dat eene vrouwenregeering in strijd is met de voorschriften van den godsdienst, nog door drie Sultanes is opgevolgd, natuurlijk allen prinsessen van den bloede, en wel van 1675—1677 door *Sultane Noeroe'l-alam*, van 1677—1688 door *Inajat-Sjah* en van 1688—1699 door *Kamalat-Sjah*. Met haar vieren, dit zij hier terloops opgemerkt, hadden zij, zoo door wanbestuur als door allerlei hof-intrigues, het voorheen zoo machtige Atjeh zóózeer in verval gebracht, dat men de vrouwenregeering eindelijk moede was en de laatste afzette. Te laat voorzeker; immers Atjeh heeft zich na dien tijd nimmer weer uit zijn verval tot de vorige hoogte kunnen opwerken.

Tijdens onze eerste expeditie naar *Samalanga* [1]) had aldaar eene vrouw, met name *Petjoet Mali-goi*, als regentes de teugels van het bewind in handen en wist haar gezag met kracht te handhaven. Zij dreigde toen destijds iederen weerbaren man met de straf van ontmanning, wanneer hij in dien oorlog zijne plichten als landsverdediger mocht verzaken. Zij heeft thans nog in *Salamanga* zeer veel invloed en is ons daar nu een krachtige steun.

Dat ook het *oelèebalangschap* soms door eene vrouw werd waar-

1) Zie „Indisch Militair Tijdschr." 1884.

genomen, is tamelijk zeker. In het rijkje *Kĕrti* op de Oostkust van *Atjeh* is thans nog eene vrouw, in den wandel genaamd *Tjoetnja Kĕrti*, als *oelĕebalang* d. i. als leenvorstin, in functie. Ook in het landschap *Terbangan rapĕt* op Atjeh's Westkust vindt men eene vrouwelijke *oelĕebalang* met name *Tjoet Ma Patima* [1]).

De vrouwenregeering in Atjeh gedurende meer dan eene halve eeuw gaf PLOSS [2]) aanleiding om dat land als een voorbeeld aan te halen, hoe ook in den Indischen Archipel de vrouwen soms invloed kunnen uitoefenen op de politieke aangelegenheden. „Das merkwürdigste Beispiel von Frauenregierung bietet das Reich Atjeh auf Sumatra."

En waarlijk, deze feiten zijn van groot gewicht in een Mohammedaansch rijk, waar overigens de vrouw een zoo betrekkelijk laag maatschappelijk standpunt inneemt, waar zij niet de minste zelfstandigheid heeft en feitelijk als een handelsartikel van de eene hand in de andere overgaat.

Blijft de vrouw in niet onbemiddelde omstandigheden na den dood van haar man achter, dan gebeurt het meermalen, dat de broeder van den overledene haar tot vrouw neemt, waardoor dus het der vrouw toekomende deel der erfenis in de familie blijft; men noemt dit *mĕtoekar bantai* (de kussens verwisselen) of *poelang balĕĕ* (het weer in de familie opnemen der weduwe). Dit is evenwel volstrekt geene verplichting.

De familie van den overleden man is niet ontheven van hare verplichting tegenover de weduwe, zoolang ze haar niet, behalve haar aandeel in de erfenis, ook haar *hak balĕĕ*, d. i. het zoogenaamde weduwengeld, heeft uitgekeerd; eene som gelds, die alweer in evenredigheid moet zijn met de *djinamĕĕ*. Eerst daarna is zij geheel van de familie van haar man losgemaakt.

Behoorden de kinderen, tijdens het leven van den vader, tot de kampong der moeder — waartoe immers ook de vader na zijn huwelijk behoorde — na diens dood worden zij gerekend te behooren tot de kampong van het familielid van den vader, bij hetwelk ze hun

1) Zie van Langen „Atjeh's Westkust", in het Tijdschr. v. h. Aard. Gen. Tweede serie Deel VI blz. 107.

2) Das Weib in der Natur u. Völkerkunde. Bd. II, p. 444.

intrek nemen. Knapen in de kampong noemen elkaar dikwijls reeds naar de kampong, waarheen zij na den dood van den vader trekken, d. i. waar diens mannelijke familieleden wonen. Zoo zullen jongens bijv. in kampong *Djawa* soms een hunner kornuiten *Si Blang Oë* noemen, omdat deze na den dood van zijn vader naar de kampong *Blang Oë* verhuist. Blijft eene vrouw in behoeftige omstandigheden achter zonder een zoon, die in de behoeften van het huisgezin kan voorzien, dan is de naaste bloedverwant van den man verplicht, voor de weduwe en haar gezin te zorgen, zooveel in zijn vermogen is. Men kan zich dan niet van die verplichting afmaken door b. v. de kinderen tot zich te nemen en haar alleen met de *hak balëë* af te schepen. Haar moet dan op geregelde tijden eene zekere som als *nafakah* (d. i. voor haar levensonderhoud) worden toegezonden overeenkomstig zijn vermogen.

Is er geen *wali* te vinden, die daarvoor in aanmerking komt, dan rust die verplichting op den naasten *karoeng*, en bij ontstentenis ook van dezen op den *oeléëbalang*, die natuurlijk begint uit te pluizen of er geen familielid te vinden is, aan wien hij die erfenis kan overdoen.

ZWANGERSCHAP.

Eene onvruchtbare (*malé*) vrouw is ook bij de *Atjehers* niet zeer gezien, en al mag ook in vele gevallen de oorzaak, dat de echt kinderloos blijft, bij den man te zoeken zijn, op Atjeh, evenals in de meeste Oostersche landen, schuift men daarvan de schuld liefst op de vrouw.

Dit hangt natuurlijk nauw samen met het denkbeeld, dat men algemeen heeft over de bevruchting en over de ontwikkeling van het *foetus*. De kiem van het toekomstige wezen wordt gezocht in het *sperma*, dat, evenals het zaad in den akker, in de genitaliën der vrouw wordt gedeponeerd om tot ontwikkeling te komen. De man *alleen* en *niet* de vrouw levert volgens de Atjehers het materiëele substraat van het toekomstig individu; zij staan dus hierin geheel op het standpunt van den Arabischen wijsgeer *Averrhoës* (*Abdul Welid Mohammed ben Achmed Ibn Rosjd el Maliki*), die in de

tweede helft der 12e eeuw te *Marokko* leefde. De *ejaculatio seminis* nu, men voelt dit, heeft naar behooren plaats gehad; komt de kiem niet tot ontwikkeling, zoo redeneert men, dan deugt de bodem niet, waarop men haar heeft gedeponeerd, evenmin als de akker voor rijstbouw geschikt is, die de daarin neergelegde rijstkorrel niet tot ontwikkeling brengt.

Dat de oorzaak van het niet gedijen der vrucht, van het niet ontwikkelen der kiem evenzeer aan de hoedanigheid van het *sperma* of aan andere omstandigheden kan liggen, daaraan denkt men in 't geheel niet. Aan de vrouw ligt de schuld van de onvruchtbaarheid van den echt; en wanneer de man, zooals in de meeste gevallen, op progenituur, op de voortplanting van zijn geslacht is gesteld, en de omstandigheden hem niet veroorloven eene tweede vrouw te nemen, dan is die onvruchtbaarheid hem reden genoeg om zijne vrouw te verstooten.

En de verstootene vrouw heeft, door de blaam van onvruchtbaar te zijn, veelal weinig kans om te hertrouwen.

Het is dan ook duidelijk, dat zij alle bereikbare middelen te baat neemt, om die blaam te ontgaan.

Verkeert zij reeds lang in een tijdperk, dat zwangerschap bij haar verwacht kan worden, en vertoonen zich daarvan nog steeds geene verschijnselen, dan gaat ze al spoedig te rade met deze of gene harer kennissen, die haar vertelt dat b. v. *Si Sapiah*, die in hetzelfde geval verkeerde, zooveel baat heeft gevonden bij dit of dat middel, hetwelk zij zich dan spoedig tracht aan te schaffen. Blijkt, na dagen en weken, dat het middel niet helpt, dan wordt aldra een ander middel, eveneens van proefondervindelijke reputatie, ter hand genomen, of wordt de *bidan* (vroedvrouw en gynaecoloog) van de kampong geraadpleegd, en haar voorraad van middelen met hetzelfde geduld en dezelfde lijdzaamheid doorloopen, en worden met toenemende nauwgezetheid de voorschriften en wenken opgevolgd, die haar door deze „sage-femme" worden gegeven.

Die middelen bestaan meestal uit een *mixtum* van verschillende plantendeelen, soms ook dierlijke zelfstandigheden, die men mij niet nader wist te omschrijven, wijl ze tot de geheimmiddelen van de *bidan* behooren; de wenken en voorschriften betreffen meestal de houding

tijdens den *coïtus*, den tijd, waarop de *coïtus* moet volvoerd worden, hetgeen na den *coïtus* door de vrouw moet gedaan worden, of wel zekere formulieren, die vóór of na die handeling moeten worden uitgesproken. Bestaat er na dit alles nog geen vooruitzicht, dat de wensch van het echtpaar zal vervuld worden, dan nemen sommige vrouwen in het beperkte gebied onzer vestiging op *Groot Atjeh* hare toevlucht tot een middel, waaraan de volgende legende verbonden is.

Er was in vroeger tijd eens een eenvoudig man, die twee vrouwen had, welke als gewoonlijk zeer jaloersch op elkaar waren.

Hij bewees de eene meer gunsten dan de andere en verdeelde ook zijn tijd tusschen haar beiden ongelijk, in strijd met zijne echtelijke verplichtingen.

Op zekeren dag, dien hij bij de eene doorbracht en juist toen hij met deze in zeer intieme connexie was, kwam de andere ongemerkt aangeslopen en sneed hem met een *rèntjong* (een kleine dolk) den geheelen *penis* af. De man stierf weldra aan bloedverlies en werd aan den voet van het gebergte waar zijne kampong lag, en dus ook het familiegraf was, begraven. Zijn *pudendum* evenwel werd in de nabijheid van *Boekit Sĕboen*, eene kampong in het Zuidwesten van Groot-Atjeh gelegen, begraven; en over het graf heeft men een afdak geplaatst, dat nog bestaat. Derwaarts gaan onvruchtbare vrouwen nu dikwijls ter bedevaart, brengen een of ander offer en eten vóór ze heengaan, een weinigje van de aarde van het grafheuveltje.

De man zelf is bij vele Atjehers bekend onder den plastischen naam *Toean Dèboh* (*dèboh* = *penis*); wijl de vrouwen dien naam wat onkiesch vinden, duiden zij hem meest aan met den naam *Toean salah nama* (de man met den obscenen naam).

Wordt nu de bedevaart met succes bekroond, dan gaat later de geheele familie, man, vrouw en kind, een *kandoeri* (godsdienstig offermaal) bij dit graf aanrichten.

Helpt evenwel niets van dit alles, dan neemt men, zooals de *Atjeher* in overeenkomstige omstandigheden altijd doet, zijne toevlucht tot het *mĕniĕt* of *mĕkaoel*, dat wil zeggen, men legt de plechtige gelofte af, om, in geval de wensch vervuld wordt, een *kandoeri* aan te richten op het graf van den eenen of anderen heilige.

Ieder, die ooit zulk eene gelofte heeft afgelegd, is verplicht,

haar te een of anderen tijd gestand te doen, eene verplichting die zelfs op den naasten erfgenaam overgaat, indien de man voor de ten uitvoerlegging komt te sterven.

Is nu de vrouw, 't zij met of zonder genoemde middelen, eindelijk zwanger, dan deelt ze dit aan hare moeder mede, terwijl ook de man zijne ouders met het heugelijk feit in kennis stelt. Beide moeders — voor 't geval dat er eene niet meer in leven is, gaat daarvoor eene vrouwelijke bloedverwante — gaan dan al heel spoedig daarop, ieder vergezeld van eenige kennissen uit hare kampong, doch beiden van elkaar onafhankelijk, naar den pasar (markt) om daar lekkernijen te koopen, ten einde die, liefst aan het zeestrand, of, voor de hoogerop wonenden op eene afzonderlijke plaats buiten de kampong, in gezelschap van de aanstaande moeder en onder gezelligen kout op te peuzelen. Gewoonte is het, dat, indien eene der beide partijen daarvoor het zeestrand kiest, de andere het op een lateren dag op den pasar doet.

Het is in het belang van den geregelden loop der zwangerschap, dat zulk een eetfeestje (*mĕramiĕn*, het in optocht deelnemen aan een feest) niet achterwege blijft.

Vooral in de eerste maanden der zwangerschap moet de vrouw zich onthouden van zwaren arbeid, b.v. het dragen van zware lasten, hetgeen de mannen anderst liefst aan de vrouwen overlaten. Ook moet zij zorgen, niet te schrikken bij het zien van dieren (apen, slangen, krokodillen enz.), wijl anders het toekomstige kind gevaar loopt zoowel den bijzonderen aard van het dier als diens morphologische eigenschappen over te erven. Gedurende de eerste 140 dagen harer zwangerschap moet ze zelfs het zien van zulke dieren vermijden. Geen Atjeher bijna of hij weet voorbeelden op te noemen van personen, die eene apennatuur hebben, slangachtig zijn, doordien zij het liefst over den grond kruipen, of wel als een krokodil in 't water liggen, of wier gezicht eene sterke gelijkenis met een of ander dier heeft, hetgeen dan aan het „verzien" der moeder is toe te schrijven.

Zelfs zijn er verhalen in omloop van vrouwen, die van heusche slangen, apen en dergelijk gedierte zijn bevallen. Ook mag de zwangere vrouw om die reden geen dier dooden, wijl het kind er bijna zeker den aard van zou overnemen.

Tegen dit „verzien" en ook tegen den invloed van het booze oog en van de verschillende *boeroeng's* (spoken, eigenlijk een soort nachtvogel, waarin de geest van eene kraamvrouw is gevaren), die *Atjeh* (voor den *Atjeher* altijd) onveilig maken, en van welke een paar vrouwelijke het bepaald op zwangere en barende vrouwen gemunt hebben — ik kom in het hoofdstuk over de bevalling handelende daarop uitvoeriger terug — helpt op tamelijk afdoende wijze een *adjĕmat*, eene *amulet*, die de zwangere vrouw van af de derde zwangerschapsmaand onder de kleeren om de lendenen draagt.

Zulk een *adjĕmat* bestaat uit een, op een reepje papier geschreven bezweringsformulier of liever eenige uit Arabische karakters en grillige figuren samengestelde, niets beteekenende en door niemand te ontcijferen woorden, welk reepje dan opgerold wordt en met een soort van Chineesche gomlak, *èk malau* genaamd, geïnvolveerd en tot eene vaste massa wordt gemaakt.

Deze amulet, die met een paar bandjes om den buik wordt gebonden, wordt geleverd door de eene of andere persoon, die den roep heeft de beste *adjĕmats* van deze soort te bezitten. Mocht het later, door ziekte der vrouw, door het afsterven der vrucht, door ontijdige of moeilijke bevalling enz. blijken, dat de *adjĕmat* krachteloos was — want hieraan ligt dan de schuld — dan verliest de leverancier, die volstrekt geen schriftgeleerde of geestelijke behoeft te zijn, eenvoudig zijne klandizie en reputatie.

Van het gebruik van amuletten in iederen vorm en in de meest mogelijke variaties, vinden we onder alle windstreken, zelfs in de Europeesche landen, analoga. In Indië heb ik nog geen volksstam ontmoet, bij wie men dit niet aantreft. De Katholieke kerk heeft in de Westersche maatschappijen, door het uitgeven van heiligenbeeldjes, Madonnateekeningen enz., veel bijgedragen om het bijgeloof, dat in dezen ten grondslag ligt, in stand te houden en te verspreiden. In Europa is het niets ongewoons, bij het assisteeren bij eene verlossing, op den buik der zwangere vrouw een kruis geteekend te zien of een Madonna- of heiligenbeeldje onder de kleeren verborgen te vinden.

In het eten behoeft de zwangere vrouw zich volstrekt niet te

beperken; als van zelve zal zij zich evenwel onthouden van zoodanige dingen, die den roep hebben, een *abortus* te kunnen opwekken, zooals b. v.: de ananas, de *bòh hĕmoedĕĕ* (vruchten van de *Morinda citrifolia* L. nat. fam. der *Rubiaceae*).

Terloops zij hier opgemerkt, dat jonge meisjes die vruchten ook moeten mijden, wijl de menstruatie daardoor ontijdig vervroegd zoude kunnen worden. Verder moet de zwangere vrouw zich er voor wachten, vruchten te eten, die aan elkaar zijn gegroeid, b.v. eene dubbele pisang, wijl zij dan heel veel kans zou loopen tweelingen ter wereld te brengen. Nu is het krijgen van tweelingen (*anĕk kĕmboer*) niet zulk een groot ongeluk, doch in den regel is de oeconomische verhouding der familie niet in evenredigheid met de finantiëele gevolgen, die daaruit voortvloeien.

Doch overigens mag zij alles gebruiken; de man is zelfs verplicht, om, zooveel in zijn vermogen is, aan de bijzondere lusten zijner vrouw toe te geven, wijl het niet voldoen daaraan van nadeeligen invloed zou kunnen zijn op den goeden afloop der zwangerschap. Hare eischen blijven trouwens steeds binnen betamelijke grenzen en bepalen zich hoogstens tot een lekker schoteltje rijst, een gebakje, eene vrucht en dergelijke zaken, die voor zeer weinig geld op den pasar te krijgen zijn. Een bijzondere trek naar overigens ongewone, zelfs oneetbare zaken, zooals men dat in beschaafde landen bij zwangeren dikwijls aantreft, schijnt bij de Atjehsche vrouwen over 't geheel zeer weinig voor te komen; daarvoor zijn ze teveel natuurkinderen. De Atjehers, bij wie ik informaties daarover inwon, hadden er nooit van gehoord.

In weerwil dat de vrouw op Atjeh in het maatschappelijk leven anders eene zeer ondergeschikte plaats inneemt en van haar, behalve als middel om zijne sexueele behoeften te voldoen, weinig notitie genomen wordt, zelfs niet van den kant van den echtgenoot, wordt toch de zwangere vrouw door hare naaste omgeving, vooral door haren echtgenoot, met de meest mogelijke „égards" behandeld en aan haar persoon alle mogelijke zorg en oplettendheid gewijd.

Ik geloof dat dit echter minder de vrouw geldt, dan wel de vrucht, waarvan ze zwanger is. Het is immers *zijn* kind, *zijn* bloed, dat zij in haren schoot tot ontwikkeling en tot rijpheid

brengt. Diezelfde zorg besteedt hij immers ook aan zijnen akker, waaraan hij het zaad heeft toevertrouwd.

Ook in hare kleeding behoeft de zwangere vrouw geene wijziging te brengen. Zooals we later zullen zien, is er in hare gewone kleeding niets, dat haar zelfs thans zou kunnen hinderen; alles laat eene vrije ontwikkeling van het lichaam in alle richtingen toe.

Is de buik in de laatste maanden in verhouding tot haar lichaamsbouw wat al te zeer in omvang toegenomen, zoodat het loopen en hare dagelijksche bezigheden daardoor bemoeilijkt worden, dan wikkelt ze het bovenste deel van eene sarong om de borst boven de *mammoe* en bindt het onderste eenigszins vast om den buik, zoodat deze als 't ware in de sarong als in een tamelijk aansluitenden zak gedragen wordt. Men noemt dit *mĕgĕtang*.

Alleen moet zij zorgen, nooit iets om haren hals te binden, b.v. een doekje, een gouden sieraad, een touwtje waaraan een *adjĕmat* hangt, of iets dergelijks, wijl het kind anders met den navelstreng om den hals ter wereld komt, of, als ze rijst kookt, het hout niet eerst met de bovenste punt van den tak, doch met het ondereinde vóór in 't vuur te steken, wijl ze anders zeker eene voetgeboorte kan verwachten.

Ook als haar broek of baadjoe is gescheurd, mag ze die niet herstellen, terwijl ze het kleedingstuk aan het lichaam heeft, wijl het kind dan te lang in de geboorte zou blijven.

Verder mag ze, vooral in de eerste helft der zwangerschap, geen pinangnoot in stukken klieven of naar eene zons- of maansverduistering (*gĕrhana*) kijken, wijl zij anders een kind met een hazelip ter wereld brengt.

Over het geheel legt het bijgeloof of de adat, zooals we zien, der zwangere vrouw geene zware verplichtingen op, die haar al te zeer in hare gewone bezigheden belemmeren. Zij heeft het volste vertrouwen op haar *adjĕmat*, die immers alle booze invloeden neutraliseert.

De echtgenoot der zwangere vrouw komt er evenwel zoo gemakkelijk niet af; hem leggen zoowel de adat als het bijgeloof verplichtingen op, die hem in zijn gewone doen en laten ten zeerste belemmeren. Hij is nl. verplicht, van af het oogenblik dat zich

de eerste teekenen van zwangerschap bij de vrouw openbaren tot den 44sten dag na de bevalling steeds bij zijne vrouw te blijven en ten minste des avonds na zonsondergang tot zonsopgang te huis te zijn, ten einde zijne vrouw te kunnen bijstaan, om de booze geesten of spookgestalten, die immers het licht schuwen en des nachts overal rondwaren, den toegang binnen de woning te beletten.

Dit geloof aan spoken, die de zwangere vrouw belagen, vinden we ook bij andere volken, o. a. bij de *Perzen* en *Kalmukken* [1]) bij de *Baliërs* [2]) en bij de *Alfoeren* van *Noord-Celebes*, benevens bij vele andere volken van Indonesië.

De Atjehers duiden dergelijke spoken, die het leven der zwangeren en kraamvrouwen belagen, aan met den collectiefnaam *boeroeng*, waaronder men in dit geval, zooals we vroeger zagen, meer bepaald nachtvogels te verstaan heeft, in welke de geest van eene overledene zwangere of kraamvrouw is gevaren. Het is vooral daarom, dat ze na zonsondergang tegen den invloed dier spoken moeten waken; toch zijn zij ook over dag niet geheel tegen hun invloed beveiligd. Dit geloof, dat nl. vooral nachtvogels en meer bepaald de nachtuil als kwelgeesten voor kraamvrouwen dienst doen, vinden wij behalve op *Atjeh*, *Java* en andere deelen van den Archipel o. a. ook in *Abessinië* [3]), bij de *Perzen*, *Kalmukken*, op de *Philippijnen* en bij sommige slavische volksstammen. Ook in sommige gedeelten van ons land en in Westfalen geldt het als een ongelukkig voorteeken, wanneer eene zwangere vrouw het gekras van een nachtuil hoort.

Over het geheel stellen de Atjehers zich alle goede en booze machten, die volgens hun bijgeloof de onzichtbare wereld vullen, als vliegende wezens voor en wij zullen later er nog op wijzen dat de zielen der afgestorvenen zelfs als zoodanig gedacht worden en daarbij tevens zien dat ook andere volken, zoo in als buiten den Archipel, zich diezelfde voorstelling maken van de geheimzinnige machten, die hen beheerschen.

---

1) Ploss, Das Weib enz. Bd. I, p. 486.
2) Dr. J. Jacobs, Eenigen tijd onder de Baliërs.
3) Abyssinien und die übrigen Gebiete der Ost-Küste Afrikas. Leipzig u. Prag 1883.

De Atjeher kan dus, tenzij in dringende gevallen, nooit op reis gaan, of een' verafwonenden vriend of een familielid bezoeken, zoolang zijne vrouw zwanger is.

Alleen bij zeer hooge uitzondering, b. v. als hij voor den *prang sabil* (heiligen oorlog) wordt opgeroepen, of indien anders ter wille van het algemeen belang zijne tegenwoordigheid elders wordt vereischt, kan hij zich, doch dan ook zoo kort mogelijk, van zijne verplichtingen, om des nachts thuis te blijven, ontslagen rekenen.

Ook op Nieuw-Britannië moet de man, gedurende de zwangerschap zijner vrouw, thuis blijven. POWELL, die dit verhaalt, geeft er echter geen reden voor op.

De *Atjeher* is dus door de zwangerschap zijner vrouw aan zijn huis gebonden; hij is zelfs daar buiten niet vrij, wijl hij niet naar of langs eene plaats mag gaan, waar een spook ondersteld wordt te huizen; en zulke plaatsen zijn er buiten de kampongs op Atjeh vele. Het spook, dat hij passeert, mocht zich eens aan zijne kleeren hechten.

Heeft hij twee vrouwen, waarvan de eene zwanger is, dan wil de adat, dat hij de nachten, ten minste de meeste nachten, bij zijne zwangere vrouw doorbrengt. Zijn er twee zwanger, dan verdeelt hij zijn tijd tusschen de beide zwangere vrouwen.

Gedurende de eerste vijf maanden der zwangerschap zijner vrouw mag hij verder geen dier slachten, of zelfs eene slang of een tijger of dergelijke dooden; dus ook niet ter jacht gaan, wijl het kind misschien de eigenschappen van het door hem gedoode dier zou kunnen overnemen, of de bevalling daardoor zou worden bemoeilijkt. Ook deze *adat* is zeer algemeen. Immers, behalve in de verschillende deelen van den Indischen Archipel, o. a. bij de land-*Dajaks* van *Borneo*, op het eiland *Nias*, bij de *Badoej's* [1]) van het *Bantĕnsche Zuidergebergte*, de *Baliërs* enz., vinden we dit gebruik ook bij sommige Zuid-Amerikaansche Indianenstammen, alsmede op *Massawa* in de Arabische golf.

1) Zie mijne ethnologische schets: „De Badoej's, uitgegeven door het Kon. Inst. v. d. T. L. en V.kunde van N. I. 1890.

Voor het overige heeft de man zich voor niets in acht te nemen en mag hij alles uitvoeren en gebruiken wat hij wil.

Dat in sommige der verplichtingen, die den man zijn opgelegd, de innige verwantschap doorstraalt, welke hij zelf tot de ongeboren vrucht heeft, een onzichtbaar contact, als ik het zoo noemen mag, tusschen de zich ontwikkelende kiem en den aanstaanden vader, valt niet te ontkennen.

En dat contact wordt werkelijk door den *Atjeher* erkend; hij kan, zoo hij wil, invloed uitoefenen op het gedijen der vrucht, ook zonder den bodem aan te raken, waarin hij het zaad heeft neergelegd. Dat contact is voor hem innig en onloochenbaar, en zoo stipt mogelijk neemt hij alle, door de adat voorgeschrevene maatregelen in acht, om geen nadeeligen invloed uit te oefenen op de ontwikkeling van het nog ongeboren kind.

Doch behalve de man hebben ook anderen zekere verplichtingen tegenover de zwangere vrouw. Immers, van af het oogenblik dat de vrouw zich zwanger gevoelt, mag niemand, die van eene andere kampong komt, het huis betreden.

Is het een man, dan blijft hij in de *balei* van het dorp wachten en zendt van daar uit het bericht, dat hij wenscht te komen; dit wordt hem dan, na eenigen tijd toevens, door den heer des huizes toegestaan.

De zwangere vrouw mag den bezoeker dan evenwel nog niet zien; eerst nadat hij langeren tijd binnen is geweest mag zij zich vertoonen. Er mocht zich soms een spook van buiten de kampong aan zijn persoon of aan zijn kleeren gehecht hebben, op de wijze als de Atjehsche spoken dit gewoon zijn te doen, en de vrouw of de vrucht, waarvan zij zwanger is, zouden er misschien de kwade gevolgen van ondervinden.

Middelen om schoone of groote en sterke kinderen ter wereld te brengen kent de Atjehsche vrouw niet, dat wil zeggen, niets is haar bekend, wat daarop invloed zou kunnen uitoefenen, evenmin om naar willekeur aan een jongen of een meisje het leven te schenken. Ik haal dit aan, omdat we dit bij vele andere, ook oudere volken wel vinden. Geleerden in Oud-Griekenland hebben groote folianten vol geschreven over *kalopaedie* en *megalopaedie*, werken

nl. waarin den zwangeren middelen aan de hand werden gedaan om mooie en groote kinderen ter wereld te brengen en bij vele volken van den tegenwoordigen tijd, ook in Europa, vinden we tot dat doel nog vele raadgevingen. Wel gelooft de Atjehsche vrouw, wanneer de rechter helft van haar buik zwaarder is dan de linker, zoodat zij des nachts bij voorkeur op hare rechterzijde ligt, dat zij van een meisje zwanger is.

Dit is dus geheel in strijd met de inzichten der oude Grieken, Romeinen en Hebreën, die, bij eene sterke uitzetting van de rechterzijde van den buik, tot eene jongenszwangerschap concludeerden.

De Atjehers zelven verklaren trouwens, dat het teeken bedriegelijk is en men meermalen juist het tegenovergestelde ziet.

Ook beweert men, dat als het gelaat der vrouw er tijdens hare zwangerschap vroolijk en opgewekt uitziet, en haar humeur daarmee in overeenstemming is, zij van een meisje [1]) zwanger is; is zij daarentegen steeds norsch en onvriendelijk, en bij de minste aanleiding boos, dan zou zij een jongen kunnen verwachten. Hetzelfde geloof zou ook in sommige deelen van Duitschland bestaan [2]). Bij de oude Indiërs was ook dit juist omgekeerd, daar zij nl. in het eerste geval een jongen verwacht zouden hebben [3]).

Een ander teeken zou de kleur van den tepel en tepelring zijn; zijn die sterk gepigmenteerd dan wordt een meisje verwacht [4]).

Wanneer in de laatste maanden der zwangerschap melk uit de borsten vloeit vangt men daarvan eenige droppels in een glas water op. Drijven de droppels (door het sterke vetgehalte), dan is er een meisje te wachten, zinken en vervloeien ze een jongen.

Eene tweelingzwangerschap zou bestaan indien de buik in zijn lengte-as door eene geulvormige verdieping in tweeën is gedeeld, zoodat er twee verhevenheden ontstaan.

Ditzelfde geldt ook bij eenige andere volken van den Archipel voor een teeken van tweelingzwangerschap.

Handige *bidans* kunnen in de latere stadiën der zwangerschap,

---

1) Ploss, Das Weib enz. I 208.
2) Ploss, l. o. I 208.
3) Ploss, l. o. I 206.
4) Zie ook daarvan voorbeelden bij Ploss I 208.

door uitwendige palpatie, dikwijls zeer juist eene tweelingzwangerschap diagnostiseeren.

De zwangere vrouw wordt op Atjeh niet als onrein beschouwd; ook is den man de *coïtus* veroorloofd tot aan het einde der zwangerschap, zoo beide partijen dit verkiezen.

Hare positie uit een juridisch oogpunt behoeft hier niet besproken te worden, daar de vrouw immers ook buiten de zwangerschap niet als getuige mag optreden.

Moet zij gestraft worden, wegens misdrijf, moet ze zelfs de doodstraf ondergaan, dan is de zwangerschap daartegen geen hinderpaal. Aan den strafoplegger blijft het trouwens overgelaten dit naar verkiezing te wijzigen.

Men volgt ook hierbij meer de adat dan de geschreven wetten. Naar gelang van den aard van het misdrijf, waarop de doodstraf is gesteld, werd in den Sultanstijd de executie of dadelijk volvoerd of daarmee gewacht tot na den afloop der bevalling. Ook werd nog bij dezen onderscheid gemaakt, of het kind buiten echt was verwekt of niet.

In het eerste geval werd onmiddellijk tot de executie overgegaan, wijl immers toch volgens Atjehsche adat, een kind buiten huwelijk verwekt geen recht van bestaan heeft.

Ik moet hier nog bijvoegen, dat het geloof op Atjeh algemeen is, dat, gelijk ook in de *kitab masaila* vermeld staat, na den dood van eene onvruchtbare vrouw eene slang aan hare borsten zuigt; dit griezelige idee doet de vrouwen al reeds van zelf naar alle mogelijke en onmogelijke middelen grijpen om ten minste aan één kind het leven te schenken.

Op vele kinderen is eene gewone Atjesche familie in den regel trouwens weinig gesteld, en zeer dikwijls wordt van middelen gebruik gemaakt om den *coïtus* onvruchtbaar te doen zijn of om de vrucht af te drijven, vooral wanneer het huisgezin dreigt grooter te worden dan de finantiëele verhoudingen toelaten.

De gehuwde vrouw mag echter, zooals we reeds vroeger zagen, nimmer een afdrijvend middel gebruiken dan met toestemming van haar man.

Het grootst aantal kinderen, dat men in een Atjehsch huisge-

zin kan aantreffen, wel te verstaan uit ééne moeder geboren, strekt zich uit tot vier, terwijl eene familie met 5 à 7 kinderen tot de zeldzaamheden behoort.

De oorzaak daarvan is evenwel niet alleen, of liever niet in de eerste plaats, te zoeken in een ruim gebruik maken van *abortief*-middelen, waarvan het gebruik hier niet veel grooter is dan elders, doch staat m. i. in nauw verband met de inrichting van het Atjehsch familieleven, met name de zeer vroege huwelijken, die hier, zooals we reeds zagen, gesloten worden, en die het meebrengen, dat kinderen van beiderlei geslacht reeds te zamen leven op een leeftijd dat er soms in jaren nog geen sprake kan zijn van een *immissio penis*, veel minder van een vruchtbaren *coïtus*, en nachten en dagen in wederzijdsche *masturbatie* van de meest verschillende soort worden doorgebracht.

Ik heb dat uit den mond van vele geloofwaardige Atjehers, die het onderwerp trouwens volstrekt niet met eene zekere geheimzinnigheid bespraken.

Een gevolg daarvan is, dat de vrouwen, die daarbij meestal haar eerste kind krijgen wanneer ze zelve nog bijna kind, ten minste op verre na niet volwassen zijn, zeer spoedig verouderen. „*Citius pubescuat*, *citius senescuat*". Vandaar, dat vrouwen van ruim 25-jarigen leeftijd, die twee of drie kinderen hebben, reeds onder de oude vrouwen tellen. De huid begint dan reeds taankleurig, droog en rimpelig te worden, de oogen verliezen hun glans, de borsten, ook als gevolg van het lange zoogen, hangen slap neer, terwijl gang en houding eveneens duidelijk verraden, dat de jeugd reeds ver achter haar ligt.

Een derde voorname factor voor het geringe aantal kinderen is de groote sterfte onder de kinderen in de eerste levensjaren, waarop we later nog terugkomen.

De middelen, die men op Atjeh aanwendt, om een te groote progenituur te ontgaan, zijn tweeërlei, nl. die om een vruchtbaren *coïtus* te verhinderen (*sebat tjawat*) en middelen om *abortus* op te wekken (*oebat bĕh anèk*).

Waaruit deze middelen zijn samengesteld, kon ik, daar ze alweer tot de Atjehsche geheimmiddelen behooren, met geene moge-

lijkheid te weten komen. Daarbij komt nog, dat vele dier middelen niet van Atjehsch fabrikaat zijn, maar door de hier wonende Klingaleezen worden bereid en verhandeld.

Een dier middelen, dat mij ter hand werd gesteld, was eene zwarte massa in pillenvorm, waarvan één, vóór den *coïtus* in de *vagina* gebracht, voldoende is om het sperma zijne bevruchtende eigenschap te doen verliezen, zooals mij werd meegedeeld. Het bleek mij bij onderzoek eene groote hoeveelheid looizuur te bevatten.

De eigenlijke abortief-middelen zijn tot twee rubrieken terug te brengen, nl. uitwendige en inwendige. Tot de eerste soort behooren het kneden en wrijven van den buik, dat gewoonlijk door de dorpsvroedvrouw, de *bidan* of door eene andere oude, daarin ervarene vrouw geschiedt. Voor men echter hiertoe overgaat, tracht men zelve eerst door aanhoudend koude, natte omslagen om den buik te leggen, hetzelfde doel te bereiken.

Tot de tweede rubriek behooren eene massa inwendige middelen, die meestal ook weer tot de geheimmiddelen gerekend worden, met welker samenstelling ik, trots alle moeite, niet kon in wetenschap komen. Het eerste, waartoe eene zwangere vrouw, die *abortus* wil opwekken, hare toevlucht neemt is het eten van groote hoeveelheden ananas of van de vruchten van de *Morinda critifolia* (zie vroeger) die, vooral in 't begin der zwangerschap, spoedig het verlangde gevolg hebben.

Natuurlijk wordt ook hier weer met alle mogelijke *doâ's* gewerkt, die aan de gebruikte middelen de noodige kracht moeten geven.

Eene bepaalde schutsgodin, speciaal voor zwangere vrouwen, zooals we die bij zoovele volken van den ouderen en nieuweren tijd aantreffen, hebben de Atjehers niet, of men moest als zoodanig *Toewan Siti Fatimah*, onder welken naam de oudste dochter van den Profeet wordt vereerd en te wier eere immers daags na de eerste paring een offermaal wordt gegeven, laten gelden. Dit komt mij ook hierom zeer waarschijnlijk voor wijl deze *Fatimah*, zooals we nog later zullen zien, in andere opzichten ook dezelfde rol speelt bij de Mohammedanen als de Madonna in de Katholieke kerk, die immers bij zeer vele Christelijke volken als de schutspatrones voor zwangere en kraamvrouwen geldt.

De Atjehers evenwel, die ik ondervroeg over een bepaalde beschermheilige voor zwangere vrouwen, verklaarden die niet te kennen.

Wel werden mij een paar namen genoemd, doch die behooren tot een paar door zwangere en kraamvrouwen zeer gevreesde spoken, op welke ik in het hoofdstuk over bevalling nader terugkom. Ik moet nog op een paar gebruiken wijzen bij zwangerschap of in den eersten tijd der bevalling, die niet algemeen zijn, doch door velen streng worden in acht genomen.

Wanneer een Atjeher, van eene andere kampong komende, b. v. van een of ander feest, zooals meermalen gebeurt, van de gekookte rijst (*boer*) iets mee naar huis brengt, terwijl zijne vrouw zwanger of pas bevallen is, dan zal hij er de eene of andere doorn boven in steken, opdat er zich onderweg geen spook aan vasthechte. Voor die rijst gegeten wordt, moet eerst een weinig er van onder het huis geworpen worden.

In hetzelfde geval zal de man, van elders huiswaarts keerende, soms eenige malen onder weg op een van zijne beide hielen ronddraaien, om het spook, dat hem mocht volgen, het spoor bijster te maken. Gaat hij de trap van zijn huis op, dan zal hij om dezelfde reden een paar sporten niet aanraken, b. v. van de eerste sport dadelijk met een grooten pas op de 3e of 4e stappen.

De zwangere vrouwen van sommige Finsche volksstammen beoogen geheel hetzelfde wanneer zij iedere week van schoenen verwisselen, of de negerinnen aan de Goudkust, die zich nu en dan het lichaam met vuilnis besmeren en daarna in de rivier een bad nemen.

Wanneer men een klapper onder een klapperboom in het gras vindt en de kiemvorming heeft zich nog niet tot buiten de bast ontwikkeld, doch men bespeurt bij het openen, dat die van binnen reeds begonnen is, dan mag noch de man, noch de vrouw, indien zij zwanger is, deze kiem eten, wijl anders de bevalling zeer lang zal duren.

Is de kiem reeds tot naar buiten ontwikkeld, dan hindert het niet meer.

Om dezelfde reden mag nòch de man, nòch de vrouw een ei eten, dat men in eene kip aantreft, na het slachten van het dier,

noch de uitspruitsels van een klapper als *goelèë* (groente) nuttigen, zoolang die uitspruitsels nog klein zijn.

BEVALLING.

Zoodra de vrouw bespeurt dat het tijdstip harer zwangerschap ten einde spoedt, wordt de vroedvrouw, die daarvoor reeds vroeger besproken was, ontboden.

Als vroedvrouw (*bidan*) fungeert in den regel eene oude vrouw, die hare verloskundige en gynaecologische kennis meestal bij een collega heeft opgedaan, zelve eenige kinderen heeft gehad, de zaak in kwestie dus persoonlijk heeft doorgemaakt en alzoo van eigen ondervinding kan spreken, terwijl zij eene complete gynaecologische pharmacopaea in haar hoofd heeft. Hare werkzaamheden strekken zich echter veel verder uit dan men van eene vroedvrouw zou verwachten.

Immers, behalve dat zij in alle onvoorziene gevallen dadelijk met raad en daad moet klaar staan om de bevalling tot een goed einde te brengen, neemt ze tevens de rol van baker waar en is ook later de raadgeefster der moeder in alle belemmeringen, die zich mochten voordoen. Zij scheert het kind op *oeroi tjitjap* de haren, volvoert bij de meisjes later de besnijdenis, deelt raad uit wanneer de eerstvolgende *coïtus* weer mag plaats hebben, assisteert en geeft raad om een *abortus* op te wekken en is over 't geheel gynaecoloog en gynaecopharmaceut in de uitgebreidste beteekenis van het woord.

Toch moet men zich hare kennis niet al te omvattend voorstellen, want zoodra eene bevalling een weinig van den normalen loop afwijkt en de natuur niet zich zelve redt, dan bestaat hare hulp gewoonlijk in „hocus pocus", weinig of veel al naar gelang de omstandigheden zich voordoen en dit noodzakelijk maken. Doch wij zullen ruimschoots in de gelegenheid zijn, haar in hare verschillende functiën werkzaam te zien en voorloopig kan ik er mee volstaan haar als de vraagbaak, als de „sage-femme" van het dorp aan te duiden.

Voor hare hulp bij eene bevalling ontvangt zij 2 of meer dollars, resp. rijksdaalders (ringgits) als belooning, dit is de *lapik poesat*, of belooning voor het afsnijden van den navelstreng; doch daarvoor

moet zij ook alles, wat meer bepaald op de bevalling betrekking heeft, geheel voor hare rekening nemen, mogelijke leverantie van geneesmiddelen of wat daarvoor doorgaat, medegerekend. Voor alles wat ze uitvoert en niet met de bevalling in dadelijk verband staat, heeft ze, zooals wij zullen zien, daarenboven nog verschillende buitenkansjes of ontvangt ze geschenken.

Intusschen heeft de man reeds tijdig de kraamkamer in orde gemaakt, dat wil zeggen, hij heeft in een deel van het gewone slaapvertrek, soms de eenige kamer in het geheele huis, eene uit gespleten bamboe gemaakte en op vier bamboe-pooten bevestigde 0,5 M. hooge rustbank (*pĕratah*) geplaatst, die reeds vooraf was klaar gemaakt, en vlak daarvoor een uit armdikke *roembia*-stengels (*Metroxylum Sagus Roxb.* nat. fam. der *Palmeae*) en met stukken pisangstam opgevulden, langwerpig-vierkanten bak gemaakt, die als haard (*dapoer*) later dienst moet doen, neergezet. Verder heeft hij gezorgd, dat, zooals de *adat* voorschrijft, minstens voor tien dagen brandstof voor dezen haard in een hoek der kamer aanwezig is, welke brandstof uit hout en cocosschillen bestaat. Immers, in de eerste tien dagen na de bevalling mag hij geen hout en dergelijke uit het bosch in de kamer brengen; er mocht zich eens een onzichtbare slimme, booze geest aan hebben vastgehecht.

Midden in de kamer, boven de plaats, waar de vrouw moet bevallen, heeft hij aan een dwarsbalk een stevig touw of eene *sĕlĕndang* (*idjar sawak*, een soort lange, inlandsche schouderdoek) vastgemaakt, waaraan de vrouw tijdens hare weeën een steun voor hare handen vindt, en waardoor het verwerken der weeën gemakkelijker wordt gemaakt.

Tusschen de latten van het dak heeft hij een langen doornachtigen tak van de *bòh mamak* (*Acacia Farnesiana* Wildd.) of van den *moeroeng* (*Moringa polygona* D^c^.) bevestigd, welke tak dienen moet, om de booze geesten op een afstand te houden. Volgens Riedel bedient men zich ook in den *Sawoe-archipel* van een doornstruik voor hetzelfde doel.

Zoodra nu de *bidan* is gekomen, laat zij de vrouw op den vloer liggen en onderzoekt door uitwendige betasting den buik, bepaalt of de ligging der vrucht goed is en tracht, in geval ze bevindt,

dat de ligging verkeerd is, door uitwendige handgrepen, terwijl zij hare handen met olie heeft ingesmeerd, deze te verbeteren, spreekt de vrouw moed in en beveelt haar rust aan.

Over 't geheel zijn de Inlandsche vroedvrouwen er zeer bedreven in, en de Atjehsche niet minder, om eene dwarsligging (*tĕlintĕng*) in eene meer normale te doen veranderen. Nooit wordt door haar een inwendig onderzoek ingesteld. Zeer enkele vrouwen — men telt er slechts een paar op *Atjeh* — hebben het in de kunst, naar men vertelt, zoo ver gebracht, dat ze, als de nood dringt, b.v. als het kind onmogelijk kan geboren worden en de kraamvrouw uitgeput is, een *embryotomie* ondernemen, in zooverre zij de, met een klein mes gewapende en met olie bevochtigde hand in de *vagina* brengen, telkens het voorliggende deel afsnijden en zoo het kind bij stukken uithalen. Doch slechts in zeldzame gevallen zou zulk eene operatie voor de kraamvrouw goed afloopen. Ter onderscheiding van gewone vroedvrouwen noemt men deze „accoucheuses" „*bidan dalam*" (d. i. vroedvrouwen, die hare operatie ook tot binnen de genitaliën uitstrekken).

Zoodra de bevalling begint verwijdert zich de man uit de kamer, doch moet voor alle eventualiteiten in de nabijheid blijven, terwijl ook de kinderen, tenzij ze zoo klein zijn, dat zij van de zaak nog geen begrip hebben, buiten de kamer worden gezonden.

Nooit mag in gewone omstandigheden een man, zelfs niet de echtgenoot, bij eene bevalling tegenwoordig zijn, iets wat wij in Indië trouwens bij vele volken vinden.

Zoo komt dat volgens Riedel voor op *Ambon* en de *Oeliasers*, op *Serang*, *Seranglao*, *Gorong*, *Leti*, *Moka*, *Lohor*, de *Aroe-eilanden* enz. Verder op *Gatela*, *Tobelo*, *Djailolo* en de *Soeloe-eilanden*. Hetzelfde gebruik bestaat in het *Nilgiri*-gebergte bij de *Badaga's* [1]); ook de *Georgiërs* en *Armeniërs* laten geen man, zelfs niet den eigen man, bij eene bevalling toe.

Geen Hottentot zal het wagen, in de hut te komen, zoolang zijne vrouw bezig is te bevallen [2]). Ook mogen geene andere zwangere vrouwen bij de bevalling tegenwoordig zijn, wijl dit vertragend zou

1) Jagor. 2) Kolbe.

kunnen werken. Men stelt zich daarbij nl. voor, dat het *embryo* van deze zijn ouderen lotgenoot zou kunnen toeroepen, te wachten tot ook hij afgewerkt is, om dan gezamenlijk hun intrede te maken.

Gedurende den tijd dat de bevalling duurt mag de man geen spijker of houten pen ergens in slaan, een verbod, dat in Indonesië vrij algemeen verspreid is, wijl ook dit vertragend kan werken op den duur der verlossing. De kraamvrouw wordt, behalve door de *bidan*, alleen door een paar buurvrouwen bijgestaan, onder welke zich ook meestal hare moeder bevindt.

Zij ligt met een bijna geheel ontbloot lichaam op den uit bamboelatten gemaakten vloer van de kamer, met een stuk oude mat en een paar stuks oude kleeren onder den rug en de *nates*, terwijl haar hoofd op den schoot van eene der aanwezige vrouwen rust; daarbij is zij eenvoudig in eene oude sarong gekleed. Zij neemt dus een half zittende, half liggende houding aan. Aan het voeteneinde neemt de *bidan* tusschen de eenigszins uit elkaar gespreide beenen der *parturiens* plaats. Op deze hoogte zijn de bamboe-latten van den vloer iets uit elkaar gedrongen, zoodat ze eene spleetvormige opening vormen, die groot genoeg is, om het eventueel afloopend bloed en het vruchtwater voldoende door te laten.

Onder deze plaats, dus onder het huis, heeft men de houtachtige bladscheden van den arenboom, waarin een weinig asch en zout is gedaan, gelegd om het afvloeiende vocht op te vangen. Men moet hierbij in 't oog houden, dat de Atjehsche huizen steeds op 1,5 à 2 M. hooge stijlen zijn gebouwd.

Zelfs bij de volken van den Indischen archipel mag het eene uitzondering heeten, wanneer men den vloer gebruikt als kraambed; de meesten gebruiken daarvoor de gewone *balé-balé* of rustbank. Daar evenwel èn de rustbank èn de vloer beide uit hetzelfde materiaal zijn gemaakt, nl. uit bamboe-latten, die met rottanbanden bijeen worden gehouden, is het voor de vrouw vrijwel hetzelfde waar zij ligt; daarbij heeft het liggen op den vloer nog het voordeel, dat alle onreinheid nu direct buiten het vertrek afvloeit.

Gaat nu alles voorspoedig dan heeft er niets bijzonders plaats. De vrouwen spreken de kraamvrouw moed en gedüld in, raden

haar aan, zich niet over den afloop ongerust te maken en om bij iedere wee flink mee te werken, geven haar van tijd tot tijd eenig lauw water te drinken, doch laten overigens alles aan de natuur over. Uitdringen van het kind door uitwendige manipulaties van de *bidan* geschiedt uiterst zelden.

Gaat het werk weinig vooruit in weerwil van krachtige weeën, dan gaat men er aldra toe over, om de vrouw een *idjar sawak* of eene sarong om den buik te binden, terwijl dan tijdens een wee door twee vrouwen krachtig aan beide einden getrokken wordt, ten einde op deze wijze de uitdrijvingsacte te ondersteunen. Andere directe hulp wordt in de gewoon verloopende gevallen niet verleend.

Doch ook bij eene eenigszins abnormaal verloopende bevalling strekt zich de obstetrische hulp van de *bidan* niet veel verder uit, behalve dat zij eene thans nog geconstateerde verkeerde ligging tracht te herstellen, of eene omstrengeling van het kind door den navelstreng in orde brengt.

Is nu het kind geboren, dan wordt door de *bidan* de navelstreng op ± 10 c.M. afstand van den buik van het kind met een scherpe bamboe (*tĕmèng*) afgesneden, doch niet eerder dan nadat ook de *placenta* is afgedreven. Volgt die uitdrijving niet spoedig, dan geeft men der kraamvrouw eenig limoensap met suiker te drinken, dat voor deze gelegenheid reeds in gereedheid is gebracht en de *bidan* trekt onderwijl langzaam en zacht aan den navelstreng, terwijl zij met de andere hand eene zachte drukking op den buik uitoefent.

Gaat evenwel de bevalling moeilijk, zetten de weeën niet flink door of wordt om andere redenen het proces wat op de lange baan geschoven, dan wordt al heel spoedig tot het middel overgegaan, dat men ook op vele andere plaatsen in dat geval aanwendt; men zet nl. alle kisten, kasten, deuren, vensters, in één woord alles wat gesloten is en geopend kan worden, open, ten einde langs sympathischen weg ook den *uterus* te nopen, zich te ontsluiten. Velen doen dit reeds bij het begin eener bevalling, zonder af te wachten, of zij vertraging zal ondervinden.

Ook buiten Indië is dit middel vrij algemeen verspreid en komt o. a. volgens Schurosch ook in Saksisch Zevenburgen, volgens

MOREAU [1]) ook bij de tegenwoordige Grieken voor en bestaat eveneens in een groot deel van Rusland.

Een ander middel, door Arabische Mekka-gangers naar Atjeh overgebracht, doch dat niet onder het bereik van een ieder is, is het volgende. Men tracht een gedroogd exemplaar van de *Anastatica hierochuntica* (nat. fam. der *Cruciferae*), bij ons als de *Roos van Jericho*, in Italië als *Rosa della Madonna* en op Atjeh als *roempoet Fatimah* bekend, van dezen of genen te leenen, legt dat in lauw water, waardoor, zooals bekend is, de zoogenaamde bloem zich opent en zich tot het drie- of vierdubbele van hare oorspronkelijke grootte uitzet, en geeft dit water der kraamvrouw te drinken.

Uit een ethnologisch oogpunt schijnt het mij belangrijk toe, dat wij van deze sympathische handeling analoga vinden ook in Europa, waar deze plant, die alleen in Arabië en wel in de woestijn schijnt te groeien, toch niet inheemsch is. „Während der Geburt", zoo schrijft PLOSS [2]) op gezag van Freiherr VON REINSBERG-DÜRINGSFELD, „so glaubt man in der Rheinpfalz, vertreibt die sogenante *Rose von* „*Jericho* (*Weihnachtsrose*) in das Wasser getaucht und zum Riechen „gegeben, die heftigen Schmerzen.

„Mit dieser „Rose" hat es folgendes Bewandtniss. Sie trägt den „Namen „Rose" oder „*Anastatica hierochuntica*" und heisst in Bo„logna „*Muttergottesrose*" (*Rosa della Madonna*) und auch hier schreibt „das Volk ihr die wunderbare Eigenschaft zu, die Niederkunft zu „erleichtern, weil sie ihre, sich auf dem Boden nach allen Seiten „ausbreitenden Stengel bei feuchtem Wetter ausdehnt, bei heiterem „aber kugelförmig zusammenzieht, und sie, wenn sie auch trocken „ist, von Neuem ausdehnt, sobald sie in laues Wasser gelegt wird. „Sobald daher in der Gegend von Bologna die ersten Wehen ein„treten, stellt man diese Rose mit der Wurzel in 's Wasser, da „man glaubt, dass in der Zeit, welche die Rose braucht um sich „auszudehnen, alle Schmerzen vorüber gehen."

Zooals men vermoedt is de zoogenaamde „*Roos van Jericho*" tij-

---

1) MOREAU, Naturgeschichte des Weibes. Leipzig 1809.
2) o. c., II, 283.

dens de kruistochten naar Europa overgebracht, een vermoeden, dat zeer veel schijn van waarheid krijgt, wanneer we in 't oog houden, dat zij sedert onheugelijke tijden bij de Arabieren in een reuk van heiligheid staat en haar de bovenbedoelde kracht wordt toegeschreven.

De Mohammedanen noemen haar, zooals ik boven zeide *roempoet Fatimah*, naar de oudste en meestgeliefde dochter van den Profeet, op wier graf zij namelijk steeds zou groeien, eene legende, die later, na de kruistochten, door de Christelijke kerk voor een gedeelte is overgenomen en op de Madonna is overgebracht.

Het heet nl. dat daar waar Maria, bij hare vlucht naar Egypte, haar voet zette in de woestijn, later zulk eene „Roos" te voorschijn kwam. Wij mogen dan ook de gevolgtrekking maken, dat hare aanwending bij moeilijke bevallingen in Europa al van sedert verscheidene eeuwen dagteekent en misschien eens meer algemeen was dan thans.

Andere middelen, die hier in zulk een geval worden aangewend, zijn de volgende. Men geeft de vrouw eene ledige flesch in de hand en laat haar daarin, tijdens een wee, met alle kracht den adem persen, een gebruik dat we o. a. ook in *Servië* (PETROWITSCH) alsmede in een deel van *Saksen* (SCHUROSCH) vinden.

Men laat de vrouw opbiechten of ze wel eens in hare verplichtingen tegenover haar man te kort is geschoten, waarvan, volgens de *bidan*, de moeilijke verlossing een gevolg is. Heeft ze volgens haar beste weten en voor zooverre hare pijnen dit toelaten, alles trouw opgebiecht, dan wordt de man binnengeroepen om over het lichaam zijner vrouw heen te stappen, als bewijs, dat hij haar vergiffenis schenkt; hij blaast haar daarna op het voorhoofd en verwijdert zich weer. Dit overheenstappen, dat op Atjeh *mĕlangkah* heet, komt in vele gedeelten van Indië voor en zou ook bij de Mexikaansche Indianen in gebruik zijn, evenals bij de Samojeden (v. STRUVE), op Madagaskar (SUE) enz.

In Rusland (Gouvernement Stawropol) laat men in dat geval de vrouw over den man, die daarvoor op den grond gaat liggen, heenstappen [1]). Het aanblazen der vrouw door den man tijdens hare

1) PLOSS o. c., II, 278.

bevalling, vinden we ook bij de Serviërs (volgens PETROWITSCH).

Helpt nu geen dezer middelen, dan wordt al spoedig een persoon geraadpleegd, die als fabrikant van goede bezweringsformulieren naam heeft. Hij schrijft een voor die gelegenheid toepasselijke *doâ* op, natuurlijk na eerst zijn formularium geraadpleegd te hebben, wascht het opgeschrevene met water af en laat dit water door de kraamvrouw drinken, of hij leest eenvoudig de *doâ* boven een kom met water met luider stem en al blazende voor, waarop de vrouw alweer dit water, dat dan een vruchtuitdrijvende kracht heeft gekregen, moet drinken.

Ook eene toepasselijke koranspreuk moet, op dezelfde wijze behandeld, soms een goede uitwerking hebben; ook door de Marokkanen wordt volgens ROHLFS van dit middel veel gebruik gemaakt.

Het is trouwens bekend, dat de Mohammedanen het bij zeer vele ziekten aanwenden. In de Mohammedaansche landen is de *panghoeloe* steeds de grootste concurrent van den geneesheer.

Terloops moet ik even meedeelen, dat het drinken van water, waarin men de eene of andere toepasselijke spreuk of een zeker formulier legt of afwascht, volstrekt niet specifiek Mohammedaansch is. Immers, bij de Balische Hindoes moet iemand, om zich te zuiveren van de beschuldiging van een of ander misdrijf te hebben begaan, den zuiveringseed *drinken* (*minoem tjor*) [1]) en ook bij de Joden bestond en bestaat misschien nog hier en daar het gebruik, om indien eene vrouw van echtbreuk was beschuldigd, haar water te laten drinken waarin een stuk papier was geworpen, dat eene vreeselijke vervloeking tegen haar bevatte, voor 't geval ze schuldig mocht zijn. Dronk zij het water dan werd zij, evenals op Bali, onschuldig beschouwd, al waren ook alle bewijzen tegen haar. Zooals wij zoo aanstonds zullen zien, kwam dit ook bij de Christenen voor.

Het op het voorhoofd blazen der kraamvrouw door den echtgenoot, nadat hij over haar heeft heengestapt, houdt met dit laatste geen verband, al geschiedt het ook evenzeer met de bedoeling om daardoor de bevalling gemakkelijker te maken.

1) Dr JUL. JACOBS, Eenigen tijd onder de Baliërs.

Het eigenlijke doel daarvan is, om den boozen geest, die eventueel van de vrouw bezit mocht hebben genomen, te verdrijven; met hetzelfde doel geschiedt dat o. a. ook bij de Polen. Ook in Nederland zag ik dit middel meermalen aangewend door moeders, indien een kind stuipen had, als wanneer men zich evenzeer voorstelt dat een booze geest in het kind is gevaren.

Over het geheel vindt men het aanwenden van sympathische middelen bij de bevalling bijna in alle oorden der wereld en bij bijna alle volken der oudheid terug en was het, vooral in vroegeren tijd, in Europa zeer algemeen. Behalve dat men daartoe alle mogelijke soort van amuletten — ik wees daarop reeds vroeger — soms van de meest absurde soort, aanwendde werd ook door geleerden van die tijden het *drinken* van den eenen of anderen psalm als weeën bevorderend aanbevolen. Prof. FRANZ VAN PIEMONT uit Napels (1340) beval als zeer krachtig werkend den psalm aan: „Miserere mei Domine" tot aan de woorden „Domine labia mea aperis" (mij dunkt, die laatste woorden waren anders juist van pas geweest), hetgeen moest worden opgeschreven, de inkt afgespoeld en het water door de *parturiens* gedronken. Paternosters, heiligenbeeldjes, magneten, bijbelspreuken werden als om strijd het progenereerend vrouwelijk publiek met eene zekere marktschreeuwerige reclame aangeboden.

De bekende ALBERTUS MAGNUS werkte vooral met tooverformulieren, die hij op een houten etensbord schreef, met water afspoelde en welk water hij dan te drinken gaf.

In vele deelen van Italië slikt menige kraamvrouw nog heden ten dage voor hare bevalling een stuk papier in waarop een „*Onze Vader*" of een „*Ave Maria*" is geschreven (FINKE), op dezelfde wijze als dit ook Japansche vrouwen doen met papiertjes waarop de schutspatroon der kraamvrouw is afgebeeld.

Het behoeft ons dan ook niet te verwonderen, dat we zoo iets in Indië en vooral op Atjeh vinden, waar ook bij andere gelegenheden dergelijke middelen zeer algemeen in gebruik zijn.

Heeft men nu bij de Atjehsche kraamvrouw dat alles in toepassing gebracht en zijn ook door de *bidan* alle in die gevallen gebruikelijke geneesmiddelen aangewend, dan laat men het maar

aan de natuur over en zoo komt het meermalen voor dat de vrouw eenige dagen „in partu" is of ten slotte aan uitputting of bloedverlies sterft.

Betrekkelijk moet de sterfte onder kraamvrouwen tijdens den *partus* in *Atjeh* vrij groot zijn, te oordeelen naar het getal dat mij genoemd werd als in eene kleine kampong in een jaar voorgekomen, een feit dat zich misschien gereedelijk laat verklaren uit de omstandigheid, dat, tengevolge der vroege huwelijken, het eerste kind dikwijls geboren wordt als de moeder nog ternauwernood ontwikkeld is en het bekken zich nog niet voldoende heeft gevormd.

Iets als *sectio-cesarea* kent men op *Atjeh* niet. Kan het kind om de eene of andere reden niet geboren worden en loopt het leven der vrouw gevaar dan ontbiedt men eene *bidan-dalam* (zie boven), indien die nl. ergens in de buurt te krijgen is; dit soort zou slechts door een paar exemplaren vertegenwoordigd zijn.

Deze onderzoekt dan nauwkeurig, nl. door uitwendige handgrepen, de positie van het kind en de periode der bevalling en als ook zij geen ander middel weet dan reeds is aangewend, dan begint zij met natte koude doeken aanhoudend op den buik der vrouw te leggen en daarbij den buik flink te kneden en te wrijven, met de bedoeling, de vrucht te dooden, om daarna haar met olie bevochtigde hand in de *vagina* te brengen, de voorliggende deelen te vatten en te ontwikkelen en zoo, indien het mogelijk is, het geheele kind te voorschijn te brengen. Gelukt haar dit laatste niet, dan gaat zij tot de *embryotomie* over, door telkens de voorliggende deelen stuk voor stuk met een klein mesje, dat ze in hare, in de *vagina* gebrachte hand houdt, weg te snijden.

Door deze vrij ruwe behandeling loopt zeer dikwijls ook het leven der kraamvrouw gevaar, zooals licht is te begrijpen. Nu gebeurt het meermalen, dat door de inwikkeling van den buik in koude, natte doeken en de manipulaties van de *bidan* de te voren trage weeën plotseling worden opgewekt en het kind aan alle gevaar ontsnapt door haastig te voorschijn te treden; dit wordt dan natuurlijk op rekening gesteld van de kundigheden der *bidan dalam*, die daardoor hare vermaardheid en ook hare inkomsten met eenige procenten ziet stijgen.

Nooit zal zij er echter toe overgaan om hare hand in te brengen, ten einde een levend kind te ontwikkelen. Zij moet zich eerst degelijk overtuigd hebben dat de vrucht is afgestorven en dat de toestand der vrouw geen uitstel meer gedoogt, voor en aleer ze besluit, tot inwendige manipulaties haar toevlucht te nemen.

Van werkelijke obstetrische hulp is, zooals we zien, al even weinig sprake als elders in Indië; het eenige waarin de vroedvrouwen hier boven vele harer collega's elders staan, is dat men in gewoon verloopende gevallen het zooveel mogelijk aan de natuur overlaat en de kraamvrouw niet onnoodig martelt.

Ik moet hier nog wijzen op eenige gebruiken, die in gewone gevallen veelal, doch in ernstige gevallen steeds worden aangewend, om de vrouw „in partu" tegen den invloed van booze geesten te vrijwaren.

Evenals bij alle uitingen van het huiselijke en het openbare leven treden vooral ook, zooals te begrijpen is, onder deze omstandigheden, mystiek en bijgeloof sterk op den voorgrond. Het geloof aan geheimzinnige machten, die het leven der menschen bedreigen, verdringt meestal de eenvoudige leer die Mohammed en zijne eerste volgelingen hebben gepredikt. Zoo ergens in Mohammedaansche landen, dan is hier op Atjeh het *animisme* en wel in den vorm van *spiritisme* een sterke tegenhanger geweest van het Mohammedanisme en heeft daaraan, vooral bij de lagere standen, den voorrang betwist.

De Atjeher is spiritist „pur sang", het polydaemonische zit hem in merg en been. En dit is niet alleen in de lagere rangen der maatschappij, bij de minderen van Atjeh het geval, doch zelfs bij de meer ontwikkelden en hooger geplaatsten op den maatschappelijken ladder. Geen Atjeher, hoe hoog hij ook, 't zij dan door geboorte, 't zij door ontwikkeling, moge staan, of gij ontdekt in gesprekken met hem een zekeren graad van daemonomanie; en bij de lagere standen is het in evenredigheid erger. Wij zullen nog meermalen gelegenheid hebben daarvan bewijzen bij te brengen.

Zien we hier voorloopig in hoeverre dit op de kraamvrouw betrekking heeft. Doch vooraf geef ik hier plaats aan eene tragische legende, die bijna ieder Atjeher kent.

Er woonde, 't is reeds jaren geleden, dicht bij den oever van de *Kroeëng Rabah* (eene rivier op Groot-Atjeh) een arm schriftgeleerde (*oelama*), die zich al de genietingen der wereld ontzegde en zijn leven besteedde aan het doen van godsdienstig-wijsgeerige onderzoekingen.

Hij had eene dochter, die reeds tot de jaren des onderscheids was opgegroeid, doch die, in weerwil van haar uiterlijk schoon, nog ongehuwd was, wijl de dochter zelfs van een *arm* theosophist op Atjeh al even weinig gangbaar is als in andere maatschappijen; en des kluizenaars financiën veroorloofden hem geenszins, zijne dochter volgens Atjehsche adat, zelfs ook maar sober, in te richten. Nu woonde er een jongeling in de buurt, rap van leden en flink van gestalte, zooals eene Atjehsche maagd zich een jongeling slechts in hare droomen kan voorstellen.

Die jongeling nu kwam den kluizenaar dikwijls bezoeken, niet zoozeer om in de diepzinnige theosophistische vraagstukken ingewijd te worden, als wel om in de donkere oogen van de schoone *Si Rabiah* te kunnen zien, dus met zeer wereldsche bedoelingen; doch dit ontging de aandacht van den *oelama*, die steeds over zijne folianten gebogen zat.

Si Rabiah had reeds lang bemerkt, dat die jongeling haar niet ongenegen was en in haar eentonig leven in de armoedige hut vond ze afleiding door de aanhoudende gedachte, dat deze jongeling op een of anderen tijd, in weerwil harer armoede, om hare hand zou komen vragen. Allengs ontspon zich tusschen die twee een geheime minnehandel, doch niet geheim genoeg of de *oelama* kreeg er ten laatste de lucht van, en begrijpende waarop dit zou kunnen uitloopen terwijl zijne studies hem verhinderden een waakzaam oog te houden op het doen en laten zijner dochter, sloot hij haar op den zolder van het huis op zoodra hare huiselijke bezigheden waren afgeloopen en gaf haar daar ruimschoots gelegenheid over haren ongeoorloofden minnehandel na te denken; zij was toen nog, in weerwil van hare herhaalde samenkomsten met den jongeling, ongerept.

Doch de *oelama*, rijk in ervaring in zake godsdienst, doch misschien daardoor minder ervaren in wereldsche zaken, had niet ge-

rekend op de listen, die twee gelieven weten uit te vinden om alle, zelfs de moeilijkste hinderpalen uit den weg te ruimen.

Vlak bij het huis van den *oelama* stond een hooge boom, welks bladerrijke takken tot op het dak van de hut neerhingen.

Nauwelijks had de jongeling door teekens kennis gekregen van haar wedervaren en van haar verblijf op den zolder, of zijn besluit was genomen. Zoodra de *oelama* zich ook maar even had verwijderd wist hij langs den boom en door het dak bij zijne geliefde te komen, om, zoodra de „facheux troisième" zich weer liet hooren, langs denzelfden weg te verdwijnen.

En zoo werden maanden lang van zalig genot tusschen de gelieven doorgebracht, en . . . . . *Si Rabiah* was geene ongerepte maagd meer! De gevolgen hunner heimelijke bijeenkomsten werden allengs maar al te duidelijk zichtbaar en de jongeling paaide haar steeds met de hoop, om zoodra zijn finantiëele toestand dit maar eenigszins zou toelaten, bij haren vader om hare hand te vragen. Vooralsnog was daarvan geene sprake, zij moesten toch kunnen leven. En aan de andere zijde grijnsde de heerschende wet hen tegen, die bij de ontdekking van het feit hen aan beulshanden zou overleveren.

En het leven lachte hun nog zoo vriendelijk toe, zij konden nog zoo veel genieten. Wanneer ze eens gingen vluchten, om aan gene zijde der bergen door handenarbeid in hun ouderhoud te voorzien. Daar kende hen niemand, daar behoefde hij geen stand op te houden, daar zou hij arbeiden voor haar en hun kind. Verliet hij haar in deze positie, liet hij haar alleen aan haar lot over, dan zou men haar, dit begreep hij wel, door folteringen al spoedig tot bekentenis brengen wie haar verleider was, en dan was zijn ondergang onvermijdelijk.

Op een avond, waarop het oogenblik daarvoor gunstig was, stelde hij haar voor om aan hun plan uitvoering te geven.

De *oelama* had zich juist naar de *balei* van het naburige dorp begeven, de maan had zich achter de wolken verscholen, de kampongbewoners, die in de buurt woonden, waren in diepe rust; overal heerschte eene geheimzinnige stilte. Zij kon geen weerstand bieden, al viel haar het afscheid van het armoedige ouderlijke dak,

waaronder zij was groot gebracht, zwaar. Als wezenloos volgde zij haren geliefde over hoogte en laagte, over greppel en pagger, totdat ze in 't vrije waren en zij vertrouwde de hand, die haar in de duisternis geleide.

Doch in dien Atjehschen „Don Juan" klopte een hart vol venijn; hij had bereids andere plannen gesmeed dan over gindsche bergen voor het gezamenlijk onderhoud te werken; plannen namelijk, die op zelfbehoud berekend waren,

Een eindweegs ijlden ze nog voort langs de *Kroeëng Rabah*, stroomopwaarts, totdat zij bij een bamboeboschje kwamen. Steeds waren zij in wilde vaart voortgegaan en zij hadden nog een langen en uiterst vermoeienden gang te doen voor ze de kruin van gindsche bergketen bereikt zouden hebben, om daarna af te dalen naar de landstreek, waar ze gelukkig zouden zijn. Doch bij dit bamboeboschje wilden ze eerst een oogenblik uitrusten om nieuwe krachten te verzamelen voor den ophanden zijnden tocht, die gedurende den nacht moest worden afgelegd.

De jongeling zette zich neder en noodigde zijne beminde uit, zich nevens hem neer te vleien. Liefkoozend nam hij haar vermoeid hoofd in zijn linkerarm en drukte dat met onstuimigheid aan zijne borst. Doch met zijn rechterhand bracht hij op hetzelfde oogenblik zijn vlijmscherpe *rèntjong* van uit zijn buikband te voorschijn en sneed het argelooze kind met ééne snede den hals af. Nog een paar stuiptrekkingen en zij had opgehouden te leven. Het ontzielde lichaam wierp de moordenaar in het bamboeboschje en aan den oever van den stroom waschte hij zijne met bloed bezoedelde handen en kleeren en nam de vlucht in het gebergte.

Voorbijgangers vonden den volgenden dag het lijk der ongelukkige *Si Rabiah* en brachten het bij den vader, die reeds zijn kind gemist en gezocht had.

In alle stilte werd zij aan den oever der rivier begraven en door vriendenhanden een grafheuveltje op haar graf opgericht.

In de nabijheid van de kampong *Pagar ijĕr*, waar door ons eene brug over de rivier is gemaakt, toont men u thans nog de laatste rustplaats van de ongelukkige *Si Rabiah*. Dit graf is wel is waar geen heilig graf (*kramat*), zooals er zoovele zijn op *Atjeh*; ook is

zij zelve niet tot heilige (*sjahid*) verklaard, eene eer, die alleen aan groote schriftgeleerden te beurt valt of aan personen, ook vrouwen, die in den heiligen oorlog tegen de *kafirs* in de voorste gelederen meestreden en in den strijd het leven lieten, maar toch maakt men dikwijls bedevaarten naar haar graf en houdt men *kandoeri's* in de nabijheid daarvan; toch is zij even populair op *Atjeh* als de grootste *oelama* van vroegeren tijd en een ieder spreekt met eerbied den naam van *Tĕngkoe Rabiah Tandjoeng*, als hoedanig zij algemeen bekend is, uit of noemt haar eenvoudig *Malaikat* (de engel).

Niettemin is zij de meest gevreesde vijandin van alle Atjehsche kraamvrouwen. Om hare eigene ongelukkige geschiedenis misgunt zij deze de moedervreugde, waarop ze hopen. Als spook (*boeroeng*) vliegt zij vooral des nachts aanhoudend door de lucht en sluipt, onzichtbaar als ze is, door dak en reten, om de zwangeren te belagen, vooral op het oogenblik, dat ze op het punt staan moeder te worden; is zij eens binnen geslopen, in weerwil van den gedoornden tak, die aan den zolder hangt, in weerwil ook van de vele maatregelen, die men overigens tegen haar neemt, en waarop ik straks nader terug kom, dan dringt ze het lichaam der kraamvrouwen binnen, haar ingang nemende bij de groote teenen, trekt het kind in verkeerde richting, geeft het een verkeerden stand, verhindert de voldoende ontsluiting van de baarmoeder, in één woord, martelt en kwelt de kraamvrouw op alle wijzen tot krankzinnigwordens en stervens toe.

Doch ook indien, dank zij de kracht der amuletten en andere aangewende middelen, het kind geboren wordt, laat ze de kraamvrouw niet los. Is nl. de verlossing goed afgeloopen, dat wil zeggen is de bevalling geëindigd vóór het gevreesde spook is kunnen binnensluipen, dan nog tracht ze zich van het lichaam der vrouw meester te maken. Dit binnengaan van het spook, algemeen bekend onder den naam *tamoeng boeroeng*, openbaart zich, doordat de kraamvrouw plotseling zich totaal als gek gaat aanstellen. Zij geraakt in een soort van *vervoering* en vraagt — of meer volgens *Atjehsche* opvatting — het spook, dat in haar gevaren is, vraagt door haar mond, om een zeker gerecht, waarvan een gezouten ei, een *djantoeng* (uiterste bloemknop van een pisangtros), *daoen kĕlor* (blade-

ren van de *Moringa polygona*, Grtn.) de hoofdbestanddeelen zijn, hetgeen men zich dan haast haar toe te dienen, in de hoop het spook daardoor te bevredigen en te doen verdwijnen. Doch slechts zelden gelukt dit en alras begint de vrouw andere dingen te doen of om de meest onmogelijke zaken te vragen. Juist door het vragen naar pasgenoemd gerecht komt men tot de wetenschap, dat men met de zoo gevreesde *boeroeng Si Rabiah Tandjoeng* te doen heeft; want er zijn ook andere spoken, die het leven der kraamvrouwen belagen, doch die vragen om heel andere zaken, zooals we later zullen zien.

Is men nu ten einde raad, dan neemt men zijne toevlucht tot het *mĕniĕt*, dat wil zeggen, de man belooft plechtig met vrouw en kind een bedevaart naar het bovengenoemde graf te zullen ondernemen en daar een offermaal (*kandoeri*) naar zijn vermogen aan te richten, zoodra de vrouw hersteld is.

En de vele pelgrimstochten, die geregeld ondernomen worden naar het graf van *Tĕngkoei Si Rabiah* te *Pagar-ijĕr*, bewijzen dat zij in den uitersten nood toch haar prooi loslaat, doch die tochten bewijzen ook, hoezeer het geloof aan dit spook den Atjeher in merg en been zit en hoe algemeen, ten minste in het Noordelijkste puntje van Groot-Atjeh, het vertrouwen is in de almacht van dit wezen.

Wanneer de eerste verschijnselen der *vervoering* zich bij de vrouw openbaren — want dit is steeds het eerste teeken dat een spook van het lichaam der kraamvrouw bezit heeft genomen — dan haasten zich de aanwezige vrouwen om naar haren naam, dat wil dus zeggen, naar den naam van het spook te vragen, dat van haar lichaam bezit heeft genomen, welke naam dan door haar wordt genoemd; dit schijnt, met het oog op de toe te passen geneesmiddelen, gansch niet onverschillig te zijn.

Heeft zij dien naam genoemd, die dan òf van een algemeen erkend spook of van eene, niet volgens de regels der kunst begravene vrouw (zie later) is, dan vraagt men haar waarmee men haar van dienst kan zijn en haast zich dan, zooals wij reeds zagen, aan het bekomen antwoord te voldoen.

Si Rabiah Tandjoeng is een echt *Atjehsch* spook, zij is op *Atjehsch* grondgebied uit *Atjehsche* ouders geboren. Dit is niet het

geval met hare collega, de *boeroeng Hamina*, of, zooals ze meestal oneigenlijk naar den naam harer moeder genoemd wordt, *Potjoet Siti*, die dan ook minder populair, doch niet minder gevreesd is; ook heeft zij een niet minder tragisch verleden dan de pasgenoemde; men hoore slechts.

In de kampong *Lam Bakoë*, in de XXVI Moekims, leefde voorheen een kundig *oelama*, die van Mekka naar herwaarts was gekomen, en, wijl hij *Saijid* (d. i. een afstammeling van *Hoesein*, den kleinzoon van den profeet) was, zeer hoog in aanzien stond. Deze schriftgeleerde was gehuwd met *Potjoet Siti*, natuurlijk evenzeer eene dochter van een *Saijid.* Zij hadden eene dochter, met name *Hamina*, die, hoewel ze zich beroemen kon op veel vrouwelijk schoon, en reeds lang den leeftijd had bereikt, waarop ze volgens 's lands gebruik gehuwd had kunnen zijn, evenwel niet kon huwen, wijl er op Atjeh geen „ebenbürtige" partij voor haar was. Haar adellijke afkomst gedoogde namelijk niet, dat zij met iemand anders dan met een *Saijid* huwde.

Edoch, ook bij haar was de natuur sterker dan de godsdienstige en maatschappelijke bepalingen gedoogden. De trotsche *Saijid's* dochter liet zich verleiden door een jongeling van geringe afkomst.

Toen de moeder tot de ontdekking kwam van hetgeen er met hare dochter was voorgevallen, bezwoer zij haar den naam van haar verleider te noemen. En *Hamina*, die wist dat zulks zijn dood zou wezen en dat zij zelve, al was het ook om de eer en den goeden naam der familie te redden, moest sterven, weigerde halsstarrig dien naam te noemen; zelfs toen de moeder dreigde haar met eigen hand te zullen dooden, bleef zij weigeren, en verzocht zelfs om door hare hand te mogen sterven. Zij bedong evenwel eene gunst, voordat ze afscheid uit het leven nam. Zij wilde nl. nog eerst met eenige uitverkorenen onder hare kennissen een feestmaal houden (*mĕramiĕn*) en zich kleeden in een veelkleurig gebloemd gewaad, zich tooien met bloemen en sieraden en zich wasschen met welriekend water, alsof ze ten huwelijk ging.

En de ouders waren niet zoo verstokt, of zij stonden haar die gunst gereedelijk toe. De moeder ging met eenige bekenden uit de omgeving naar de marktplaats, kocht daar allerlei soort lekkernijen,

die eene Atjehsche tong kunnen streelen en bracht alles in eene kleine prauw bijeen, waarmee ze naar de *koewala* voer tot dicht bij het dorp. Daar verzamelden zich de feestgenooten met de ouders en de ongelukkige *Hamina*, die allen in de prauw gingen. De *oelama* droeg den gasten op, alles naar de kampong te brengen, wijl het immers met zijne hooge geboorte en waardigheid in strijd was dit zelf te doen. En toen allen waren heengegaan, en hij met vrouw en dochter alleen was achtergebleven, wierp hij het ranke vaartuig om, redde zijne vrouw en liet zijne dochter verdrinken, nog voor ze zich aan de lekkernijen had tegoed gedaan of zich in bruidstooi had kunnen hullen. En toen de avond was gevallen en de kampongbewoners rustig in de kampong waren, begroeven de ouders met de enkelen, die ten feestmaal waren uitgenoodigd, hun ongelukkig kind in de nabijheid der *koewala* (monding der rivier). Haar lijk, zoo zegt men, rust daar nog, doch haar geest zweeft overal onrustig rond en bedreigt telkens het leven van Atjehsche vrouwen, op het oogenblik dat ze moeder zullen worden.

En wanneer de kraamvrouw op eens in geestvervoering komt en in dien toestand vraagt om *bòh pana* (*nangka*vruchten van *Artocarpus integrifolia* L.), *ĕmpiĕng* (koekjes van rijstmeel), *idjar pĕlanggi* (een stuk gebloemd katoen), *kĕmbai boendi* (van papier geknipte bloemen), dan weet de omgeving, dat *Potjoet Siti* in haar is gevaren en uit haar mond spreekt.

In deze gevallen hebben wij dus te doen met een soort *shamanisme*, dat, zooals we nog meermalen in de gelegenheid zullen zijn waar te nemen, ook onder andere omstandigheden op Atjeh veel voorkomt.

Ten einde de lijst vol te maken van de spoken, die voornamelijk het leven der kraamvrouwen bedreigen, moet ik nog van het volgende gewag maken.

Wanneer eene zwangere vrouw of wel eene vrouw in het kraambed sterft, dan wordt zij volgens Atjehsche begrippen een *boeroeng*, die het op hare beurt anderen zwangeren en kraamvrouwen lastig maakt.

In den toestand van spook wordt zij dan als *sĕsoewé* aangeduid, benevens den naam dien ze in haar leven droeg.

Om nu te voorkomen, dat zij na haren dood, wanneer ze nl. reeds begraven is, de lucht ingaat en overal rondzoekt om eene prooi te vinden, bestond vroeger het gebruik, dat men, zoodra zulk eene vrouw begraven was, iemand zocht, die tegen betaling van één *boengkal* (in dit geval 24 dollars) gedurende tien nachten, alleen met een soort bezem (*pěnjapoeh*) gewapend, de wacht bij het graf hield. Het spook ontsnapte nl. in den vorm van een dwaallichtje (*měk měk*) of beter als *drie* dwaallichtjes. Zoodra zich dus een dwaallichtje vertoonde, moest de waker dit met zijn bezem terugdrijven. Waren ze hem alle drie ontsnapt, dan was verder waken overbodig en kreeg de man zijn *boengkal* niet.

Doch eene *sěsoewé* heeft indertijd het geheim verklapt hoe men, ook zonder waken, zulk een spook binnen de enge ruimte van het graf kan houden, dat wil zeggen, eene kraamvrouw, die bezeten was en in wie men wist, dat eene *sěsoewé* was gevaren, had het geheim verklapt en sedert dien tijd is men gerust, wanneer nl. haar voorschrift stipt wordt opgevolgd. En dit doet de Atjeher geregeld, alsof het een der eerste geboden van den Profeet gold.

Het voorschrift bestaat hierin:

Zoodra eene zwangere vrouw of eene kraamvrouw is overleden, wordt haar lijk volgens godsdienstige voorschriften en Atjehschen adat gewasschen en in een stuk wit katoen gewikkeld, doch hierbij sluit men in een verward kluwen zijden garen en eene naald, waarvan men vooraf het oog heeft stuk gemaakt. Wordt zij nu door eene andere *sěsoewé* uitgenoodigd om uit haar graf te komen, ten einde een prooi machtig te worden (deze vrouwelijke spoken schijnen bij voorkeur in compagnieschap te handelen), en ontdekt zij dat ze geen kleeren heeft — en zonder een fatsoenlijk toonbaar toilet vertoont zich zelfs geen Atjehsch vrouwelijk spook — dan wil ze in allerijl uit het stuk katoen, waarin ze gewikkeld is, een *sěloewěr* (Atjehsche wijde broek) maken, doch daar bespeurt ze eensklaps, dat het garen verward en de naald niet te gebruiken is; de andere heeft evenwel haast en verdwijnt, om eene andere gezellin te zoeken en zoodoende is hare achterblijvende familie voor schande gevrijwaard.

Eene vrouw, die, nl. volgens Atjehsche begrippen, door een spook is bezeten, noemt, zooals ik reeds zeide, steeds den naam van het

spook dat in haar is gevaren, en daarvoor schaamt zich de achterblijvende familie, want door den naam te noemen is die familie geschandvlekt.

Om nog zekerder te wezen, dat het spook het graf niet kan verlaten — ook dit verklapte de vrouw in der tijd — neemt men bij de begrafenis nog de volgende voorzorgen.

Zoodra de zoogenaamde kist met het lijk in de groeve is neergelaten, werpt men er een voet aarde op, neemt een takje van den *moeroeng* (*Moringa polygona D*c), een onrijpe klapper (*oeroembang*), die van den boom geplukt en niet naar beneden geworpen doch van boven gedragen is, alsmede een handvol natte aarde van de plaats, waar de vrouw gewoon was zich te reinigen, legt de eerste dwars in het graf, voegt er het overige bij en laat door iemand die daarin bedreven is, er een passend bezweringsformulier over uitspreken en sluit verder het graf. Thans kan men zeker zijn dat er geene nieuwe *sĕsoewé* meer bijkomt. Doch de oude spoken, die, vóór dit afdoend middel bekend was, als drie dwaallichtjes, de bewakers van het graf wisten te verschalken, maken het met hare beide collega's *Si Rabiah Tandjoeng* en *Potjoet Siti*, de Atjehsche kraamvrouwen toch reeds lastig genoeg en geen Atjeher zal het dan ook nalaten, om, zoodra de tijd der bevalling zijner vrouw is aangebroken, alle voorzorgsmaatregelen te treffen ten einde deze ongenoode gasten buiten zijne deur te houden.

Zoolang de vrouw zwanger is, wordt ze in den regel voldoende beschermd door de *adjĕmat*, die zij om de lenden draagt, en waarbij ze soms nog andere voegt, die ze om borst, hals, armen en beenen hangt; doch voor eene kraamvrouw schijnen deze dingen niet afdoende te zijn.

Thans wordt, zooals wij reeds weten, een groote *mamak-* of *moeroeng*-tak aan den zolder der kraamkamer bevestigd en wrijft de *bidan* al dadelijk, als voorzorgsmaatregel, de groote teenen der kraamvrouw in met een mengsel van fijngestampte peper (*lada*), duivelsdrek (*hingoe*, *resina asae foetidae*) en gekneusde witte uien, een mengsel, waartegen de spoken, die, zooals we boven zagen, hun weg liefst langs de groote teenen nemen, niet schijnen bestand te zijn.

Verder brandt men tijdens de bevalling, wanneer die nl. na zonsondergang plaats heeft, en verder nog gedurende zeven nachten van zonsondergang tot zonsopgang, onder de trap van het huis en dikwijls ook nog aan twee der hoeken van het huis, een houtvuur, waarop van tijd tot tijd een mengsel van zout (*sira*), peper, stukjes karbouwenhoorn (*loengkĕĕ kĕbĕĕ*) en zwavel (*tanoh tjĕmpaga*) wordt gestrooid. In weerwil van den stank, dien dit mengseltje, als het verbrand wordt, verspreidt, en waarbij het te verwonderen is dat de bewoners en de naaste buren het kunnen uithouden, sluipt er toch dikwijls, zooals wij boven zagen, nu en dan een spook door en weet zich door het dak of eene der reten van het huis toegang te verschaffen tot de kraamkamer. Het afgeloopen vruchtwater en bloed, dat door de opening in den vloer onder het huis wordt opgevangen (zie vroeger), wordt zeer nauwgezet geregeld met *oen sĕhé* (de groote, ruwe bladeren van een Pandanussoort) dicht gedekt, alleen om aan het spook niet te verraden, dat daar boven eene vrouw in arbeid is.

Van dit branden van vuren om het huis tijdens de bevalling eener vrouw, ten einde de booze geesten op een afstand te houden, vinden we eveneens voorbeelden bij andere volken.

Zoo komt dit volgens Duncker [1]) bij de tegenwoordige *Perzen* voor, die gedurende drie dagen en nachten tijdens en na de bevalling groote vuren onderhouden. Volgens hem is het een godsdienstig gebruik, dat door Zoroaster zou zijn voorgeschreven. Ook bij de oorspronkelijke bewoners der *Philippijnen*, nl. *de Aëtos* en *Negritos*, ontsteekt men groote vuren om de spoken, die de bevalling zouden bemoeilijken, op een afstand te houden [2]).

Openbaren zich nu, niettegenstaande al deze voorzorgsmaatregelen, toch de verschijnselen dat een spook bezit van het lichaam der kraamvrouw heeft genomen, op de wijze als boven vermeld, dan worden, wanneer men bij monde der vrouw den naam van het spook heeft vernomen, in alle haast eenige kruiderijen, die men voor dat doel steeds bij de hand heeft en waaronder curcuma,

1) Geschichte d. Arja. Leipzig 1867.
2) De Rienzi, Oceanie.

gemberwortel en dergelijke zich bevinden, aangebracht, door de *bidan* fijngekauwd en met dit fijngekauwde mengsel het geheele lichaam der vrouw door haar bespuwd (*sĕmboer*).

Blijkt na eenigen tijd, dat dit middel zonder uitwerking blijft, dan wordt eene der zaak kundige vrouw, dat wil zeggen, eene vrouw, die bedreven is in het *tangkis*, d. i. het bezweren of afweren van dergelijke spoken, ontboden.

Deze prevelt dan eenige meestal onverstaanbare bezweringsformulieren en blaast daarbij telkens op het lichaam der vrouw. Dit aanblazen, evenals dit ook na het *mĕlangkat* door den echtgenoot geschiedt, heeft natuurlijk de bedoeling den aanwezigen boozen geest te verdrijven, een uitdrijvingsmiddel, dat men in dergelijke gevallen overal ziet aangewend. Zelfs de duivelbezwering bij den doop in de R.-K. kerk geschiedt op deze wijze.

Ik moet hier nog bijvoegen, dat men zooveel mogelijk in alles den wil der kraamvrouw opvolgt, hopende daardoor het spook te bevredigen en tot het verlaten van het lichaam over te halen.

Toch blijft in vele gevallen het spook in weerwil van alles onverbiddelijk en de vrouw raast en tiert als eene waanzinnige en stelt ten slotte eischen, die men eenvoudig niet bij machte is te bevredigen, en ze blijft in dien toestand niet eenige uren of een paar dagen slechts, maar volgens verklaring van meerdere Atjehers loopen er in de kampong vele krankzinnigen of zonderlingen rond, die nog steeds een spook „in hebben”, dat tijdens eene vroegere bevalling in haar is gevaren. Zeker is het, dat bij de Atjehers krankzinnigheid, in welken graad dan ook, veel meer onder vrouwen voorkomt dan onder mannen.

En aan al die spoken, aan de geheimzinnige macht dier wezens, aan de betooverende kracht der middelen, om die macht te breidelen, gelooft de Atjeher in allen eenvoud zijns harten, en zelfs de meest ontwikkelde onder hen zal u eene spookgeschiedenis verhalen en de macht, die het spook bezit, breed uitmeten met een ernst en eene overtuiging, alsof hij dat alles zelf had meegemaakt en ondervonden. Hij gelooft heilig en oprecht, zoowel aan het alvermogen dier geheimzinnige wezens als aan de kracht der *doâ's* en andere middelen, om die wezens te bestrijden.

Men meene dan ook niet, dat die Atjehsche vrouwen, die plotseling in een toestand van krankzinnigheid vervallen, die een oogenblik geleden nog gezond, op eens de meest dolzinnige zaken eischen, en zich als „bezetenen" gedragen, *zich maar zoo aanstellen*, misschien om de belangstelling der omgeving op te wekken. Wanneer wij in 't oog houden, hetgeen ik boven zeide, dat evenals bij zoovele natuurvolken en bij die, welke zich nog niet zoo geheel en al van den natuurstaat hebben kunnen losmaken, eene zekere geheimzinnigheid het geheele leven en zijn van den Atjeher beheerscht, dat hij zijn wereld bevolkt met daemonen, die aan ieder zijner handelingen vijandig tegenover staan, dat vooral de zwangere vrouw zich aanhoudend belaagd meent door booze machten, die haar de moedervreugde trachten te benemen, waartegen ze dag in dag uit door het toepassen van alle mogelijke geheimzinnige middelen moet waken, zoodat al hare gedachten maanden lang op dit ééne onderwerp als geconcentreerd zijn, dat op het oogenblik harer bevalling, als wanneer ze het meest van die daemonen te duchten heeft, zich alles om haar heen als 't ware daartegen wapent, dan kan het ons waarlijk niet vreemd voorkomen, dat vele vrouwen in dit gewichtige en hier zeker het gevaarlijkste oogenblik des levens, soms na een rijkelijk bloedverlies, door *auto-suggestie* in een toestand van waanzin, van *hystero-daemonopathie*, van *psychische paroxismus* vervallen, soms zelfs in die mate dat de toestand een blijvende wordt.

Wij zijn, bij de beoordeeling van deze en dergelijke toestanden van vreemde volken, zoo gaarne geneigd ze op rekening te stellen van, of wel ze als maatstaf te nemen voor den graad van geestesontwikkeling van het betreffende volk, hetgeen dan ook juist is; doch zien gaarne over het hoofd, dat dergelijke verschijnselen zelfs in onze zoogenaamde hoogbeschaafde maatschappij evenzeer voorkwamen en zelfs hier en daar nog voorkomen, en dat die nog wel onder den invloed van den godsdienst, ja zelfs meerendeels juist door den invloed der kerk in 't leven zijn geroepen.

Ik zoude te ver van mijn onderwerp afdwalen, wanneer ik hier plaats gaf aan eene uitvoerige beschrijving van alles, wat de beschaafde wereld op dit gebied in den loop der eeuwen te aanschouwen gaf. Toch wil ik hier op eenige voorbeelden van dien aard wijzen, zij

het slechts om ons oordeel over de Atjehers daardoor milder te maken.

Het is bekend, dat bij de Israëlieten in 't begin van onze jaartelling eene soort zieken voorkwamen, die men *daemoniaci* of *obsessi* (bezetenen) noemde. De ziekte openbaarde zich in eene soort van godsdienstigen waanzin; de lijders vielen brullend en stuiptrekkend op den grond, vechtende en kampende met een schijnbaar hen beheerschende macht. In de evangeliën van Marcus, Lucas en Mattheus wordt bij herhaling gewag van hen gemaakt.

Men hield hen voor personen, welke in de macht van den duivel waren, die in hen was gevaren.

Doch ook bij de meer beschaafde volken van het Westen, bij welke aan de hygiène van den geest iets meer zorg wordt besteed, weet de geschiedenis meerdere feiten aan te wijzen, waarbij *geheele landstreken*, meestal onder den invloed eener psychische, moreele of physische depressie, plotseling gedurende langeren of korteren tijd tot een soort van *manie* oversloegen, die aan de bovenbeschrevene *daemonomanie* nauw verwant is. Ik haal als zoodanig aan de sombere razernij der geeselaren, die in 1349, nadat de pest groote verwoestingen had aangericht, in een deel van Nederland en Duitschland werd waargenomen; de danswoede der zoogenaamde Johannesdansers, die op St. Jan 1347 te Aken begon en zich van daar uit als eene epidemie over het grootste deel van Nederland en een deel van Duitschland en Frankrijk uitbreidde, waarbij zoowel mannen als vrouwen en kinderen in eene zoo hevige psychische extase geraakten, dat velen hunner dood neervielen, en welke epidemie 10 à 11 maanden heeft geduurd; eene dergelijke, doch kleinere epidemie, die in 1552 te Rome werd waargenomen ter zelfder tijd, dat men iets van dien aard waarnam in het klooster van Kerndrop, een Duitsch plaatsje, terwijl eenigen tijd later zich zulk eene epidemie van uit Loudon over de naburige steden uitbreidde en geheel Boven-Languedoc bedreigde. Algemeen bekend zijn verder de onzinnige bewegingen en de groote opschuddingen, die de „Convulsionnaires de Saint-Médard" in 1730 en later in Frankrijk hebben veroorzaakt, evenals de „Campmeetings" der Methodisten, die ook nog in onze eeuw hebben bestaan.

In 1749 werd ons land wederom het tooneel van een hevigen

godsdienstigen waanzin, die te Nijkerk door de predikatiën van Ds. GERARDUS KUIPERS werd teweeggebracht en ongeveer een geheel jaar duurde, totdat de overheid er eindelijk paal en perk aan stelde. Intusschen had zich die razernij epidemisch uitgebreid; aanvankelijk over een groot deel der Noordelijke provinciën tot aan de Munstersche grenzen, later over de Zuidelijke provinciën. Eerst in 1752 wist men door krasse strafbepalingen aan dezen treurigen toestand een einde te maken.

Doch ook in de geschiedenis van onzen tijd staan epidemieën van godsdienstigen waanzin opgeteekend. In 1859 vertoonde zich zulk eene epidemie in het Iersche stadje Ulster, die zich onder den naam van „revivalismus" met groote snelheid over vele streken van Ierland, Schotland en Wales verspreidde, en die ook de beschaafdere standen der maatschappij aantastte.

Ook de geschiedenis der Elberfeldsche weezen leert ons duidelijk tot welke psychische uitersten wonderengeloof, fanatisme en dweperij kunnen leiden.

De met het gezonde verstand spottende vertooningen van de „*Salvation army*", die onbelemmerd toegang heeft tot de groote steden van het beschaafd Europa, zij bewijzen ons maar al te duidelijk, dat ook onze tijd nog niet vrij is van psychische aliénaties op godsdienstig gebied; zij bewijzen ook, dat de regeeringen onbekend zijn met het besmettelijk karakter dezer aliénatie, en dat niettegenstaande de toenemende getalsterkte van dat „korps" voor haar eene duidelijke vingerwijzing zou kunnen zijn. Waar we alzoo in onze zoo vooruitstrevende eeuw in de gelegenheid zijn, zelfs in 't brandpunt der beschaving zulke verschijnselen waar te nemen, daar behoeft het ons waarlijk niet te verwonderen, dat een Oostersch volk met zijn sterk uitgedrukt gevoelsleven, aan welks geestelijke ontwikkeling zooveel minder zorg is besteed, dat zich eindelijk omringd waant door goede en kwade geesten, die zijn lot besturen, dat zulk een volk bij de geringste voorvallen die zijn leven raken tot daemonomanische uitersten overslaat. Reeds vroeger heb ik bij andere gelegenheden daarvan voorbeelden aangehaald betreffende de Baliërs [1]).

1) Zie Dr. JUL. JACOBS, Eenigen tijd onder de Baliërs.

Ook de andere volkeren van den Maleischen archipel leveren ons daarvan eene massa voorbeelden; men raadplege slechts de verschillende ethnologische beschrijvingen.

Ik heb met opzet hierbij iets langer stilgestaan, omdat in gesprekken met personen, die den *Atjeher* meenden te kennen en dus het recht meenden te hebben, met verstand van zaken natuurlijk, dit volk op alle mogelijke wijzen af te breken, ook dit feit weleens werd aangehaald om te doen uitkomen, hoezeer de Atjeher bij anderen ten achter is, hoe achterlijk vooral zijne ontwikkeling en beschaving zijn, vergeleken met die van andere volken.

En het is ook daarom, dat ik bij ieder eigenaardig gebruik, dat ons in het Atjehsche volks- en familieleven treft, zooveel dit in mijn vermogen is op analoga bij andere volken, vooral ook bij Europeesche en andere cultuurvolken, wijs.

Zien wij thans wat er in het „gynaekeion" eener Atjehsche „parturiens" verder gebeurt.

We willen aannemen, dat de vrouw volkomen normaal is bevallen, dat het kind „cum annexis" heel gewoon is ter wereld gekomen en dat de voorzorgsmaatregelen tegen een ongewenscht bezoek van *Si Rabiah* en dergelijke, tot dusverre ten minste, doeltreffend blijken geweest te zijn en zien we dan allereerst, wat er verder met de kraamvrouw geschiedt.

Zoodra dan het kind geboren is wordt allereerst de navelstreng met de scherpe opperlaag, die men van een stuk bamboe afsplijt, met een *tĕmĕng*, zooals het heet, afgesneden.

Is het kind een jongen, en willen de ouders gaarne dat de jongen later eene schoone stem krijgt, dan splijt men die *tĕmĕng* van eene bamboefluit; tien tegen één en de jongen wordt na eenige jaren een uitstekende *sĕdati*.

Daarna wordt het kind in een stuk sarong gewikkeld en aan eene der vrouwen gegeven, bij wie wij het voorloopig zullen laten, om eerst de moeder te helpen.

Deze dan wordt onmiddellijk door de *bidan* met lauw water gereinigd en in een korten lendendoek, eene soort kleine sarong ge-

wikkeld, die haar slechts van even boven de heupen tot aan de knieën bedekt; het overige gedeelte van het lichaam blijft onbedekt. Zoo legt men haar op de vroeger reeds genoemde *pĕratah*, doch zoo, dat ze met hare naakte *nates* op de bamboelatten rust. Onder tegen de *nates* schuift men eene harde bladscheede van den arenboom, waarin warme asch met zout vermengd zich bevindt en die dient om de afvloeiende *lochiën* op te vangen; dagelijks wordt dit reservoir door een andér verwisseld.

Den derden dag na de bevalling wordt een vuistgroote keisteen bij het vuur warm gemaakt, door de *bidan* met beide handen de *uterus* (*ĕmpoeng anèk*) naar boven geduwd, daar beneden eerst eenige bladeren van de *nawàs* (*Jatropha multifida L.* nat. fam. der *Euphorbiaceae*) gelegd, dan de warme steen op die bladeren en een zacht kussentje boven den *uterus* gelegd en daarna de buik van af de mammae tot aan de heupen met een, verscheidene meters lang en eene hand breed, windsel sterk ingewikkeld, zoodat de *uterus* naar boven wordt gedrukt. Zooals te begrijpen is heeft dit ten doel, eene latere uitzakking van den *uterus* te voorkomen. In den morgen van den 7den dag wordt dit windsel weggenomen en blijft de vrouw weer vrij. Den 10den dag wordt dan het eerste bad in de kamer genomen, behalve wanneer het eene *multipara* geldt, die zich reeds vroeger mag reinigen, maar dan toch de ritueele reiniging op den 10den en 20sten dag moet ondergaan. Hoe en waarmee dit baden plaats heeft zullen wij straks zien. Den 11den dag 's morgens wordt de buik ingewreven met een mengsel van zwartsel uit de keuken, klapperolie en hoendereiwit, en daarna weer ingewikkeld, doch zonder steen of kussentje. Dit verband blijft weer drie dagen zitten. Tevens worden den 11den dag van 's morgens 7—9 uur, den 12den dag van 7—10 uur en den 13den dag van 7—11 uur, de beenen der vrouw door een breed windsel, dat door drie vrouwen sterk wordt aangehaald, bij elkaar gebonden. Na den 13den dag hebben er geene inwikkelingen meer plaats.

Intusschen blijft de vrouw tot aan den 44sten dag na hare bevalling stil liggen, behalve den 10den en 20sten dag, waarop ze door de *bidan* wordt gebaad. Op de vroeger reeds beschreven *dapoer*, den geïmproviseerden vuurhaard, die vlak voor de *pĕratah* staat, wordt

het hout ontstoken en op dit kolenvuur elken avond tegen zonsondergang een mengsel van zout, peper, stukjes karbouwenhoorn, zwavel en salpeter gestrooid en de vrouw tot 's avonds 10 à 11 uur aan dien verstikkenden walm blootgesteld, ten einde haar aan den invloed der booze geesten te onttrekken. Zij ligt met den buik naar het vuur gekeerd en wel zoo, dat de opstijgende walm langs den buik strijkt.

Dat ze soms bijna stikken, blijkt uit het feit, dat de vrouw van een mijner berichtgevers, eene *primipara* van ± 15 jaar, in dien tijd driemaal in onmacht gevallen (*pangsan*) was, hetgeen dan natuurlijk op rekening van een boozen geest wordt gesteld. Over dag wordt op het vuur niets gestrooid, en laat men het zelfs uitgaan zoodra de vrouw slaapt. Hoe de vrouw het in die warme en verstikkende atmospheer uithoudt is nauwelijks te begrijpen, doch dat het pasgeboren kind het te boven komt is werkelijk een raadsel. Nu moet men niet vergeten, dat een Atjehsch huis allesbehalve tochtdicht is en de walm zich heel spoedig een uitweg baant door deuren, ramen en spleten in omwanding en dak.

Volkomen hetzelfde gebruik vinden wij op *Siam*, op het *Indo-Chineesche schiereiland* en in *Bangkok* [1]). Ook in *Birma* komt dit gebruik voor, doch duurt daar slechts 5—10 dagen.

Volgens Niemann [2]) zou dit gebruik zelfs in geheel Achter-Indië voorkomen. In het *Tjam*, de taal, die vroeger in de Noordelijke provincie van *Kambodja* en geheel *Fransch Cochinchina* en nog vroeger in het geheele rijk *Cochinchina* gesproken werd, doch thans alleen beperkt is tot *Kambodja* en het Annamitisch gewest *Biuk Thuân*, beteekent *dih di apui* (bij het vuur liggen), overdrachtelijk *bevallen* (accoucher). In de laatste jaren is men, vooral op linguistische en lexicographische gronden, tot het vermoeden gekomen, dat men in Achter-Indië de bakermat, het stamland te zoeken heeft der Maleisch-Polynesische bewoners van den Indischen archipel.

Door de voortgezette onderzoekingen van Kaene, Yule, Kuhn,

1) Ploss, s. c. II 347.

2) „Bijdrage tot de kennis der verhouding van het Tjam tot de talen van Indonesië", voorkomende in de Bijdr. t. d. T. L. en V.kunde v. Ned.-Indië. Jaarg. 1891 p. 36 s. v. Apui.

Kern, Landes, Aymonier en Niemann is dit vermoeden zelfs bijna tot zekerheid geworden en wanneer men de woordenlijst nagaat, die de laatstgenoemde schrijver in zijne geciteerde brochure aanhaalt, dan moet het ons opvallen, hoeveel overeenkomst genoemde taal bepaaldelijk met de Atjehsche taal heeft; op welke overeenkomst de schrijver dan ook bijzonder de aandacht vestigt. De omstandigheid nu, dat juist bij de bovengenoemde volken een zoo vreemd gebruik voorkomt, dat ook op geheel *Atjeh* en in nog een paar gedeelten van den Archipel wordt aangetroffen, kan als een argument te meer gelden voor die vermoedelijke stamverwantschap.

Wij mogen dan ook, dunkt mij, als zeker aannemen, dat de *Hindoes*, die misschien in de eerste eeuwen onzer jaartelling naar het Noordelijkste punt van Sumatra overstaken, uit Achter-Indië en wel in zoo grooten getale kwamen, dat zij den grootsten invloed, niet alleen op de zeden en gebruiken, doch ook op de taal der toenmalige bewoners van *Atjeh* hebben kunnen uitoefenen en wel in die mate, dat hij na zoovele eeuwen nog duidelijk merkbaar is.

Hetgeen de zaak nog waarschijnlijker maakt is, dat het Tjam, zooals uit de lijst van woorden blijkt, hier en daar tevens eene opvallende overeenkomst vertoont met het Maleisch der Padangsche bovenlanden, alwaar men evenzeer deze behandeling der kraamvrouwen aantreft.

Er is evenwel ook nog eene andere lezing mogelijk. Uit de Portugeesche kronieken is ons bekend, dat zich op de Oostkust van Sumatra, ongeveer op de hoogte van de Aroe-baai, in 't midden der 16de eeuw, het groote rijk *Brama* bevond, dat zijne macht ook over de meer Noordelijk gelegen rijken uitstrekte en welks vorst zelfs een groot deel van Achter-Indië aan zijn wil onderwierp. De avonturier *Mendez Pinto*, die in 1543 en volgende jaren ooggetuige was van de zegevierende tochten van dezen vorst in verschillende rijken van Achter-Indië, werwaarts deze, zooals hij verhaalt, met eene vloot van 1700 vaartuigen, bemand met 700.000 soldaten was overgestoken, geeft een levendig doch zeker tamelijk opgesmukt verhaal van die tochten, van de onmenschelijke wreedheid van den vorst van Brama, van den fabelachtigen rijkdom der overwonnen vorsten en van het groot aantal krijgsgevangenen, dat voor en na

naar Sumatra's Oostkust werd overgevoerd. Het is niet onwaarschijnlijk, dat deze een grooten invloed hebben uitgeoefend op de taal, de zeden en gebruiken van Noord-Sumatra.

In Pedir (Oostkust van Atjeh) wordt het vuur *onder* de *pĕratah* aangelegd, hetgeen zoo mogelijk nog erger is, en aan die blakering wordt de vrouw 44 dagen lang blootgesteld. Deze laatste wijze is ook op *Kambodja* gebruikelijk.

Van de volken van den Indischen archipel is mij deze behandeling van kraamvrouwen nog alleen bekend uit enkele andere deelen van Sumatra, o. a. *Mandheling* en *Angkola* en van de heidensche *Alfoeren* van *Ceram*, bij welke laatsten de vrouw 40 dagen in een afzonderlijk daarvoor bestemd hutje (*pŏsŏnŏ* [1]) in het *Amaheisch* of *Elpapoetisch-Alfoersch* der *Patalima*, *tikoesŏnŏ* bij de *Patasiwa*) op het erf moet doorbrengen, waarin eveneens nacht en dag een houtvuur wordt onderhouden, waarop kruiden, zwavel, zout enz. worden gebrand. Ook de menstrueerende vrouw aldaar brengt 7 dagen in die hut door. Bij de meeste Ceramsche Christenen bestaat het gebruik nog, doch zij behoeven den gestelden termijn niet in eene afzonderlijke hut door te brengen maar kunnen in huis blijven.

Dat overigens berooking der vrouw met gebrande specerijen, wierook, salpeter, zout enz. enz. onmiddellijk na de bevalling, bij vele volken voorkomt, is bekend; doch zij schijnt nergens zoo methodisch uitgevoerd te worden als bij de Atjehers en de pas genoemde volken. In de Chineesche kraamkamer o. a. bevindt zich steeds een pan met eenig vuur, waarop 's morgens en 's avonds en verder telkens, wanneer iemand een bezoek bij de kraamvrouw heeft gebracht, eenig zout en specerijen worden gestrooid, natuurlijk om den invloed van het booze oog en van de booze geesten te keeren.

RIEDEL [2]) spreekt van berooking op de *Tenimber-* en *Timorlao-*eilanden, op *Romang*, *Dama*, *Tenu*, *Nila* en *Seroea;* DE BRUYN KOPS verhaalt het van de *Doreiërs* op Nieuw-Guinea. Verschillende

---

1) *Pŏsŏnŏ* komt van het grondwoord *pŏsŏ*, bet.: iets dat *pamali* of verboden is om aan te raken. In dat hutje, dat ook door vrouwen moet gemaakt worden, mag ook geen man binnenkomen. In tijd van onlusten of oorlogen zal b. v. de vijand alles vernielen of verbranden, de *Pŏsŏnŏ* evenwel zal geen *Cerammer* naderen of beschadigen.

2) De kroesharige rassen tusschen Celebes en Papua.

schrijvers verhalen hetzelfde van Indiaansche volksstammen in Amerika. BECHTINGER [1]) beschrijft het van de *Abessyniërs* en HARTMANN [2]) van de *Bogos* en de bewoners van *Sennaar*. Ook komt het bij de *Samojeden* voor en moet het bij de *Hindoes* vrij algemeen zijn verspreid. De meeste der genoemde schrijvers geven evenwel op, dat het bij wijze van geneesmiddel wordt aangewend, hetzij dan ter bevordering van den lochiënvloed, hetzij om het transpireeren te bevorderen of wel om andere redenen. Zeer zeker is dit niet juist, al mag ook bij sommige volken dit als reden er voor worden opgegeven. De oorspronkelijke bedoeling en de bedoeling ook thans nog bij vele volken zal wel evenals bij de Chineezen en de Atjehers zijn om moeder en kind, die volgens het bijgeloof van alle volken thans het meest vatbaar zijn voor den invloed van booze geesten en het booze oog, daaraan te onttrekken. Zou de traditioneele vuurmand, die we nog in vele Europeesche kraamkamers, vooral in ons land, aantreffen misschien niet als een historisch overblijfsel beschouwd moeten worden van een vroeger ook daar bestaan hebbend gebruik om moeder en kind te berooken?

De eerste drie dagen mag de vrouw alles gebruiken behalve scherpe gerechten en vruchten; dan evenwel begint hare *veertigdaagsche* zuiveringsperiode. Van af dien dag mag ze alleen droge rijst en een stukje visch eten, nl. van een visch, die weinig graat heeft, en daarmee moet ze al dien tijd tevreden zijn. Indien de vrouw *bèri-bèri* (*basoe*) of eene andere ziekte heeft, die met huidwaterzucht (*tjaroĕk*) gepaard gaat, dan is zij van de berooking vrijgesteld en behoeft ze zelfs geen 43 dagen op de *pĕratah* door te brengen, doch in geen geval mag ze gedurende dien tijd het huis verlaten. Het is aan de kraamvrouw zelve overgelaten of ze al den tijd, dien ze op de *pĕratah* doorbrengt, liggende wil blijven of wel nu en dan overeind zitten.

In het eerste geval wordt haar in het eten iets meer vrijheid gegeven. Zij mag dan b.v. nu en dan vruchten, zelfs een stukje in de zon gedroogd vleesch eten.

Als drinkwater en ook om zich na het doen eener groote of kleine

1) Ost-Afrika. Wien 1870. 2) Die Völker Afrika's. Leipzig 1879.

behoefte te reinigen en om handen en gelaat te wasschen mag ze al dien tijd niet anders dan van gekookt water en dan nog lauwwarm, gebruik maken, evenals de vrouwen op *Siam*, het *Indo-Chineesche schiereiland*, *Bangkok* en *Kambodja*, die ik zooëven noemde. Evenals deze wordt ook de Atjehsche vrouw, wanneer zij op den 10den, 20sten en laatsten dag harer zuiveringsperiode, wordt gebaad, na eerst met gewoon water gewasschen te zijn, met welriekend water afgewasschen. Dit welriekend water wordt gemaakt door het sap van de *bòh kroët* (vruchten van de *Citrus Limetta* Hassk.) in water uit te persen.

Ook in Jeruzalem wordt de vrouw den 10den dag met gewoon en den 20sten dag met welriekend water gewasschen. Het wasschen der kraamvrouwen met welriekend of zout water bij wijze van finale zuivering is trouwens algemeen verspreid.

Gedurende de 43 dagen na hare bevalling is de vrouw onrein (*harĕm*) en mag de man geene geslachtelijke gemeenschap met haar hebben. „En parenthèse" moet ik er al dadelijk bijvoegen, dat zij ook na dien tijd voor den *coïtus* ontoegankelijk blijft, wanneer de *bidan* het in het belang der vrouw noodig acht, haar eenigen tijd, meestal 6 à 8 maanden, algeheele onthouding voor te schrijven.

Gewoonlijk houden zich de echtelieden niet zoo stipt aan het voorschrift van de *bidan*, vooral als de man maar ééne vrouw heeft „et pour cause". Doch, hoewel het tijdperk van onzuiverheid reeds den 44sten dag afloopt, mag de *coïtus* in geen geval vroeger dan den 100sten dag na de bevalling plaats hebben. Op dien termijn stelt men het herstellingstijdperk (tot den normalen vorm) van het genitaal-apparaat der vrouw. Het is mij niet bekend of van dien onthoudingstermijn van 100 dagen analoga voorkomen in onzen Archipel of elders. Wel verhaalt Mondière [1]) dat in *Cochinchina* de Annamitische vrouw, als zij wegens een vergrijp gestraft moet worden, die straf eerst na den 100sten dag na hare bevalling mag ondergaan, en Miclucho-Maclay zegt, dat vrouwen op de *Carolinen-eilanden*, met name op *Yap*, zich 8 à 10 maanden na de bevalling van den *coïtus* moeten onthouden.

1) Sur la monographie de la femme de Cochinchina.

Het gebeurt meermalen, dat de uitvloeiing uit de genitaliën langer dan 40 dagen duurt, of dat zij nu en dan terugkomt.

In dat geval blijft de vrouw 60 dagen onrein, doch ze behoeft niet langer dan 43 dagen op de *pĕratah* te blijven. Wat onder die onreinheid te verstaan is, hebben we reeds bij de bespreking der gebruiken tijdens de menstruatie gezien.

Gedurende haar zuiveringstijdperk worden alleen vrouwen bij haar toegelaten, benevens haar echtgenoot; haar naaste mannelijke bloedverwanten hebben in dien tijd geen toegang tot de kraamkamer. Zelfs haar man mag, in weerwil dat hij tehuis moet blijven, alleen om noodzakelijke reden, b. v. om haar eten te brengen, in de kraamkamer komen. De *bidan* komt de kraamvrouw van tijd tot tijd bezoeken; eene oude vrouw van hare kennis, meestal hare moeder, past haar geregeld op en verzorgt het kind, onderhoudt des avonds het vuur in de *dapoer* en strooit er geregeld het te voren genoemd mengsel op. Ten einde minder last van den walm te hebben, legt zich de waakster plat op den vloer naast de *dapoer*.

Vrouwen, zelfs familieleden, die niet in dezelfde kampong wonen, mogen in geen geval gedurende de eerste tien dagen bij de kraamvrouwen worden toegelaten. Na die tien dagen heeft het eventueel binnen te brengen spook niet zooveel macht meer over haar. Men moet hierbij bedenken, dat in den regel twee Atjehsche kampongs door een soort dicht bosch van elkaar zijn gescheiden en in zulk een bosch huizen dikwijls de spoken. Om diezelfde reden mag ook eene vrouw uit de eigen kampong haar niet bezoeken, wanneer ze zich kort te voren buiten de kampong heeft begeven.

Ook mag men gedurende de eerste tien dagen niets uit het kraamhuis halen en het in een ander huis brengen, zeker omdat het onrein is.

Dat geen man in de kraamkamer wordt toegelaten, vindt ook al reeds zijn oorzaak in de omstandigheid, dat de vrouw zoo goed als naakt ligt. De Atjehsche vrouwen zijn in dit opzicht uiterst schaamachtig; zij zullen zich zelden voor anderen met naakt bovenlijf vertoonen, zooals we dat elders in Indië anders nog al veel zien; evenmin de meisjes, zoodra zich hare borsten beginnen te ontwikkelen.

Den 44sten dag na hare bevalling, dat is den 41sten dag na het begin der zuiveringsperiode, neemt zij des morgens, met behulp van de *bidan*, haar zuiveringsbad en daarmee is dan het tijdperk van onreinheid opgeheven; de *pĕratah* en *dapoer*, de *mamak-* of *moeroengtak* worden weggenomen en de vrouw mag weer alles eten en zich vrij bewegen als vroeger.

Feesten hebben er niet bij plaats, evenmin als eene of andere godsdienstige ceremonie.

Gedurende den zuiveringstijd zijner vrouw is de man verplicht iederen nacht in het huis door te brengen, ten einde de booze machten, indien ze mochten komen opdagen, op een afstand te houden. Hij heeft de zeven eerste dagen te zorgen, dat de vuren, die des nachts op het erf worden gebrand, niet uitdooven en dat daarop van tijd tot tijd meergenoemd mengsel wordt gestrooid. Gedurende den zuiveringstijd mag hij zich in geen geval op reis begeven. De 3de, 5de en 7de dag na de bevalling zijn vooral de dagen, waarop hij meer dan anders op zijne hoede moet zijn, want het is op Atjeh en ook elders bekend, dat de spoken voor hun onzalig werk de oneven dagen kiezen. Na dien tijd behoeft hij niet meer zoo angstvallig uit te zien en zou het hem in zeer dringende gevallen zelfs geoorloofd zijn, zich ook des nachts van huis te begeven, b. v. wanneer hij ten strijde werd opgeroepen of ziekte van eene tweede vrouw zijne tegenwoordigheid elders noodzakelijk maakte.

Heeft hij meer vrouwen, dan moet hij zijne verplichte bezoeken bij de andere ten minste gedurende de eerste tien dagen staken, zijn twee vrouwen ongeveer tegelijk bevallen, dan moet hij de nachten gelijkelijk tusschen die twee verdeelen.

Wij hebben in deze onvrijwillige gevangenschap van den man gedurende de zwangerschap en na de bevalling zijner vrouw niet te denken aan een overblijfsel van de „*couvade*", zooals men allicht zou meenen en waarvan we immers, vooral bij de volken van Indonesië zoovele aantreffen; we hebben dit veeleer op rekening te stellen van de vrees voor *daemonen*; zou de man uitgaan, een booze geest, een onzichtbaar spook zou zich aan *zijne* kleeren en aan *zijn* persoon hechten en hij onbewust de oorzaak kunnen worden van het lijden of den dood zijner vrouw.

De onthouding, die de man zich moet getroosten, de omstandigheid vooral, dat hij gedurende de zwangerschap zijner vrouw geen dier mag dooden, doet eerder daaraan denken, nl. aan eene veronderstelde intieme verwantschap tusschen vader en kind, een strijd alzoo tegen het eens misschien algemeen geheerscht hebbend matriarchaat.

Na al hetgeen we boven hebben gezegd over den staat van onreinheid, waarin de kraamvrouw verkeert, mag het ons eenigszins verwonderen, dat de man en de vrouwen, die haar bijstonden, niet als onrein worden beschouwd. Wel gaan de laatsten, als ze zich bij die gelegenheid hebben bevuild, een gewoon bad nemen, doch als bepaald onrein worden zij niet aangezien. De man zal zich echter wel wachten iets te gebruiken, dat de vrouw heeft aangeraakt, b. v. van het water drinken of van het een of ander eten, waarvan ook zij gedronken en gegeten heeft, en hij zal haar bovendien zoo weinig mogelijk aanraken.

Voor en aleer van dit onderwerp af te stappen, wil ik er nog even op wijzen, dat de termijn van 40 dagen, die men als het tijdstip der onreinheid van de kraamvrouw heeft aangenomen, niet alleen zeer algemeen bij alle, ook Europeesche, volken voorkomt, doch tot diep in de geschiedenis van het menschelijk geslacht opklimt. Ik zou vreezen te veel ruimte in beslag te nemen, indien ik daarover meer in bijzonderheden trad, doch ik heb mij voorgenomen dit in een afzonderlijk artikel elders te behandelen.

Zoodra de moeder door de *bidan* is bezorgd, dat wil zeggen op de *pĕratah* is gelegd, wordt het kind door haar van de vrouw, die het zoolang heeft vastgehouden en bewonderd, in ontvangst genomen. Deze vrouw, die daarbij natuurlijk hare handen met bloed bevuild heeft, krijgt voor dien dienst later van den man een stuk katoen ten geschenke; verzuimde hij dit dan zou hij na zijn dood alsnog dat bloed moeten aflikken, hetgeen ook reeds hierom minder aangenaam zou zijn, wijl hij daardoor voor langen tijd *harĕm* zou worden en dus geen toegang krijgen tot het verblijf der gelukzaligen.

Het kind wordt nu met lauw water gewasschen, nadat de *„vernix caseosa"* met de wollige bladeren van de *Solanum Poca* (*Bĕraliĕn*, Atj.; *Poka*, Jav.) is verwijderd. Deze heester schijnt hier niet inheemsch te zijn, doch wordt opzettelijk voor dit doel aangeplant en is in elk geval niet voor ieder verkrijgbaar.

Zij die niet in het bezit dier plant zijn, maken voor dit doel gebruik van de meer ruwe, met fijne stekeltjes voorziene bladeren van de *ara-gatil* (*Covellia albipila*, Miq. nat. fam. d. *Artocarpeae*), die overal in het wild groeit.

Nadat het kind behoorlijk is afgedroogd en in droge doeken gewikkeld, wordt het aan de zorg der moeder of van eene der vrouwen toevertrouwd.

De navelstreng wordt niet afzonderlijk ingewikkeld, ten minste slechts in de zeldzaamste gevallen; wel wordt rondom den navel op den buik soms een weinig klapperolie gesmeerd.

Is nu dit alles over dag geschied, dan wordt onmiddellijk de *tĕngkoe* (dorpspriester) ontboden; anders wacht men tot den volgenden morgen, om nl. over het kind zijn zegen uit te spreken (*hormat kamat*). Het kind wordt daartoe buiten de kraamkamer gebracht en door hem in ontvangst genomen.

Hij legt het vóór zich op den grond, spreekt een gebed uit en fluistert het gewone gebedsformulier in het rechteroor, waarna het kind aan de moeder wordt teruggegeven. De *tĕngkoe* vertrekt, den schotel ongekookte rijst met een rauw ei, die bij deze plechtigheid op den grond geplaatst is, als loon voor zijn heilig werk medenemende. De bedoeling van deze ceremonie, het daarbij aanwezig zijn van rijst en een ei, kan alweer geene andere zijn dan om de ziel van het pasgeboren kind binnen het lichaam te lokken; ik wees daarop vroeger reeds uitvoeriger.

Het kind krijgt eerst later een naam; voorloopig wordt het betiteld met den naam *tjoet* of *nja' tjoet* (lieveling) of *agam* (jongen) als het een knaap, *inong* of *dara* (meisje) als het kind van 't vrouwelijk geslacht is.

Het wordt gedurende de eerste dagen geregeld 's morgens en 's avonds door de *bidan*, later door de grootmoeder of eene buurvrouw gebaad; na den 44sten dag doet de moeder het zelve.

Telkens na ieder bad, en dit duurt zoolang het kind nog klein is, wordt het door de persoon die het baadt, met een fijngekauwd mengsel van *koenjĕt* (*Curcuma longa* L. nat. fam. der *Zingiberaceae*), *djĕrĕnoi* (wortelstok van *Salomonia cantoniensis* Law. nat. fam. der *Polygalae*), den wortel van de *moelĕĕ* (*Curcuma zerumbet*), een stuk roode ui en den wortel van de *tjĕkoĕ* (*Zingiber-species*) bespuwd (*sĕmboer*). Dit blijft dan op het lichaam zitten tot het volgende bad. Een weinig van dit fijngekauwde mengsel legt men ook op de groote fontanel.

Natuurlijk dient dit alles alweer om de booze geesten buiten het lichaam van het kind te houden.

Gaan we thans eerst na, wat met de placenta (*adoi*) geschiedt. Nadat men haar met lauw water goed heeft schoon gemaakt, legt men haar in een steenen potje, dat men in een hoekje van meergemelde *dapoer* plaatst, waar ze dagelijks met warme asch wordt bestrooid. Hierdoor, en door de warmte van de *dapoer*, droogt ze allengs in en verschrompelt tot een klein volumen. Den 44sten dag wordt ze van de *dapoer* genomen, met een paar stukjes *kĕtoembar*, pinangnoot, gambir, eenige sirihbladeren, zout, asch en kalk bedekt en, als het kind een jongen is, voor op het erf en als het een meisje is, bij de trap van het huis begraven, wijl de jongen later buiten het huis werkzaam en nuttig moet zijn en het meisje daarbinnen. Gewoonlijk brandt men nog 7 nachten eenig vuur op de plaats, waar de nageboorte begraven is, doch dit is niet algemeen.

Bijna geheel dezelfde behandeling ondergaat de placenta, volgens Riedel [1]) bij de *Serang-lao-* en *Gorong*-insulaners.

Ook daar blijft zij gedurende den 40-daagschen zuiveringstijd der kraamvrouw in de keuken staan om daarna begraven te worden.

Evenals bijna overal bij de volken van den Indischen archipel en ook bij vele volken elders, bestaat op Atjeh het geloof, dat de nageboorte als het ware de onvoldragen tweelingbroeder of zuster van het kind is, dat deze in een beter leven vooruitgaat en vereenzelvigt men ze als 't ware geheel met het kind. Dit gaat zelfs zoo ver, dat men aanneemt, dat wanneer het kind bijv. een opgezetten buik (*bĕting*) heeft, de *adoi* van het kind ziek is; men legt

1) o. c.

dan geneesmiddelen op de plaats, waar de placenta is begraven; helpt dit niet, dat wil zeggen, blijft het kind toch nog huilen en blijft ook het buikje opgezet, dan graaft men de nageboorte weer op en begraaft haar elders, denkende, dat zij daar te vochtig, te droog, in één woord op eene minder geschikte plaats ligt. Zoo denkt men ook, dat die *adoi*, nl. de geest er van, nog geregeld bij het kind komt spelen, b. v. wanneer het in den slaap lacht.

Als het kind met een helm (*saroeng*) is geboren — de Atjeher noemt zulk een kind *anèk mĕsaroeng* — dan wordt dit, zooals we ook van andere, onder welke Europeesche, volken weten, als een bijzonder gunstig teeken beschouwd. Het vlies wordt voorzichtig van de placenta losgemaakt, gereinigd, gedroogd en zorgvuldig bewaard en wordt later door het tot man opgegroeide kind als *adjĕmat* om de lendenen gedragen, hetgeen hem dan onkwetsbaar en moedig in den strijd maakt.

Is het kind een meisje dan doet zij later een goed huwelijk en zal steeds gelukkig zijn.

Wanneer het soms gebeurt, dat het kind bij de geboorte eenige bloedstremsels (*darah sigoempal*) in 't gesloten handje heeft, dan worden ook die zorgvuldig bijeengegaard, gedroogd en bewaard, om later eveneens als *adjĕmat* gedragen te worden, alweer om onkwetsbaar te maken.

Het geldt voor een minder gunstig teeken, betreffende den levensduur van het kind, wanneer de hals bij de geboorte door den navelstreng (*poesat*) is omstrengeld. Hiervan draagt, zooals we reeds weten, in de meeste gevallen de moeder de schuld, die tijdens de zwangerschap zeker het een of ander om haar hals heeft gedaan.

Bij het afvallen van den navelstreng op den 4den of 5den dag hebben er hoegenaamd geene feestelijkheden plaats. Wel wordt de afgevallen navelstreng bewaard en in de stookplaats, de keuken van het huis, opgehangen, zoodat hij volkomen uitdroogt.

Wordt nu het kind ziek, dan is gewoonlijk het eerste wat men doet, het stuk navelstreng in water te weeken, en dit water het kind te drinken te geven; ook wendt men het aan als oogwater of wel voor omslagen om wonden of zweren; na gebruik wordt het dan telkens weer gedroogd.

Sommigen doen het later door het kind als amulet dragen, doch over 't algemeen wordt daaraan weinig waarde gehecht. Behalve hier en daar in Indië vinden wij dit dragen van den navelstreng als gedroogde amulet ook bij de meeste Afrikaansche en vele Amerikaansche volksstammen, zelfs bij sommige Europeesche volken wordt het aangetroffen.

Zeer dikwijls krijgt het kind een paar dagen na de geboorte een *adjĕmat*, eene meest op rood papier met Arabische karakters of niets beduidende teekens geschrevene *doâ*, ingewikkeld en gelakt als vroeger reeds is beschreven en meestal door den *tĕngkoe* geleverd, om den hals. Ik voeg hierbij eene copie van zulk eene amulet (Pl. I, fig. 1). Zij bestaat uit eenige door elkaar geplaatste letters en teekens, die als zoodanig geen zin hebben, doch volgens een vast formulier zijn gerangschikt. Verder krijgt het, om nog meer den invloed der geesten en vooral van het booze oog te keeren, aldra een mengseltje van *hingoe* (duivelsdrek), *djĕbĕĕt* (muskus van een klein muskusdier, *Moschus pygmaeus*) en een stukje pauwenveer (*boelĕĕ mĕrak*), dat alles te zamen in een stukje katoen is gewikkeld, om den hals. Den 7den dag, bekend als *oeroi tjitjap* (*tjitjap* is likken, proeven) wordt er in de *sĕramoi* (voorgalerij) van het kraamhuis een groot familiefeest gegeven, waaraan natuurlijk de kraamvrouw slechts indirect deelneemt, wijl ze niet uit hare kamer mag komen. Dit feest is minder als een godsdienstig feest dan als eene soort van wijding van het kind tot lid der groote familie op te vatten. De grootte van het feest en van het aantal feestgenooten hangt af van de gegoedheid van den feestgever, nl. den vader dan wel, bij ontstentenis van dezen, van den naasten *wali* van het kind.

Op den pasar heeft men verschillende soorten zoete vruchten, alsmede *ĕmpiĕng* (fijn gestampte rijst), *korma* (dadels die uit Mekka komen), *djabit* (rozijnen) en suiker gekocht en dit alles tot eene pap dooreengestampt.

Zoodra de genoodigden, meest vrouwen, aanwezig zijn en zij zich aan de traditioneele *boer koenjit* (gele rijst) hebben te goed gedaan, neemt de *bidan* het kind en scheert het hoofdhaar en de wenkbrauwen kaal af, welk haar wordt verzameld en gelegd

op de plaats, waar het groote steenen watervat voor huiselijk gebruik staat.

Daarop neemt men iets van de pap in een kopje, doopt er de bloem van een *djĕmpa* (*Michelia Champaca L.* nat. fam. d. *Magnoliaceae*) in, laat er het kind aan likken (*tjitjap*) en geeft hetgeen in het kopje is, aan de moeder. Het kind moet dus voor het eerst meegebruiken uit den gemeenschappelijken pot. Al hetgeen in den grooten pot is gebleven wordt door de aanwezige vrouwen en kinderen opgepeuzeld. Ook wordt eene kip geslacht en het hart eenigen tijd op de maagkuil van het kind gelegd, waardoor het, zoo beweert men, verstandig wordt.

In den loop van dien dag wordt nog een rijpe klapper geplukt, die niet naar beneden geworpen, doch door den plukker van boven gedragen moet worden; men ontbolstert hem, doch liefst zoo dat de schil er in één stuk en niet bij gedeelten afgaat en maakt den klapper daarop van buiten geheel schoon.

De *bidan* schudt nu met dien klapper eenige malen voor de ooren van het kind, opdat het niet doof of bevreesd voor den donder zal worden. Daarop wordt de klapper juist in twee helften gekapt; uit de helft, waarmee hij aan den stengel heeft gezeten en waarin dus een gat is, wordt de pit geheel verwijderd en worden in die leege halve klapperdop de volgende zaken gedaan: 1° een met een grooten spijker of houten pin doorboorde *bòh kroĕt* (*Citrus Limetta*), 2° een sterk, van doornen voorzien takje van den *roemkoem* (*Flacourtia Rukum Zoll*), 3° een takje van de *naloĕng sĕmbo* (een grassoort), 4° eenig *daoen bĕrĕtĕh* (*Nertera-species*, nat. fam. d. *Rubiaceae*) en 5° eenig *daoen sisidjoek* (*Kalanchoë pennata* nat. fam. d. *Crassulaceae*), doch alleen zoo, dat èn de spijker èn de stengels door het gat van den klapperdop heensteken, waar ze met een touwtje worden bevestigd, zoodat ze er stevig in vastzitten; op ieder der doornen van de *roemkoem* wordt eene op eene heete plaat gepofte rijstkorrel (*kĕmĕ*) gestoken, terwijl om den klapperdop, aan den buitenkant langs den rand, rondom eene lijn met sirihkalk wordt gemaakt, alsmede twee staande lijnen, die elkaar op de hoogte van het gat kruisen.

Deze klapperdop nu wordt boven de *ajoen* (wieg, zie later) van het kind opgehangen en blijft daar hangen, zoolang het kind nog

in de *ajoen* slaapt. Hij dient alweer om het kind tegen den invloed van een *hiblis* (boozen geest) te beschutten. Volkomen dezelfde inrichting en ook voor hetzelfde doel vindt men op Java, met dit onderscheid dat de klapperdop niet boven de wieg doch boven aan den deurpost wordt bevestigd.

Onder de *ajoen* legt men tot hetzelfde doeleinde meestal een spijker of een mes; dit zou tevens dienen tegen het opschrikken uit den slaap en tegen stuipen (*hantoe boeroe*, zie later), waarbij immers ook aan booze geesten gedacht wordt.

Wat wij onder ramen verstaan zijn in de Atjehsche huizen eenvoudig vierkante openingen, die met eene klep van *atap* (bladeren van den *Metroxylum Sagus*) gesloten worden. Tusschen de atappen dezer kleppen nu van het geheele huis steekt men, bij de geboorte van een kind, eveneens een grooten spijker, ten einde, zoo heet het, het kind tegen bliksem (*kilat*) en donder (*gĕlantir*) te beveiligen.

Laat ons, voor we verder gaan, de pasgenoemde ceremonies en gebruiken iets van naderbij beschouwen, ten einde de beteekenis daarvan ook door het wijzen op analoge gebruiken bij andere volken, duidelijk te maken.

Ik zeide boven reeds, dat het huiselijk feest op *oeroi tjitjap* niet als een godsdienstig feest moet worden opgevat; ik heb daarmêe bedoeld, dat het geen feest is, dat door den Mohammedaanschen godsdienst wordt voorgeschreven, doch dat het veeleer moet worden opgevat als eene wijding van den jongen wereldburger tot lid van de familie, van den stam; een gebruik, dat we bij vele andere volken, waaronder ook niet-Mohammedaansche, vinden en dat zelfs tot de grijze oudheid opklimt.

De oorspronkelijke bedoeling van dit feest, dat bij sommige volken op den 7den of 8sten dag, bij andere op den 40sten dag na de geboorte, bij andere weer op den dag, dat het kind een naam wordt gegeven, plaats had, en dat bij bijna alle volken met het brengen van offers gepaard gaat, kan niet anders geweest zijn, dan eene dankbetuiging der ouders aan het denkbeeldige wezen, dat men zich als de hoogste als de scheppende macht voorstelde, voor het leven van het kind, en die bij vele volken met eene wij-

ding van het kind aan die macht gepaard ging, door een deel van het kind aan die godheid op te dragen, als een „*pars pro toto*" dus. Dit gebruik nu heeft zich in de meest verschillende vormen onder de meeste volken staande gehouden en maakt bij velen zelfs een deel uit van de godsdienstige voorschriften.

Op *oeroi tjitjap* hebben de volgende ceremonies plaats, die ons hier vooral in 't oog springen, nl. 1°. het houden van een gemeenschappelijk maal met familieleden en eenige genoodigden, waaraan ook het kind deelneemt, 2°. het afscheren van het haar van het kind en, zooals we later nog zullen zien, het doorboren der oorlellen, indien het kind een meisje is; 3°. het slachten van eene kip, waarvan men het hart eenigen tijd op het kind legt en 4°. eenige ceremonies die ten doel hebben, het kind aan booze invloeden te onttrekken.

Wat het eerste betreft, is het bekend dat bij vele volken de geboorte van een kind als eene blijde gebeurtenis werd gevierd door een feestmaal, aan vrienden en familieleden aangeboden en dat dit feest met eene wijding van het kind aan de godheid gepaard ging, ten minste met eene of andere godsdienstige ceremonie, die moeilijk anders dan als eene wijding is op te vatten. Dit had o. a. ook plaats bij de oude Grieken en Romeinen, bij alle Semitische volken en zeer waarschijnlijk ook bij de oude Egyptenaren en vinden we thans terug in de doopmalen der Christenen, die vooral in de middeleeuwen met groote weelde werden gevierd en die alle de beteekenis hadden en nog hebben als boven door mij is gezegd, nl. eene opname van het kind als lid van de groote familie, van den bond of den stam, waartoe de aanwezigen behoorden. Ook bij de oude Peruaansche en Mexicaansche volksstammen [1]) werden dergelijke feestmalen gehouden en deze hebben ook nu nog bij de Joden plaats op den dag der besnijdenis, nl. den 8sten dag na de geboorte.

Het afscheren der haren op dien dag, dat hoegenaamd geen anderen zin zou kunnen hebben, kan niet anders dan als een offer aan de godheid worden opgevat, evenmin als de besnijde-

1) Ploss, Das Kind in Brauch u. Sitte der Völker. Leipzig 1884. I. 66,

nis [1]), het doorboren der oorlellen of der neusvleugels, het vervormen, resp. samendrukken van het hoofd, het maken van insnijdingen in de huid van het kind enz., al welke traditioneele operaties bijna over de geheele aarde verspreid zijn, en waarmede men meende „eine den Göttern wohlgefällige That zu vollbringen" zegt PLOSS [2]) zeer juist, betreffende het afsnijden van het haar van het kind.

Het scheren van het haar van het kind kort na de geboorte, vinden wij als een koranisch voorschrift bij alle Mohammedaansche volken; velen doen dit op den 7den dag na de geboorte, anderen op een lateren dag; voorgeschreven is, dat het binnen de eerste twee jaren na de geboorte moet geschieden, terwijl sommige wetuitleggers meer bepaald als zoodanig den 7den dag aanwijzen.

Steeds moet daarbij een feestmaal gegeven worden waarbij, al naar de gegoedheid der ouders, een karbouw, koe, geit of kip wordt geslacht, welk dier dan als een offer wordt beschouwd.

De Atjehers nu doen dit op den 7den dag en slachten daarbij voorloopig een kip, terwijl het eigenlijk voorgeschreven *hakikat* (arab. *ăqiqat*), het traditioneele offeren van een dier, meestal iets later plaats heeft; ik kom daar later nog op terug.

Het haaroffer bestond bij de oude Grieken en Romeinen en zeer waarschijnlijk bij meerdere volken der oudheid; het bestaat nog bij de Chineezen en Japanners, bij de Papua's van Nieuw-Guinea, de Dajaks van Borneo, bij vele Indiaansche stammen van Zuid-Amerika, evenals in vroegere tijden bij de Peruanen en Cariben, bij de heidensche Alfoeren, de Bengaleezen, de Insulaners van Nieuw-Zeeland enz. en bij deze allen wordt het met een feestmaal en het brengen van offers gevierd.

Over de middelen, die de Atjeher kort na de geboorte aanwendt, om het kind tegen den invloed van booze geesten te beveiligen, het volgende. Hetzelfde, ongeveer ten minste, wat de Atjeher doet in dit opzicht, vinden we bij alle volken, zelfs bij Europeesche, wijd en zijd verspreid. PLOSS heeft in zijn pas geciteerd werk

1) Zie mijne verhandeling: „Critische beschouwingen over de theorie van Dr. PLOSS, betreffende de beteekenis van de besnijdenis bij de verschillende volken", in het Intern. Arch. f. Ethnographie. 1891.

2) l. c. p. 290.

eene massa volken opgesomd, zoo in als buiten Europa, bij wie we hetzelfde duivelengeloof en de middelen, om het pasgeboren kind tegen den invloed van booze geesten te beveiligen, terug vinden. Daar, waar de Duitsche moeder haar kind een rood lintje om den hals of het polsgewricht bindt, of eene door den priester gewijde kaars in de wieg legt, de Griekin een jaspis-, de Brandenburgsche vrouw een echinit-steen naast het kind legt, de Zwitsersche een kruis op de wieg teekent, eene andere weer een mes in de deur steekt, een bezem omgekeerd voor de deur plaatst, eene kous of sommige sterk riekende kruiden op of onder in de wieg of in de luier legt, te veel om op te noemen, daar wordt geheel hetzelfde doel beoogd, dat de Atjeher met zijn klapperdop of zijn spijker in de kleppen der ramen op het oog heeft.

Men meene nl. niet, dat het geloof aan booze geesten in het beschaafde Europa minder verspreid is dan daar buiten, of dat de daar heerschende godsdienst dat geloof op den achtergrond dringt. Men hoore of leze slechts het formulier bij den doop in de Katholieke kerk, dat feitelijk niets anders is, behalve de opname in den godsdienst, dan eene verbanning van booze geesten die het ongedoopte kind in hunne macht hadden, om van het tegendeel overtuigd te zijn. Men zie slechts hoeveel kinderen ten onzent met allerlei amuletten, kruisjes, plaatjes met heiligenbeeldjes en dergelijke meer, liefst op het bloote lijf gedragen, worden voorzien om te begrijpen, dat het bij volken die zooveel verder in ontwikkeling en beschaving staan, niet beter is gesteld dan bij de volken in Indië, dan bij den Atjeher.

Het kind wordt door de moeder meestal gedurende twee jaren gezoogd, met dien verstande, dat men het al heel spoedig eene pap van rijstmeel en eene zachte pisangsoort (*pisang sĕmatoe*, *Musa-species*) er bij geeft, hetgeen het kind met den vinger in de keel wordt geduwd, terwijl het horizontaal op moeders schoot ligt. Is de vrouw weer zwanger dan staakt men meestal het zoogen.

Ik moet hier op eene bijzonderheid wijzen, die uit een physio-

logisch oogpunt van zeer groot gewicht is. Wanneer nl. de moeder onbekwaam is, om welke reden dan ook, em het kind zelve te zoogen, dan neemt in de meeste gevallen de moeder der vrouw, dus de grootmoeder van het kind, deze taak over. De eigenaardigheid in de Mohammedaansche wet, die *zoog*verwantschap bijna op dezelfde lijn stelt met *bloed*verwantschap — ik sprak daarover vroeger reeds uitvoeriger — is oorzaak dat men zelden een niet-familielid als zoogster neemt.

Zooals ik zeide wordt dit meestal door de grootmoeder van moederszijde van het kind waargenomen, en dit gelukt bijna altijd, ook al heeft zij zelve in jaren geen kind ter wereld gebracht. Het kind van een mijner verslaggevers, een stevige jongen van 9 maanden, wordt sedert zijne geboorte door zijne grootmoeder gezoogd, wier jongste kind een meisje van 14 jaren is. Zij zelve is naar schatting 38 jaren oud en nog menstrueerende. Doch het moet op Atjeh geene bijzonderheid zijn betrekkelijk oude vrouwen te zien met haar kleinkind aan de borst. Het kind, zoo verzekerde men mij, behoeft slechts 3 à 4 dagen, telkens eenige malen daags, aangelegd te worden, om de zogafscheiding te bewerken. Om het kind niet afkeerig van de ledige borst te maken, druppelt men, terwijl het kind is aangelegd, aanhoudend melk op de borst in de nabijheid van den tepel.

Bij ontstentenis van eene geschikte zoogster wordt het kind met geitenmelk grootgebracht.

Een enkel woord nog over sommige postpuerperale afwijkingen. Sterke nabloedingen tracht de *bidan* door eenige haar bekende in- of uitwendige middelen te stuiten. Helpen die niet en bestaat er levensgevaar, dan wordt alweer de toevlucht genomen tot bezweringsmiddelen, daar er immers een booze geest in 't spel is. Nooit zal zij overgaan tot *tamponade* van de *vagina*. Door enkele *bidans* wordt dan wel eens de *uterus* sterk geknepen, niet zoozeer om die daardoor te doen samentrekken, als wel om het bloed dat als overtollig toch weg moet, uit te persen, en juist daardoor bewerkt zij dan meestal de vereischte contracties van den *uterus*.

Inscheuringen van het *perineum* (*běkah tĕtiriĕk*), die dikwijls voorkomen, genezen meestal van zelve door de 43-daagsche, verplichte

rust der vrouw; soms houdt men de wond nat met een of ander samentrekkend geneesmiddel.

Of *prolapsus uteri* veel voorkomt kon ik niet te weten komen. Uit den aard der zaak is de medicus op Atjeh zelden in de gelegenheid eene Atjehsche vrouw, en zeker niet voor zulk een gebrek, te behandelen. Uit de omstandigheid evenwel dat vele oude Atjehsche vrouwen staande moeten urineeren, 't geen anders eene Atjehsche vrouw nooit zal doen, zou men mogen afleiden, dat het niet zelden voorkomt.

Ik moet, voor en aleer verder te gaan, nog op een paar feiten wijzen, die uit een ethnologisch oogpunt eenige waarde en op het behandelde onderwerp betrekking hebben.

Evenals men ten onzent den kleinen vertelt, dat de kinderen uit een boom, een bosch, of eene kool komen, of door den ooievaar worden gebracht, zoo vertelt de Atjeher zijnen kinderen, dat ze op eene groote *sawah* groeien, die ver verwijderd is en dat men, als men een kind wil hebben, vandaar er een kan halen. Een ander verhaal luidt, dat de kinderen uit den hemel, waar ze door *Toean Allah* worden bewaard, wanneer men er om vraagt, komen neerdalen. Dit idee tracht men den kinderen zoolang mogelijk bij te doen blijven.

Wanneer eene der bij de bevalling tegenwoordige vrouwen, b.v. de grootmoeder, het pasgeboren en nog niet gereinigde kind zoent (*gĕtjoem*), dat nl. ook hier met den neus geschiedt, zoodat dan grootmoeder kans heeft een vuilen neus op te loopen — en dat gebeurt dikwijls, nl. het zoenen — dan doet zij dat niet omdat ze het kind nu reeds zóó liefheeft, dat ze niet kan wachten tot het behoorlijk gereinigd is, doch omdat ze weet, dat ze voor die zoogenoemde hartelijkheid, voor dien vuilen neus, later in den hemel dubbel en dwars vergelding (*păhálá*) krijgt. Vele der aanwezige vrouwen wedijveren dan ook dikwijls bij zulk eene gelegenheid in hartelijkheid, en de jeugdige wereldburger wordt door de tantes besnoven dat het een lust is; zij kunnen daardoor menige pekelzonde uitwisschen.

Ik moet er dadelijk bijvoegen, en dat blijkt reeds uit het pas gezegde, dat het pasgeboren kind op Atjeh niet als onrein wordt beschouwd, zooals bij vele andere volken.

Bepaalde formulieren of ceremonies, waardoor de vader het bewijs levert, dat hij het kind als het zijne beschouwt en als zoodanig aanneemt, kent men op Atjeh, waar het kind „per se" aan den echtgenoot der moeder behoort, natuurlijk niet.

De kraamvrouw ontvangt geene geschenken van hare kamponggenooten, zooals dat elders en ook ten onzent, waar haar allerlei lekkernijen worden toegezonden, gebruikelijk is.

Wel beijveren zich de buurvrouwen, haar tijdens hare periode van onreinheid, als wanneer ze zich immers niet met de keuken kan bemoeien en de kraamkamer niet mag verlaten, in alles behulpzaam te zijn, de huishouding voor haar te doen en haar geregeld te bezoeken, ten minste wanneer ze niet met de lui overhoop ligt. Doch haar man is verplicht, haar na de laatste zuivering een stel nieuwe kleeren te geven.

Het kind wordt meestal door de familieleden begiftigd, krijgt van deze een reeds gebruikte *tjoeping* (zie later), meestal een familiestuk, van gene een ander versiersel of een veelkleurig baadje om later te gebruiken als het voor 't eerst naar buiten gaat.

Dit beschenken van het kind brengt mij op een ander gebruik, dat ik gereedelijk hier kan beschrijven.

Wanneer vader of moeder gedurende het eerste jaar met het kind op straat loopt en iemand hen ontmoet, die een praatje met hen maakt, en vraagt, het kind even op den arm te mogen hebben, dan is die verplicht het kind een geldgeschenk te geven, hetgeen dan ook steeds volgt, want om die reden wordt het gevraagd; het geld wordt natuurlijk door papa en mama behouden.

Dit herinnert mij levendig onze ouderwetsche hollandsche bakers, die, vanwege de fooi, het kind aan de dames die ter kraamvisite komen, opdringen; heeft men het kind aangenomen dan is de fooi verplichtend.

Dit moet eveneens geschieden wanneer een der ouders, met het kind, ergens ter bezoek wordt ontvangen.

Is de persoon, wien het bezoek geldt, niet al te best bij kas,

dan roept hij den bezoeker of de bezoekster al in de verte toe, het kind beneden aan de trap te laten. Is het eenmaal de trap op dan is hij verplicht te offeren. Dit gebruik heb ik nergens anders in den Archipel aangetroffen. Bij sommige volken in en buiten onzen Archipel bestaat het gebruik om bij de geboorte van een kind een boom te planten, veelal een klapperboom; dit gebruik bestaat op Atjeh niet.

Zoodra het kind geboren is, wordt door den vader, indien hij bedreven is in de kunst van lezen en schrijven — welke, zooals we later zullen zien, lang niet alle Atjehers verstaan (behalve dan den Koran stelselmatig opdreunen zonder te begrijpen wat ze lezen) — de *kĕtika* (het boek, waarin horoscopisch de goede en slechte dagen vermeld staan) geraadpleegd, om te weten of het kind op een goeden dag: „onder een gunstig gesternte", is geboren, dat wil zeggen of het later dapper, groot, rijk enz. of, indien het een meisje is, of het later gelukkig zal worden. De Atjeher toch is een geboren fatalist en hij vertrouwt op hetgeen zijne *kĕtika* hem voorspelt als op een goddelijk orakel.

Wanneer de moeder, tijdens de bevalling of in de laatste periode harer zwangerschap, sterft dan doet men geene moeite om het kind nog te redden, b.v. door iets als eene *sectio cesarea*.

Het kind tracht men dan ook zoo spoedig mogelijk te doen sterven door aanhoudend koude, natte doeken op den buik der vrouw te leggen.

Een kind, dat tijdens de geboorte sterft, gaat volgens Atjehsch geloof regelrecht naar den hemel, waar het in de rij der engelen (*malaikat*) wordt opgenomen.

Voor zulk een doodgeboren kind, hetzij het een meisje of jongen is, moet evenwel nog de *hakikah* (zie later) plaats hebben. Doch indien de middelen zulks niet terstond veroorloven, kan het worden uitgesteld tot tijd en wijle de financiën beter zijn.

De begrafenisplechtigheden voor zulk een kind zijn dezelfde als voor een kind dat op lateren leeftijd sterft.

Bij sommige volken, ook bij vele Europeesche, heeft men bepaalde spoken en schutsengelen voor kinderen. Ik herinner slechts aan de *kobolden* en *kaboutermannetjes*, aan de *feeën*, *elfen* en den

Erlkönig der *Germaansche* volken, aan de *striges* der oude *Grieken*, den *caprimulgus* der *Romeinen*, de *witte wijven* in de *Geldersche* provincie van Nederland enz. enz., en die ook bij sommige Polynesische volken niet ontbreken. Op Atjeh schijnt men die niet te hebben. De spoken, die de kinderen vervolgen, zijn dezelfde als die het op het leven der volwassenen gemunt hebben en vóór de geboorte is het de ons reeds bekende *Si Rabiah* c. s., die evenzeer het leven der moeder als dat der ongeboren vrucht belaagt.

Algemeen verbreid was bij de oude cultuurvolken en is ook bij bijna alle volken van den tegenwoordigen tijd het geloof aan de schadelijke gevolgen van het „*prijzen*", b. v. van de schoonheid, de gezondheid enz. van het kind, het „*Beschreien*" zooals de Duitscher het noemt.

Men stelt zich voor dat door dergelijke uiting van bewondering de nijd en afgunst worden opgewekt bij de het kind vijandige booze machten en dit noodwendig daarvan de schadelijke gevolgen moet ondervinden. Op Atjeh nu vindt men volkomen hetzelfde. Men zou eene Atjehsche moeder tot wanhoop kunnen brengen wanneer men haar kind in hare tegenwoordigheid prees. Zelfs de ouders onthouden zich angstvallig er van om onder elkaar de eene of andere goede eigenschap van hun kind te bespreken en op te hemelen. Dat prijzen (*mĕĕ*) zou al spoedig die goede eigenschap doen verdwijnen. Ieder Atjeher weet dit natuurlijk en zal zich daarvan dan ook streng onthouden.

Mocht iemand zich onbedacht eens iets in dien geest hebben laten ontvallen, dan kan men er zeker van zijn, dat de ouders elke ontmoeting met dien persoon voortaan zullen vermijden. Men behoeft het zelfs niet uit te spreken en het kind slechts met bewonderende oogen aan te zien om het te kunnen schaden.

Algemeen is daarom in een groot deel van onzen archipel het gebruik, om de kleinen, voor ze zich in het publiek vertoonen, het gezicht, tot wanstaltigheid toe, te besmeren met fijne kalk of *bĕdak* (rijstpoeder), zoodat de gitzwarte oogen spookachtig als door een masker heengluren en de schoonheid van het kind dus niet opvalt.

Op Atjeh nu wendt men dit middel tegen het booze oog, tegen

het *mĕĕ* niet aan, doch smeert het kind eenvoudig wat fijne kalk of zwartsel achter en boven de ooren. Nooit smeert men daarvoor iets in het gezicht.

Het dient dus hier meer als bezweringsmiddel tegen de kwade invloeden, die daarvan het gevolg kunnen zijn, dan als middel om het kind daardoor aan het bewonderende oog te onttrekken.

Vervormen van het hoofd van pasgeboren kinderen, platdrukken van den neus, uitrekken der ledematen enz., hetgeen men bij vele natuurvolken aantreft, komt hier niet voor. Wel trachten de *bidan* en de moeder, de eerste dagen na de geboorte, een eventueel *caput succedaneum*, door zachte drukking, spoedig tot den normalen vorm terug te brengen en dus de natuur te hulp te komen.

Bij tweelinggeboorte heeft niets bijzonders plaats; men beschouwt die eenvoudig als een zeer overtolligen zegen, waarop niemand gesteld is. Hadden evenwel beide kinderen eene gemeenschappelijke *placenta* en sterft, zij het zelfs op lateren leeftijd, een der beide, dan moet volgens het geloof der Atjehers, het andere kind ook spoedig sterven.

Kindermoord is op Atjeh ongeoorloofd. Wordt evenwel een gebrekkig, misvormd kind geboren, dan maakt men al heel spoedig een eind aan het leven van het kind, meestal dadelijk na de geboorte, doch in alle stilte en zonder getuigen.

Wanneer evenwel een meisje buiten huwelijk bevalt dan is zij verplicht het kind — hetwelk in dat geval een *anèk badjĕng* is — te dooden. Gewoonlijk knijpt de moeder, die dan meestal in alle stilte ergens buiten bevalt, het kind de keel dicht, begraaft het in 't geheim of werpt het lijkje in den vloed.

Doch ook al zou de moeder het laten leven dan zou het toch later worden omgebracht, wijl volgens Atjehsche begrippen een *anèk badjĕng* geen recht van bestaan heeft.

Het behoeft na al het voorgaande nauwelijks gezegd te worden, hoe bij de geboorte van een *monstrum* de schuld geweten wordt aan *Si Rabiah* en hare collega's en dat men van zulk een kind, al liet men het in 't leven, weinig heil zou kunnen verwachten.

Bij eene volgende zwangerschap worden dan de voorzorgsmaatregelen tegen die onwelkome gasten nog zeer verscherpt.

VAN KIND TOT KNAAP EN MEISJE.

Over het geheel heeft een Atjeher, en hierin staat hij met de meeste buiten-Europeesche volken gelijk, liever zoons dan dochters; niet zoozeer omdat hij zijn dochtertje minder liefde toedraagt dan zijnen mannelijken telg, als wel uit een oeconomisch oogpunt en ook wijl de vrouw bij alle volken, die op een lageren trap van beschaving staan, en vooral bij de Mohammedanen, eene zeer ondergeschikte positie inneemt en meer beschouwd wordt als een *„iets"*, eene *zaak*, dan wel als een *„iemand"*, een persoon.

Zoolang de kinderen nog jong zijn vereischen zij al zeer weinig aan kleeding, voeding en opvoeding, en in die opzichten het meisje niet meer dan de jongen.

Doch tegen den tijd, dat de Atjehsche meisjes gewoonlijk ten huwelijk gevraagd worden, beginnen de uitgaven voor haar toilet en opsmuk, welke die voor den knaap verre overtreffen, en kunnen ze een ware lastpost worden op het budget van uitgaven van een Atjehschen huisvader.

Hij moet tijdig zorgen, dat hij door fraaie kleeren en kostbare preciosa soms, het oog der jongelingschap op haar vestigt, ten einde haar zoodoende het voordeeligst van de hand te doen, en wij zullen zien dat de kleeding van eene Atjehsche maagd nog al kostbaar is. Voegt men daarbij de uitgaven, die de vader zich later moet getroosten, wanneer hij het meisje uithuwelijkt, nl. voor uitrusting en inrichting, zooals ik dat in het hoofdstuk over het „huwelijk" uitvoerig omschreven heb, en houdt men in 't oog, dat het Atjehsche meisje in de meeste gevallen reeds huwt terwijl zij nog kind is, zoodat zij in de huishouding weinig doet, dan laat het zich denken dat een jongen bij zijne geboorte met meer vreugde wordt begroet dan een meisje.

„Moeders zullen hare kinderen twee volle jaren zoogen, indien „de vader wil dat de zooging volkomen zij", zegt de Koran [1]) en aan dat voorschrift houdt de Atjehsche moeder zich stipt, zoolang

1) Koran, Hoofdstuk II vs. 228.

de omstandigheden, ziekte, zwangerschap e. d., haar daarin ten minste niet verhinderen. Soms zelfs strekt zij de zooging nog langer uit dan twee jaar, bij de meisjes bijna steeds tot $2^1/_2$ jaar.

Heeft het kind reeds tanden en vreest men, dat het in den tepel zal bijten dan kan de moeder dat op de volgende wijze voorkomen. Zij neemt een gewoon kippenei, beweegt dit zeven maal voor den mond van het kind langs, van rechts naar links, en telt daarbij tot zeven en dan is ze zeker dat het kind niet meer zal bijten; doet het dit intusschen wel weer dan herhaalt zij eenvoudig de manoeuvre.

Dat het zoogen in sommige gevallen door de moeder der kraamvrouw wordt overgenomen besprak ik boven reeds. Nooit mag eene vreemde vrouw evenwel het kind de borst geven dan met speciale vergunning van den vader van het kind.

Zoodra het kind den 44sten dag met de moeder voor het eerst naar buiten gaat, krijgt het, indien het een meisje is, eene hartvormige schaambedekking (*tjoeping*) Pl. I, fig. 2 en 3 van goud, zilver, soeasa, koper of zelfs van een klapperdop gemaakt, voor de schaamdeelen, welke met eenige draden om de heupen bevestigd is.

Dit gebruik, dat vrij algemeen in Indië bestaat, en ook bij andere volken o. a. de Romeinen bestond, heeft bijna zonder twijfel oorspronkelijk de beteekenis van een bezweringsmiddel gehad en staat misschien in nauw verband met den linggam- en phallusdienst.

Voor 't overige loopen de kinderen, indien zij niet ziek zijn, naakt; ook later blijven zij, wanneer ze in den kampong zijn, naakt rondloopen, de jongens tot hun 8ste, de meisjes tot hun 6de jaar; dan wordt de versiering voor de genitaliën weggenomen en met eene voegzamer kleeding verwisseld. Gaan de kinderen evenwel met de moeder buiten de kampong dan krijgen ze reeds vroeger een meer of min volkomen kleeding.

Daarvoor heeft de moeder in eene kist een paar veelkleurige baadjes met korte mouwen, wat hals- en beenversieringen van koper of een of ander edel metaal, die zoowel voor jongens als meisjes dienst doen en meestal familiegeschenken zijn.

En als er dan feest in de buurt is dan pronkt de moeder met hare halfnaakte kleuters; doch meermalen zag ik de kinderen, ook

bij zulk eene gelegenheid, behalve voorzien van hun *tjoeping*, een koperen been- of armring en eenige *adjĕmats*, poedelnaakt rondloopen.

Gedurende de eerste 8 à 10 maanden dragen de kinderen lichte ijzeren armbandjes; deze moeten, zelfs bij de meer gegoeden, van ijzer zijn, wijl ze dan het kind tegen verschillende kinderziekten behoeden; meestal zijn ze vertind zoodat men ze voor zilveren armbandjes aanziet. Eerst na dien tijd, dus als het kind niet meer zoo ontvankelijk is voor ziekte, mogen deze door andere van edeler metaal vervangen worden. Ook krijgt het reeds den derden dag na de geboorte een snoer van zwart garen om de heupen, alsmede om de beide polsen en enkels, alweer als beschutting tegen den invloed van booze geesten. Dat om de polsen en enkels wordt na een jaar meestal weggelaten, en om de polsen door de *adjĕmat mĕrakit* vervangen; dat van de heupen moet evenwel tot het 5de of 6de jaar blijven, doch wordt nu en dan vernieuwd. De meeste kinderen dragen met dezelfde bedoeling de *ĕmpĕt* Pl. I, fig. 4 en velen nog een snoertje van gekleurde koralen (*manèk*) om den hals. De *adjĕmat mĕrakit* Pl. I, fig. 5 is eene van goud, zilver of soeasa, doch meestal van op Atjehsche wijze (zie later) rood gekleurd goud, soms uiterst sierlijk bewerkte, holle versiering, waarbinnen zich een of andere koranspreuk of bezweringsformulier bevindt. Zij is meestal met vier dunne kettinkjes van hetzelfde metaal om den pols bevestigd en wordt door vrouwen, vooral zelfs op lateren leeftijd, nog gedragen.

De *ĕmpĕt* is een meestal vierkant en van goud gemaakt versiersel, dat door de kinderen om den hals wordt gedragen, hetzij aan een touwtje, hetzij aan een gouden kettinkje bevestigd. Het is eveneens hol en bevat alweer een of ander toepasselijk formulier, dat het kind tegen booze invloeden moet beschutten. Sommige dier *adjĕmats* zijn zeer prachtig bewerkt, met email of kostbare steenen voorzien en kunnen als een bewijs gelden hoever de Atjehsche goudsmid het in zijn vak heeft gebracht. Voeg daarbij het pakje *muskus* en *duivelsdrek*, dat het kind, zooals we vroeger zagen, eveneens om den hals wordt gehangen, dan moet het ons verwonderen dat het, zoo gewapend tegen booze invloeden, nog ziek kan worden. Het ook in Europa vrij algemeen bestaand gebruik om de kinderen een snoer koralen, liefst bloedkoralen, om hals en

polsen te binden en dat ook door oudere dames gedragen wordt, vindt zeer waarschijnlijk daarin zijn oorsprong en had oorspronkelijk misschien de beteekenis van een bezweringsmiddel. Algemeen verspreid is in Europa thans nog het geloof, dat een snoer bloedkoralen, om den hals gedragen, het doorkomen der tanden bevordert. Zelfs het zoogenaamde *slotje*, dat zich aan halssnoer en armbanden onzer dames bevindt, schijnt mij toe eene sterke verwantschap te hebben met de pas genoemde *ĕmpĕt* en *adjĕmat mĕrakit*.

Zooals wij reeds weten, worden op *oeroi tjitjap* het hoofdhaar (*oĕk*) en de wenkbrauwen (*boelĕĕ kĕning*) van het kind afgeschoren. Het afscheren van het hoofdhaar en de wenkbrauwen wordt vervolgens iedere week herhaald en wel in dezer voege: Gesteld dat de *oeroi tjitjap* op een Donderdag valt, en dus het haar ook op een Donderdag is afgeschoren, dan moet het nog tweemaal achter elkaar ook op Donderdag worden geschoren, daarna driemalen op een Vrijdag en zoo vervolgens driemalen op iederen volgenden dag der week, zoodat het dus 21 maal wordt geschoren; daar dit evenwel nimmer bij afnemende maan mag geschieden, komt er tusschen twee scheringen in de tweede helft der maand een tijdstip van 14 dagen. Alleen op *oeroi tjitjap* regelt men zich niet naar den stand der maan. Het eerst afgeschoren haar wordt zorgvuldig geborgen, zooals ik reeds vroeger opgaf, het bij de volgende keeren afgeschorene wordt daarentegen weggeworpen, behalve, zooals we zullen zien, op lateren leeftijd.

Het scheren bewerkstelligt de moeder, behalve op *oeroi tjitjap*. Na dien tijd worden de wenkbrauwen niet meer geschoren, maar het hoofdhaar wel, met dien verstande, dat men op het hoofd een vlok (*moĕt-moĕt*) en eveneens aan weerszijden van het hoofd een kuifje (*goembak*) laat staan. Dit geldt zoowel voor meisjes als voor jongens. Het laten staan van die haarlokken is alweer niet uitsluitend Atjehsch, doch komt bij alle Mohammedaansche volken voor, wijl het een koranisch voorschrift is; dit spreekt evenwel van twee vlokken en de Atjehsche kinderen loopen er met drie, zooals trouwens op Java ook algemeen is.

De jongens blijven met dien haartooi meestal tot hun 3de of 4de jaar rondloopen; dan worden de haarlokken mee afgeschoren en

laat men het haar gelijkmatig groeien, het nu en dan als het lang wordt, een weinig kortende.

Bij meisjes laat men het haar, van af haar 2de of 3de jaar, alleen op de kruin van den schedel groeien, terwijl het daar beneden geregeld doch op onbepaalde tijden wordt afgeschoren. Na haar 6de of 7de jaar laat men alles groeien en wordt het in den vervolge niet meer geschoren.

Voor het knippen of liever korten van het haar op lateren leeftijd, evenals ook voor het snijden der nagels, kiest men meestal den Vrijdag uit.

Met betrekking tot het knippen der nagels teeken ik nog het volgende aan, dat zoowel voor kinderen als voor volwassene personen geldt.

Voor men de nagels snijdt, wordt de hand eerst in water gedompeld, ten einde, zooals men zegt, ze beter en gelijkmatiger te kunnen snijden. De afgesneden nagels mogen niet worden weggeworpen, doch moeten ergens op het erf zorgvuldig worden begraven, evenwel zoo dat de schaduw van het huis de plaats niet kan bereiken. Begraaft men ze niet dan zou men veel kans loopen, om na zijn dood als men naar betere gewesten verhuist, op die rechts en links weggeworpen nagels, die intusschen tot *soeda's* (scherpe, puntige voorwerpen = *randjoes*) zijn aangegroeid, te trappen, wat natuurlijk heel onaangenaam is, vooral voor iemand die in opmarsch is naar het „*bess're Jenseits*".

Op *oeroi tjitjap* worden eveneens bij de meisjes de oorlellen doorboord (*gĕtjĕhèĕ*). Hoewel dit bij alle meisjes moet geschieden heeft het evenwel volstrekt geen Mohammedaansch-godsdienstige beteekenis. De algemeene verspreiding, die dit gebruik bij bijna alle ons bekende volken, ook die van Europa, heeft; de omstandigheid ook dat het gebruik tot in den nacht der eeuwen opklimt, maakt het op zijn minst genomen zeer waarschijnlijk, dat het eens eene godsdienstige beteekenis had en het als een bloedoffer moet worden opgevat.

Op Atjeh nu geschiedt het op de volgende wijze:

De *bidan*, die op *oeroi tjitjap* immers tegenwoordig is, neemt eene soort van gouden, zilveren of ijzeren naald, en steekt die dan door de

oorlel. Die naald laat men eenige dagen zitten, waarna zij wordt weggenomen; alsdan worden eenige zwarte draadjes door de opening gehaald. Na een paar dagen worden ook die weggenomen en er een grashalmpje in gestoken, waarbij men zoodra mogelijk een tweede voegt en zoo vervolgens, tot er na verloop van tijd een bundel van 25 grashalmen inzitten. Hierover verloopen natuurlijk een paar jaren. Later neemt men ook deze er uit om ze te verwisselen met een van zacht hout (bv. *Kĕdoengdoeng*, *Odina gummifera Bl.* nat. fam. der *Anacardiaceae* of *Siroen*, *Hibiscus tiliaceus* L. nat. fam. der *Malvaceae*) gemaakte versiering die met tin of lood is opgevuld, om de gaten op die wijze te rekken, zoodat die gaten bij volwassen meisjes meestal zoo groot zijn, dat men er met gemak twee, soms drie vingers in kan steken en de oorlellen tot aan den onderkaakshoek neerhangen. In onze oogen lijkt het zeer wanstaltig, doch de Atjeher vindt dat mooi, en wel hoe grooter de gaten zijn hoe mooier. Die houten, zoogenaamde oorversiering, die soms zeer fraai met goud bewerkt is, heet *kajĕĕ* (= hout) *gĕloengoeng* (= oor) Pl. I, fig. 6.

Bij feestelijke gelegenheden worden die houten-, door soms uiterst kostbare gouden of andere oorversiersels (*soebang*) (Pl. I, fig. 7) vervangen, welke veelal met kostbare steenen zijn bezet.

Vroeger, nl. voor onze komst op Atjeh, geschiedde het doorboren der ooren meestal op lateren leeftijd, nl. op het 2de of 3de jaar, terwijl het bij de Atjehers die hooger opwonen, nog geregeld op dien leeftijd geschiedt, doch sedert de toevloed van Javanen, Maleiers en andere Mohammedaansche volken in de omgeving van onze Atjehsche „metropolis" Kota Radja zoo is toegenomen, en ze gezien hebben dat het bij dezen op veel vroegeren leeftijd, meest op den 7den dag na de geboorte, geschiedt, zijn ze er allengs toe overgegaan, dien tijd ook hier wat te vervroegen.

De moeder draagt het kind in een soort schouderdoek, (*idjar sawak*, de *sĕlendang* der Javanen en Maleiers) die *„en bandoulière"* over den rechterschouder hangt en daar met een lossen knoop is vastgemaakt; het kind ligt, zoolang het nog zeer klein is, meestal vóór haar in dien doek; later evenwel vindt het, in dien doek hangende met de beentjes er buiten, een steunpunt op haar rech-

terheup, terwijl zij met den linkerarm het kind omvat houdt; het rechterbeentje en de rechterarm van het kind zijn dus achter haar.
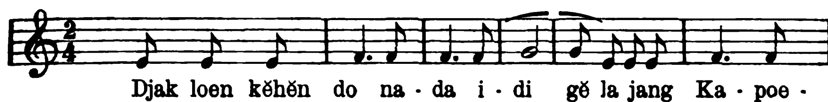
Door deze wijze van dragen, die men in geheel Indië volgt, is de rechterarm der moeder vrij en kan zij dus, het kind dragende, nog eenig huiswerk verrichten, en kunnen zich ook de armen en beenen van het kind vrij bewegen.

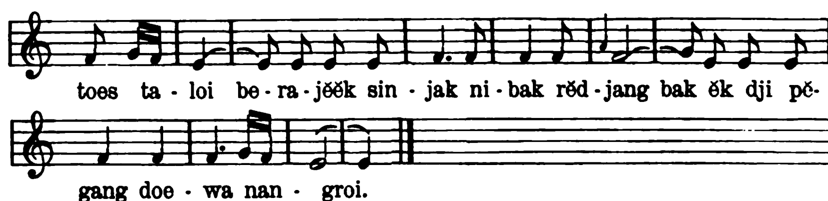
Zet de moeder zich met het kind neer, dan legt ze hare beenen kruiselings half onder, half voor zich, waarop dan het hoofdje en het bovenlijf van het kind eene gemakkelijke rustplaats vinden; wil zij nu het kind in slaap maken, dan maakt ze met het been, waarop het hoofdje van het kind rust, schommelende bewegingen. Zoo zit ze het liefst, vooral als het kind haar eersteling is, en kan ze soms uren doorbrengen met het kind te bekijken en in stilte te bewonderen.

Wiegeliedjes kent men op Atjeh vele; het zijn twee of vierregelige strophen die soms slot noch zin, doch soms ook eene lieve beteekenis en eenige poëtische waarde hebben.

De wijze, waarop ze gezongen worden, is voor alle vrijwel dezelfde, en de melodie uiterst eentonig, voor onze ooren ongenietbaar. De enkele woorden worden bij het begin behoorlijk geïntoneerd, doch eindigen met een langgerekt half nasaal-, half keelgeluid. Het is uiterst moeilijk zulk eene melodie op een of ander instrument en nog moeilijker, ze op papier weer te geven. Een mijner kennissen heeft zich zulk eene melodie eenige malen laten voorzingen, en ze zoo goed mogelijk op papier gezet. Ik geef het stukje hierbij als specimen van Atjehsche zangkunst, en voeg er tevens eenige wiegeliedjes bij, die als maatstaf kunnen dienen van het poëtisch talent van den Atjeher.

Ongeveer van hetzelfde allooi zijn al hunne liederen. De vertaling, die ik er heb bijgevoegd, is nu en dan om de bedoeling duidelijker te maken, min of meer vrij.

Djak loen kĕhĕn, „do nada idi",
Gĕlajang kapoetoes taloi
Bĕrajĕĕk sinjak! nibak rĕdjang
Bak ĕk djipĕgang doewa nangroi.

Thans zal ik zingen: „heia popeia"
Het touw van den vlieger is gebroken,
Word spoedig groot, mijn kind!
Opdat ge twee landen kunt regeeren.

Djak loen kĕhĕn, „do nadi idi",
Bidjĕh sisawi haloes raja
Bak rajĕĕk sinjak! di loen nĕbĕri
Naloen tjahari anĕk dara.

Nu zal ik zingen: „heia popeia"
De sisawi [1]) pitjes zijn zeer fijn
Doch gij mijn kind! word spoedig groot
Dan zal ik voor U een bruidje zoeken.

Idjoe-idjoe boengong soekoen
Di dalam oen hansoi toeri
Mak sinjak djimoepantoen
Djimat ajoen dengan djari.

Groen is de bloem van den broodboom [2])
Door bladeren omgeven erkent men haar niet

---

1) Sinapis alba L. nat. fam. d. Cruciferae.
2) Artocarpus incisa L. nat fam. der Artocarpeae.

Moeder zal het kindje iets voorzingen
En met haar hand het wiegje schom'len.

Idjoe-idjoe boengong katoi
Angin tampoi sĕgala doenja
Haté loen mangat gĕnap oeroi
Sadjan anĕk dĕroi mĕrak diwanga.

Groen is de bloem van de Gonsĕng [1])
De wind verstrooit (hare zaden) door de geheele wereld.
Mijn hart verlangt iederen dag naar U
Alsof mijn kind een vorstentelg was.

Taloi ajoen haloes loemat
Bak kong tamat „do nadi idi".

Het wiegetouw is kort en glad
Ik houd het dus goed vast „heia popeia".

Tatjok sinjak boh lam ajoen
Djinoi mah poepehoen „do nada idi".

Neem het kindje en leg het in zijn wiegje
Dan begint moeder (te zingen) „heia popeia".

Djipoet angin megisa taloi
Tjang tjĕring boenjoi „do nadi idi".

De wind brengt het (wiege-)touw in beweging
En zingt U voor: „heia popeia".

Anĕk loen doewa, tinggal saboh
Saleh mangroi toh djak mita nabi „do nada idi".

1) Canavallia virosa W. nat. fam. der Papilionaceae.

Ik had twee kinderen, er bleef mij één
Misschien zoekt hij elders (in den hemel) naar den profeet.
„heia popeia".

en van dat allooi zijn alle andere die mij zijn opgegeven.

Zooals ik reeds zeide, kan men er over het algemeen geen hooge poëtische waarde aan toekennen. Toch kan de Atjehsche moeder, terwijl ze haar kind op haar schoot of in de *ajoen* in slaap schommelt, ze met eene hartelijkheid en eene langgerekte innigheid opdreunen, alsof dat lied geheel haar gevoel en hare liefde voor haar kind vertolkte.

De *ajoen*, waarover ik reeds eenige malen sprak en die onze hollandsche wieg weergeeft, is een aan een dwarsbalk van de kamer of, bij mooi weer, over dag ook wel buiten aan een boomtak opgehangen breede doek, een *idjar sawak* meestal, waarin het kind te slapen wordt gelegd. Wil men het in de wieg in slaap maken, dan wordt deze door middel van een touw in eene zacht schommelende beweging gebracht.

Bij meergegoeden wordt die doek dikwijls vervangen door eene van bamboe gevlochten langwerpige mand, die met eenige kussens is opgevuld en met vier touwen wordt opgehangen.

Wanneer het kind in den slaap lacht (men noemt dit lachen *tĕsĕngèh*) dan heet het, dat het met de engelen, ook wel dat het met zijn *adoi* (zie vroeger) speelt. Schrikt (*tĕkĕdjoet*) het in den slaap op, dan ziet het kind een boozen geest, een spook of iets anders onaangenaams.

Krijgt het kind werkelijke stuipen (*hantoe boeroe*), zoodat het staroogt en kramptrekkingen in armen en beenen heeft, dan wordt het met een spook, waaraan het alleen door bezwerings- of geestuitdrijvingsmiddelen kan worden onttrokken, hetgeen trouwens uiterst zelden gelukt. Men acht in dat geval het kind dan ook gewoonlijk voor verloren.

Men stelt zich het spook dat deze stuipen verwekt, zooals trouwens al zulke gedrochten, voor als een monster, voorzien van vleugels; vandaar het slaan en het trekken met armen en beenen; het spook namelijk handelt door het kind, de kramptrekkingen der armen zijn het klapwieken van het monster. Het is bijna onnoodig

te zeggen dat alle *adjĕmats*, die men maar machtig kan worden, thans in werking worden gesteld. Het dagelijksch *sĕmboer* (zie vroeger) wordt nu meermalen daags herhaald, thans met bijvoeging van knoflook en peper. Ook wordt door den vader, als al het andere niet helpt, al spoedig tot het *mĕniĕt* overgegaan.

In den loop van deze schets heb ik reeds meermalen over het *mĕniĕt* gesproken; het schijnt mij hier de plaats toe, te verklaren, wat men daaronder te verstaan heeft.

Vooraf moet ik zeggen, dat het *mĕniĕt* volstrekt niet bepaald *Atjehsch* maar alweer zuiver Mohammedaansch is, dus zoowel op Java en in andere Mohammedaansche landen als hier voorkomt. Onder *mĕniĕt* (*niĕt*, het arab. *nijat*) verstaat men, de heilige bedoeling te hebben dit of dat ter eere van Allah of zijn profeet of dezen of genen heilige uit te voeren, dus eene plechtige gelofte afleggen. Geen Mohammedaan, die bij eene of andere gelegenheid zulk eene gelofte heeft afgelegd, mag en zal in gebreke blijven haar naar zijn vermogen na te komen. Zoo doet men dit dikwijls bij zware ziekte van een der familieleden, bij groote rampen, epidemieën, oorlogen en in 't algemeen wanneer men de schadelijke gevolgen van het een of ander op gewone wijze niet kan keeren. Wanneer de persoon zelf, die de gelofte heeft afgelegd, door onverwachten dood in de uitvoering er van is verhinderd, dan gaat die verplichting op zijn naasten erfgenaam over. Men is nl. niet verplicht die gelofte dadelijk ten uitvoer te leggen, doch kan dit uitstellen òf om finantieele òf om andere redenen tot de tijd daarvoor meer geschikt is.

De Atjeher legt gewoonlijk de gelofte af, dat indien zijne vrouw, zijn kind of een ander bloedverwant uit eene zware ziekte herstelt, hij een offermaal (*kandoeri*) op het graf (*kramat*) van dezen of genen heilige zal geven; dien heilige denkt men zich dan als den bemiddelaar tusschen zich en Allah.

Het door hem bij die gelegenheid uit te spreken formulier luidt: „*Ja ilahi waja rabo*, *berkat mendjidat Rasoel loelah mĕnjo èk poelèh „loen*, *loen djak sĕmajang* (of *kandoeri*) *bak koeboer Tĕngkoe Andjoeng „doea Rakaăt*".

In de moekim *Mĕrassa*, en vooral in de omgeving van Kota Radja,

gaat men nl. meestal voor dergelijke gelegenheden ter bedevaart naar het heilige graf van *Tĕngkoe Andjoeng*, dat in kampong *Djawa* dicht bij Kota Radja ligt. Hij is de meest populaire heilige van het Noordelijk gedeelte van Groot-Atjeh en zijn graf is bijna dagelijks de verzamelplaats van alle mogelijke bedevaartgangers. Hoofden, ook die van buiten Groot-Ajeh afkomstig zijn, moeten, indien ze te Kota-Radja hunne onderwerping aan den Gouverneur komen aanbieden, eerst een eed afleggen op het graf van dien heilige.

Van dezen *Tĕngkoe Andjoeng* werd mij het volgende verhaal gedaan. Zijn eigenlijke naam is *Sejid Aboebakar bin Hoesin*; hij was een *Saijid* uit Arabië, een groot schriftgeleerde, die, vele tientallen van jaren geleden, op Atjeh en wel in kampong Djawa, waar men nog zijn huis aanwijst, leefde en door zijne groote geleerdheid zoowel als door zijne gezellige en vroolijke natuur zeer vele bezoekers tot zich trok. Hij bewoonde een groot huis, waar de vele vrienden en bekenden van den *Saijid* iederen Vrijdagavond, d. i. onze Donderdagavond (zie later), samenkwamen om met den meester geleerde en ingewikkelde vraagstukken te behandelen en later op den avond het *mĕratib Atjeh* (een godsdienstig feest, waarbij muziek wordt gemaakt), het *lagĕĕ Malabari* (een van Malabar ingevoerd trommelspel, *rapai*), het *ratib mĕskat* (een van Arabië afkomstige dans) bij te wonen en waarbij ook het *dik'r* niet vergeten werd.

Ten laatste werd de toeloop op dien vastgestelden avond zoo groot, dat zijn huis te klein werd om alle gasten te herbergen en hij genoodzaakt was een kamer (*andjoeng*) aan zijn huis bij te bouwen, waarvan hij den naam *Tengkoe Andjoeng* kreeg.

Hij stierf op den 14den van de maand *Ramalhan*, en om nu de nagedachtenis van dien opgewekten en geleerden gastheer te eeren, wordt telken jare op zijn sterfdag (*beraät*) in de nabijheid van zijn *kramat* in kampong *Djawa* een feest gegeven, waarbij op Atjehsche wijze muziek gemaakt, gedanst en gezongen wordt; de bovengenoemde spelen zijn evenwel in vergetelheid geraakt en worden thans vervangen door *dik'r rapai* (het bekende *dikiren* met begeleiding van een soort tamboerijn), *poelĕt* en *sadati* (op deze laatste spelen kom ik in het hoofdstuk over volksvermaken later terug). Er valt evenwel bij die feesten nooit iets voor, dat ongepast is, en zij ontaar-

den nimmer in bacchanaliën, zooals men wel eens heeft willen beweren. Dergelijke feesten mogen er anders nooit in de nabijheid van een *kramat* plaats hebben en ieder muziek-instrument is er bepaald verboden en *harĕm*. Doch alleen op den 14den *Ramalhan* in de nabijheid der *kramat* van *Tĕngkoe Andjoeng* is het geoorloofd en wordt het dan niet als *harĕm* beschouwd.

De *kramat* van *Tĕngkoe Andjoeng* bevindt zieh in een groot vierkant gebouw, dat er ook van binnen tamelijk zindelijk uitziet en goed onderhouden wordt. Rechts van het graf van den heilige bevindt zich dat van zijne vrouw. Beide graven bevinden zich in eene soort van loods, die binnen het gebouw staat, terwijl een breede gaanderij, om die loods heen gebouwd, den geloovigen de gelegenheid aanbiedt om het heilige graf te naderen en in de onmiddellijke nabijheid er van hunne gebeden uit te storten en hunne offers te plengen. Naast het gebouw, dat het heilige graf bevat, bevindt zich een ruime eveneens goed onderhouden *déjah* (tempel), die in den regel meer geloovigen trekt dan de groote *missigit Raja*, welke er niet ver van verwijderd is.

Boven zeide ik dat men de vervulling der *niĕt* mag uitstellen tot betere tijden; hierbij dient evenwel opgemerkt te worden, dat wanneer het *meniĕt* of *mĕkaoel*, zooals men ook wel zegt, plaats had ten behoeve van een ziek kind, dat nog niet is besneden, dit kind niet mag besneden worden vóór dat de gelofte is ten uitvoer gelegd.

Vandaar dat zulks zeer dikwijls eerst den dag vóór de besnijdenis plaats heeft, zoodat het als 't ware één feest vormt. Ook mag een Atjeher nooit het graf van den heilige bezoeken of aan een *kandoeri* ten behoeve van dien heilige deelnemen zoolang hij de gelofte niet is nagekomen.

Een paar dagen voor dien, waarop het offerfeest (*kandoeri*) eindelijk zal plaats hebben, worden reeds de noodige toebereidselen gemaakt, een stuk offervee aangeschaft — dat, al naar de gegoedheid van den man, eene koe of een schaap kan zijn — de verschillende gasten genoodigd of liever hun eenvoudig kennis gegeven van het op handen zijnde feest, enz. De genoodigden, hoewel daartoe niet direct verplicht, leveren in den regel, elk naar zijn vermogen, eene kleine

geldelijke bijdrage tot het feest; men noemt dit *tĕmèntoĕk*. De persoon, laat ons aannemen dat het 't zoontje is te wiens behoeve de *niët* is geschied, wordt in zijn beste plunje uitgedost, veelal op een paard gezet, dat bij den teugel wordt geleid, terwijl iemand een *pajoeng* (zonnescherm) boven zijn hoofd houdt, en zoo op den daarvoor bepaalden dag in feestelijken optocht naar de plaats gebracht, waar zich de *kramat* bevindt. Vier personen dragen een grooten houten bak, waarin de *boer pagaloeng*, het offermaal, dat bestaat uit een grooten berg gaar gekookte en met curcuma geel gekleurde rijst (de reeds meermalen genoemde *boer koenjit*), een grooten schotel met uit rijstmeel gemaakte koeken (*toempoi*), welke beide spijzen met een lap rood katoen of een stuk rood papier zijn dichtgedekt, alsmede uit een 100 à 200-tal hard gekookte en rood geverfde eieren, waarin men een klein gat heeft gemaakt, in welk gaatje een stokje met papieren of werkelijke bloemen is gestoken. Ook het geslachte en gekookte offerdier wordt meegevoerd.

De stoet wordt vergezeld door een orkest (*gĕndrang*), door den feestgever bekostigd. Deze *gĕndrang* bestaat meestal uit vier stuks muziek-instrumenten, nl. twee groote langwerpige trommen (*gĕndrang*), die aan de rechterzijde met een soort trommelstok, aan de linkerzijde met de vlakke vingers worden bespeeld, eene kleine trom (*toek toek*), die met de hand wordt bespeeld, en eene fluit met mondstuk, een soort klarinet (*sĕroené*).

Dat die muziek in onze ooren noch stichtelijk noch opwekkend klinkt, laat zich gereedelijk denken; toch is het over het geheel nog het beste, wat de Atjeher op dit gebied kan geven. Eigenlijk is muziek bij alle godsdienstige plechtigheden verboden, en het is dan ook om die reden dat de dorpspriester (*tĕngkoe*) zelden of nooit van de partij is. Onder weg doet men dikwijls nog even den pasar aan, waar de feestgever een hoop *tĕbé* (in stukjes van ± 5 c.M. gesneden en afgeschild suikerriet) koopt, dat onder de feestgenooten wordt verdeeld en elk op een stuk suikerriet knabbelende en kauwende, gaat men verder naar de bestemde plaats. Dat suikerriet heeft met de plechtigheid natuurlijk niets te maken, doch 't is de gewoonte geworden, om steeds, indien het mogelijk is, onder weg hierin te voorzien. Ter plaatse aangekomen,

nl. in de buurt van de *kramat*, wordt de *boer pagaloeng* aan den *chadam* (bewaker van de *kramat*) overgegeven, die hem in twee deelen verdeelt, waarvan de eene helft voor hem, de andere helft voor de feestgenooten is. Eerst wordt den knaap dien het feest geldt, het gezicht gewasschen, dan wordt er gegeten en gepraat, om daarna weer in denzelfden optocht als men gekomen is huiswaarts te keeren. De muzikanten mogen natuurlijk in den omtrek van het heilige graf niet spelen, de trommen zouden nl. zeker springen en de fluit zou bersten. Men houdt de muziek-instrumenten om die reden op een eerbiedigen afstand.

Er bestaat slechts één graf, werwaarts men dikwijls ter bedevaart gaat en waar het geoorloofd is muziek te maken en spelen uit te voeren, b. v. *mĕsadati* of *mĕpoelèt* (waarover later) doch dat is ook geen heilig graf; het is het graf der ons bekende *Si Rabiah Tandjoeng*.

Het *mĕniĕt*, zooals ik het daar beschreef, is het minst kostbare, doch hiermee kan de mindere man volstaan. Bij die van meergegoeden worden meerdere schapen of geiten, eene koe of een karbouw geslacht en het vleesch onder de feestgenooten verdeeld; dan zijn de deelnemers aan het feest talrijker en het geheel is op grooter voet ingericht. Doch dit alles doet aan het effect van het *mĕniĕt* volstrekt niet af. *Tĕngkoe Andjoeng* neemt even goed de offergave van den arme als van den rijke aan en houdt geene rekening met de gegoedheid van den offeraar.

De Atjeher is — en dit niet uit een bepaald godsdienstig fanatisme doch veeleer ten gevolge van zijn geloof aan bovennatuurlijke machten — zóó ten volle overtuigd, dat het *mĕniĕt* ten behoeve van een zieke een alleszins afdoende maatregel is, dat zelfs de meest vrijzinnige Atjeher er niet aan zou durven twijfelen; hij vertrouwt meer op de wonderdoende macht zijner heiligen dan op die zijner hoogste godheid. Is de patiënt in weerwil van het *mĕniĕt* toch gestorven, dan zijn er andere momenten in 't spel geweest, die hij niet kent en die de genezing in den weg stonden, dan was het Allah's wil, dat de lijder vroegtijdig tot een beter leven opging en in kalme berusting blijft hij gelooven aan de almacht zijner heiligen.

Ik geloof dan ook niet dat eenig Mohammedaansch volk zooveel gewicht hecht aan deze godsdienstige daad, aan het *mĕniët*, als de Atjeher en dat ergens zoovele bedevaartstochten plaats hebben als juist hier. Misschien, ja niet onwaarschijnlijk staat dit in verband met den bestaanden oorlogstoestand van het laatste twintigtal jaren en wordt er dikwijls een *kandoeri* aangericht door de ons omringende of wel binnen onze vestiging zich bevindende Atjehers, wanneer door een of meer hunner het een of ander voordeel op ons is behaald. Hoe dit ook zij, in ieder geval maakt men er hier veel meer werk van dan b. v. op Java of elders op Sumatra.

Eene andere godsdienstige ceremonie, die ik vroeger bij de beschrijving van *oeroi tjitjap* reeds even besprak, en die, hoewel evenzeer algemeen Mohammedaansch, op Atjeh zoo streng mogelijk schijnt te worden opgevolgd is het *hakikah.*

Feitelijk is dit het offer, dat de vader verplicht is te brengen op den dag, dat het kind voor 't eerst de haren worden geschoren, waarop het dus zijne wijding als lid van het groote huisgezin ontvangt, waarop het aan Allah wordt opgedragen. Hoewel nu een en ander, zooals wij reeds weten, op *oeroi tjitjap*, d. i. den zevenden dag na de geboorte, plaats heeft, wordt het *hakikah* hier meestal tot later uitgesteld, d. i. tot den tijd dat de financiën dit het geschiktst toestaan.

Al naar gelang zijner maatschappelijke verhouding offert de vader, nadat hem een kind is geboren, eene geit, schaap, koe of karbouw of wel meerdere van deze dieren, waarvan het vleesch ten goede komt aan de genoodigde familieleden en kampongvrienden. Het slachten van het dier geschiedt op de volgende wijze en wel in den regel op het erf van den feestgever. Zoodra het offerdier neerligt, houdt men boven den kop eene gele *pajoeng* (zonnescherm), de kop wordt vervolgens met welriekende oliën ingesmeerd, op het lichaam strooit men rijstmeel (*tĕpoeng tawéë*) en fijngesneden *naloĕng sĕmbo* (eene grassoort), terwijl naast het dier *kĕmoenjan* (wierook) wordt gebrand. Vier personen houden boven het lichaam van het dier een stuk wit katoen aan de vier hoeken vast, waarop

men gebolsterde en ongebolsterde rijst heeft gestrooid. Onder het uitspreken van het gebruikelijke formulier bij het slachten van een offerdier wordt dit door den *tĕngkoe* geslacht en daarna met behulp der aanwezigen al het vleesch van de beenderen afgehaald, dit in eenige groote potten gedaan, gekookt en onder de aanwezigen verdeeld. De huid, het bloed, de ingewanden behalve het hart, verder de beenderen en alle overige afval worden in een diepen kuil begraven, zoodat zij buiten het bereik zijn honden of ander gedierte.

De Atjeher hecht de volgende beteekenis aan deze ceremonie.

Wanneer het kind later sterft dan wil men het een dier geven, waarop het, of beter waarop zijne ziel, naar den *sjeroega* (hemel) kan rijden. Geschiedde dit niet, stierf b. v. het kind vóór de *hakikah* (Arab. *aqikat*), dan zou het verplicht zijn den geheelen weg te voet af te leggen.

Voor al die mystieke ceremonies is de Atjeher — wij zagen dit reeds bij herhaling — uiterst toegankelijk, daarvoor zal hij zelfs het meer reëele van zijnen godsdienst prijs geven. Atjehers, die geregeld de voor iederen Mohammedaan verplichte vijfdaagsche gebeden verzuimen en hoogst zelden den verplichten Vrijdagdienst in de missigit volgen — hun aantal is groot — zullen echter niet gaarne het *hakikah* of het *mĕniët* achterwege laten. Ook hierbij gaat de verplichting op den naasten erfgenaam over, indien de man door dood, ziekte als anderszins in de uitvoering er van wordt verhinderd.

Wat het *hakikah* betreft, moet ik nog meedeelen, dat bijna geen Mohammedaan zal verzuimen dit voor zijne zoons te doen; voor zijne dochters laat hij het evenwel dikwijls achterwege. Op Java b. v. doen het alleen de aanzienlijken ook ten behoeve der meisjes. De Atjeher doet het echter voor zijne meisjes evenzeer als voor zijne jongens.

Zooals wij boven zagen, heeft het kind in de eerste maanden in het geheel geen naam en wordt het met een of anderen lieven troetelnaam aangesproken. De Atjeher haast er zich volstrekt niet mee zijn kind een naam te geven. Wanneer het 8 of 10 maanden oud is, soms nog later, overleggen vader en moeder samen eens,

welken naam ze hun lieveling zullen geven en hebben ze er eindelijk een gevonden, hetgeen nog niet altijd zoo heel gemakkelijk gaat, wijl ze hierbij aan zekere bepalingen gebonden zijn, dan wordt het kind langzamerhand aan zijn nieuwen naam gewend, hoewel moeder natuurlijk, vooral als 't haar eerste kind is, minder gemakkelijk afstand doet van den vroegeren troetelnaam en het nog lang daarna met dien naam blijft noemen. Bij die naamgeving hebben volstrekt geene feestelijkheden plaats en geschiedt het ook zonder eenige formaliteit. Bij voorkeur geeft men het kind, hetzij dit een jongen of een meisje is, een gewijden naam, dat wil zeggen een naam, die in de geschiedenis van het Mohammedanisme beroemd is geworden.

Zoo zijn voor jongens zeer gewild de namen:

Joesoef, Ali, Mohammad, Oemar, Mahamoed, Abas, Aboe, Brahim, Paja, Sjèk, Maïl, Moesa, Daoed, Saleh, enz.

Voor meisjes:

Isa, Alimah, Fatimah, Barim, Sapiah, Haminah, Mariam, Habi, Mirah, Kĕtèh, Saban, Loehèh, enz.

Sommigen, vooral in de hoogere standen, geven den kinderen dikwijls nog het voorvoegsel *Njak* vóór den naam en zeer voornaam is het voorvoegsel *Tjoet Njak*, terwijl de minderen zich met *Si* behelpen. Dit geldt zoowel voor meisjes als voor jongens. Weet men bijv. den naam van een kind niet dan roept men het bij dit voorvoegsel aan.

Evenals elders in Indië is de naam van een kind ook hier dikwijls van zeer toevallige omstandigheden afhankelijk; is het kind bijv. erg donker, dan noemt men het dikwijls *Si* of *Njak Hitam*, enz. Ik zeide zoo even dat het niet altijd even gemakkelijk is een geschikten naam voor het kind te vinden; dit komt, omdat het kind geen naam mag dragen, die reeds in de familie zoo van moeders- als vaderszijde voorkomt, wijl dit den vernoemden ongeluk zou aanbrengen. Ook zal men het zooveel mogelijk vermijden, een overleden familielid te vernoemen, wijl dit het kind ongeluk berokkent. Teneinde nu aan de moeilijkheid, om een geschikten naam uit te zoeken, tegemoet te komen, houden sommigen zekere naamregisters aan, die dan bij zulk eene gelegenheid worden geraadpleegd.

Het bijgeloof, dat het vernoemen van een nog in leven zijnd familielid dezen ongeluk aanbrengt, vinden we ook elders; ik heb dit zelfs in ons land aangetroffen. Een jongen was naar zijn oom van vaderszijde genoemd. Toen deze dat kort daarop vernam, gaf hij daarover zijn ongenoegen aan de ouders te kennen en bood aan op eigen kosten alsnog den naam te doen veranderen, wijl hij de overtuiging had, dat het hem een ongeluk zoude berokkenen.

Het gebruik om niet de gestorven familieleden te vernoemen, vinden we eveneens bij andere volken en zou volgens PLOSS ook in sommige gedeelten van Duitschland voorkomen.

Het lief gebruik, dat men bijna overal in Indië vindt, nl. dat de ouders zich bij voorkeur laten noemen bij den naam van het kind, meestal het oudste, alleen met voorplaatsing van het praedicaat, dat vader of moeder beteekent, komt op Atjeh niet voor.

Ook naamsverandering bij gewichtige gebeurtenissen in het leven van den betreffenden persoon, een gebruik, dat we o. a. op Sumatra's Westkust vinden, komt hier niet voor. In gewone omstandigheden behoudt de persoon den naam, die hem in zijne jeugd door zijne ouders is gegeven. Toch wordt de naam wel eens veranderd. Wanneer het kind b.v. ernstig ziek is en de gewone middelen niet baten, dan gaat men er weleens toe over, het kind een anderen naam te geven; die naamsverandering heeft ook zonder bepaalde ceremonie plaats. Men noemt het kind, dat vroeger *Si Oemar* heette, voortaan eenvoudig *Si Joesoef*. Ook gebeurt het wel, dat deze of gene wetgeleerde een zekeren naam minder geschikt vindt voor *dat* kind, en hij een meer passenden naam aanraadt. Op zijn raad wordt dan weleens de naam in een meer geschikten veranderd.

Bij vele knapen wordt, zoodra ze 8 à 10 maanden oud zijn, eene kleine, meestal van zilver gemaakte versiering, de *bòh koepak* of *bòh gĕnta*, naast de genitaliën gehangen. Vooral wanneer de *descensus testiculorum* door het lieskanaal wat lang uitblijft, of wanneer de urine-loozing om de eene of andere reden wat pijnlijk blijkt te zijn, wordt deze versiering als een voortreffelijk *panacée* beschouwd. Zij bestaat uit twee ronde belletjes, die waarschijnlijk de testikels moeten voorstellen en aan een touwtje, dat om de heupen gebonden is, bevestigd zijn en wel zoo, dat zij aan weerszijden van den wortel

van den *penis* voor de opening van het lieskanaal hangen. Deze versiering wordt een paar jaren gedragen; zij heeft waarschijnlijk dezelfde beteekenis als de *tjoeping* bij de meisjes. Zooals bekend is vinden we de beide versieringen bij de meeste volken van Indonesië. Ook bij de Balische Hindoes trof ik ze aan.

Bij het doorkomen der eerste tandjes hebben er geene feestelijkheden plaats. De moeder vertelt het feit eenvoudig aan de familieleden en aan ieder die er misschien belang in stelt en daarbij blijft het. Ook hecht men er geene bijzondere beteekenis aan, indien bij het doorkomen der tanden de volgorde iets onregelmatig is, b.v. indien eerst een tand in de bovenkaak doorkomt. Men zal nooit een pas doorgekomen tandje met den vinger aanraken, wijl daardoor het te voorschijn komen der anderen wordt bemoeilijkt.

Zoodra het kind daarvoor oud genoeg is en het weder het toelaat, laat de moeder het al spoedig op het erf in het zand kruipen, hetzij onder haar eigen toezicht, terwijl zij zelve met een of ander handwerk bezig is, of wel onder het toezicht van grootmoeder of een ouder zusje of broertje.

Begint het kind pogingen te doen om zich op te richten, dan worden door de moeder de eerste loopoefeningen met het kind gehouden. Zijn die oefeningen zoo ver gevorderd, dat het kind reeds kan loopen, als het zich aan iets vasthoudt, dan maakt men meestal op het erf onder een schaduwrijken boom een *oewing anèk manjak*, eene soort van loopmolen. Deze bestaat uit een verticale bamboe, die onder en boven in eene holte als in een spil kan draaien.

Op de hoogte van de handen van het kind is aan dien verticalen stok een dwarsstok bevestigd, aan welken het kind zich in een kring loopende vasthoudt.

Meten of wegen van het kind om te zien, hoeveel het allengs in lengte of gewicht is toegenomen, doet de Atjeher nooit; verboden is het evenwel niet, zooals dit bij sommige volken het geval is. Men ziet het kind als 't ware groeien, men ziet het gedijen en daarmee is men hier tevreden.

Toch neemt men wel eens maten van het kind, wanneer het een weinig grooter is, doch dit geschiedt met eene geheel andere bedoeling. Ook Atjehsche ouders stellen er natuurlijk het hoogste

belang in te weten, wat de toekomst van hun kind zal zijn, wat er later van zal terechtkomen. Behalve de *kĕtika*, die niet ieder kan raadplegen en die ook geene inlichting geeft voor kleine bijzonderheden, heeft men op Atjeh een zeker soort van *horoskoop*, die hierin bestaat dat men de maat van sommige lichaamsdeelen neemt, deze onderling vergelijkt en uit het daardoor verkregon resultaat zijne conclusies trekt.

Het zoude mij te ver leiden, indien ik hier ook zelfs maar een kort overzicht van deze *horoskopie*, waarvan de wetenschap slechts bij enkelen berust, wilde geven.

Ik zal alleen door een paar voorbeelden de bedoeling en de wijze van toepassing duidelijk maken. Men neemt met een touwtje of iets dergelijks de maat van den afstand tusschen de beide borsttepels van het kind, deelt dien afstand midden door, houdt vervolgens het eene uiteinde van het op de helft doorgesnedene touwtje juist tegenover het midden van den gehoorgang van een der beide ooren en brengt het andere einde in de richting van het gelijkzijdige oog; reikt dit eind nu *niet* tot aan den uitwendigen ooghoek, dan kan men later op de goede trouw (*sĕtija*) van het kind geen staat maken en zal het, als het een jongen is, later alles behalve *bĕhĕr* (moedig) zijn. Komt het touwtje voorbij den uitwendigen ooghoek, tegen het wit van het oog, dan staan zijne trouw en gehechtheid aan vrouw, kind of vriend vast; komt het tot den oogappel, dan zal hij daarbij nog moedig en vastberaden zijn, en dit te meer, naarmate het eind verder tot aan den binnenooghoek reikt.

Overeenkomstige eigenschappen zullen zich, in geval van gelijk meet-resultaat, bij het meisje ontwikkelen.

Wil men de oeconomische verhoudingen kennen, waaronder het kind later zal leven, dan gaat men op de volgende wijze te werk. Men zet het kind met de aan elkaar gesloten voetjes op den grond, meet nu op den grond den omtrek van beide voetzolen, neemt deze maat dubbel, laat het kind rechtop staan in gewone houding, zoodat het hoofd vrij en ongedwongen is, laat iemand het eene eind van het touwtje juist tot op den grond houden, vóór de voeten van het kind, en ziet nu tot hoever het bovenste eind van het touw reikt. Bereikt dit nog niet den mond, dan zal het kind later arm

worden, en wel te armer naarmate het touwtje lager reikt; het tege
overgestelde is het geval, indien het touw tot boven den mo
reikt. Reikt het zelfs tot aan het voorhoofd, dan zal het kind zic
later niet alleen in rijkdom baden, doch bovendien ook nog ee
groot geleerde, in ieder geval zeer verstandig worden.

Zou er verband bestaan tusschen deze meting en onze uitdruk
king *„op een grooten voet leven"*, dat wil zeggen, zou die uitdruk
king haar oorsprong hebben in de omstandigheid, dat men ook b
ons vroeger misschien dusdanige meting bewerkstelligde? Immer
hoe grooter voeten naar verhouding tot de lengte van het lichaam
hoe gefortuneerder men naar Atjehsch geloof zal worden.

Wil men weten of het meisje later eene goede, bedrevene e
zuinige huisvrouw zal worden, dan neemt men het volgende midde
te baat. Men laat het meisje met horizontaal uitgestrekte arme
en vingers staan, en meet met een bamboe den afstand va
den uitersten vingertop der eene hand tot dien van de andere
Daarna laat men haar, te beginnen aan het eene eind van de
bamboe, dezen met hare eene hand omvatten, vlak daaraan me
de andere hand, dan weer de eerste naast de tweede en zoo ver
volgens en telt nu hoeveel maal zij dit kan doen tot aan het ander
eind toe. Is dit minder dan 18 maal, dan wordt zij eene slecht
huisvrouw, en in verhouding, dat het boven dit getal is, is ook
hare toekomstige bedrevenheid als huisvrouw grooter. Dezelfde vraag
van zoo pas zou ook hier kunnen gelden; ik herinner nl. aan onze
uitdrukking: *„zij kan flink de armen uit de mouw steken"*, gebezigd
voor eene goede huisvrouw.

Behalve deze soort van waarzeggerij zijn er hier en daar ook enkelen, meestal vrouwen, die bedreven zijn in de *chiromantie*, het lezen van de toekomst uit de lijnen van de hand. Zij voorspellen iemand rijkdom en geluk, een spoedig en goed huwelijk, succes in den strijd enz., alles als bij ons en elders. Veel vertrouwen genieten deze soort van waarzegsters echter niet. Aan de pas besproken *metrische horoskopie*, die ook voor volwassenen geldt, wordt daarentegen veel gewicht gehecht.

Wanneer er geen ander werk te verrichten valt, houdt de moeder er natuurlijk zeer veel van, om met haar kind te stoeien en

dit op haren schoot te laten dansen en springen of vader laat het op zijn knie rijden. Ook hierbij worden gewoonlijk kleine *pantoens* gezongen, die zich nauw aansluiten aan de wiegeliedjes, die wij vroeger bespraken.

Zij worden met denzelfden langgerekten, zangerigen deun opgedreund en hebben ongeveer dezelfde poëtische waarde als deze. Ook de melodie is vrijwel dezelfde, nl. wanneer beide door denzelfden persoon gezongen worden. Wanneer men er nu bij bedenkt, dat hetzelfde lied door twee personen bijna nooit op dezelfde wijze wordt gezongen, dan schijnt mij de bewering gerechtigd, dat de Atjehers al evenmin als de meeste Polynesische volken veel begrip hebben van hetgeen wij onder melodie verstaan.

Deze schootliedjes (*pantoen timang*, eigenlijk draag- of schommelliedjes) bestaan meestal uit tweeregelige versjes, waarvan de tweede regel trouwens meestal iets meer verband houdt met den eersten, dan we bij de wiegeliedjes hebben opgemerkt.

Ik zal hier een paar laten volgen, die mij als zeer mooi zijn opgegeven. De vertaling, die ik er bij heb geplaatst is alweer eenigszins vrij, wijl eene woordelijke vertaling niet wel mogelijk is.

Djak loen timang, hei Njak Tjoet! poetik boeging
Poetih lĕnting, hei Njak Tjoet! mak pĕmanoi.

Kom ik zal U schommelen (op en neer bewegen) mijn lieveling,
[die nog zijt als eene onrijpe *boeging* vrucht,
En dan zal moeder haar blanken en slanken lieveling baden

N. B. *Njak Tjoet* (zie vroeger) is het best door ons „lieveling" of „schatje" te vertalen.

Bĕdjĕĕt anĕk hei anĕk kadjak mĕnjaring
Bek mĕdĕnking hei anĕk ngon rakĕn dĕroi.

Als het kindje wil, dan zal het (met netten) gaan visschen,
Doch dan mag het niet boos zijn tegen zijne makkers.

N. B. Om dit te begrijpen, moet men weten, dat de visschers

meestal bij velen tegelijk uitgaan om te visschen en dat hierin dikwijls aanleiding bestaat tot onderlingen twist. De ruziemakers zijn natuurlijk onder de collega's minder gezien.

Djak loen timong, hei Njak Tjoet! poetik langsat,
Sinjak Tjoet Amat, hei anèk bĕmangat asoi.

Kom, ik zal U schommelen, mijn schat, die nog zijt als een [jonge doekoe [1])
Och dat mijn kleine Tjoet Amat toch gezond mag blijven.

Bĕdjĕĕt anèk hei anèk kadjak mĕpoekat
Bĕdjĕĕt kamat, hei anèk lĕhak kĕmoedoi.

Als het kindje wil, dan mag het meegaan (met eene prauw) [visschen
En als het dan wil, dan mag het 't eind van het roer vasthouden.

Djak kĕtimang hei anèk poetik ramboet [2])
Bèngoh sĕpoet hei anèk ma pĕmanoi.

Ik zal U schommelen mijn kind, die nog zijt als een onrijpe [ramboetan
En 's avonds en 's morgens zal moeder haar kindje baden.

Men ziet het, poëtische waarde hebben die schootliedjes al even weinig als de wiegeliedjes; toch zit er in sommigen iets hartelijk liefs. In ieder geval staan ze niet achter bij dergelijke liederen uit andere deelen van den Archipel of bij het:

Slaap! kindje slaap!
Daar buiten loopt een schaap,
Een schaap met witte voetjes,
Die drinkt zijn melk zoo zoetjes,

en dergelijke, bij ons en in 't overige Europa gebruikelijke niets

1) Lansium domesticum. Jack. Nat. fam. der Meliaceae.
2) Nephelium lappaceum L. nat. fam. der Sapindaceae.

beteekenende wiegeliedjes, die niet veel meer zijn dan een eenvoudig geklingklang.

Zoodra het kind op ruim éénjarigen leeftijd alleen kan loopen, speelt het overdag, nl. wanneer het weder zulks toelaat, buitenshuis, wentelt zich met zijn naakt lichaampje in het rond, soms ook in een modderpoeltje en ziet er bijgevolg altijd even vies en bemorst uit, behalve wanneer het 's morgens en 's avonds door moeder of grootmoeder is gebaad. Zindelijkheid is trouwens, zooals we later zullen zien, geene hoofddeugd van den Atjeher. Een Atjehsch hoogwaardigheidsbekleeder die dikwijls meer aan goud of diamanten aan zijne ook overigens kostbare kleeding heeft dan misschien eenige malen eene groottenue-uitrusting van een Gouverneur-Generaal waard is, ziet er bijna altijd vuil en slordig uit.

Doch de Atjehsche moeder zoent (lees: besnuffelt) er haar kind niet te minder hartelijk om, ook wanneer het van top tot teen bemodderd is. Alleen moet zij oppassen het nooit op het buikje of de maagstreek te zoenen, wijl het anders heel spoedig den eetlust zou verliezen en ziek worden.

Wanneer het kind zoo buiten speelt kan de moeder het eigenlijk nooit zonder toezicht laten, wijl het ieder oogenblik met iets in aanraking zou kunnen komen, dat van slechten invloed op de toekomst van het kind zou zijn; daarbij heeft ze op eene massa kleinigheden te letten, die voor haar als een orakel gelden, eene waarschuwing zijn om dit of dat na te laten, enz. enz. En van deze dingen zijn er legio, te veel om hier alle genoemd te worden; ik zal hier slechts een paar aanstippen. Wanneer de moeder juist aan het rijstwannen is geweest en zij heeft de wan op het erf laten staan, dan moet ze oppassen, dat het kind er niet te dicht bij komt. Immers, indien dit bij toeval eens boven de rijstwan mocht niezen, hetgeen door de stof van het wannen gemakkelijk kan gebeuren, dan zou dit het kind ongetwijfeld stuipen (*hantoe boeroe*, zie vroeger) en dus bijna zeker den dood bezorgen. Heeft dit werkelijk eens in een onbewaakt oogenblik plaats gehad, dan spoedt zij zich in allerijl naar zeven verschillende buren, vraagt van ieder hunner eene zekere hoeveelheid rijst, maakt daarvan zoo spoedig mogelijk rijstmeel, om er een soort van koek van te kneden, die

zoo hoog is, dat hij het kind, indien het neerhurkt, tot aan heupen reikt en geeft daarvan nog dienzelfden dag een offerm Dit is het eenige, doch ook meestal afdoende middel om de kw gevolgen van hare achteloosheid te voorkomen. Dat er een z verband wordt aangenomen tusschen niezen en het krijgen van pen, of, wat volgens het bijgeloof bij de Atjehers en vele an volken hetzelfde is, tusschen niezen en het in bezit nemen iemands ziel door een boozen geest, zien we zelfs bij vele E peesche volken. Iemand gezondheid toewenschen, zoodra hij ni dat we thans nog bij bijna alle Westersche volken aantreffer zich b. v. bij ons uit in den wensch: „God zegen je" e. d., als een bewijs gelden dat dit bijgeloof eens in Europa algen moet geweest zijn. Ook de uitdrukking die de oude Romeinen zigden, wanneer ze wilden zeggen, dat iemand niet wel bij 't h was, nl.: „in Helleborum navigat", *hij is op weg naar Helleb* (waar het bekende nieskruid groeide) kan als bewijs dienen, ook de Romeinen zulk een verband aannamen.

Kruipt het kind op handen en voeten en kijkt het dus schen de beentjes door naar zijne moeder, dan wenscht het nog een broertje of zusje en dit geldt voor haar als een ora Manlief wordt er ernstig over onderhouden, alle eventueele bezw ter zijde gesteld en alles aangewend om aan het verlangen van kind en aan de uitspraak van het orakel te voldoen.

Wanneer we in herinnering brengen, dat het kind volgens jehsch bijgeloof thans nog in een tijdperk verkeert, waarin het aan den invloed van booze geesten en helsche machten, wij zou zeggen, aan ziekten onderhevig is, dan laat het zich denken, de moeder alleen in de uiterste noodzakelijkheid het toezicht anderen overlaat.

Tegen het einde ongeveer van haar 2de levensjaar, wanneer het meisje reeds niet alleen kan loopen, doch ook kan hur (*tinggoeng*), heeft bij haar de ritueele besnijdenis plaats. Dit schiedt zonder eenig ceremoniëel en wordt door de *bidan* uitgev en wel op de volgende wijze. De moeder of eene andere vrouw ne het kind op den schoot, zoodat het met den rug tegen hare b steunt, en houdt de beentjes uit elkaar. De *bidan*, die zich

het kind plaatst, houdt met de vingers van haar linkerhand de *labia* uit elkaar en geeft met een scherp puntig mesje een zeer oppervlakkig krabje aan het *praeputium clitoridis*, zoo evenwel, dat er één of een paar druppels bloed uitkomen en er een weinig van het slijmvlies op het mesje blijft zitten. Het mesje is tot op de punt na met een stukje wit katoen omwikkeld. De *bidan* heeft daarbij de traditioneele sirihpruim in den mond en spuwt (*sĕmboer*) nu een weinig sirihspeeksel op de gewonde plaats, en nadat ze alweer de wenkbrauwen en het hoofdhaar van het kind op de wijze als op *oeroi tjitjap* geschiedt, heeft afgeschoren, is de ceremonie afgeloopen.

Het witte lapje wordt van het mesje genomen en het afgeschraapte stukje slijmvlies, dat zich op de punt van het mesje bevindt, de *sĕloemat*, zooals het heet, op het lapje gedaan en dit boven aan de trap van het huis tusschen de voegen van twee latten van de trap gestoken, waar het blijft zitten, totdat het na eenigen tijd op de eene of andere wijze verdwijnt. Een hoofdvereischte voor deze ceremonie is, dat er een spoor bloed, hoe gering ook, voor den dag komt. De geringe oppervlakkige verwonding geneest in een paar dagen van zelve.

De besnijdenis van de jongens heeft veel later, nl. meestal in het 7de jaar, soms iets later plaats; ik zal deze ceremonie, die iets uitvoeriger is, later bespreken.

En zoo leven de kinderen vrij en frank voort, zich dagelijks met andere kinderen in de buitenlucht bewegende en zich bezig houdende met allerlei kinderspelen, tot aan hun 5de en 6de levensjaar.

Die spelen zijn voor de meisjes meest zoogenaamde nabootsende spelen, als: *rĕmok* (ons keukentje spelen, waarbij stukjes klapperdop en bladeren als pannen en schotels, zand, gras en dergelijke als eetwaren dienst doen), *ĕntoek* (het zich opsieren als bruid, waarbij nl. het kind zich met bloemen omhangt), *mĕroemoh-roemoh* (huisjes maken van zand), enz. De jongensspelen zijn slechts gedeeltelijk nabootsende spelen en komen over het geheel vrijwel overeen met de ook bij ons gebruikelijke, zooals *mĕgasing* (het spelen met een draaitol), *mĕgatok* (knikkeren), *mĕgĕlajang* (het vlieger op-

laten), *alangan* (een soort soldaatje spelen), *pĕloet daroewĕt kl* (het laten vechten van krekels = *daroewĕt kling*) en dergelijke me

De meest geliefde spelen voor jongens, vooral als ze reeds e beetje ouder zijn, en waaraan men soms de geheele mannelij dorpsjeugd kan zien deelnemen, zijn krijgsspelen. Met kleine st ken gewapend, trekken ze in slagorde geschaard tegen elkaar en de kunst is natuurlijk om de slagen te pareeren, of ze trekk „en masse" op tegen eene denkbeeldige versterking en dossen zi daarbij op potsierlijke, in hunne oogen krijgshaftige wijze uit.

Het meest geliefde onder dit alles is voor de grootere jong het schermen (*mĕntjang*) met bamboelatten, waarin de Atjehers e bijzondere vaardigheid hebben.

„In den Spielen der Kinder spricht sich überall der Volksg und der Nationalcharakter deutlich aus", zegt PLOSS [1]). Zoo erge dan zien we dat hier bevestigd.

Het meisje, wier toekomst al heel spoedig haar huishouding houdt zich alleen bezig met spelen, die daarop betrekking hebb

Den Atjehers, blijkens hunne geschiedenis, zit het vechten twisten in het bloed: die geschiedenis, voor zooverre ze ons bek is, is eene aaneenschakeling van onderlinge oorlogen en van oor gen tegen een gemeenschappelijken vijand . . . . . en de Atjehs jongen houdt het meest van soldaatje spelen; dat brengt hem émotie en dringt de meer rustige spelen op den achtergrond.

De jongensspelen hebben, evenals overal elders, ook in Eur hun bepaalden tijd: hier houden ze overal verband met de versc lende moessons. Tot de spelen voor grootere jongens behoort r het *mĕawoe* (kaatsen), *mĕrimbang* (met den voetbal spelen) en *mĕpadoek* (ons streepje gooien met geld), terwijl onder de spe der kleinere jongens nog moeten genoemd worden *mĕraba-raba* (b demannetje spelen), *mĕpit-pit* (verstoppertje spelen), *mĕsinggam mĕlagi* — in de Noordelijke provinciën van ons land, vooral Groningen, bij de jeugd bekend als *tiepelen* — *ajoen*, het sch melen op een touw, en *mĕrimoeng-rimoeng*, het tijger- en geitsp een soort krijgertjespel.

1) Das Kind etc. II 296.

Bij het knikkerspel maakte men vroeger gebruik van pinangnoten of van ronde balletjes, die uit karbouw- of hertehoorn gemaakt waren; thans heeft men aarden en glazen fraai gekleurde knikkers, die van Pinang worden ingevoerd en hier op de pasars verkrijgbaar zijn. Bij het voetbalspel is de bal (*raga*) van rottan gemaakt; men moet trachten den bal met de binnen-zijvlakte van den rechtervoet op te vangen en terug te werpen. De voet is daartoe aan de binnenzijde bekleed met *sĕtoek pinèng*, een stuk van de bladscheede van den pinangboom.

Vroeger was onder de jongens het steltenloopen zeer in zwang, doch dit is sedert de laatste jaren geheel afgeschaft en schijnt in vergetelheid geraakt te zijn.

De jongens spelen meestal op eene plek buiten de kampong. De meisjes mogen niet alleen aan die jongensspelen geen deel nemen, zoodra ze 5 à 6 jaar oud zijn, doch moeten ook steeds binnen de kampong onder het oog der moeder blijven. Alleen het *mĕpit-pit* wordt ook wel door kleine meisjes, doch dan alleen bij maneschijn, binnen de kampong gespeeld.

Ook wordt er wel met speelgoed, dat op de verschillende pasars kan gekocht worden, gespeeld; b. v. met molentjes van papier, met uit hout gesneden koeien en andere dieren en dergelijke meer. Sedert onze komst hier en het daardoor ontstane meerdere verkeer met buitenlandsche havens is er ook in het speelgoed, dat op Atjehsche pasars verkrijgbaar is, een weinig vooruitgang gekomen. Poppen en over het geheel imitaties van menschen en ook van dieren, die volgens den Mohammedaanschen godsdienst onrein zijn, zijn ten strengste verboden. Ik kom hier nog later op terug.

Na het 5de à 6de jaar schiet er, zoowel voor de meisjes als voor de jongens, trouwens weinig tijd over voor die spelen, wijl ze dan reeds ter school gaan en wel meestal elken dag van 7 tot 10 uur en van 1 tot 6 uur 's avonds.

Zij, die wel eens iets van de Atjehers gehoord of gelezen hebben, vooral zij, die op Atjeh geweest zijn, en die steeds vernomen hebben, dat van onderwijs aldaar geen sprake is en de massa in onwetendheid opgroeit, zullen vreemd opzien bij het lezen dezer regelen. Toch is het de volle waarheid, dat de kinderen, meisjes

niet uitgezonderd, reeds op hun 5de à 6de jaar onderwijs moe[illegible]en genieten. Men stelle zich evenwel geen scholen voor als b. v. [illegible]en onzent, met gesalariëerde en gediplomeerde onderwijzers en [illegible]et deels verplicht onderwijs. Een ieder is daarin vrij en kan naar v[illegible]r-kiezing van de gelegenheid laten gebruik maken of niet; alleen [illegible]de godsdienst en de adat schrijven dit voor en deze aansporing is v[illegible]or den Atjeher voldoende. Ook is het onderwijs een geheel ander d[illegible]an ten onzent, zooals we zullen zien. Het is nl. voldoende, en [illegible]at schrijft de godsdienst voor, dat men den koran in Arabische k[illegible]a-rakters kan *lezen;* het gelezene begrijpen, dus het in de landst[illegible]al te kunnen overzetten, is volstrekt geen vereischte; dit kunnen [illegible]op Atjeh zelfs de meesten, die eene godsdienstige betrekking bekl[illegible]e-den, niet.

In bijna iedere Atjehsche kampong van eenigen omvang bev[illegible]n-den zich allicht een of twee mannen en vrouwen, die voldoen[illegible]de kennis, tijd en lust hebben om den kinderen den koran te leer[illegible]en lezen. Men geeft zijne kinderen bij een dezer in de leer, met d[illegible]en verstande, dat de meisjes bij eene onderwijzeres, de jongens [illegible]bij een onderwijzer (*goerèë*) school gaan. Zulke personen maken v[illegible]an dit onderwijs hun werk; zij hebben altijd eene heele massa van [illegible]ie dreumissen onder handen en vinden hierin voldoende inkomsten v[illegible]or hun onderhoud. Wie zich in de beste reputatie verheugt, heeft d[illegible]en meesten toeloop.

De kinderen beginnen natuurlijk met het aanleeren der Ara[illegible]i-sche letterteekens, met de verschillende combinaties der lette[illegible]s, totdat ze de woorden kunnen lezen en ten slotte den koran geh[illegible]el kunnen opdreunen. Schrijven wordt hun niet geleerd, evenmin a[illegible]s, zooals ik reeds zeide, den Arabischen tekst vertalen of begrijp[illegible]n. In de meeste gevallen kan zelfs de onderwijzer dit niet.

Tot hiertoe nu strekt zich voor de meisjes het geheele onderw[illegible]ijs uit en velen hunner brengen het in twee jaren tijd zoover, dat [illegible]ze den koran kunnen lezen. Van ander onderwijs, b. v. schrijven [illegible]of rekenen is hoegenaamd geen sprake.

Bij het onderwijs hurken de kinderen op Inlandsche wijze [illegible] eene rij op den vloer van het vertrek neer, terwijl ieder een *riha*-[illegible] (Pl. II, fig. 1) een soort van lessenaar voor zich heeft staan, om daaro[illegible]

den Koran, die natuurlijk niet op den vloer mag liggen, neer te leggen; zij zijn van denzelfden vorm als die welke men bij het lezen uit den Koran in de Missigit gebruikt.

Van de jongens wordt evenwel iets meer gevorderd, zoodat hun onderwijs eenigen tijd langer duurt. Zij dienen nl. ook de in het Maleisch, met Maleische karakters geschreven *kitabs* (verzameling van godsdienstige voorschriften) te leeren lezen en begrijpen, zoodat ze deze in het Atjehsch kunnen vertalen. Ik moet er hier nl. opmerkzaam op maken, dat het Maleisch op Atjeh de officiëele schrijftaal is en dat de meeste officiëele stukken in de Maleische taal zijn geschreven.

De *kitabs*, die ze moeten kennen, zijn vijf in getal nl.:

1. de *kitab masaila*
2. de *kitab bidajah*
3. de *kitab sirat*
4. de *kitab oesoel*
5. de *kitab roebok.*

Verder brengt de *goerèë* den jongen niet en vele jongens volgen zelfs niet altijd de lessen tot het uiterste van dezen cursus toe.

Zijn zij zoover gebracht, zoodat ze volgens de eischen als bekwaam kunnen worden afgeleverd, dan heeft het *manoi tamat* plaats. De knaap, op eenige pisangbladeren zittende, wordt door zijn onderwijzer met gewoon water gedoopt en met gebolsterde en ongebolsterde rijst bestrooid, waarbij door dezen een bepaald formulier wordt uitgesproken. Daarna wordt de doopeling met het sap van de *bòh kroët* (*citrus limetta*) gewasschen en daarmee is de plechtigheid, die in vele opzichten aan den doop in de Christelijke kerk herinnert, afgeloopen. De onderwijzer ontvangt bij die gelegenheid van den vader of diens vervanger een geschenk, bestaande uit een stuk wit katoen, een berg van de traditioneele gele rijst, alsmede, en hierop komt het vooral aan, een geschenk in geld, dat al naar de gegoedheid van den vader varieert tusschen de 10 en 20 dollars of meer.

Daarbij ontvangt hij den dank van den vader voor het aan zijn kind gegeven onderwijs. Bij meisjes heeft volkomen hetzelfde plaats.

Wanneer nu de jongen lust en roeping gevoelt, om de eens be-

gonnen godgeleerde studiën voort te zetten, dan vindt hij daartoe gelegenheid, eerst bij den *tĕngkoe* en later bij dezen of genen *oelama*. Het is hier niet de plaats om in bijzonderheden uit te weiden over het gehalte van dit godsdienstonderwijs en over den invloed, dien dit onderwijs, vooral in den laatsten tijd van den Atjeh-oorlog, heeft uitgeoefend op den gang van zaken.

Genoeg zij het te constateeren, dat wij juist in deze *oelama's* onze machtigste vijanden hebben, dat zij hunne leerlingen (*moerid*) tot onze meest dweepzieke tegenstanders weten op te hitsen en hun eene doodsverachting weten bij te brengen ter wille van de heilige zaak, die ons waarlijk eerbied afdwingt. Genoeg ook, om te doen zien, dat het onderwijs der jeugd uiterst beperkt is en volgens onze opvatting nauwelijks met den naam van onderwijs kan bestempeld worden. De zeer weinige Atjehers, die kunnen schrijven, hebben zich dat meest zelf geleerd, of zij leeren het zoo te hooi en te gras van een ander. Van eigenlijke scholen, waar men dit zou kunnen leeren, is in 't geheel geen sprake.

Sedert eenige jaren is er te Oleh-leh eene van Gouvernementswege opgerichte Maleische school, met een door het Gouvernement bezoldigden hoofd- en een hulponderwijzer, die beiden op de kweekschool voor Inlandsche onderwijzers te Fort de Kock (Padangsche Bovenlanden) hun diploma verwierven. Slechts bij hooge uitzondering maakt evenwel een Atjehsche jongen van dit onderwijs gebruik.

Ik moet hier nog bijvoegen, dat ook sommige meisjes de roeping gevoelen, om iets meer van den godsdienst te weten dan het automatisch opdreunen van den Koran en b. v. de *kitabs* willen leeren. Zij vinden daartoe gelegenheid bij de eene of andere vrouwelijke *goerèë*, die alweer van dat onderwijs hare broodwinning maakt.

Bij het tandverwisselen hebben hoegenaamd geene ceremonies plaats. De benedentanden die uitgevallen zijn, begraaft men gewoonlijk onder het huis, zonder daarbij eenig formulier uit te spreken, zooals dat elders wel, en ook in Europa, gebruikelijk is; de boventanden worden in den regel op het dak geworpen, zooals dat in sommige gedeelten van Europa eveneens geschiedt. Welke beteekenis er aan dit begraven en op het dak werpen der uitgevallen tanden wordt gehecht, wist men mij niet op te geven.

Langzamerhand nadert ook voor den knaap de tijd, dat hij besneden moet worden (*mĕsoenat*), om daardoor voor goed in het geloof zijner vaderen te worden opgenomen.

Dit gaat met eenigszins meer ceremoniëel gepaard dan bij de meisjes. Vooraf wordt alweer voor die plechtigheid in de *kĕtika* een gunstige dag uitgezocht.

Heeft de vader vroeger een *niĕt*-gelofte voor den knaap afgelegd, waaraan nog niet is voldaan, dan moet dit eerst plaats hebben, en wel op de wijze als vroeger door mij is omschreven. Dikwijls geschiedt dit den dag vóór de besnijdenis.

Op den dag der besnijdenis verschijnen ten huize van den vader van den jongen de *moedim* (die de operatie volvoert), de *tĕngkoe* (dorpspriester), de *kĕtjihik* (het dorpshoofd), alsmede de andere genoodigden, meestal de voornaamsten uit het dorp en eenige mannelijke familieleden. Vrouwen mogen er niet bij tegenwoordig zijn. De vader geeft eene kleine *kandoeri*, uit *boer koenjit* bestaande, waarop eene geroosterde kip ligt, en verder nog andere eetwaren. Zoodra de gasten in de voorgalerij van het huis tegenwoordig zijn, gaan zij eten, doch de *boer koenjit* en de geroosterde kip blijven voorloopig onaangeroerd. De jongen, die aan lekkernijen, hem door buren en familieleden toegezonden, des morgens reeds zijn buik heeft volgegeten, eet nu niet mee. Dit toezenden van lekkernijen vóór de operatie, geschiedt omdat de knaap na afloop daarvan tot aan de volkomene genezing toe, zooals we meteen zullen zien, op rantsoen wordt gesteld.

Daarna wordt de gele rijst, met de kip er op, voorgebracht en in het midden van den kring neergezet en komt ook de jongen te voorschijn, in eene *sarong*, in plaats van een broek, gekleed. De *moedim* neemt een weinig van de *boer koenjit*, plakt dit den jongen achter het rechteroor en geeft hem ook een weinig in den mond, dat hij moet doorslikken. Deze ceremonie, die *gĕpĕsoenting* heet, komt trouwens niet alleen bij de besnijdenis voor, doch bij iedere plechtigheid van eenig aanbelang, die met de kinderen voorvalt, b. v. op *oeroi tjitjap*, besnijdenis der meisjes, tandenvijlen, doorboren der oorlellen, huwelijk enz. Eindelijk worden de rijst en de kip in zoovele deelen verdeeld als er personen tegenwoordig

zijn en ook dit verorberd, waarna allen huiswaarts keeren m
uitzondering van den *moedim* en een helper; indien zij lust hebbe
mogen de anderen evenwel ook blijven, doch ze doen dit g
woonlijk niet.

Intusschen heeft men in de voorgalerij een grooten koperen scho
(*talam*) met ongebolsterde rijst, in 't midden waarvan een kopje m
gebolsterde rijst en veelal een ei staat, neergezet. Den jongen wo
aangezegd, op een matje te gaan liggen of zitten, terwijl de help
zich achter hem neerlaat, om hem te steunen. Men plaatst een so
scherm er voor, opdat de voorbijgaande vrouwen de operatie niet zie
De *moedim* plaatst zich voor den knaap, vat diens *penis*, ha
zoover mogelijk het *praeputium* naar achter om dit aan de binne
zijde en ook den *glans penis* te reinigen, schuift het daarna we
naar voren, klemt dit tusschen twee klemhoutjes of een gesplet
stokje (*panggang*) en wel in schuine richting, zoodat boven me
huid uitsteekt dan beneden. Vóór de *panggang* wordt door d
moedim eene kleine streep met fijne sirihkalk rondom het praep
tium gemaakt, de voorste punt van het praeputium door hem m
de vingers van de linkerhand gevat en vervolgens met een kl
scherp mesje de voorhuid langs de kalklijn in ééne snede afges
den. Onmiddellijk nadat dit is geschied, slaat de *moedim* den jong
flink op beide dijen, ten einde hem af te leiden. Het weinige u
vloeiende bloed wordt op een stuk pisangblad met asch opgev
gen, de *panggang* weggenomen en een gebedsformulier door d
moedim uitgesproken. De voorhuid wordt nu teruggetrokken en
de wonde de met olie fijn gewreven bast van den tamarindebo
die sterk looizuurhoudend is, gesmeerd, doch overigens zonder v
band gelaten.

De knaap behoeft hier tijdens de operatie niet, zooals hier en d
elders het geval is, met het gezicht naar 't Westen gericht te zijn; d
de richting der huizen, waarover ik later zal spreken, zit hij me
met het gelaat naar het Noorden of Zuiden. Elders, op Sumatr
Westkust b. v., is het gebruikelijk, dat de knaap dadelijk na
operatie eene kip slacht; ook dat komt hier niet voor. Vloeit
de operatie te veel blood uit de wond, dan laat de *moedim* geb
dend zijn „*hiroep*"! (zuig op!) hooren, waarop de jongen herha

delijk eene opzuigende, slurpende beweging met zijn mond maakt; d. i. om het bloed naar boven te zuigen, zegt men; helpt het niet spoedig, dan wordt de wond ingewikkeld.

Gedurende drie dagen moet nu de jongen rustig blijven liggen of zitten, terwijl de sarong aan een touwtje, dat ergens aan een balk of zoo iets is vastgemaakt, naar boven wordt gehouden, opdat de wond niet geraakt worde. Zoolang de wond niet genezen is, mag de patiënt niets anders eten dan droge rijst met geroosterde visch, waaruit men de graat heeft verwijderd (*pantang*). Na drie dagen mag hij evenwel naar buiten gaan, doch niet zonder sandalen, wijl hij nl. het zand, of liever het vuil, dat in het zand zit, niet met zijne bloote voeten mag aanraken.

Verkiest de jongen tijdens de operatie te zitten, dan plaatst men hem op een rond, ½ M. hoog houtblok, *doelang* genaamd.

Na de operatie gaat de *moedim* huiswaarts, de ongekookte rijst, die zich in het koperen bekken bevindt, het overgeschotene eten, alsmede een paar dollars voor zijne moeite meenemende.

Soms worden, wanneer men dit onderling is overeengekomen, verscheidene jongens uit de kampong tegelijk in één huis besneden, wijl dit eene besparing is van onkosten.

Ik moet er nog attent op maken, dat het betrekkelijke vasten, aan den knaap na de operatie opgelegd, eigenlijk niet met de plechtigheid in verband staat, daar op *Atjeh* iedere gewonde tot aan zijne volkomen genezing dezelfde hongerkuur moet ondergaan.

Het afgesneden stuk praeputium wordt in de stookplaats van het huis opgehangen en gedroogd. Wordt de jongen later ziek, dan wordt het voor den dag gehaald, schoon gemaakt, in lauw water geweekt en dit water den jongen te drinken gegeven. De uitwerking van dit middel moet alweer voortreffelijk zijn tegen vele ziekten.

Van af het oogenblik, dat de wond hersteld is, tot aan zijn huwelijk mag de jongen niet meer in het ouderlijk huis slapen, behalve tijdens eene ernstige ziekte, doch moet hij de nachten van zonsondergang tot zonsopgang in den dorpstempel (*binasah*) doorbrengen. In dien dorpstempel komen dus elken avond al de besnedene doch ongehuwde mannelijke personen uit het dorp te zamen, terwijl daar tevens ook vrij logies wordt aangeboden aan doortrek-

kende personen. Biedt de *binasah* geene ruimte genoeg aan, dan krijgt een deel der jongens plaats in de *balei*, een soort raadszaal, die in de nabijheid van de *binasah* of *déjah* staat. Aan vrouwen en meisjes is de toegang tot deze lokalen, die altijd een weinig afgezonderd staan, verboden.

Het gebruik om de knapen, van het oogenblik hunner besnijdenis gedurende langeren of korteren tijd, doch meestal tot aan den dag van het huwelijk, de nachten in den dorpstempel te doen doorbrengen en wel onder toezicht van een met eene godsdienstige waardigheid bekleed persoon, vinden wij niet alleen bij bijna alle volken van Indonesië, doch ook bij zeer vele volken buiten Azië o. a. bij zeer vele natuurvolken in Afrika, Amerika en Australië en klimt op tot een ver verleden.

Deze omstandigheid reeds bewijst, dat het beweren, als zoude het een specifiek Mohammedaansch gebruik zijn, zooals ik het wel eens heb hooren verklaren, geheel onjuist is. Trouwens wij vinden het in onzen Archipel evenzeer bij de niet-Mohammedaansche Bataks van Sumatra, bij sommige heidensche stammen van Nieuw-Guinea en bij de nog niet tot het Mohammedanisme bekeerde Badoej's in West-Java [1]), terwijl het o. a. bij de Javanen niet bestaat en op Sumatra's Westkust alleen verplicht is voor jongelieden, die voor eene godsdienstige betrekking worden opgeleid.

En dat we hier niet te denken hebben aan een zedelijkheidsmaatregel, zooals velen gelooven en ook ik [2]) vroeger meende, aan een middel om beide geslachten, op een leeftijd dat de ontwikkeling van het schaamtegevoel geen gelijken tred houdt met het zich soms onstuimig ontwikkelende sexueele leven, van elkaar gescheiden te houden, daarvoor spreekt onder meer het feit, dat men het gebruik aantreft bij vele nog bijna in den natuurstaat verkeerende volken, bij welke het vrije verkeer tusschen de beide geslachten op elken leeftijd overigens onbelemmerd wordt toegelaten.

Daarvoor spreekt ook het feit, dat de knaap evenzeer in de *binasah* moet overnachten, ook wanneer er geen enkel vrouwelijk individu

1) Zie mijne ethnologische schets: „De Badoej's", uitgegeven door het Koninkl. Inst. v. d. T. L. en V.-kunde van Ned.-Indië 1891.

2) Zie bovengenoemde schets.

in huis is. Ontegenzeggelijk hebben we in dit afzonderen der knapen in den tempel, na hunne besnijdenis, een bewijs te meer te zien voor mijne elders [1]) uitgesprokene meening, dat de besnijdenis bij de verschillende volken moet worden opgevat als een offer en dat iedere andere verklaring, die men er van tracht te geven eenvoudig ongerijmd is.

Bij velen is voorzeker die beteekenis verloren gegaan, doch bij de oorspronkelijke volken kan de besnijdenis geen ander doel gehad hebben, dan dat men een deel van het levenwekkende orgaan aan de levenwekkende godheid (de Zon) ten offer bracht, een „*pars pro toto*" dus. En van af het oogenblik, waarop het offer was gebracht, bleven de jongelingen aan de godheid gewijd, totdat het tijdstip gekomen was, dat ook zij geroepen werden om mede te werken aan de taak, die aan ieder levend individu is gesteld, nl. de instandhouding der soort. Dat de Atjehers dit gebruik nog uit een prae-Islamitisch tijdperk hunner geschiedenis hebben bewaard, lijdt m. i. geen twijfel.

Zoodra het onderwijs van het meisje is afgeloopen, beginnen voor haar reeds min of meer de zorgen des levens; zij moet zich thans voorbereiden voor hare toekomstige betrekking van huisvrouw, aangenomen nl. dat ze nu niet al reeds het oog van dezen of genen jongeling tot zich heeft getrokken, hetgeen, zooals we vroeger zagen, volstrekt geene bijzonderheid is in de Atjehsche maatschappij.

Anders is ze voortaan hare moeder behulpzaam in de huishouding; deze leert haar het huis vegen (*sĕmampoeh*), koken (*tĕmagoĕn*), kleeren naaien (*tĕmĕtjop*), spinnen (*gampoĕh*), weven (*pok tĕpĕĕn*), mannen-hoofddeksels vlechten (*tjop koepia*), matten vlechten van pandanus-bladeren enz. enz. en op 8-jarigen leeftijd rust op haar soms de zorg voor eene geheele huishouding.

Zien wij thans hoe het meisje in hare dagelijksche bezigheden en hoe ze bij feestelijke gelegenheden gekleed gaat en nemen we als model een meisje uit den gegoeden middelstand. De *tjoeping*, die hare *pudenda* zooveel mogelijk bedekte en, behalve eenige ge-

---

1) Critische beschouwingen over de theorie van Dr. Ploss, betreffende de beteekenis van de besnijdenis bij de verschillende volken in „Intern. Archiv für Ethnol." 1891.

wone versieringen en eenige *adjĕmats*, tot aan haar 3de à 4de jaar bijna de eenige lichaamsbedekking was, wanneer ze zich in de kampong bewoog, is verdwenen en heeft plaats gemaakt voor eene meer „anständige" kleedij, nl. voor een meestal zwart broekje (*sĕloewer*) van Atjehsch model, d. i. ruim, met een tot aan de knieën reikend kruis (*tĕhong*). Daar er aan zulk een broekje geen banden zitten, ten einde dit kleedingstuk om de heupen te bevestigen, en de rand van boven eenvoudig bij elkaar wordt gevouwen en zoo van voren opgerold en ingestopt wordt, is het duidelijk dat de kleinen onder het spelen herhaaldelijk het broekje verliezen; er behoort heel wat behendigheid toe, die zij zich trouwens spoedig eigen maken, om de wrong zoo in te stoppen, dat zij niet bij de geringste beweging losschiet. Meestal is dit het eenige kleedingstuk, dat ze tot haar 6de jaar dragen, nl. zoolang ze binnen de kampong blijven.

Gaan ze evenwel uit of is er feest ergens, dan krijgen zij verder een *badjĕĕ* (baadje met korte mouwen), meest van bont katoen of zijde gemaakt, aan, alsmede een kleine *idjar-sawak* (schouderdoek) over den schouder geslagen. Daarbij komen dan eenige min of meer kostbare borst-, arm- en beenversieringen, die ik zoo straks zal beschrijven. Het hoofd is daarbij meestal geheel bedekt door een uit ingeregene, versche bloemen kunstig vervaardigde kap; zulk een bloemenkap wordt zelfs nog wel door oudere meisjes gedragen en staat spookachtig leelijk; ook kleinere jongens ziet men er soms mee opgesmukt. Bij de aanzienlijken in den lande wordt die bloemenkap bij feesten door eene vracht gouden sieraden vervangen, die ik zoo aanstonds nader zal aanduiden.

Na het 6de levensjaar begint evenwel de kleeding reeds meer compleet te worden en maakt men er ook reeds meer werk van, om het kind bij feestelijke gelegenheden beter op te smukken. De dagelijksche kleeding, waarmede ze naar school gaat, bestaat eenvoudig uit een *sĕloewer* en een *badjĕĕ*, een paar ordinaire armversieringen en natuurlijk de noodige *adjĕmats*, terwijl het haar reeds in eene wrong achter op het hoofd is saamgebonden, met dien verstande evenwel, dat het onderste haar rondom de kruin tot „pony" is kort geknipt.

Is er evenwel feest in de buurt, dan wordt het meisje alles om-

gehangen, wat de familie maar aan kostbaarheden bij elkaar kan brengen, en wel des te opzichtiger naarmate ze ouder wordt. Zij moet immers allengs beginnen conquêtes te maken bij de „jeunesse dorée" van den omtrek, en daar ze dit door coquetteeren nog niet kan doen, moet haar opschik als het ware het voertuig worden, dat haar dezen of genen jongeling eerlang in de armen voert. En in zulk een feest-tenue ziet een Atjehsch meisje van 8 à 9 jaar, ten minste in Atjehsche oogen, er lang niet onaardig uit, al zouden wij het ook wat al te bont en al te opzichtig noemen.

Immers, behalve dat de pasgenoemde kleedingstukken [1]), die zij op haar bloote lichaam draagt, van veel fijner stof zijn en meestal rijk met goud- en zilverdraad zijn doorweven, en wel de *sĕloewer* even goed als de *badjéĕ* en de *idjar sawak*, prijkt ze thans ook met een even fijn doorweven *idjar pinggang* (lendendoek) die haar van af de heupen tot even over de knieën reikt. Om hare beide enkels heeft ze een zwaren gouden of soeasa beenring (*kĕroentjoeng*), terwijl een fraai bewerkte buikband (*taloi kiĕng* of *taloi pĕnding*) den pantalon tegen afvallen behoedt. De pasgenoemde beenringen of beter enkelbanden zijn òf massief òf hol; in de holte bevindt zich dan een los stukje metaal of een steentje, zoodat door iederen stap, dien het kind doet, een klingelend geluid wordt veroorzaakt. Mooie vingerringen (*ĕntjiĕn*), soms met kostbare, doch meest met valsche steenen er in, prijken aan hare kleine vingers, een gouden armring voor den bovenarm (*ikai*) en eene breede gouden fraai bewerkte armplaat (*kĕtab*, ook *poetjoek rĕbong* geheeten, naar de overeenkomst die het sieraad heeft met de uitspruitsels van een bamboestoel) bedekt met de iets kleinere *krajée* de beide voorarmen bijna geheel. Voeg daarbij de gouden armplaten (*sawĕk*), die de bovenarmen omgeven, de armbanden (*gĕlĕng*), de zware en sierlijke borduursels aan het halsgedeelte van het zijden baadje (de *takoĕe badjéĕ*), de gouden oorversierselen (*soenting*) om de ooren en de van goud nagemaakte *djĕmpa* (*tjampaka*-bloem), waarvan zeven stuks den haarwrong omgeven, de kolossale oorhangers, die ik vroeger reeds beschreef en die thans van rood goud zijn, de zwaar met goud geborduurde halskraag

1) Zie voor de verschillende hier beschreven kleedingstukken, Plaat IX.

(*sawèk entoeëk*) — die los op het baadje ligt, vóór de borst bede en aan den hals met eene gouden broche (*kawit badjèë*) is vastg maakt en over beide schouders „en bandoulière" — de *sërafi* of *tër-plang*, d. i. een uit breede gouden schakels bestaande ketting welke twee elkander vóór en achter kruisen.

Bij de aanzienlijke meisjes komen daarbij nog eene massa ande preciosa, zooals zeven snoeren groote gouden en soms pracht bewerkte koralen (*entoeë*), op den boezem de drie gouden en do kettinkjes onderling verbondene, soms met verschillende edelge steenten bezette platen (de *gantjèng*); om den bovenarm de goude *ikai* en de *sangga;* het haar is, in plaats van met eene bloemenka bedekt te zijn, met zeven stuks gouden versierselen (de *ajëm goemb* opgesierd, terwijl op het voorhoofd een prachtige, met talrijk gekleurde steenen bezette, gouden diadeem (*patam doi*) prijkt. De mouwen zijn ieder met negen gouden knoopjes (*bòh doekma*) gesloten, soms ook met eene soort kleine broche (*kiambang*), die het ondereind der mouwspleet sluit.

Dikwijls gebeurt het dat nauwelijks een enkel stuk van al die omgehangen kostbaarheden het eigendom van de draagster of van hare moeder is. Bij de eerste standen is dat natuurlijk geheel anders; daar bezit men alles in eigendom, ja, nog meer dan reeds genoemd werd. Bij dezen is ook alles van massief goud en zelden van *soeasa*. Het laat zich denken, dat in de opgenoemde preciosa de meest mogelijke verscheidenheden voorkomen, zoo wat vorm als waarde aangaat. De gouden sieraden hebben, als ze nieuw zijn, bijna alle eene intens roode kleur, die men, zooals we later zullen zien, door eene eigenaardige bewerking weet aan te brengen. De bewerking heet *sëpoe*. Als het voorwerp nog nieuw is, maakt die roode kleur een aangenaam effect, doch allengs verkleurt het en neemt het ten laatste eene vuilbruine kleur aan. Sommige der genoemde „Schmucksachen" zijn van prachtig émail voorzien, andere versierselen, zooals de vingerringen, de hals- en borstversieringen prijken met valsche diamanten (*intèn*), brillanten, verschillende gekleurde steenen, die over Pinang van Ceylon worden ingevoerd, met saffiren, topazen, smaragden, robijnen enz. enz. Bij de dochteren uit de plutocratie der Atjehsche maatschappij, zijn die steenen, voor een deel althans,

echt en vertegenwoordigt de opsmuk van zulk een meisje dikwijls een zeer groot kapitaal. De nagels aan handen en voeten zijn met *gatja* (zie vroeger) roodbruin gekleurd, terwijl de oudere meisjes en vrouwen daarbij dikwijls nog een gouden of *soeasa* nagel aan den pink van de linkerhand dragen; zij moeten daartoe den nagel iets lang laten groeien, opdat die in de sleufvormige opening van den gouden nagel (*goekĕĕ*) kan geschoven worden, zonder dien te verliezen.

Aan de kleeding der jongens wordt niet zooveel ten koste gelegd; trouwens zij behoeven ook geene veroveringen te maken. Tot aan hun 5e jaar loopen zij in het te voren omschreven costuum, d. i. poedelnaakt, rond en krijgen hoogstens, als ze uitgaan, een baadje of een broekje, of zelfs beide aan; in dat geval dragen ze ook veelal een paar beenringen van een of ander metaal. Dat onze komst op Atjeh reeds eenigen invloed heeft uitgeoefend op sommige gebruiken aldaar, blijkt o. a. ook hieruit, dat niet alleen vele mannen, doch ook kleine jongens thans met broeken loopen van Europeeschen snit, en zoo zal de praktische Atjehsche broek met laag neerhangend kruis misschien eerlang tot de traditie gaan behooren.

Op hun 4de à 5de jaar wordt de *boh gĕnta*, het ons bekende versiersel van de schaamdeelen, indien zij dat ten minste vroeger droegen, voor goed weggelaten en met een broekje van donkerblauw katoen en van Europeesch of Atjehsch model verwisseld; daarbij komt een wit of donker baadje met halve mouwen, dat van voren met haken wordt gesloten, alsmede een *tĕngkoeloek* (hoofddoek) van mindere kwaliteit. De drie stereotype haarvlokken op het hoofd worden afgeschoren en het haar laat men voortaan meer gelijkmatig groeien. Dit nu is de kleeding der jongens boven 5 jaar oud in de kampongs, trouwens ook de kleeding van de volwassenen. Als het warm is wordt het baadje, ook door de mannen, dikwijls weggelaten, en loopt men met naakt bovenlijf rond.

Bij feestelijke gelegenheden zijn de kleedingstukken, ook van de knapen en mannen, van betere kwaliteit. De *sĕloewer* is dan van zwarte zijde, van eigen fabrikaat, gemaakt. Men onderscheidt de volgende soorten van pantalons: de *sĕloewer Atjeh*, een soort zouavenbroek met zeer laag neerhangend kruis. Aan den binnen-onderrand der nauw om de enkels sluitende pijpen bevindt zich een fraai

borduursel van goud- en zilverdraad en zijde, van bepaalden vorm; al naar de teekening van dit borduursel heet de broek *sĕloewer bang-bang* (= vlinder) of *sĕloewer toendjoeng*; in het eerste geval staat de vierkante hoofdfiguur horizontaal, bij de tweede in ruitvorm.

Een ander soort van Atjehsche broek is de *sĕloewer lĕhèĕ soedja*, met smalle pijpen en een driehoek in het kruis ingenaaid om bij het zitten ruimte te hebben; van den onderrand af loopt naar boven aan de pijpen eene van goud- of zilverdraad of van witte zijde geborduurde smalle strook, die naar boven in een soort gaffelvorm (*goekée kambèng* = bokkepoot) uitloopt. Eene derde soort is de *sĕloewer patĕlon* (pantalon), geheel overeenkomende in vorm met onze slaapbroeken, doch van zwarte zijde of zwart katoen gemaakt, zonder eenig borduursel, terwijl de *sĕloewer blanda* in snit en vorm geheel met de onze overeenkomt en bij de hoofden niet zelden van eene mindere soort zwart laken of van donker serge gemaakt is.

Ook het baadje is bij feesten natuurlijk van betere stof en niet zelden met sierlijke gouden knoopen voorzien, terwijl een zeer fijne hoofddoek de *koepia* omgeeft of om het hoofd is gebonden en een keurig geweven *idjar pinggang* nog om de heupen is gebonden. Het wit katoenen baadje is dikwijls evenzeer met goud- of zilverdraad aan hals en armen doorweven en vóór aan den hals met een grooten, roodgouden, torenvormigen knoop gesloten, terwijl er soms nog meer van die knoopen aan het baadje zitten, die dan evenwel van boven naar beneden in grootte afnemen. Op het hoofd prijkt, tegelijk met of ook zonder den hoofddoek, een bont hoofddeksel van Atjehsch model, dat wil zeggen in den vorm van een afgeknotten kegel, die, als het netjes fijn doorweven is en een torenvormig gouden, soms met edelgesteenten voorzien versiersel (*tampok*) op het bovenvlak heeft, als *koepia mĕtampok* wordt aangeduid, en om welks onderrand dan de hoofddoek iet of wat luchtig wordt heengeslingerd; over den schouder draagt hij losjes een fijnen doek van gebloemde en gekleurde zijde, met een in het midden van het „dessin" ingeborduurde traditioneele pauw, evenals die ook in de *idjar sawak* van de fijnste soort voorkomt. De broek wordt bevestigd door een zilveren *taloi kiĕng*, die evenwel geen gouden sluit-

stuk heeft, zooals bij de meisjes. Voegt men daarbij de gouden of soeasa voetringen, dan heeft men een op zijn mooist uitgedosten Atjehschen knaap uit den gegoeden middelstand voor zich. In de hoogere standen dragen knapen van jeugdigen leeftijd dikwijls prachtige gouden hals- en borstversieringen, evenals die bij de meisjes worden aangetroffen en bij haar opsmuk zijn beschreven.

Behalve de voetringen zijn de Atjehsche volwassene mannen, als ze in de beste kleeren steken, evenzoo uitgedost, alleen is dan in het uiteinde van den schouderdoek (*boengkoes boerak*), dat achter op den rug hangt, eenig sirihmateriaal ingebonden, terwijl aan het borsteind een bos gouden of soeasa sleutels en eenige toiletbenoodigdheden, als een haartangetje enz. hangen. De sleutels dienen alleen tot sieraad; hoe rijker en aanzienlijker men is, des te meer sleutels hangen er vóór op de borst.

Waarom men juist gouden sleutels als sieraad draagt, wist men mij niet op te geven; waarschijnlijk zijn ze nog eene herinnering aan den tijd, toen Atjeh nog gold en in werkelijkheid ook was een van de rijkste en tevens ook van de machtigste rijken van het Oosten toen de weelde, die daar heerschte, in geheel Indië en nog verre daar buiten spreekwoordelijk was geworden.

Hoewel ik later nog gelegenheid zal hebben, iets uitvoeriger hierop terug te komen, zij hier reeds aangeteekend, dat de Atjehsche vrouwen het in het weven van stoffen tot eene verbazende hoogte hebben gebracht; de losse, prachtige dessins, de juiste keuze der kleuren, de waarlijk artistieke lijnen en figuren, de rijkdom aan gouden borduursels, zonder toch tot overdaad over te hellen, maken de Atjehsche *sarongs* en *sĕlĕndangs* tot de fraaiste, die ik in dit genre ergens in Indië heb gezien, en staan m. i. nog ver boven de dikwijls zoo zeer geprezene Palembangsche en Balische, vooral wat artistieke waarde betreft.

Schoeisel dragen zelfs de Atjehsche vrouwen niet. Alleen de enkelen, die de pelgrimsreis naar Mekka hebben gemaakt en zij die eene priesterlijke waardigheid bekleeden, dragen nu en dan een soort sandalen, *kawoeh* genaamd en van leder gemaakt. Zij zijn van uitheemsch maaksel en de band, die over den voet gaat, is meestal met goud geborduurd.

Aan de opvoeding der jongens, nadat ze het verplichte godsdienstonderwijs hebben genoten, wordt betrekkelijk veel zorg besteed. Zij, die door erfrecht later tot een of ander ambt geroepen zullen worden, worden langzamerhand, doch meestal zonder bepaald ernstige studie, daartoe door den vader opgeleid; veel studie wordt daartoe in den regel evenwel niet vereischt. Alleen zij, die later door erfrecht als *tĕngkoe* moeten optreden, moeten iets meer dan het gros der Atjehers van de godsdienstige gebruiken kennen, wijl ze, zonder algemeen erkende blijken van bekwaamheid, den vader niet in zijne betrekking kunnen opvolgen, al heeft de *adat* ook den zoon tot erfgenaam van des vaders betrekking bestemd.

Om een bewijs te geven, aan welke onbekwame handen de leiding van den godsdienst soms op Atjeh is toevertrouwd, heeft men wel eens het voorbeeld aangehaald dat een *tĕngkoe* steeds door zijn zoon moet worden opgevolgd. Dit is in zooverre juist, dat de *adat* het voorschrijft en het ook meestal geschiedt, doch alleen dan, wanneer de opvolger bewijzen heeft gegeven, dat hij voor die betrekking geschikt is. Is dat niet het geval, dan wordt hij er nooit voor in aanmerking gebracht, al was ook de vader nog zulk een verdienstelijk persoon. Ik haast mij evenwel er bij te voegen, dat de betrekking van dorpspriester al uiterst weinig wetenschap vereischt. Kennis van de voornaamste godsdienstige gebruiken en een weinig routine zijn voldoende om iemand een goeden naam als *tĕngkoe* te bezorgen.

Jongens, die later door eenig ambacht, b. v. als wapensmid, timmerman, goudsmid enz. den kost moeten verdienen, worden al spoedig bij dezen of genen in de leer gedaan of wel bij den vader, wanneer die zulk een bedrijf uitoefent, daartoe opgeleid; anderen gaan reeds vroeg mee ter vischvangst of helpen mede bij de landbouwwerkzaamheden en worden zoodoende reeds vroeg vertrouwd met de finesses van het vak. Doch velen der meer gefortuneerden die toch het vooruitzicht hebben, later door een goed huwelijk in hun onderhoud te kunnen voorzien, vormen in iedere kampong een clubje leegloopers, wier hoofdbezigheid het is, verschillende liaisons aan te knoopen, de onschuld van jonge meisjes te belagen en die in één woord er op uit zijn, avontuurtjes en intrigues uit te spinnen,

die den goeden naam van het volk in verdenking brengen en er al zoo dikwijls aanleiding toe hebben gegeven, dat men het Atjehsche volk uit een moraliteits-oogpunt zoo laag heeft aangeslagen.

En toch, wanneer we onbevangen eene parallel trekken, ook in dit opzicht, tusschen de Atjehsche maatschappij en die ten onzent, dan geloof ik dat de balans niet in ons voordeel zal overslaan, en dat we, op zijn best genomen, om die reden althans den Atjeher in het algemeen niet lager hebben te schatten dan den Nederlander met zijne hoogere beschaving en meer beschaafde manieren. Ik kom daar later op terug.

De menstruatie treedt bij het Atjehsche meisje in den regel tusschen het 12de en 13de levensjaar in; natuurlijk zijn er velen bij wie dit vroeger, anderen bij wie dit iets later plaats heeft. Het is op Atjeh van algemeene bekendheid, dat de menstruatie zooveel te vroeger intreedt, naarmate het kind eerder gehuwd is en dus geslachtelijke gemeenschap heeft gehad. In hoeverre dit waar is, heb ik natuurlijk niet kunnen nagaan. De duur der menstruatie wordt gemiddeld op 4 à 5 dagen geschat; de hoeveelheid van het gedurende dien tijd ontlaste bloed verschilt natuurlijk, doch moet, voor zooverre mijne inlichtingen strekken, niet al te overvloedig zijn. Onregelmatigheden bij de menstruatie, *molimina*, vooral bij de eerste menstruaties, komen nu en dan voor, doch zijn over 't geheel zeldzaam. Het is trouwens bekend, dat men afwijkingen in dezen des te minder vindt, naarmate het volk van den zoogenaamden culturstaat meer is verwijderd.

Bij eventueel voorkomende anomalieën is de *bidan* alweer de raadgeefster, die met hare middeltjes en min of meer gecompliceerde recepten te hulp komt. Dat eene menstrueerende vrouw op Atjeh als onrein wordt beschouwd, hebben wij vroeger reeds besproken.

Fluor albus schijnt, ten minste volgens de inlichtingen die men mij verstrekte, bij meisjes uiterst zelden voor te komen; op lateren leeftijd, wanneer nl. de vrouwen eenige malen gebaard hebben, moet dit evenwel niet zoo zelden zijn.

De *mammae* beginnen zich bij het Atjehsche meisje in den regel

te ontwikkelen lang voordat de menstruatie intreedt. Meisjes van 11 à 12 jaar met reeds vrij goed ontwikkelde *mammae* zijn heel gewoon. De vorm der *mammae* is bolrond of spits; de eerste noemt men *tĕk broĕk* (*broĕk* = halve klapperdop), de andere *tĕk djantoeng* (*djantoeng* = hart en bloem van de pisang); de eerste worden door de Atjehsche mannen voor sierlijker gehouden.

Het plat- of naar beneden drukken der *mammae* door eng sluitende kleedingstukken of het omwikkelen van de borst met een doek, zooals dat hier en daar, ook in onzen Archipel gebruikelijk is, bestaat op Atjeh niet. Men draagt hier in 't geheel geen kleedingstukken, die nauw aansluiten en dus de vrije ontwikkeling van het lichaam in den weg staan.

De ontwikkeling der *crines pubis* houdt meestal gelijken tred met de ontwikkeling der borsten. Of de schaamharen over 't geheel sterk ontwikkeld zijn, of ze in den regel gekroesd zijn of niet, is om begrijpelijke reden moeilijk op te geven. Zooveel kon ik dienaangaande vernemen, dat sommige vrouwen in dit opzicht beter bedeeld zijn dan andere, dat bij sommige vrouwen zelfs tot op lateren leeftijd zich bijna in 't geheel geene schaamharen vertoonen en dat zoowel vrouwen met gekroesde als met sluike schaamharen voorkomen. Dit alles zal natuurlijk nauw samenhangen met den graad van kruising met andere volken en afhankelijk zijn van het volk, waarmee de kruising heeft plaats gehad.

Mijne Atjehsche verslaggevers beweerden, dat in den regel de *labia* (*binèh poekoi*) sterker behaard zijn dan de *mons veneris*; iets dat bij Indonesische volken veel wordt waargenomen.

Dat de Atjehsche vrouwen eene al te sterke beharing harer *pudenda* niet zoo erg aantrekkelijk vinden, bewijst het feit, dat ze in dat geval dikwijls de haren afscheren. Dit komt overeen met hetgeen ik ook elders in den Archipel in de gelegenheid was, waar te nemen.

Het kunstmatig uitrekken van de *labia* of den *clitoris* (*anèktit*) bij de jeugdige meisjes komt hier als volksgebruik evenmin voor als het ritueel doorboren van het *hymen*, dat men nl. hier en daar ook bij Polynesische volken waarneemt.

Onanie moet bij kinderen van beiderlei geslacht veel voorkomen.

Grootere meisjes maken zelfs van een uit was (*dilin*) gemaakten *penis* gebruik, om aan de geslachtslust te voldoen; men noemt dit *mĕdilin-dilin*.

Ook *tribadie* zou vooral bij oudere meisje volstrekt geene zeldzaamheid zijn.

Evenmin als in andere deelen van Indië, weet men hier in den regel den juisten leeftijd van een persoon op te geven. Men onthoudt gewoonlijk een of ander bijzonder feit, dat tegelijkertijd plaats had met de geboorte van het kind. Sedert onze komst hier berekent men die, ten minste in de omgeving van onze hoofdvestiging, naar het een of ander wapenfeit of naar het bestuur van dezen of genen Gouverneur. Zoo werden mij kinderen aangewezen, die geboren waren in den tijd, toen de missigit te Indrapoeri werd veroverd (1879) of toen de *Djinral boeta* (de eenoogige *Generaal* VAN DER HEIJDEN) aan 't bestuur kwam; de vrouw van een mijner verslaggevers werd geboren, toen juist de Kraton was genomen; een jongen was ter wereld gekomen tijdens het bestuur van Generaal DEMMENI enz. enz., zoodat het mij dus gemakkelijk viel, tamelijk zeker den leeftijd te berekenen.

Zien we nog met welk woord het kind zijne ouders en naaste familieleden betitelt.

De vader wordt aangesproken als „*ajah*", de moeder als *mak* of *njak* (ik moet doen opmerken, dat de *k* als sluitletter bijna niet gehoord wordt en ongeveer als eene ietwat scherpe *h* wordt uitgesproken, terwijl de *h* als sluitletter als eene nauwelijks hoorbare *ch* klinkt). Den ouderen broeder noemt men *lim* of *dalim*, de oudere zuster *da* of *tjoet da*, den jongeren broeder *adik* of *adik agam*, de jongere zuster *adik* of *adik inong*, den grootvader *nèk agam*, de grootmoeder *nèk inong*, den overgrootvader *dja agam*, de overgrootmoeder *dja inong*. Tegen een oom van vaders- of moederszijde, mits die ouder dan resp. de vader of de moeder is, zegt men *ajah wa*, tegen eene dito tante *tjoet wa*; is die oom of tante evenwel jonger dan resp. vader of moeder, dan heet de oom *ajah tjoet*, de tante *tjoet mak* of *tjoet tèk*.

Aan het kind wordt al spoedig geleerd, een ieder in de zoogenaamd fatsoenlijke taal toe te spreken; tegen zijne speelmakkers

bezigt hij evenwel de lage taal. Op het verschil in de spreektaal mag ik niet verder ingaan; hen, die daarvan iets naders wenschen te weten, verwijs ik naar de door den Heer van Langen bewerkte „Handleiding voor de beoefening der Atjehsche taal" [1]).

Hoewel het tandenvijlen, daar, waar het op Atjeh in praktijk wordt gebracht, meestal in eene eenigszins latere levensperiode wordt toegepast dan wij thans behandelen, schijnt het mij het geschiktst toe, er hier het een en ander over mee te deelen.

Het vijlen der tanden dan — zoo algemeen verspreid in den Archipel en ook verre daar buiten en in de zeden van menig volk zoo ingedrongen, dat het b. v. een „conditio sine qua non" voor het huwelijk, voor de opname in den stam of in het geloof is — is op Atjeh geenszins verplichtend voor een van beide geslachten en wordt zelfs zeer spaarzaam in toepassing gebracht, terwijl er hier hoegenaamd geene ceremoniëele beteekenis aan wordt vastgeknoopt.

Na al hetgeen ons in de laatste jaren over de mutilatie der tanden bij de verschillende volken, ook bij die, welke reeds voor eeuwen in de groote massa zijn opgelost, bekend is geworden, kunnen we bijna met zekerheid aannemen, dat er eens een tijd is geweest, dat die mutilatie evenzeer als de besnijdenis, algemeen was; in alle oorden der ons thans bekende wereld doemen er steeds meer volken op, bij welke op de eene of andere wijze de tanden werden misvormd, of wel uitgebroken of uitgeslagen, en wel steeds op een leeftijd, dat de jongeling of jonge maagd als huwbaar kan worden verklaard. Het is hier de plaats niet om al de verklaringen, die men van dit barbaarsch gebruik heeft gegeven, stuk voor stuk te behandelen, doch ik geloof, dat wij het dichtst bij de waarheid zijn, wanneer we aannemen, dat, evenals bij de besnijdenis [2]), het knippen van het haar, het doorboren der oorlellen, het maken van scarificaties in de huid enz. enz. ook hier het offeridée ten grondslag ligt, al is ook thans die beteekenis bij de meeste

---

1) Uitgegeven door het Kon. Inst. v. d. T. L. en V.-kunde van Ned. Indië 1889.
2) Zie mijne ethnologische schets: „Eenigen tijd onder de Baliërs".

volken verloren gegaan en er hier en daar eene andere voor in de plaats gesteld.

Ik kan niet nalaten hier ter plaatse gewag te maken van eene mededeeling, die dezer dagen in tijdschriften en dagbladen voorkwam, dat men onlangs (1892) zes meters beneden den beganen grond in de holen tusschen *Mentona* en *Ventimiglia*, die in 1872 zijn ontdekt en in den jongsten tijd nader zijn onderzocht, de geraamten heeft gevonden van een man, eene vrouw en een jongeling; de tanden en kiezen, zelfs die van den jongen man, waren sterk afgesleten, die van den man tot aan de wortels. De lengte van den man moet 1.96 M. zijn geweest. Uit de steenen voorwerpen, die bij de geraamten zijn gevonden, heeft men meenen te mogen besluiten, dat deze laatste tot het begin van het neolithische tijdperk behooren, dus tot een tijd, die duizenden jaren aan de historische menschheid voorafging.

En zeer zeker waren hier de tanden afgevijld; op eene andere wijze toch laat dit zoogenaamd „afslijten", vooral bij den jongen man, zich moeilijk verklaren. Trouwens uit vele gegevens is het met zekerheid af te leiden, dat het gebruik om de tanden te mutileeren tot in het grijs verleden opklimt.

En dat dit gebruik bij de Polynesische volken tot nog voor korten tijd algemeen en verplichtend was, is aan geen twijfel onderhevig, wijl er ook thans immers bijna geen volk van dit ras is te noemen, waarbij het niet, hier meer daar minder algemeen, voorkomt.

Wij mogen dan ook wel als zeker aannemen, dat het bij eene vroegere bevolking van Atjeh evenzeer algemeen was en wanneer dit nu niet meer het geval is, dan hebben we te denken aan den invloed van volken, die zich in den loop der eeuwen met de Atjehers hebben vermaagschapt, en wel aan dien der *Hindoes* en der *Arabieren*. Bij de *Baliërs*, het eenige Hindoe-volk in onzen Archipel, komt wel is waar het tandenvijlen voor [1]) en is daar zelfs eene noodzakelijke voorwaarde voor het aangaan van een huwelijk; doch bij de oorspronkelijke Balische bevolking, de *Bali-aga*, die aan-

1) Zie mijne ethnologische schets: „Eenigen tijd onder de Baliers".

hangers waren van het Polynesische heidendom, bestond dit gebruik reeds lang voor de Hindoe-invasie der Javanen. Dit blijkt o. a. ook hieruit, dat bij de Baliërs, die tijdens den worstelstrijd tegen de overmachtige Hindoes de vlucht namen binnen de dichte wouden van het Balische hooggebergte en daar hun godsdienst tot op heden hebben weten te bewaren, zooals de bewoners van *Sĕmbiran*, het gebruik om de tanden te vijlen nog bestaat en het is niet onwaarschijnlijk, dat de Hindoes, die zich op Bali vestigden, dit gebruik van hen overnamen. Dat het bij de Hindoes van Java vroeger niet bestond, ten minste niet algemeen was, daarvoor spreekt m. i. de omstandigheid, dat in de oud-Javaansche gedichten, daar waar deze of gene vrouwelijke schoonheid wordt bezongen, hare tanden worden vergeleken met de witte bloemen van de *Sri gading* (Jav.), de sneeuwbloem (*Nyctanthes arbor tristis*, nat. fam. der *Jasmineae*), (*gading* beteekent ivoor). In de nieuwere Javaansche gedichten daarentegen, uit den tijd dus van den Islam, worden de tanden voor het eerst bezongen als zwart, gelijk de dekschilden van de *koembang* (eene hommelsoort).

Ook is het bekend, dat de Hindoes van Madras en aangrenzende landen hunne tanden niet vijlen.

Dat het evenmin een Mohammedaansch godsdienstig gebruik is, zooals sommigen meenen, daarvoor spreken onder anderen de feiten, dat de Arabieren hunne tanden niet vijlen, en dat er ook in den geheelen Koran met geen enkel woord over gesproken wordt. Doch wat meer zegt, het is den Mohammedanen zelfs verboden, zooals blijkt uit een commentaar op den Koran, getiteld: „*Manhadjoel kawin*, Hoofdst. 98 vs. 259 van *Sech Schab Achmat ibnoe Chadjar*", waarin het heet: *Wathaflidjoel asnani ai bil mibradi wanuch wihi lid tachsini*" (het is verboden, de tanden te vijlen met eene vijl of iets anders, met het doel om ze te verfraaien). Het is dus noch een oorspronkelijk Hindoesch noch een Mohammedaansch gebruik, en wanneer het dan toch bij vele volken, die een der beide godsdiensten belijden, heeft kunnen standhouden, dan kan dat voor ons eene reden te meer zijn om aan te nemen, dat het oorspronkelijk, d. i. bij de oudste volken, eene godsdienstige beteekenis had; immers, alleen zulke gebruiken kunnen zich een weg banen door

alle hinderpalen heen, gedragen als ze worden door eene godsdienstige traditie.

Wanneer we nu dit gebruik op Atjeh niet meer zoo algemeen vinden, als het daar vroeger vrij zeker moet geweest zijn, dan kunnen wij met zekerheid aannemen, dat Hindoe-invloed en later de nog veel machtigere invloed van de naar hier geëmigreerde Arabische oelama's hier werkzaam is geweest.

Daarvoor spreekt vooral ook het feit, dat juist in die deelen van Atjeh, waar de bevolking zich het meest heeft gekruist met de Arabieren, volgens ingewonnen berichten, het tandenvijlen veel minder voorkomt dan in andere deelen.

Het tandenvijlen is dus op Atjeh niet alleen niet verplichtend doch er wordt zelfs volstrekt niet op gelet of iemand de tanden al dan niet gevijld heeft. Voor het aangaan van een huwelijk, zooals in andere ook naburige rijken, kan het ook reeds hierom niet verplicht zijn, wijl vele meisjes, wanneer ze huwen, nauwelijks in de tweede dentitie zijn.

Bij de meesten, die er hier nog toe overgaan, is het óf eene eenvoudige gril, óf wijl de ouders de tanden ook gevijld hebben óf omdat de tanden bijv. scheef gegroeid of naar hunne schatting te lang zijn, of wel te ver naar voren uitsteken, als *cosmeticum* dus. Dat er derhalve ook geen bepaald systeem is van vijlen, laat zich gereedelijk denken. Bij den een zijn de tanden aan de kauwvlakte iets afgevijld (*gĕkŏh*), bij den ander vindt men reliefvijling, bij een derde is de zijvlakte van een of beide kanten tot eene punt afgevijld; doch deze beide laatste vormen zijn zeldzaam.

Hier zijn het de bovenste snijtanden, daar de vier onderste middelste tanden. De voorvlakte der tanden hol uitvijlen, zooals dat b. v. in de Padangsche bovenlanden veel gebruikelijk is en daar *bĕlantiĕk* heet, kent men hier niet; geen Atjehsche *oerĕĕng asah gigoi* (tandenvijler) verstaat die kunst en de zeer enkele Atjehers, bij wie men dit ziet, hebben het op eene reis naar Padang daar laten doen; men noemt het hier *lĕntik*.

De tanden na de vijling zwart maken kent men hier in 't geheel niet; toch hebben de tanden door het voortdurend betelkauwen hunne witte kleur geheel verloren.

Dat de operatie hier dus niet met bepaalde ceremonies gepaard gaat, spreekt wel van zelf. Heeft men er toe besloten, dan wordt de *serĕĕng asah gigoi* ontboden, die met een klein vijltje en een soort zachte steen de operatie, welke zeer pijnlijk is, bewerkstelligt op de wijze, als hem wordt opgegeven. Gedurende eenige dagen na de operatie gebruikt men alleen zachte kost en worden hoegenaamd geene prikkelende of zure spijzen en vruchten genoten.

Op de Noordkust van Atjeh, met name in *Pedir*, schijnt men, naar mij werd meegedeeld, iets meer werk van het tandenvijlen te maken en schijnt het ook iets meer systematisch te geschieden dan op Groot-Atjeh. De Pedireezen maken daarbij ook de tanden na de vijling zwart. Hoogstwaarschijnlijk is daar de Arabische invloed nooit zoo sterk geweest, als in het Sultansgebied van Groot-Atjeh.

Vele rijken in den lande, nl. mannen, veroorloven zich de weelde om de vier bovenvoortanden door den goudsmid van een gouden omhulsel te doen voorzien; anderen laten ze alleen bij bijzondere gelegenheden een voor een met gouddraad omwikkelen, hetgeen als bijzonder voornaam wordt beschouwd.

PROSTITUTIE. — ZEDELIJKHEIDSGEVOEL.

Evenals bij alle volken van den ouden en nieuwen tijd komt ook op *Atjeh prostitutie* voor. Uit de enkele meisjes der armste klassen, voor wie het uitzicht op een huwelijk minder groot is, en die daarom dikwijls tot oude vrijsters van 18 à 20 jaar zijn opgegroeid, doch vooral uit de massa jonge weduwen of verstootenen, die geen tweede huwelijk aangaan, heeft zich in vele kampongs een grooter of kleiner korps hetaeren gevormd, die hare gunsten voor den meestbiedende veil hebben.

Vooral sedert het land door den Atjeh-oorlog zulk eene groote massa van strijdbare mannen in de kracht van hun leven heeft verloren, waardoor eenerzijds het aantal jonge weduwen aanmerkelijk grooter is geworden en anderzijds in sommige gedeelten van *Atjeh*, vooral in de meer Noordelijke streken, het getal jonge vrouwen dat der mannen gaat overtreffen — iets dat in sommige kampongs zeer opvallend moet zijn — sedert dien tijd is ook het aantal prostituée's betrekkelijk veel grooter geworden dan dit vóór onze komst op Noord-Sumatra was. Dat het aantal dier prostituée's en ook de vrijmoedigheid waarmede zij optreden, grooter is in de kampongs, die bij eene havenplaats liggen, dan in die welke meer geïsoleerd zijn, geldt evenzeer voor Atjeh als voor onze andere bezittingen in den Archipel en is een verschijnsel, dat zich ook in de Europeesche maatschappijen voordoet. Zoo zouden de kampongs in het kustgebied van Mĕrassa betrekkelijk een grooter aantal hetaeren bezitten dan er overigens op Atjeh worden aangetroffen. Sommige kampongs staan ten minste van oudsher als zoodanig ongunstig aangeschreven. Deze omstandigheid wordt door de Atjehers

eensdeels toegeschreven aan het feit, dat zoo dikwijls vreemde zeevarenden die kampongs bezochten, anderdeels hieraan dat die kampongs vooral de zeevarenden en visschers leveren, wier betrekking het dus meebrengt dat ze voor langeren of korteren tijd van huis zijn en de vrouwen aan haar lot worden overgelaten. Die zoogenaamde schippers- en visscherskampongs staan sedert onheugelijke tijden bij de Atjehers in zeer slechten reuk.

En zoo vinden we dan in bijna iedere kampong van eenige beteekenis ettelijke exemplaren van het schoone geslacht, hier meer bedekt, daar meer openlijk, zich prostitueerende en feitelijk van het zoo verdiende geld in haar onderhoud voorziende. Ik zeg in bijna iedere kampong; immers, in vele kampongs worden door de dorpshoofden de strengste maatregelen daar tegen genomen en wordt dien vrouwen het verblijf in de kampong ontzegd, vooral wanneer hare tegenwoordigheid aanleiding geeft tot schandalen of haar gedrag stuitend wordt voor de overige bewoners.

Zulke prostituée's (*inong bidoen*) zijn natuurlijk bij iedereen in de kampong bekend en staan bij de overige kampongbewoners, behalve misschien bij de mannelijke helft, in even groote minachting als ten onzent. Iedere prostituée oefent haar beroep op zich zelve uit, dat wil zeggen, inrichtingen, waarin een aantal dier vrouwen te zamen leven, heeft men op *Atjeh* niet.

Wanneer nu eene dier vrouwen eene samenkomst verlangt met een of ander jongeling of gehuwden man in de kampong, dan zendt ze meestal een klein kind, dat van de zaak nog niets begrijpt, met een klein geschenkje, meestal eene geprepareerde sirihpruim, naar den bewusten persoon, eenvoudig opgevende van wie het geschenk komt. Neemt deze het geschenk aan, is hij dus niet ongenegen tot eene samenkomst, dan geeft hij het kind een geschenk in geld mêe terug en de samenkomst heeft dan des nachts plaats — wanneer de jongeling nl. uit de *binasah* weet te ontsnappen en de waakzaamheid der bewakers, die ook meestal slapen, kan verschalken — hetzij ten huize van de *meretrix* of op eene andere, vooraf afgesproken afgezonderde plek in de kampong.

In iedere kampong, waar zich *prostituée's* bevinden of waar gehuwde vrouwen zijn, wier echtgenooten b. v. zeevarende of om andere

redenen langdurig afwezig zijn, vindt men ook altijd oude vrouwen, die het beroep van koppelaarster (*pangoelée toetoep*) uitoefenen en voor een klein voordeeltje als „*postillon d'amour*" optreden.

Wenscht nu een jongmensch eene samenkomst met eene zekere vrouw, hetzij dan gehuwd of ongehuwd, dan begeeft hij zich naar zulk eene bemiddelaarster, bespreekt met haar de mogelijkheid van een „*tête à tête*" en indien deze er kans toe ziet om de bedoelde persoon daartoe over te halen, dan geeft hij de oude vrouw al vast eenig geld voor de te nemen moeite en 3 à 4 *ringgits* voor de bewuste jonge dame.

De oude vrouw tracht nu met deze, hetzij ergens buiten, hetzij ten haren huize, een onderhoud te verkrijgen en biedt haar het geld aan, daarbij te kennen gevende, dat dit een geschenk is van iemand, die dolgraag eene samenkomst met haar zou willen hebben, doch die voorloopig onbekend wenscht te blijven en vertrekt dan om verslag te doen van haar voorloopig succes, nl. dat de bedoelde jonge vrouw het geld al vast heeft aangenomen. Na een paar dagen komt ze bij haar terug en zegt: „eenige dagen geleden bracht ik U geld van N. N. (zij noemt thans haar lastgever), bewijs hem nu een dienst terug en breng hem zelve straks in mijn huis, waar hij zich thans ophoudt, wat sirih, als bewijs van vriendschap of als contra-beleefdheid." Indien dit nog niet eerder het geval was, dan wordt haar de zaak thans duidelijk; is ze niet afkeerig van de zaak, dan gaat ze of wel ze bestelt den jongeling des nachts ten harent, indien daartoe mogelijkheid bestaat; in 't andere geval geeft ze het geld terug.

Natuurlijk is deze geheele wijze van onderhandelen eene speculatie op de betrekkelijke armoede der bewuste jonge vrouw, die dikwijls moeite heeft om zich van het noodige te voorzien, of die hierin een uitstekend middel vindt om zich van pronkzaken, eene mooie sarong e. d. te voorzien, of wel om deze of gene schuld af te doen. En is in deze richting de eerste stap door het meisje of de jonge vrouw of weduwe gedaan, dan volgt, evenals overal elders, de rest van zelf en de vrouw in quaestie is weldra voor goed ingelijfd in het korps *prostituée's*, „*tout comme chez nous*"*!*

Soms kan ze geruimen tijd haar beroep voortzetten, zonder dat

dit bemerkt wordt, wanneer slechts door partijen de noodige omzichtigheid wordt betracht; zoodra is evenwel niet de zaak ontdekt, of zij is voor goed gebrandmerkt en uit de samenleving met de kampongbewoners uitgestooten. Wordt haar dit op den duur te lastig, dan verhuist ze dikwijls naar eene andere, verafgelegene kampong, of oefent haar beroep al reizende uit.

De betrekking van koppelaarster moet zeer in 't geheim worden uitgeoefend, daar zoo iemand bij de minste verdenking uit de kampong kan verwijderd worden. Het geld, dat zij op deze wijze verdient, wordt als onrein, als woekergeld (*laba*) beschouwd en zij zou niet in staat zijn het uit te geven aan iemand, die den oorsprong er van kende. Het gebeurt zeer dikwijls, dat zulk eene oude koppelaarster, vergezeld van eenige jonge vrouwen, in mooie kleeren gestoken en met bloemen in het haar, uit de binnenlanden, b. v. uit het gebergte naar de kuststreken komt. Ontmoet nu een Atjeher zulk een clubje en is hij niet afkeerig van eene kennismaking, dan wendt hij zich tot de oude vrouw met de stereotype vraag: „*Hai wa! loen gĕrah kon kĕ ijĕr, dĕĕk kon kĕboĕ, hawa napsoe èk nĕpĕna?*", d. i. „Zeg, moedertje, ik heb dorst, doch wil geen water, honger, doch wil geen rijst, zijt gij in staat aan mijn verlangen te voldoen?" Heeft hij zich nu niet in de personen vergist, dan antwoordt de oude vrouw eenvoudig: „*Na*, dat kan ik". Zij bedingt dan eene zekere som, waarvan meestal de helft voor haar is en men treft maatregelen voor eene bijeenkomst, b. v. in een *ladang*huisje (een wachthuisje op een rijstveld) of in eene andere gelegenheid.

Omgekeerd worden jonge vrouwen en meisjes van de kuststreken, die daar haren goeden naam verloren hebben, in de hooger gelegene streken op dezelfde wijze geëxploiteerd. Zulke wandelende bordeelen worden op Atjeh getolereerd, mits ze alweer geene aanleiding geven tot publieke schandalen.

Dat gehuwde vrouwen zich aan de liefkoozingen van een anderen man overgeven behoort op *Atjeh* in werkelijkheid tot de zeldzaamheden; de straffen, op schending der huwelijkstrouw gesteld, zijn te streng, het leven en handelen in de veelal kleine kampongs is te publiek, dan dat eene vrouw zoo iets zou durven bestaan.

De bewering, als zoude een groot deel der vrouwen, zoowel gehuwde als ongehuwde, zich aan ongeoorloofde minnarijen overgeven, eene bewering, die wel eens is uitgesproken, is zeer zeker overdreven en geldt in geen geval voor het Noordelijkste deel van Groot-Atjeh.

Daarmede wil ik natuurlijk niet zeggen, dat geene enkele Atjehsche vrouw, wanneer zij zich onbespied weet, voor ongeoorloofden omgang ontoegankelijk zou zijn. Dusdanige worden hier evenzeer aangetroffen als in elke andere, zelfs meer beschaafde maatschappij. Zooals ik reeds zeide, hadden in vroegeren tijd — toen nog schepen van alle mogelijke Oostersche naties in de haven van Oleh-leh ten anker kwamen en ook Atjeh nog eene groote oorlogs- en handelsflotille bezat — de schippers- en visschersdorpen in het district Mĕrassa in dit opzicht eene zekere beruchtheid, die ze in den mond van het volk zelfs thans nog bezitten. Wij moeten hierbij evenwel niet vergeten, dat juist naar die kampongs altijd een groote toevoer van Bataksche en vooral Niasche slavinnen plaats had, die door de zeevarenden van elders werden aangevoerd en daar verhandeld en dat die slavinnen, welke zich allengs met de bevolking vermaagschapten, zich juist niet onderscheidden door een bijzonder kuischen levenswandel.

Ook gebeurt het wel dat machthebbenden in den lande van hun gezag misbruik maken en, door pressie, gehuwde vrouwen, wier echtgenooten afwezig zijn, weten over te halen tot daden, die zij uit eigen beweging nimmer zouden bedreven hebben. Doch dat alles behoort tot de uitzonderingen. Wat evenwel niet tot de uitzonderingen behoort, doch daarentegen dikwijls voorkomt, is, dat eene vrouw, wier echtgenoot pas overleden is of die door hem verstooten werd, nog voor het verstrijken der *idah*, met andere mannen geslachtelijke gemeenschap heeft. Het is zelfs bekend, dat kamponghoofden en *tĕngkoe's* hier wel eens op betrapt zijn. Wordt zulk eene vrouw later zwanger, dan heeft zij een streng onderzoek te ondergaan, ten einde te weten te komen van wien het kind is.

De betrokken persoon is dan gehouden, haar na het verstrijken der *idah* te huwen. Zulk een huwelijk heeft evenwel op Atjeh niet zoo heel veel te beteekenen, daar de man immers die vrouw weer

ieder oogenblik kan verstooten. Alleen onder bovengenoemde omstandigheden gaan de Atjehsche vrouwen zich nog weleens te buiten, of beter gezegd misschien, de „lions" in de kampong maken er bij voorkeur hun werk van om juist zulke vrouwen te exploiteeren en te verleiden. Wanneer een *tĕngkoe* zich aan zulk een vergrijp schuldig maakt, hetgeen hier niet tot de zeldzaamheden behoort, dan eischen zijne kamponggenooten, dat hij van zijne betrekking vervallen worde verklaard; dit geschiedt dan ook meestal en had nog niet lang geleden met een voornaam priester plaats.

Er is, vreemd genoeg, over de zeden en gebruiken van het volk, waarmede wij sedert een twintigtal jaren in zoo nauw contact staan, uiterst weinig gepubliceerd, en de enkele brokstukjes, die men er zoo voor en na over te lezen krijgt, getuigen voor het meerendeel van de grootste oppervlakkigheid, van het niet genoeg doordringen in het meer intieme leven der kampongbewoners, toch zeker een hoofdvereischte voor eene dusdanige beschrijving. Wanneer men een volk wil beschrijven, en dit geldt vooral voor een Oostersch volk, dan zoeke men de gegevens niet in de hoogere kringen, doch leve zooveel en zoolang mogelijk onder het volk, dat men tot een onderwerp van studie wil maken, en daar, waar dit, zooals „in casu" door bijzondere omstandigheden niet mogelijk is, daar trachte men ten minste, hetgeen men wil weten uit den mond van het volk zelf te vernemen, dat u beter weet te vertellen, hoe men daar, d. i. in de lagere standen leeft, dan de persoon, die met macht bekleed is en met een echt Oostersche aureool van deftigheid omgeven, zelden afdaalt tot het volk, waarover hij gezag uitoefent.

Zoo heeft men, om op het onderwerp terug te komen, den Atjeher zoo in woord als in geschrift, steeds voor uiterst onzedelijk uitgekreten.

Geen Atjehsch hoofd, zoo heet het, of hij is, als hij zich in het publiek vertoont, omgeven door een bende „schandjongens", hoe hooger in rang des te meer; geene Atjehsche gehuwde vrouw of meisje of ze is toegankelijk voor liefdesavonturen; geen feesten of ze eindigen in orgieën en bachanaliën van de ergerlijkste soort, ja zelfs de graven hunner heiligen zijn de vereenigingspunten van het

uitschot der Atjehsche maatschappij, waar drinkgelagen en perverse liefdestooneelen schering en inslag zijn. En, in weerwil dat ik die beschuldiging meermalen heb hooren uitspreken door personen die beweren, dat zij het volk kennen, is niets minder waar dan dat; ja, ik ga zelfs verder en spreek het als mijne overtuiging uit, dat in onze Westersche maatschappijen oneindig veel meer cynische onzedelijkheid heerscht in alle kringen van het volk dan hier; dat daartegen ten onzent veel minder maatregelen worden getroffen; dat overspel en maagdenschennis, hoewel het ook hier voorkomt, niet die uitbreiding heeft, en strenger door de heerschende wetten wordt beoordeeld, dan in onze zoo hooggeprezene beschaafde maatschappijen. Het is alweer de kwestie van splinter en balk. Zij, die de Atjehers voor zoo bijzonder immoreel hebben uitgekreten, hebben òf naar den schijn geoordeeld, òf hunne inlichtingen geput uit eene den Atjehers vijandige bron, zooals men die onder de hier vegeteerende Arabieren en Maleiers voldoende kan aantreffen, die met de grooten in den lande heulen, doch den minderen man verafschuwen en haten, wijl deze de voorschriften van den godsdienst slechts gedeeltelijk nakomt. Ik heb in Indië met verschillende volken kennis gemaakt, ben in het familie- en kampongleven van velen hunner doorgedrongen, doch heb onder deze allen geen volk ontmoet, dat uit een moraliteitsoogpunt hooger staat dan het Atjehsche. Men versta mij hier niet verkeerd. Wanneer ik hier spreek over de moraliteit van het volk, dan heb ik meer bepaald het oog op *het sexueele leven*. Op het karakter van het volk, dat ons, althans nu, menige schaduwzijde aanbiedt, kom ik elders terug.

Uit het vorenstaande hebben wij reeds gezien, dat de kinderen van beide geslachten reeds zeer vroeg van elkander worden gescheiden, dat zelfs gemengde kinderspelen verboden zijn, dat de meisjes nooit uit het gezicht van moeder of grootmoeder mogen gaan, dat ze spelen moeten binnen de kleine kampong, terwijl de jongens zich daarbuiten in 't vrije bezighouden; dat ze ongehuwd alleen onder begeleiding van eene vrouwelijke surveillante, hetzij de moeder of eene andere, naar een feest mogen gaan, enz., zoodat het onder die voorwaarden bijna onmogelijk is, dat op jeugdigen

leeftijd aanraking tusschen beide geslachten kan bestaan. Doch er is meer. Het Atjehsche meisje en over het geheel de Atjehsche vrouw legt eene groote, voor een Polynesisch volk bijna ongekende schaamachtigheid aan den dag.

Geen Atjehsch meisje of vrouw zal haar boezem ontblooten, zoodra een man, tenzij haar eigen man, tegenwoordig is; en ten opzichte der sexueele verrichtingen wordt de meest strenge kieschheid in acht genomen. Geene Atjehsche vrouw zal het wagen aan eene noodzakelijke behoefte te voldoen, zoodra ze vermoeden kan door een man bespied te worden; daartegen verzet zich haar kieschheidsgevoel. Geen Atjeher zal het bestaan, eene vrouw die alleen loopt, aan te spreken, tenzij hij gevaar wil loopen daarover de grootste verwijtingen te hooren, en nooit zal men hem zien loopen met eene Atjehsche vrouw of het moet zijn met zijne eigene of met zijne moeder. Alleen als de vrouw zich naar elders begeeft, mag haar man haar vergezellen; in de kampong zelve zal men hen echter nooit te zamen zien.

Wanneer de man een bezoek wil brengen aan een kennis of vriend, al was deze zelfs zijn eigen broeder, dan zal hij het niet wagen de huistrap op te gaan, zonder eerst buiten op het voorerf vernomen te hebben of die persoon te huis is. Is deze afwezig, dan verbiedt hem de étiquette ten strengste het huis binnen te gaan. Onteering van een jong meisje, het aanranden der eerbaarheid eener gehuwde vrouw, kan onder zulke omstandigheden bijna niet voorkomen en behoort in werkelijkheid op *Atjeh* tot de hooge uitzonderingen; het buiten echt geboren kind (*anèk badjèng*) heeft volgens Atjehsche *adat* geen recht van bestaan en wordt onmiddellijk na de geboorte gedood, wanneer men nl. geen middel gevonden heeft, dit reeds vroeger te verwijderen.

De vrouw moge, wat hare positie, hare opvoeding, haar rechtstoestand, hare plaats in de samenleving betreft, in de Oostersche maatschappijen en ook op *Atjeh* zeer laag staan — vooral in vergelijking met die in de meer beschaafde maatschappij — haar onschuld, hare eer, haar goede naam zijn hier beter gewaarborgd dan ten onzent. In den Sultanstijds, dus vóór onze komst op Atjeh, werd een meisje, indien zij zwanger was, of zelfs wanneer men van haar wist, dat

zij verboden omgang met een man had gehad, met haren verleider door het kamponghoofd voor den *oelëebalang*, of wel voor den *Sultan* gebracht en in de meeste gevallen werden zij beiden gedood. Zij werden dan ten halve lijve ingegraven en gesteenigd of in een vat gesloten, in welks omwanding men groote houten pinnen of spijkers had gedreven en dan zoo lang van eene hoogte afgerold, tot zij beiden den geest hadden gegeven, of eindelijk veroordeeld om onder de pooten van des Sultans olifanten vertreden te worden. Wilde het meisje den naam van haren verleider niet noemen, dan nam men zijne toevlucht tot foltermiddelen, b. v. het knijpen der oorlellen tusschen ijzeren nijptangen, het omsnoeren van het dijbeen met een dunnen rottandraad, die door twee personen allengs sterker werd aangehaald. In het gunstigste geval, wanneer een der schuldigen of beiden tot eene invloedrijke familie behoorden, werd en wordt nog door den *oelëebalang*, mits tegen betaling van eene groote geldsom, de zaak in der minne geschikt, doch den verleider in elk geval de verplichting opgelegd het verleide en zwangere meisje te huwen. Is de betreffende eene erkende *meretrix* van beroep, dan wordt er zelden gewag van gemaakt, doch dan is er ook geen sprake meer van *verleiden* eener vrouw. Op bloedschande volgt evenwel zonder uitzondering de doodstraf. Pas vier jaar geleden liet *Tĕkoe Neq*, *oelëebalang* van *Mĕrassa*, een man ophangen, die beschuldigd was met zijn eigen kind bloedschande gepleegd te hebben; het meisje in kwestie doet thans nog als slavin dienst op zijn erf.

Een man, hetzij gehuwd of niet gehuwd, die betrapt wordt het hof te maken aan eene buiten echt levende vrouw (weduwe of verstootene) en haar heimelijk bezoekt, wordt, zoodra de zaak ter oore van het dorpshoofd komt, zooals wij te voren reeds zagen, genoodzaakt haar te huwen. En wat het overspel (*zina*) betreft, zoo kan men zeker zeggen, dat in geene maatschappij, welke ook, de echtgenoot meer gerust kan zijn dan de Atjeher.

Zijn huis is hier in den werkelijken zin des woords zijn heiligdom, dat door niemand, welke man ook, zonder zijne voorkennis mag betreden worden, op straffe van algemeene verachting, zoo niet erger.

En hoe weinig aanlokkelijk ons overigens het leven der Atjeh-

sche gehuwde vrouw moge toeschijnen, hare kuischheid, haar goede naam zijn door de heerschende wetten volkomen beveiligd.

Wanneer een man zijne vrouw „en flagrant délit" betrapt, dan is hij volgens de *adat pŏtĕ mĕrĕhoem*, die op geheel Groot-Atjeh van kracht is, verplicht, zoowel de vrouw als den man, met wien zij overspel pleegde, te dooden. Doodt hij alleen den man, dan wordt dit als moord beschouwd en kan hij zeker zijn door diens familieleden eveneens gedood te worden; doodt hij alleen de overspelige vrouw, dan loopt hij alle kans evenzeer door hare verwanten gedood te worden; doodt hij geen van beiden, dan komt de zaak allicht toch spoedig ter kennis van 't publiek, wijl de kampongbewoners een te zamenhangend geheel uitmaken.

Hij is dus verplicht beiden te dooden en doet dit ook zonder pardon. Is hij hierin verhinderd, b. v. ontvlucht de man, dan is het voldoende, dat hij een of ander kleedingstuk, b. v. een hoofddoek van den indringer, als stuk van overtuiging bij den *kĕtjihik* brengt, in welk geval de schuldige dadelijk wordt opgespoord en in hechtenis genomen. Ook de schuldige vrouw mag dan niet worden gedood, doch beiden worden voor den *oelĕebalang* gebracht en nadat de zaak is onderzocht, ter dood veroordeeld.

Meestal bestaat de doodstraf hierin, dat beide schuldigen op een paar bamboestaken worden gebonden, zoo, dat ze reeds half gewurgd zijn, en dan onder water worden gehouden; men noemt die straf *tjĕkiĕk*. In sommige gevallen, nl. wanneer de personen in kwestie de daad ontkennen, neemt men wel eens, en nam men vroeger meer, zijne toevlucht tot *ordaliën*; b. v. men liet de verdachten de hand in kokende olie doopen (*pĕtasah minjĕk*), aan een stuk gloeiend ijzer likken of over eene gloeiende plaat loopen, enz. Ook werd de rijst- of meelproef bij verdenking van een misdrijf dikwijls toegepast. De beschuldigde was dan verplicht een mondvol ongekookte rijst of rauw meel door te slikken. Verslikte hij zich of hoestte hij daarbij, dan was hij schuldig.

De rijstproef vinden we evenzeer in Birma en in andere gedeelten van Achter-Indië aangewend om iemands onschuld te bewijzen. Wie van beide partijen eene zekere hoeveelheid rijst in den kortsten tijd kan verorberen zonder zich te verslikken, wordt onschuldig ver-

klaard. Het *judicium offae*, het brood-ordalium, waarbij beide partijen veroordeeld werden om de meest mogelijke hoeveelheid brood met kaas te verorberen, ten einde het billijke of onbillijke van de klacht te bewijzen, een godsgericht, dat we in de oud-Germaansche rechtspleging vinden, houdt met het *judicium oryzae* hoogstwaarschijnlijk verband.

Dergelijke „godsgerichten" waren vroeger op *Atjeh* vrij algemeen en werden ook wel bij andere misdrijven toegepast, ten einde de schuld of onschuld van iemand te bewijzen. Van ordaliën vinden we reeds bij de oudste volken gewag gemaakt, o. a. bij de Grieken *ἦμεν δ'ἑτοίμοι καὶ μύδρους αἴρειν χεροῖν καὶ πῦς διέςπειν*, enz. [1])

Ook bij de oorspronkelijke *Buddhisten* moet de vuurproef bestaan hebben. Bij de oud-Germaansche en Gallische volken werd het godsgericht bij alle werkelijke of vermeende overtredingen toegepast en bestond daar zelfs nog gedurende de middeneeuwen en hier en daar nog gedurende de nieuwere geschiedenis. Het *duel* is trouwens niet veel anders dan een „godsgericht" en ontleent zeker zijn oorsprong aan de vroegere *ordaliën*. Op *Sumatra* komt het nog bij de *Lampongers* voor. Ook bij de *Dajaks* van *West-Borneo*, bij de *Alfoeren*, de *Niassers*, op *Nieuw-Guinea* en elders in den Archipel, bij vele Afrikaansche volken en ook in andere deelen der wereld vindt het godsgericht eveneens nog ruime toepassing. [2])

Sedert onze komst alhier schijnen de ordaliën, ten minste binnen het door ons bezette gebied, afgeschaft te zijn.

Dat wij bij de beoordeeling van dergelijke ordaliën minder aan een godsgericht, aan eene vermeende tusschenkomst der godheid hebben te denken, dan wel aan eene soort weddingschap, een pari, heeft Guillaume Ferrero onlangs in „La Nouvelle Revue" (XVme Année T. LXXXII 1° Livraison) in zijn artikel: „La génèse de l'idée de justice", m. i. op veel te zwakke gronden, trachten te bewijzen.

Indien daarvoor geene meer afdoende redenen en bewijzen kun-

---

1) *Sophocles*, Antigone vs. 264.

2) Zie daarover uitvoerig: C. J. Leendertz. „Godsoordeelen en eeden", in het Tijdschr. v. h. Aardr. Gen. 2de Serie Deel V, p. I seq.

nen worden bijgebracht, kunnen we m. i. de oude meening blijve handhaven, dat we in die ordaliën niets anders dan een godsg richt hebben te zien. De enkele gevallen, die hij bijbrengt om zij meening te staven, zijn trouwens alle ten slotte terug te breng tot een godsgericht. Hij die de weddenschap verloor, was door godheid als den schuldige gebrandmerkt.

In vele gevallen werd de schuldige vrouw evenwel, vóór h gerecht beslag op haar kon leggen, door hare eigene familieled gedood of maakte ze zelve door het nemen van vergif een ein aan haar leven, ten einde de schande eener openlijke terechtst ling wegens overspel te ontgaan.

De *adat pŏtĕ mĕrĕhoem mĕkoeta alam* (de instelling van Zij Majesteit den *Sultan*) is nog algemeen van kracht.

Vrij zeker wordt met dezen *Sultan* bedoeld *Iskander moeda*, van 1607 tot 1636 regeerde en onder wien *Atjeh* tot zijn grootst bloei en rijkdom geraakte. Het laat zich denken dat, bij zul afdoende maatregelen tegen overspel, het slechts zelden kan vo komen, dat een Atjeher zijne begeerte naar buurmans vrouw t feitelijkheden uitstrekt en dat ook de Atjehsche gehuwde vro hoogst zelden voor zulk een interessant avontuur te vinden i Waarlijk een *ménage à trois*, zooals die in de hoogere kringen de Europeesche maatschappijen in den regel en dat wel openlijk word gevoerd, kent men op *Atjeh* niet. De Westersche beschaving heeft nog niet zulk eene sterke strooming in oostelijke richting gehad, dat dit en dergelijke gebruiken Sumatra's Noordkust hebben kunnen bereiken. Hier bezit ieder man zijne eigene vrouw of vrouwen en deelt de genoegens van den echt niet met een anderen man en daar, waar de eene of andere *Don Juan*, in 't geheim dan nog, het mocht bestaan, zich op eens anders gebied te wagen, daar weet hij aan welk gevaar hij zich blootstelt.

Ik herhaal dan ook met klem, hetgeen ik vroeger reeds zeide, dat zij die beweren, dat een groot deel der Atjehsche gehuwde vrouwen toegankelijk voor verboden liefdes-avonturen zijn, hunne berichten hebben opgezameld bij personen, die de Atjehers niet genegen zijn. Zij die iets meer doorgedrongen zijn in het werkelijk familieleven op *Atjeh*, spreken met mij die bewering beslist

tegen. Aan dit deel van de *adat pötě měrěhoem* is nog eene legende verbonden, die op *Atjeh* zeer populair is, en die ongetwijfeld eene historische basis heeft, misschien wel geheel historisch is, zooals we straks zullen zien. Zij is deze:

Op zekeren dag zat de Sultan (*Iskander moeda*) voor zijn paleis onder een waringinboom in een „dolce far niente", toen een eenvoudig kampongbewoner aanhoudend voor de poort van den kraton, in het gezicht van den Sultan, op en neer liep, blijkbaar in angstige gejaagdheid verkeerende en het er op toeleggende des Sultans aandacht te trekken. Dit nu gebeurde wel meer, wanneer nl. personen zich te beklagen hadden over eene, hen door een der bestuurshoofden aangedane onrechtvaardigheid, of wel om eene bijzondere gunst kwamen smeeken.

De Sultan, die zeker over staatszaken zat te mijmeren en misschien geen lust had den man te ontvangen, deed alsof hij hem niet zag en ging eindelijk binnen den *dalam.* Toen hij evenwel den volgenden dag dien man daar weer in dezelfde opgewondenheid zag op en neer loopen, deed hij door den *mantri dalam* onderzoeken, wie de man was en wat hij verlangde. Deze verzocht, dat hem de hooge gunst mocht ten deel vallen, om slechts voor een kort oogenblik voor den Sultan te verschijnen. De vorst, die een open oor en oog had voor de nooden van zijn volk en hoe wreed anders ook, om zijne rechtvaardigheid algemeen bemind was, stond dadelijk het verzoek toe. De man ging met eerbiedig langzamen tred naar de plaats, waar de Sultan was neergezeten, maakte den meest eerbiedigen groet, boog het hoofd ter aarde en zonder een enkel woord te spreken, doorstak hij zich voor de oogen van den ontstelden vorst het hart. De Sultan, die dadelijk begreep, dat aan dit bloedig drama een door eene hooge persoonlijkheid gepleegd onrecht moest ten grondslag liggen, liet onmiddellijk onderzoek doen naar hetgeen gebeurd was en kwam alras tot de ontdekking, dat zijn eigen zoon het huis van den zelfmoordenaar was binnengedrongen, terwijl deze afwezig was, ten einde bij diens jonge vrouw zijn wellust te voldoen. En „en flagrant délit" werden beiden door den inmiddels teruggekeerden echtgenoot betrapt. Met een enkelen houw van zijn klewang doodde hij zijne vrouw, doch liet den prins

heengaan, daar hij zich niet gerechtigd achtte, een vorstentelg naar het leven te staan; moest diens bloed vloeien, dan mocht dit in geen geval geschieden door de hand van een gemeen kampongbewoner. Zelfs eene openlijke aanklacht tegen den prins, hoe schuldig deze ook was, zou majesteitsschennis zijn. Zijne vrouw was gedood, zijn goede naam en de eer van zijn huis waren geschandvlekt en de familieleden zijner vrouw zouden misschien nog haren dood op hem wreken. Hij besloot dus zich zelven te dooden voor de oogen van den vorst, die dan misschien recht zou spreken en zijn dood en dien zijner vrouw wreken.

De Sultan hoorde zwijgend de beschuldiging, die tegen zijn zoon werd ingebracht, aan, deed onderzoek, waar deze zich bevond en vernam, dat hij zich ergens met zijne makkers in 't vrije veld vermeide. Onmiddellijk liet hij zijn paard zadelen en reed, zonder eenig gevolg, naar de opgegeven plaats, riep den prins tot zich en bracht hem met zijn kris een doodelijken stoot toe. Het lichaam van zijn kind viel ontzield voor zijne voeten neder. De ongelukkige zelfmoordenaar was door 's vorsten eigen hand gewroken.

Men zou waarlijk bij het lezen dezer geschiedenis gelooven, dat *Iskander moeda* kennis had genomen van het door zijn Spaanschen tijdgenoot *Don Guillem de Castro y Belvis* geschreven drama: *La Justicia en la Piedad* (De gerechtigheid en de vaderliefde); de geschiedenis hierin behandeld loopt alleen iets minder tragisch af, doordien de Koning van Hongarijë zijn ontaarden zoon, die zich aan 't zelfde misdrijf had schuldig gemaakt en dien hij reeds aan beulshanden had overgeleverd, ten laatste, door het volk daartoe genoodzaakt, vergiffenis schonk. Ook had die euveldaad niet de gevolgen voor het Hongaarsche volk, als die van den Atjehschen vorstenzoon voor het Atjehsche. De Sultan toch ging naar zijn paleis terug, gaf orders om het lijk van zijn zoon op te halen en te begraven en sloot zich in zijne vertrekken op en den volgenden dag werd den volke de koninklijke boodschap bekend gemaakt, dat een ieder, die iemand op overspel betrapte, wie deze ook zijn mocht, niet alleen het *recht* had, doch, zoo 't kon, *verplicht* was, beide schuldigen om te brengen, zonder eene beslissing van derden af te wachten en dat na den dood de lijken ter plaatse moesten blijven

liggen, totdat de rechter zich in persoon overtuigd zou hebben, dat beide personen in elkaars nabijheid waren aangetroffen.

Het was mij niet mogelijk met zekerheid uit te maken of dit tafereel werkelijk een geschiedkundigen achtergrond heeft, of werkelijk *Iskander moeda*, op wiens rekening dit edict, zoowel als zoovele andere uitstekende instellingen wordt gesteld, zijn eigen zoon en wel om die reden zou hebben gedood; doch al ontbreekt ook de historische basis van het verhaal, het legt in ieder geval getuigenis af dat het volk gelooft, dat er vorsten in hun land hebben geregeerd, die op deze wijze den goeden naam, ook van eene eenvoudige kampongfamilie in bescherming namen en onkuischheid en overspel op deze wijze tegengingen; en zeker is het, dat die meergenoemde adat nog steeds bestaat. Bij de beoordeeling van het al of niet geschiedkundige van bovenstaand verhaal mogen we niet vergeten dat, vooral tijdens den bloeitijd van *Atjeh*, die in 't begin der 17de eeuw tot eene fabelachtige hoogte was gestegen, blijkens het getuigenis van verscheidene Europeesche tijdgenooten, de omgeving van den kraton eene verzamelplaats was van vele Oostersche grooten, die van alle oorden naar de Noordpunt van Sumatra overstaken om de rijkdommen van het goud- en peperland van nabij te bewonderen, en dat zich allengs een overmoedige ridderstand had gevormd, die meende boven de heerschende wetten te staan; dat vooral de vorstentelgen in dien tijd zich onaantastbaar wanende door de majesteit, waarin ze gehuld waren, zich tegenover den kleinen man alles durfden veroorloven. *Iskander moeda* nu, die in 1607 den Sultanstroon besteeg, en die door de kroniekschrijvers van dien tijd wordt beschreven als een vorst, die door zijne doortastende maatregelen, door zijn tact en strenge rechtvaardigheid *Atjeh* feitelijk uit een naderend verval redde en zelfs tot den hoogsten bloei opvoerde, maakte aan die misbruiken een einde. Diezelfde geschiedschrijvers doen ons hem kennen als wreed en van een zeer opstuivend karakter, dat geen tegenstand en vooral geene onrechtvaardigheid, door wien ook bedreven, duldde.

AUGUSTIN DE BEAULIEU, van *Rouen* geboortig, die in 1619 met de schepen „Montmorency", „Espérence" en de petache „Hermitage" naar Oost-Indië vertrok en op die reis, nl. in 1621 ook

Achem (*Atjeh*) aandeed, heeft ons eene uitvoerige beschrijving van zijn bezoek aan dat land achtergelaten.[1]) Na aan zijne verbazing over den grooten rijkdom, die daar heerschte, lucht te hebben gegeven, waarbij hij vertelt, dat de deuren van 's vorsten vertrekken met bladen zilver belegd waren, alle spijzen in gouden schotels werden opgediend, de dranken evenzoo in gouden bekers, met edelgesteenten bezet, werden aangeboden, de danseressen van het hoofd tot de voeten met goud en edelgesteenten waren opgesmukt, enz. enz., zegt hij van den Sultan zelven, dat deze bekend stond om zijne wreedheid; den geheelen ouden adel had hij uitgeroeid en alle prinsen van den bloede doen vermoorden; uit vrees van op een of anderen tijd door moordenaarshanden om te komen, was hij steeds door eene wacht van vrouwen omgeven. BEAULIEU, die 6 maanden te Atjeh vertoefde en dikwijls bij den Sultan werd toegelaten, woonde daar o. a. eene afgrijselijke executie van eenige vrouwen uit 's vorsten lijfwacht bij, welke executie hij in bijzonderheden beschrijft.

Het serail van den Sultan was het grootste van geheel Azië; onder het groot aantal vrouwen waren o. a. 20 koningsdochters.

VETH[2]) zegt van hem: „Hij was uitermate wreed, zijne eigene moeder liet hij in kluisters slaan en pijnigen en bracht verscheidene bloedverwanten, die hij meende, dat hem in den weg stonden, dan wel uit wraak, om het leven; zijn eigen zoon, dien hij eerst tot onderkoning van *Pedir* aanstelde, riep hij later terug en sloeg hem in banden; deze stierf, nog voor zijns vaders dood in de gevangenis". Doch VETH erkent, ook aan de hand van de Europeesche kronieken, dat hij zeker de grootste vorst is, die *Atjeh* ooit heeft bezeten, die door zijne roemrijke daden, zijn krachtig optreden en zijne doortastende maatregelen *Atjeh* uit zijn verval heeft opgericht; en de Maleische kronieken weten niets dan goed van hem te vertellen.

Het is dus niet zoo geheel onwaarschijnlijk, dat het verhaal over den oorsprong van de *adat pŏtĕ mĕrĕhoem*, waarmede de Atjehers meer speciaal dit recht van een ieder tegenover overspelige personen

1) Uitgegeven in 1664 door Thevenot.

2) Atchin en zijne betrekkingen tot Nederland door P. J. Veth Hoogl. te Leiden. Uitg. bij Gualth. Kolff te Leiden 1873.

schijnen aan te duiden, wel degelijk eene geschiedkundige basis heeft.

Het recht, of liever de verplichting om bij overspel beide schuldigen onmiddellijk te dooden, rust niet alleen op den echtgenoot, doch zelfs op den zoon, den vader, den broeder, in 't kort op een ieder, die iemand op overspel betrapt en men wist mij met zekerheid te vertellen, dat het meermalen was voorgekomen, dat een vader zijne dochter, een zoon zijne moeder, een broeder zijne zuster onder die omstandigheden met eigen hand had gedood of voor het gerecht had gebracht, wat nog erger is op *Atjeh.*

Of nu overspel op *Atjeh* ooit voorkomt is eene vraag, die ik reeds boven bevestigend heb beantwoord. Ik ken een, ook bij ons, zeer invloedrijk Atjehsch hoofd, die ook bij de Atjehers den naam heeft dat hij meermalen gehuwde vrouwen onder het een of ander voorwendsel, terwijl de echtgenoot afwezig is, ten zijnent ontbiedt en haar dan tot overspel dwingt, en zoo zullen er hier en daar wel enkelen meer onder de machthebbenden zijn. Doch ik herhaal het, dit zijn uitzonderingen en het laat zich begrijpen, dat daar, waar de maatregelen daartegen zoo streng zijn, de bewering als zoude het meerendeel der gehuwde vrouwen voor ongeoorloofde liefdesavonturen toegankelijk zijn, eenvoudig valsch is en op foutieve inlichtingen berust. En nu wijze men mij een volk aan, zelfs in onze Europeesche maatschappij, waarvan de moraliteitsstandaard op het gebied van het sexueele leven zoo hoog staat als bij de Atjehers, die algemeen als zoo bijzonder immoreel door ons worden uitgekreten. Waar is ten onzent de tegenhanger van de zoogenaamde *adat pŏtĕ mĕrĕhoem?*

Zoolang ten onzent nog internationale congressen moeten gehouden worden tot het tegengaan van den zoo uitgebreiden handel in meisjes, zoolang onze straten en pleinen des avonds nog wemelen van „*des fleurs du mal en bouton*", zoolang onze bordeelen nog steeds overvuld blijven van lichtekooien uit alle standen der maatschappij, zoolang nog drama's eindigen op de, ik zou willen zeggen alle recht en billijkheid tartende wijze van een in 1891 te Batavia afgespeeld en berucht geworden drama, zoolang hebben we geen recht een smet te werpen, in dien zin altijd, op een Indisch, op het Atjehsche volk en kunnen we zelfs hier in de leer gaan.

Het feit, dat sommige jonge weduwen op het punt van erotische

avonturen erg toeschietelijk zijn, dat zij vooral het mikpunt zijn, waarop de Atjehsche „*lions*” hunne liefdespijlen richten, moet zeer zeker op de debet-zijde van de Atjehsche zedelijkheidsbalans worden gesteld; doch zou dit ten onzent wel anders gesteld zijn? Te oordeelen naar hetgeen dienaangaande zoo voor en na aan het licht komt en in aanmerking genomen, dat het leven in onze Westersche maatschappijen op langen na niet zoo publiek is, niet zoo voor iedereen openligt als in Oostersche maatschappijen, geloof ik, dat we die vraag ontkennend kunnen beantwoorden. Daarbij komt in ieder geval dat de Atjehsche strafrechter wel degelijk notitie neemt van dergelijke *parties amoureuses* en den indringer met alle hem ten dienste staande middelen noodzaakt de eer der vrouw te redden door haar te huwen. Artikel 340 van den „*Code Napoléon*”: „La recherche de la paternité est interdite”, waarachter men zich bij ons verschuilt, kent hij trouwens niet.

Ik wil nog met een enkel woord spreken over dat andere punt, dat men steeds te berde brengt, om de immoraliteit van het Atjehsche volk te bewijzen, nl. de *paederastie*, die hier zoo verbazend veel moet voorkomen, volgens de enkele berichtgevers. Bijna geen Atjehsch hoofd bijv., die officiëel op reis is, of hij laat zich vergezellen door een half of een heel dozijn *sadati's*, schandjongens, zoo beweert men, welke door die hoofden worden aangeworven voor hunne *perverse* lusten. En dat men er hoegenaamd geen kwaad in ziet, zoo wordt nl. gezegd en dit verzwaart de beschuldiging, bewijst het feit, dat men er openlijk mee voor den dag durft komen.

Over de eigenlijke functie dier knapen nu, spreek ik in een later hoofdstuk, doch hier zij reeds gezegd, dat die beschuldiging even onwaar als onphysiologisch gedacht is.

Sadati's zijn knapen, die nu en dan 's avonds in de kampong voor de vergaderde menigte kleine *pantoens* reciteeren en daarbij zoogegenaamde dansen, buigingen van het lichaam uitvoeren, en waarvan bijna iedere kampong er één of twee onderhoudt. In de kampong zijn zij feitelijk het eigendom van eene *kongsie* of vereeniging van eenige kampongbewoners, welke *kongsie* de verschillende uitgaven aan het onderwijs en de veelal prachtige uitrusting bekostigt, maar daarvoor ook de revenuën int.

Indien nu b. v. een *oelëebalang* een officiëel bezoek ten Gouvernementshuize of bij een anderen *oelëebalang* brengt, dan huurt hij voor die gelegenheid een aantal van deze *sadati's* van verschillende kongsie's; die knapen volgen hem dan in hunne beste kleeding gedost (niet in meisjeskleeren, zooals men beweert), als eene soort eerewacht, als pages, zoude ik willen zeggen.

Zoodra zulk een *sadati* neiging mocht vertoonen voor *perverse* sexueele handelingen houdt hij op *sadati* te zijn en wordt verwijderd.

Ik acht het hier niet de plaats, uit te wijden over de sexueele psychopathieën van dit soort, ten einde te bewijzen, dat eene beschuldiging, zooals die den Atjehers wordt aangewreven, onphysiologisch is gedacht, zooals ik zoo pas aanmerkte, doch ik citeer hier eenvoudig de woorden, die een mijner Atjehsche berichtgevers mij toevoegde, toen ik hem over dit onderwerp sprak: „Ik weet niet, hoe u over dergelijke zaken denkt, doch ik kan u wel verzekeren dat ik er van zou walgen, en 't is toch wel opvallend, dat ik onder mijne kennissen nog nooit iemand heb ontmoet, die tot zulke onnatuurlijke daden overhelde; ik zou denken, dat dit in iemands natuur moet liggen en dat men, daar waar vrouwen voldoende zijn en men dus op natuurlijke wijze aan zijne geslachtsdrift kan voldoen, men alleen dan tot zoo iets overhelt, wanneer men daarvoor een ziekelijken aanleg heeft".

„Dat er zulke personen op *Atjeh* zouden voorkomen, mag ik niet ontkennen; ik kan u zelfs een paar personen opnoemen, van wie zoo iets ten minste wordt verteld, doch komen die in andere landen, b. v. in *Nederland*, ook niet voor? Ik stel mij voor, dat daar, waar de man op natuurlijke wijze aan zijn geslachtsdrift kan voldoen, hij onmogelijk zijne toevlucht tot mannen behoeft te nemen, tenzij hij krankzinnig is, en het zou mij verwonderen wanneer zulk eene afdwaling hier meer dan elders zoude voorkomen".

Hem, wien deze verklaring van een eenvoudig man uit het volk niet voldoende voorkomt, verwijs ik naar de speciale werken over dit onderwerp, o. a. naar de uitstekende monographie van Prof. *von Krafft-Ebing*, getiteld: „*Psychopathia sexualis* mit besonderer Berücksichtigung der conträren Sexualempfindung" (Stuttg. 1891).

Ongetwijfeld komen er op *Atjeh* personen van beiderlei kunne voor met perverse geslachtsneiging, evenzeer als men die overal buiten *Atjeh* aantreft en de Atjehsche strafrechter heeft daartegen niet zulke scherpe strafbepalingen als in onze maatschappij, *wat zeer juist is.* Doch in het gedeelte van Groot-Atjeh, dat binnen onze vestiging ligt, is hun aantal zeker niet grooter dan overal elders. Juist omdat deze beschuldiging zoo dikwerf en soms van schijnbaar bevoegde zijde is uitgesproken, heb ik een zoo nauwgezet mogelijk onderzoek daaromtrent ingesteld en ben tot het besluit gekomen dat die beschuldiging, ten minste voor dat deel van *Atjeh*, dat ik meer bepaald tot een onderwerp van studie heb gemaakt, ten eenenmale onjuist is. De oorsprong van dergelijke praatjes is alweer te zoeken bij de hier vegeteerende Arabieren en Maleiers. Een dezer laatsten, die reeds gedurende 7 jaren op Atjeh verblijf houdt, onder de Atjehers leeft en hunne taal machtig is en die de functie van schrijver waarneemt op het bureau van den magistraat van Oleh-leh, ondervroeg ik eens over dit onderwerp en onmiddellijk kreeg ik ten antwoord, dat niets meer waar was dan dit. Hij wist dit natuurlijk alweer van hooren zeggen; een *sadati* was per se een *anĕk miĕt*, een knaap, die door den eigenaar in naam voor het sadati-spel, doch in werkelijkheid voor diens perverse liefhebberijen werd aangehouden en de eigenaar van den eenigen thans binnen ons gebied voorkomenden *sadati* stond daarvoor dan ook voldoende bekend, zoo verhaalde hij mij.

Deze *sadati*, werkelijk de eenige die hier nog wordt aangehouden, bevindt zich in de kampong *Empéroen*, in de nabijheid van onze benting te *Bĕlang*. Bij onderzoek nu bleek mij, dat de eigenaar van dezen knaap, en die hem ook huisvest, is de *Tĕkoe Panglima Mesdjid Raja* die niet alleen gehuwd is, doch zelfs *twee* vrouwen heeft bij eene van welke hij twee kinderen heeft. Verdere commentaren schijnen mij thans overbodig. Of het in de hooger gelegen gedeelten van *Atjeh* en, naar men beweert, op de West- en Oostkust erger is, mag ik voorshands niet beoordeelen. Het is trouwens niet onwaarschijnlijk, dat tijdens den peperpluk, als wanneer groote karavanen mannen uit alle oorden van *Atjeh* daar samenkomen, om gedurende een paar maanden als peperplukkers werkzaam te

zijn, de *paederasten* van alle kanten eveneens derwaarts trekken en elkaar daar „*rendez-vous*" geven, wijl toch vrouwen daar nimmer tegenwoordig zijn. Zij toch weten, dat ze daar hun slag kunnen slaan en aan hunne abnormale geslachtsdrift kunnen voldoen.

Dit is vooralsnog een vermoeden en moet in ieder geval nog door een onderzoek ter plaatse bevestigd worden. Voorloopig ligt dit evenwel buiten mijn bestek en kan ik alleen verklaren, dat het met de paederastie in het door ons bezette deel van Groot-Atjeh niet erger is gesteld, dan in iedere andere, ook Europeesche maatschappij.

„Bei der culturhistorischen Betrachtung der Verhältnisse, die wir im sittlichen Verhalten der Völker vorfinden, müssen wir uns vor allem frei halten von der Neigung, jede Erscheinung von unserem eigenen Bildungszustande aus in einer Färbung zu betrachten, die unsere Beurtheilung duch falsche Beleuchtung auf Irrwege führen würde. Unser subjectives Gefallen oder Misfallen giebt uns gar zu leicht eine schiefe Stellung zur Sache", zoo waarschuwt PLOSS [1]).

Ik ben het in dezen niet met hem eens en geloof veeleer dat het bij de beoordeeling van het zedelijkheidsstandpunt van een of ander volk ons milder zal stemmen bij het trekken van conclusies, wanneer we, mits geheel onbevangen en onbevooroordeeld, eene parallel trekken tusschen het betreffende volk en een volk, dat volgens onze begrippen van zedelijkheid en beschaving het hoogste standpunt inneemt. Ook dient men bij de beoordeeling van den moraliteitsstandaard van een volk in de eerste plaats rekening te houden met de omstandigheden, waaronder het volk overigens leeft, met de wetten, die het beheerschen, met zijne godsdienstige gebruiken, in één woord met de geheele inrichting zijner maatschappij. Vergeten wij niet, dat ook in onze maatschappij toestanden voorkomen, die wij als zoo natuurlijk mogelijk beschouwen, doch die b. v. een Indisch volk als hoogst onzedelijk zou brandmerken.

Een huwelijk, om maar één voorbeeld te noemen, met het kind van zijn broeder of zuster zal ieder Atjeher als bloedschande aan-

1) Dr. PLOSS, Das Weib enz. I p. 279.

merken en wij, die dit wel toelaten [1]), staan uit een zedelijkheidsoogpunt zeer laag in zijn oogen. In allen ernst vroeg een mijner berichtgevers mij, of dan ook een huwelijk tusschen broer en zuster ten onzent is geoorloofd; als het eene mag, dan mag het andere ook, was zijne meening.

Dat wij met eene vrouw gearmd in het publiek verschijnen, met eene half ontkleede dame, nog wel de vrouw van een ander, in zeer intiem contact in 't publiek rondhuppelen — hij had het oog op de bals in de societeit te *Kota-Radja* —, dat we ongestraft het huis van een ander konden binnengaan, ook als de vrouw alleen tehuis is, dat een man assisteerde bij de bevalling eener vrouw, dat alles vond hij van zijn standpunt onkiesch en onzedelijk. Het laat zich begrijpen, dat wij in het oog van dien Atjeher al een heel laag standpunt innemen, wat de zedelijkheid betreft, lager voorzeker dan eenig volk, dat hij had leeren kennen.

Het ethisch gevoel, afhankelijk als het is van klimaat, levenswijze, in één woord van alle mogelijke uitwendige omstandigheden, is — wij mogen dit bij de beoordeeling van een volk niet uit het oog verliezen — bij ieder volk anders ontwikkeld.

„Keuschheit und Sittlichkeit sind ganz unabhängig von dem Mangel oder der leichten Erregbarkeit des sexuellen Schamgefühles" bewijst PESCHEL zeer duidelijk in zijne „*Völkerkunde*". Wat bij het eene volk voor zedelijk geldt, is dikwijls voor het andere een bewijs van de hoogste onzedelijkheid; een paar citaten uit bedoeld werk mogen dit duidelijk maken.

„Im königlichen Harem von Maskat erregte die Gräfin PAULINE NOSTIZ die Verlegenheit fürstlicher Damen, weil Sie ohne Drahtmaske sich ihnen näherte. Nicht einmal die Mutter sieht dort nach dem zwölften Jahre ihre Tochter mit unbedecktem Gesicht, dagegen lassen die durchsichtige Gewänder Leib und Glieder deutlich erkennen. Frauen, die bei Basra am Euphrat und in einem Bade Constantinopels von Männern überrascht wurden, bedeckten, wie der ehrwürdige CARSTEN NIEBUHR anführt, nur das Gesicht. Ebenso

---

1) Ten onzent behoort daartoe de koninklijke dispensatie, doch deze wordt nimmer geweigerd.

entblossen sich in Aegypten Fellah-frauen vor Männern ohne Scheu, wenn nur das Antlitz verhüllt bleibt. Die Araberin, sagt George Ebers, wird Fuss, Bein und Busen ohne Verlegenheit sehen lassen, dagegen gilt die Entblössung des Hinterhauptes für noch unanständiger als die des Gesichtes, welches letztere jede ehrbare Frau sorgsam verbirgt".

Bij sommige Maleische volken, zooals b. v. bij de bewoners van het Philippijnsche eiland Samar, en ook bij de bewoners der Schippers-eilanden gevoelt men alleen schaamte als de navel te zien komt.

Geene Chineesche vrouw is te bewegen, een man haar kunstmatig misvormden voet te laten zien. Toen ik eens te Singapore vertoefde en aldaar het hospitaal bezocht, trok eene Chineesche *meretrix* door hare uitgebreide *syphilis* mijne aandacht. Ten einde een nader onderzoek in te stellen, liet ik haar geheel ontkleeden, waartegen zij hoegenaamd geen bezwaar had, doch het kostte mij en den Directeur van het Hospitaal vrij wat moeite om haar de misvormde kleine voeten te doen ontzwachtelen.

Bij andere volken neemt het tatoeëeren de plaats in van de bekleeding van het lichaam. De Dajaksche stammen van *Borneo* houden, zooals ik zelf heb kunnen waarnemen, het lichaam zoover onbedekt als het beschilderd is. Ditzelfde lezen wij van de Indianen van Amerika. Adalbert van Chamisso, de bekende Duitsche dichter en natuurkundige, zat op de *Badak*eilanden eens naast een beeldschoon jong meisje, dat geen enkel kleedingstuk droeg; daarentegen geheel getatoeëerd was. Het meisje, zoo verhaalt hij, toonde geen spoor van schaamte voor den vreemdeling, wijl deze naaktheid nu eenmaal landsgebruik was. Toen evenwel Chamisso, om de hoogte der litteekens te onderzoeken, met zijn vinger over hare heupen streek, verwijderde zij zich terstond en was niet meer te bewegen terug te komen.

In een extract uit de dagelijksche aanteekeningen van den civielgezaghebber van Koetei en de Oostkust van Borneo, H. von Dewall, van 1847 (Zie Ind. Archief 1849) lezen wij het volgende: „Een ander minder wilde volksstam is die der Dajaks. De vrouwen bedekken de schaamdeelen niet, terwijl zij daarentegen de borsten zorgvuldig voor het oog der menschen verbergen. Zij zeggen, dat

zij de schaamdeelen mee ter wereld hebben gebracht en dus iedereen deze mag zien; den boezem evenwel hebben zij op een lateren leeftijd gekregen en daarom moet deze als iets geheims verborgen worden gehouden".

Het Balische meisje, dat daar zonder blikken of blozen met ontblooten boezem naast u zit, zou het u hoogst euvel duiden, wanneer ge 't waagdet, haar met een vinger aan te raken. In bijna iedere eenigszins uitvoerige ethnographie stuiten we op voorbeelden als deze, op feiten, die bewijzen, dat hetgeen men als zedelijkheidsgevoel aanmerkt, eene zeer subjectieve zaak is, die bewijzen, dat het ethisch gevoel bij geen twee volken gelijk is.

Nog eens, laat ons bij de beoordeeling van een volk niet nalaten de hand in eigen boezem te steken en zien, hoe het, met hetgeen wij bij dat volk veroordeelen, ten onzent is gesteld en houden wij bij die beoordeeling dan nog rekening met het feit, dat wij, bij onze meerdere wetenschappelijke vorming, bij ons meerder contact met andere natiën, van wie we zouden kunnen leeren wat ten onzent ontbreekt, of wat wij hebben na te laten om tot een hooger zedelijk standpunt te geraken, en door zoovele andere factoren meer, zeker een paar eeuwen vooruit zouden moeten zijn bij het een of ander exotisch volk.

Met nadruk herhaal ik ten slotte nog eens, dat het Atjehsche volk uit een sexueel-moreel standpunt vooral niet lager staat dan de „Gesamtmasse" ten onzent en dat de beschuldiging, door deze en gene zoo klakkeloos neergeschreven, de grootste oppervlakkigheid bij het onderzoek in deze richting verraadt. Ik wil dit hoofdstuk besluiten met nog een citaat uit het bedoelde werk van PESCHEL, dat aldus luidt: „Wenn ein frommer Moslim aus Ferghana unsern Bällen beiwohnen, die Entblössungen unserer Frauen und Töchter, die halben Umarmungen bei unsern Rundtänzen wahrnähme, so würde er im Stillen nur die Langmuth Allah's bewundern, der nicht schon längst über dieses sündhafte und schamlose Geschlecht Schwefelgluthen habe herabregnen lassen".

DAGELIJKSCHE GEWONE EN HUISELIJKE BEZIGHEDEN.

Voor en aleer wij nagaan, hoe de kampongbewoner in gewone omstandigheden den tijd doorbrengt, is het noodig eerst de wijze te bespreken, waarop hij dien tijd verdeelt.

Evenals bij de meeste Indonesiërs, wordt ook hier de dag gerekend te loopen van zonsondergang tot zonsondergang, in tegenstelling dus met ons, die een etmaal rekenen van middernacht tot middernacht. Vrijdag begint hier dus op Donderdagavond ten 6 ure van onze dagverdeeling. Vrijdagavond is hier dus, wat wij nog noemen Donderdagavond. Het etmaal verdeelt de Atjeher in dertien tempo's (*waktĕĕ*) van ongelijken duur, die verband houden met den stand der zon en de verplichte dagelijksche gebeden. We krijgen dan, met den morgenstond beginnende, deze volgorde:

1. *soebŏh*, 's morgens 5 uur, de tijd dat het morgengebed (*soebŏh*) mag aanvangen.
2. *padja gadjah*, 5½ uur, als de olifant ontwaakt.
3. *tĕbiët mata oeroi*, 6 uur, als de zon zich aan de kim vertoont.
4. *tèngŏk oeroi èk*, 9 uur, als de zon ter halverhoogte is geklommen.
5. *rap tjŏt oeroi*, 11 uur, het naderen tot den middag.
6. *tjot oeroi*, 12 uur, middag.
7. *lĕhoer*, van 1 tot 2 uur, tijd voor het middaggebed.
8. *asar oeroi*, van 3 tot 4 uur, het dalen tot zonsondergang.
9. *sĕpoet*, van 5 tot 6 uur, beginnende avondschemering.
10. *sindja*, 6 uur, beginnende duisternis.
11. *magrib*, van 6 tot 7 uur, tijd voor het avondgebed (*magrib*).
12. *tèngŏh malam*, 12 uur, middernacht.
13. *goekoĕk manok sisĕn*, 4 uur 's nachts, eerste hanengekraai.

De tijd van 's avonds 7 tot 's morgens 5 wordt in 't algemeen *îsja* genoemd, d. i. de tijd, waarin men het nachtgebed (*îsja*) mag verrichten.

Voor zoover ik kon nagaan, heeft de Atjeher geene eigene benaming voor de verschillende maanden van het jaar, doch gebruikt hij daarvoor de Arabische benamingen, nl.:

Moeharam in 1892 ongeveer overeenkomende met		Augustus
Safar	„	September
Rabioel awal	„	October
Rabioel achir	„	November
Djamadil awal	„	December
Djamadil achir	„	Januari
Radjab	„	Februari
Sjaäban of *Roewah*	„	Maart
Ramalhan	„	April
Sjawal	„	Mei
Dhoel kaïdah	„	Juni
Dhoel hidjah	„	Juli

Sommige der maanden worden in de wandeling evenwel door zekere bijnamen aangeduid; zoo noemt men b.v. de maand *Safar* dikwijls *boelan djin*, d. i. de maand, waarin de spoken en booze geesten het meest werkzaam zijn; *Ramalhan* wordt veelal aangeduid als *boelan poĕasa*, de vastenmaand enz. Men begint steeds, de maanden noemende, met de maand *Moeharam*. De 2de Januari 1892 viel op den 1sten van *Djamadil achir* 1309.

Men kent hier alleen de zevendaagsche week; de namen der dagen zijn de volgende:

Djĕmĕat = Vrijdag
Saptoe = Zaturdag
Alĕhat = Zondag
Sĕnanjan = Maandag
Sĕlasa = Dinsdag
Raboe = Woensdag
Hameïs = Donderdag

Vrijdag, de Mohammedaansche Zondag, is de eerste dag der week.

Zooals bekend s, zijn den Mohammedanen vijf dagelijksche ge-

beden, en wel op bepaalde tijden van den dag en nacht, voorgeschreven, en wel:

1. Het morgengebed (*soebŏh*), dat tusschen 5 en 6 uur 's morgens moet geschieden, waarbij twee *rakăat's* (buigingen van het lichaam, gevolgd door nederknielen) moeten gemaakt worden.
2. Het middaggebed (*lĕhoer*), hier des middags tusschen 2 en 3, als nl. de zon begint te dalen, waarbij vier *rakăat's*.
3. Het namiddaggebed (*asar*) dat tusschen 3 en 4 uur 's middags geschiedt met vier *rakaăt's*.
4. Het avondgebed (*magrib*), dadelijk na zonsondergang, in ieder geval vóór 7 uur 's avonds met drie *rakaăt's*.
5. Het nachtgebed (*ĭsja*), dat kan geschieden van af het oogenblik, dat de zon volkomen onder is, tot aan de morgenschemering (5 uur) met vier *rakaăt's*.

Eigenlijk moeten die *rakaăt's* het dubbele zijn van het telkens opgegeven aantal; de helft is evenwel verplicht, en de Atjehers die de gebeden verrichten, houden zich in den regel aan de verplichte helft.

Het is evenwel een uiterst klein gedeelte Atjehers, dat dagelijks alle vijf gebeden verricht; dat zijn de *serĕĕng malim*, de vromen in den lande, die eene godsdienstige betrekking bekleeden of als wet- of schriftgeleerden bekend zijn, en tot deze rubriek behooren nog eene groote massa vreemden, die naar hier van elders zijn overgekomen.

De boven opgegeven verdeeling van het etmaal is dan ook niet oorspronkelijk Atjehsch, doch meer speciaal in vroegere tijden door de Arabieren ingevoerd, zooals reeds uit de namen blijkt, die een soort van „*veratjehscht*" Arabisch zijn.

Onder de gewone kampongbewoners treft men er trouwens zeer velen aan, die in 't geheel niet aan het gebed deelnemen, dat zijn de *serĕĕng bangsat*, de onverschilligen, die zoo eens te hooi en te gras, als de nood dwingt, zich met de geloovigen in de *binasah*,

dĕjah of *missigit* (*mesdjid*) tot het gebed vereenigen, terwijl van het resteerend gedeelte nog zeker de kleinste helft de verplichte gebeden tot de drie beperkt, waarvan in den Koran (Hoofdstuk XI vs. 116) sprake is: „Bid dan geregeld, des ochtends en des avonds en in het voorgedeelte van den nacht," d. i. het ochtend-, middag- en avondgebed.

Dat er bij den gewonen Atjeher van de overige, hem door den godsdienst voorgeschreven, gebeden al even weinig tereht komt, laat zich denken. Zelfs de verplichte gemeenschappelijke vrijdagsdienst wordt door de groote massa verwaarloosd, zoodat, indien niet een groot aantal beter geloovige vreemde Mohammedanen, die hier links en rechts verspreid zijn, zoo trouw opkwamen als ze in den regel doen, het zeker meermalen zou gebeuren, dat het, volgens *Sjafi'i* vereischte aantal van 39, behalve den *imĕm*, zelden voor den dienst tegenwoordig zoude zijn. Zelfs de verplichte vasten gedurende de *poeasa*, wordt door de groote massa verwaarloosd en beperkt tot de beide eerste dagen en zelfs dit nog niet altijd.

Het gevoelen van de verschillende personen, die iets van Atjeh hebben meegedeeld over de meerdere of mindere godsdienstigheid der Atjehers, loopt nog al uiteen; de indruk, dien ik er van gekregen heb, is, dat het gros der Atjehers zich „au fond" uiterst weinig aan de Mohammedaansche godsdienstige voorschriften stoort en dat de *tĕngkoe's*, de dorpspriesters, over het algemeen misschien wel de praktijk, de enkele voorschriften van den Koran kennen, doch geen begrip hebben van het eigenlijke wezen, de zedelijke strekking van den godsdienst. Slechts een enkele hunner kan schrijven en het lezen bepaalt zich alleen tot den Koran en enkele kitabs.

Wel hebben handige *oelama's* gedurende ons contact met dit volk juist in ons optreden eene uitstekende gelegenheid gevonden, om een kring van jongelingen (*moerids*) om zich heen te verzamelen, die aanhoudend door hen tot den heiligen oorlog tegen de ongeloovige overweldigers worden opgezweept en die daardoor dikwijls een moed en een doodsverachting aan den dag leggen, welke ons niet dan bewondering kan afdwingen en als eene krachtige uiting van fanastisme is aan te merken; doch m. i. doet men ver-

keerd, dit als een godsdienstig fanatisme, als zuivere religieuse dweperij op te vatten. Hoe men dit evenwel ook opvat, zeker is het, dat het slechts tot den jongsten tijd behoort, en vóór het uitbreken van den oorlog, dien we thans sedert 20 jaren voeren, moet het aantal ongeloovigen, of beter misschien onverschilligen, nog veel grooter zijn geweest dan thans en bepaalde zich het geheele godsdienstige leven van den Atjeher tot eene overstelpende massa bijgeloovigheden, bezweringsmiddelen, geestenbannerij en dergelijke meer, die met den eigenlijken godsdienst al heel weinig verband houden. Het schijnt mij dan ook geheel verkeerd toe in den Atjeher een fanatiek Mohammedaan te zien.

Zij nu, die gewoon zijn het morgengebed te verrichten, en dit geldt zoowel voor den man als voor de vrouw, moeten iederen morgen reeds vroeg uit de veeren, nl. om 5 uur. Tegenwoordig is het morgenschot, dat elken morgen in den Kraton en op de reede van Oleh-leh van het stationschip wordt gelost, voor de in onze hoofdvesting op Atjeh wonende bevolking het sein om op te staan; vroeger deed het 2de hanengekraai (*goekoĕk manok doeasĕn*), dat in den regel zich ook om dien tijd doet hooren, daarvoor dienst; in de verder naar binnen gelegen streken richt men zich daar nog naar; sommigen, die vreezen, zich te zullen verslapen, staan zelfs met het eerste hanengekraai op.

Uurwerken namelijk bezit de Atjeher in den regel niet; slechts enkelen der voornaamsten zijn in het bezit van een horloge of van een klok met slagwerk. Nu is over dag voor een Atjeher een horloge eene vrij overtollige luxe, daar hij tamelijk juist, naar den stand der zon, den tijd weet op te geven. Trouwens een man van de klok is hij niet; hij eet, wanneer hem en zijn gezin den tijd daarvoor geschikt voorkomt; zijne bezigheden begint en eindigt hij, wanneer hij daartoe lust gevoelt en aan den tijd van het gebed wordt hij, wanneer hij in de kampong is, herinnerd door het *gŏ tamboer*, d. i. het slaan op een uitgehold houten blok van de *iboeh* (*Calyptrocalyx spicatus* L. nat. fam. der *Palmae*), of wel op eene groote trom (*tamboer*), welke in den dorpstempel hangt en waarop eenige harde slagen worden gegeven, om de geloovigen tot het gebed op te roepen.

Is men opgestaan, dan wordt in der haast het noodigste kleedingstuk aangetrokken en spoeden de mannen zich naar de *binasal* of *dĕjah* — zooals we reeds weten, het bedehuis, de slaapplaats der besnedene doch ongehuwde jongelingen, het logies voor vreemdelingen en des avonds ook de vergaderplaats der mannen, om de nieuwtjes van den dag te bespreken enz. — of wel naar de *missigit* als er een in de buurt is en nemen daar, na soms eerst nog aan eene natuurlijke behoefte voldaan te hebben — alleen voor mannen treft men daarvoor bij de *binasah* of *dĕjah* de gelegenheid aan — het vóór het gebed verplichte reinigingsbad. Vóór die reiniging mogen zij zich niet alleen niet aan het gebed begeven, doch zij mogen ook den Koran zonder dat niet aanraken.

De vrouwen en oude of ziekelijke personen, die het morgengebed verrichten, blijven tehuis en nemen het verplichte bad daar, hetzij op een afgesloten plaatsje bij de put, die op het erf is, hetzij in een nabij zijnden vijver (*koelam*).

Na die reiniging mag de man geene vrouw of de vrouw geen man meer aanraken, wijl ze daardoor weer onrein zouden worden en de reiniging weer op nieuw zou moeten plaats hebben.

Voor elk gebed moet de vrouw eerst volgens Mohammedaansch voorschrift van kleeding verwisselen, in zooverre zij nl. de *sĕloewe* en de *sarong* uittrekt, eene andere *sarong* aantrekt en het hoofd hult in de *sĕlĕkoeng*, eene soort witte sluier, die van af het voorhoofd de kruin bedekt en tot in den nek hangt; verder slaat zij om de schouders de *idjar sĕmajang*, eene soort *samaar* zonder mouwen, die haar geheele lichaam, behalve haar hoofd, omhult, terwijl de *tikar sĕmajang*, het bidmatje, waarop ze bij de *rakaäts* neerknielt, voor haar ligt. Zonder dit *pakeian sĕmajang* mag ze het gebed niet verrichten.

De mannen mogen het in hunne gewone kleeding doen. Na het gebed neemt de vrouw des huizes meestal eerst eene sirihpruim die ze op haar gemak verorbert, en gedurende welken tijd ze niet anders uitvoert en rustig thuis blijft.

Behoort men niet tot de trouwe belijders van den Islam, en is er geen werk dat dringt, dan slaapt men weleens een gat in den dag en steekt het hoofd eerst tegen 7 uur ongeveer buiten d

deur, en dit overkomt eigenlijk de meeste kampongbewoners. Het eerste werk voor de vrouw is trouwens ook in dit geval bijna steeds, om eene sirihpruim te verwerken.

Is dit nu geschied, dan begeeft zij zich naar de slaapkamer (*djoerei*) terug, schudt den bultzak en de kussens op de *pĕratah* (slaaptafel) wat op, zet de *klĕmbĕĕ* (gordijnen van het bed) open, veegt daarna een weinig aan, zet het een en ander op zijne plaats en verzorgt dan de kleine kinderen.

Vervolgens wordt het vuur in de *dapoer* (stookplaats) aangelegd en een pot met rijst, voldoende voor het ontbijt, te vuur gezet. Dan begeeft zij zich op het achtererf, ziet nu of er nog voldoende water in het groote steenen watervat (*goetji*) is, vult dit anders bij en wel uit de groote put, vult daarna de aarden of ijzeren waterkommen (*tajĕn*) en de aarden potten (*gĕpit*) en bezorgt verder de andere benoodigdheden voor de ontbijttafel.

Meestal is een en ander reeds den vorigen dag op den *pasar* gekocht, zoo niet, dan gaat de man of de moeder der vrouw tijdig derwaarts om het noodige in te koopen.

Jonge vrouwen nl. gaan nooit naar den pasar dan in gezelschap van anderen en steeds over dag.

Meestal eten man en vrouw te zamen en wacht de laatste met het ontbijt, totdat de man tehuis komt. Is hij reeds vroeg naar elders of aan den arbeid, of wel met koopwaren naar den pasar gegaan, dan heeft hij het een en ander derwaarts meegenomen en eet de vrouw c. q. met de kinderen alleen; eveneens, wanneer de man den vorigen avond laat naar een feest of naar de opiumkit (*djamboer tjandoe*) is geweest en wat langer blijft doorslapen.

Is men den vorigen dag op een *kandoeri* of ander feest geweest en heeft men vandaar, zooals meermalen gebeurt, rijst meegebracht, dan behoeft er den volgenden morgen niet gekookt te worden, wijl dan het meegebrachte verorberd wordt. Is dit uit eene andere kampong afkomstig, dan mag er niet van gegeten worden voor en aleer men een weinig van de bovenste laag heeft afgenomen en weggeworpen, om de booze geesten, die er eventueel mochten aankleven, te verjagen.

De Atjehers eten twee of drie maal daags, nl. het ontbijt, dat

meestal om 8 à 9 uur gebruikt wordt, en dan òf des middags om 4 uur òf iets vroeger, in welk laatste geval men des avonds om 7 uur nog eens eet. Voor de twee laatstgenoemde maaltijden bestaat evenwel geen bepaalde tijd; men maakt dien afhankelijk van de omstandigheden. Tusschentijds wordt er echter, wanneer de beurs het lijden kan, nog al eens van den pasar gesnoept.

De Atjeher is in den regel noch gastronoom noch wat men noemt een lekkerbek. Trouwens, de kookkunst van de huisvrouw strekt zich in den regel niet veel verder uit dan tot het gaar koken van rijst en eenige groenten, het koken, roosteren of bakken van een vischje of een stukje vleesch en het maken van een heel simpel koekje.

De twee of drie maaltijden, die een gewoon Atjeher gebruikt, zijn tamelijk gelijk en bestaan in hoofdzaak uit rijst (*boer*), in water gekookte groente (*goelĕĕ lĕmak*) en visch (*ĕngkoet*) en deze laatste nu eens versch gekookt (*ĕngkoet oedib*), dan weer gedroogd (*ĕngkoet tĕhoer*), geroosterd (*ĕngkoet pangang*) of in klapperolie gebakken (*ĕngkoet rèndang*); in plaats van visch heeft men soms een stukje vleesch en wel van een karbouw, rund, schaap, geit of hert.

Wil men eens smullen, dan komen er soms eieren (*bòh*) van kippen (*manok*) of van eenden (*itik*), doch deze alleen als gezouten eieren, eene kip of eend, oesters (*tirĕm*), mossels (*tjoèĕ*), garnalen (*oedĕĕng*) of waterkrabben (*biĕng*) ter tafel en wordt eene of andere vrucht als toespijs gebruikt. Slangen, insecten en dergelijke, bij vele volken van den Archipel zeer gezochte versnaperingen, eet de Atjeher nimmer.

De rijst die verbruikt wordt, teelt men hier gedeeltelijk op *sawah's* (natte-) en *ladangs* (droge rijstvelden), gedeeltelijk wordt ze van elders ingevoerd; dit laatste trouwens alleen, indien de rijstoogst mislukt is. In de laatste jaren wordt ook gebolsterde rijst van buiten af naar hier ingevoerd, zoodat de kampongbewoners zich deze op de pasars kunnen aanschaffen, nl. in het door ons bezette gebied van Groot-Atjeh. Dit is in zooverre een gemak, wijl het zelf stampen der rijst daardoor overbodig wordt. Zij, die evenwel zelve rijst verbouwen en die ook gedeeltelijk voor eigen gebruik houden, moeten telkens voor het gebruik de rijst tombokken (*top*

padé). Dit tombokken geschiedt hier evenwel eenigszins anders dan op Java, nl. door middel van een hefboom (*djĕngki*) met de voeten (*oenat djĕngki*). Pl. II, fig. 2.

In een groot stuk uitgehold graniet, dat men van het naburige *Poeloe Boeroe* betrekt, wordt de ongebolsterde rijst gedaan — dit instrument heet *lĕsoeng* — en daarop telkens met een houten stamper (*alèĕ*), die aan een dwarshout bevestigd is, gestampt. Het stampen zelf geschiedt door eene vrouw die met hare voeten aan het andere eind den dwarsbalk naar beneden drukt en dan laat vallen.

Enkelen ontbolsteren de rijst ook op de elders gebruikelijke wijze, nl. door met een gewonen houten stamper te tombokken, welke stamper hier echter veel kleiner is dan men gewoonlijk op andere plaatsen ziet.

Het tombokken, een betrekkelijk vermoeiend werk, wordt steeds verricht door de vrouw des huizes, soms door meerdere vrouwen te gelijk. In het begin en op het einde harer zwangerschap is haar dit werk evenwel verboden, wijl het te zwaar is en er allicht *abortus* door zou kunnen ontstaan. Ook mag de vrouw, terwijl ze met dit werk bezig is, en wel om haar eigen bestwil, geen water drinken, wijl ze dan zeer veel kans heeft, na haar dood ook water in haar graf te krijgen en op den jongsten dag met natte en bevuilde kleeren te moeten verschijnen.

De rijst wordt twee malen getombokt, eerst tot de bolster er bijna geheel af is (dit heet *sĕba*), waarna ze gewand (*tampoi*) wordt; vervolgens wordt ze weer uit de wan (*jĕeiĕ*) in de *lĕsoeng* gedaan en andermaal getombokt, tot ze geheel zuiver is; deze tweede ontbolstering heet *sĕroh.* Daarna gaat de rijst weer in de wan, tot al het losse vuil verwijderd is. Het wannen geschiedt in eene van bamboe, rottan of nipah-bladeren gemaakte platte wan, met de handen, door in den wind de massa aanhoudend op te werpen en in de wan weer op te vangen, tot zoolang er geen vuil of bolster meer uit te voorschijn komt. Hierbij moet de wannende vrouw evenwel zorgen, dat geen jongen vóór haar zit, wijl deze dan later eene vrouw uit eene zeer ver verwijderde kampong krijgt, wat niet prettig is, omdat hij dan op zulk een verren afstand van zijne familie komt te wonen.

Voor en aleer de rijst nu voor het gebruik geschikt is, wordt ze eerst herhaaldelijk met zuiver water afgewasschen, totdat men dit geheel helder kan afgieten.

De rijst wordt hier niet gaar gestoomd, zooals elders gebruikelijk is, doch in een ijzeren of steenen pot (*kanèt*) gekookt; als ze gaar is wordt het water afgegoten en laat men de rijst uitdampen.

Als groente (*goeléĕ*) wordt van de volgende zaken gebruik gemaakt, die men op den pasar koopt of uit eigen aanplant haalt, of ook wel in het bosch zoekt:

Bòh en *oen moeliëng*,	vruchten en bladeren van de *Gnetum gnemon L.* nat. fam. der *Gnetaceae.*
Poetjoek pakoe hadji,	(de *sajoer radja* der Maleiers) uitspruitsels van de *Cycus circinalis L.* nat. fam. der *Cycadeae.*
Bòh laboe ijer,	vrucht van de *Lagenaria idolatrica Ser.* nat. fam. der *Cucurbitaceae.*
Bòh laboe,	vrucht van de *Lagenaria vulgaris Ser.* nat. fam. als boven.
Bòh piëk,	vrucht van de *Coccinio grandis Roem.* nat. fam. der *Cucurbitaceae.*
Bòh troëng,	(*tèrong*) *Solanum species plurimae.*
Bòh moela,	(*lobak*) vrucht van de *Raphanus caudatus L.* nat. fam. der *Cruciferae.*
Oen bajĕm,	bladeren van de *Euxolus caudatus Miq.* nat. fam. der *Amarantaceae* en van andere variëteiten dier plant.
Oen moeroeng,	(*daoen kèllor*) wortel van de *Moringa pterygosperma Grtn* nat. fam. der *Moringae.*
Oen bawang,	(onze ui) *Allium species.*
Bòh djantoeng,	bloemkolf van de pisang *Musa species.*
Bòh pĕtik,	zeer jonge vruchten van de *Papaja; Carica Papaja L.* nat. fam. der *Papajaceae.*
Bòh en *oen ĕmpĕĕk*,	jonge bladeren en wortelknollen van de *Colocasia antiquorum Schtt.* nat. fam. der *Aroideae.* (Jonge mannen mogen dit evenwel niet eten, wijl het den roep heeft impotent te maken).

Bòh kĕtila, knol van de *Batakus edulis*, *Chois.* nat. fam. der *Convolvulaceae*, als aardappels gegeten.

Rĕboeng, jonge uitspruitsels van de *bamboe* en van zoovele andere meer, waaronder ook verschillende peulvruchten (*bòh rĕtĕĕk*), die hetzij in de bosschen in overvloed groeien of in tuinen worden aangeplant.

Onder de vruchten, die als toespijs voor en na worden gebruikt en ook alle hier groeien noem ik de volgende:

Pisang, in verschillende variëteiten *Musa-species.*

Bòh ramboet, (*ramboetan*) *Nephelium lappaceum L.* nat. fam. der *Sapindaceae.*

Bòh pĕtik, vruchten van de *Carica papaja* (zie boven).

Bòh ma, (*manga*) *Mangifera species.*

Bòh mangota, (*mangistan*) vruchten van de *Garcinia mangostana L.* nat. fam. der *Clusiaceae.*

Bòh dĕrĕan, (*doerian*) vrucht van de *Durio Zibethinus L.* nat. fam. der *Sterculiaceae.*

Bòh ramĕĕ, (*doekoe*) vrucht van de *Lansium domesticum Jack* nat. fam. der *Meliaceae.*

Bòh liming en *bòh liming mĕsagoi* (twee variëteiten van de *blimbing*), *Averrhoa species.*

Bòh soekoen, (*broodboom*) vruchten van de *Artocarpus incisa L.* nat. fam. der *Artocarpeae.*

Bòh panah, (zuurzak) vruchten van de *Amona muricata Dun.* nat. fam. der *Anonaceae.*

Bòh sĕrĕbak rasa, vruchten van de *Anona reticulata L.* nat. fam. der *Anonaceae.*

Bòh gĕlima saka en *bòh gĕlima broek* (twee *djamboe*-soorten) *Jambosa species.*

Bòh giri, (*djĕroek manis* = pompelmoes) vruchten van de *Citrus aurantium L.* nat. fam. der *Aurantiaceae.*

Bòh kroĕt manèh, kleinere variëteit van de vorige.

Bòh timoen, (komkommers) *Cucumis satirus L.* nat. fam. der *Cucurbitaceae.*

Bòh timoen panjang, eene zeer fijne soort tot dezelfde familie als

bovenstaande behoorende. De volkomen rijpe vruchten doen in smaak, met een weinig suiker en brandy aangemaakt, aan de cantaloep denken. Ook de jonge vruchten worden gegeten. Buiten Atjeh is deze vrucht bekend onder den naam van *kĕtimoen Atjeh*.

Bòh timoen pĕhang, (augurken).

Bòh anès, (ananas) *Ananassa sativa L.* nat. fam. der *Bromeliaceae*.

en nog enkele meer.

Ook wordt bij de rijst nu en dan *tjapli* (*lombok*) gebruikt en wel de *tjapli panjang*, vrucht van de *Capsicum annuum L.* en de *tjapli tjina*, *Capsicum fastigatum Bl.* nat. fam. der *Solaneae.*

De Atjeher is over het geheel niet zoo verzot op scherpe en sterk gekruide spijzen als de meeste andere volken van den Indischen archipel; met rijst en een stukje gedroogde visch kan hij zich in gewone tijden best tevreden stellen. In den laatsten tijd neemt, tenminste binnen ons gebied, het gebruik van *tjapli* bij de rijst allengs toe. Misschien is dit toe te schrijven aan de massa Maleiers, die sedert de laatste jaren naar hier zijn overgekomen; in ieder geval schijnt vroeger het gebruik niet zoo algemeen geweest te zijn. Als eene bijzonderheid mag hier wel worden opgemerkt, dat de Atjeher in het geheel geen gebruik maakt van het op Java en bij de meeste Maleische volken onder den naam van *trassie* bekende en in hoofdzaak uit rottende vischjes of garnalen gemaakte praeparaat, zonder hetwelk bijna geene goede rijsttafel denkbaar is, altijd volgens indische begrippen.

De sagoboom (*Metroxylon sagus*) nat. fam. der *Palmae*, die hier in twee variëteiten schijnt voor te komen, levert eene uitstekende sago (*sagĕĕ*), die als pap wordt gebruikt of waarvan men een soort koek bereidt (*apam*).

Wanneer de rijstoogst slecht is en daardoor rijst voor den minderen man moeilijk verkrijgbaar, dan wordt in plaats daarvan onder de armere klassen veel van *djagoeng* (turksche tarwe) gebruik gemaakt, die men gekookt, geroosterd of tot meel gestampt en dan tot koeken bereid, eet; doch ook in gewone omstandigheden wordt zij aangeplant en nu en dan geroosterd gegeten.

De suiker, die voor het dagelijksch gebruik benoodigd is, koopt men op den pasar en is dan uit suikerriet gemaakt, of men bereidt ze zelve door verdamping van het sap van den arènpalm (*bak djoĕk*). Ook bereidt men uit dit sap door gisting eene zeer goede soort azijn (*tjoeka*).

Ten einde het deeg, dat voor de bereiding van koek benoodigd is, te doen gisten, doet men er *tapei*, d. i. verzuurde rijstpap en een stukje pisang in en stelt het zoo aan de zon bloot. Voor het bakken en braden maakt men bijna alleen van klapperolie gebruik.

Men eet op den vloer zittende uit een en denzelfden gemeenschappelijken schotel. Behalve de schotels met eten heeft men eenig drinkwater bij zich in een *kadah*, *pĕdoeman* of *pĕloeman*, alsmede een koperen bakje (*pĕloedahan*) met water om de vingers nu en dan af te spoelen. Men eet nimmer met de linkerhand, wijl deze hand als onrein wordt beschouwd.

De Atjehers, mannen zoowel als vrouwen, zijn groote liefhebbers van snoeperijen; hoewel men er geen dagelijksch gebruik van maakt, ontbreken gebakjes bij feestelijke gelegenheden zelden of ooit. Wanneer men een Atjehsch hoofd na het eind der *poeasa* komt feliciteeren, dan kan men er zeker van zijn, dat hij een grooten schotel, met allerlei gebak er op, presenteert. Bij verschillende gelegenheden maakte ik met de volgende soorten gebak kennis.

deui-deui,	ruitvormig gesneden stukken *agar-agar* met suiker, waarvan twee soorten, nl. bruin en wit.
haloea mĕskat,	een soort banket.
apam,	uit rijstmeel, water en suiker gemaakte poffertjes, komt in drie soorten voor.
boei,	een soort pudding.
pĕnadjoeh toeĕh,	een soort banket.
boengong pala,	id.
karang sĕmoet,	ongeveer onze „janhagel", doch wit.
limping,	gebak uit sago, suiker en geraspte klapper.
bòh kĕtapang,	in vorm op de vruchten van de *kĕtapang* gelijkende balletjes uit meel, suiker en geraspte klapper bestaande.
djĕmpan,	rijstgebak met bruine suiker in een pisangblad gerold.

lèpat, rijstgebak met bruine suiker in een pisangblad gerold.

koetakan, uit rijstmeel, eiwit en witte suiker bestaande.

Als drank bij het eten en ook overigens gebruikt men water uit de put. Of dit water van de beste kwaliteit is, wat zeker aan de moerassige kuststreek wel eens te wenschen zal overlaten, daarover maakt men zich weinig bezorgd, wanneer men bij het graven van de put slechts den maatregel heeft getroffen, om de eerste spade in den grond te doen steken door een volwassen meisje, dat nog volkomen maagd is; alleen in dat geval is het water goed en heeft de put geen kans van instorten.

Koffie wordt, ten minste op Groot-Atjeh, niet aangeplant en schijnt men voor onze komst aldaar ook niet gekend te hebben. Thans, nu zij op de meeste pasars verkrijgbaar is, wordt er door enkelen gebruik van gemaakt; hetzelfde geldt van thee, die tegenwoordig, vooral door zieken en kraamvrouwen, in plaats van lauw water, dikwijls gedronken wordt.

Bij feestjes drinkt men vaak *ijĕr sĕrĕbat* (een soort *sorbat*) dat men verkrijgt door suiker, kaneel, kruidnagelen en een weinig peper op kokend water te laten trekken.

Van sterke dranken maakt de Atjeher nooit gebruik; een zeer enkele drinkt soms een weinig van het gegiste sap, dat van den arèn- of nipahpalm wordt getapt (de bekende sagoweer), doch nimmer in die mate dat hij er beschonken van wordt, en het kan werkelijk eene uitzondering genoemd worden dat een sedert lang met ons bevriend Atjehsch hoofd, dien men trouwens ook ter onzaliger ure lid van de Officierssociëteit te Kota Radja heeft gemaakt, en die zeer dikwijls de Sociëteit bezoekt, de Europeesche beschaving zoo ver overneemt dat hij zich bijna dagelijks, vooral aan *brandy*, te buiten gaat, en wel in die mate, dat hij dikwijls in kennelijken staat verkeert en dan ook in den wandel *Tĕkoe brandy* wordt genoemd. Ook *Toeankoe Abdoel Madjid*, een bekend hoofd in de jongste Atjehgeschiedenis, maakt misbruik van Europeesche spiritualia, speciaal van cognac. Verder is het bekend dat zeer vele hoofden, zoo in Groot-Atjeh als in de onderhoorigheden, sedert hunne aanraking met ons bij iedere voorkomende gelegenheid zich

aan onze dranken te goed doen, in weerwil het met de godsdienstige voorschriften ten eenenmale in strijd is. Doch het beperkt zich tot dusverre alleen tot de hoofden, tot de lagere volksklassen is het gebruik tot nog toe niet doorgedrongen. Of 't nog lang zal duren?

Nu ik eigenlijk onwillekeurig op de genotmiddelen ben gekomen, wil ik hier meteen aanhalen, dat de Atjeher een hartstochtelijk tabaksgebruiker is, hetzij dan om ze met of zonder *sirih* en de andere daarbij behoorende en vroeger door mij opgegevene ingrediënten te kauwen, hetzij om ze in stukjes *nipah*bladeren gewikkeld als sigaret (*roekoh*) te rooken. De vrouwen zijn er even groote liefhebsters van, doch gebruiken ze bijna alleen als sirihpruim.

De tabak wordt deels op *Atjeh* aangeplant, deels van *Pinang* ingevoerd; beide zijn van zeer inferieure kwaliteit.

Het opiumgebruik is op *Atjeh* evenzeer verbreid als bijna overal elders in den Archipel; gemiddeld kan men aannemen, dat een vierde deel der mannelijke volwassene bevolking er gebruik van maakt, ten minste wanneer ik de opgaven mag gelooven, die mij globaal zijn verstrekt uit verschillende kampongs.

Of hooger op in 't gebergte en meer dieper in de binnenlanden het gebruik grooter of minder is dan hier in de kuststreken, wist men mij niet op te geven. Het schijnt mij evenwel toe, dat de Atjeher in 't algemeen er niet zoo aan is verslaafd als b. v. de Javaan of de Baliër, zoodat hij b. v. totaal ongeschikt wordt voor eenige werkzaamheden, al komen daarop ook uitzonderingen voor. Vrouwen gebruiken nimmer opium, in ieder geval behoort dit tot de zeer groote zeldzaamheden. In *Pedir* moet het misbruik van opium veel grooter zijn, terwijl het daar ook onder de vrouwen bestaat; het sterkst is het evenwel op de Oostkust.

Het opium wordt hier van *Pinang* en *Singapore* in bollen ingevoerd.

Kort na onze komst op Atjeh kwam natuurlijk al heel spoedig een opiumpachter voor Groot-Atjeh, die hier vrij goede zaken maakt en bij wien dit heulsap thans voor iederen liefhebber te verkrijgen is. In de Onderhoorigheden, waar het recht tot verkoop uitsluitend bij de *oelëebalangs* berust, wordt door het Gouvernement op licen-

ties aan de *oelëebalangs* vergunning tot invoer van opium gegeven, tegen betaling van *f* 300. Door den aanvrager moet *f* 3 in 's lands kas worden gestort voor elke kattie opium, waarover de licentie loopt (Stbl. 1890 n° 141).

Ik laat hier eene opgave volgen van de pachtsommen, die sedert 1882 voor de invoering van opium op Groot-Atjeh zijn betaald.

1882	*f* 216000	's jaars
1883	„ 216000	„
1884	„ 216000	„
1885	„ —	„
1886	„ 111960	„
1887	„ 89400	„
1888	„ 120000	„
1889	„ 120000	„
1890	„ 120000	„
1891	„ 236000	„
1892	„ 289320	„

Gedurende 1885, over welk jaar mij de opgave van de pachtsom ontbreekt, werd door den pachter te Oleh-leh aan opium ingevoerd 35 kisten, vertegenwoordigende voor hem eene waarde van *f* 59500.

Uit deze cijfers valt natuurlijk volstrekt niet het opiumgebruik onder de Atjehers op te maken, wijl zeker een voornaam deel, zoo niet het grootste deel van het ingevoerde opium, door de allengs meer naar Oleh-leh en Kota-Radja immigreerende Chineezen wordt verbruikt en ook de Maleiers die van Sumatra's Westkust naar hier langzamerhand zijn overgekomen, hoewel niet algemeen, toch onder de verbruikers gerekend moeten worden. Een zeer groot gedeelte verder van het ingevoerde opium komt bij het Inlandsch element van de Atjehsche troepenmacht terecht; zoodat per slot van rekening slechts eene zeer kleine hoeveelheid voor het verbruik onder de Atjehers overblijft.

Men rookt het opium onvermengd uit eene opiumpijp (*go tjandoe*) evenals op Java en elders; en hoewel er soms verschil in maaksel is, bestaat zulk eene pijp meestal uit een klein porceleinen potje met eene kleine zijopening, waarop het amfioenballetje komt te liggen, terwijl een ± 20 cM. lange en ongeveer 1,5 cM.

breede holle bamboe, die in de grootste opening is gestoken, tot mondstuk dient.

Ook vermengt men het opium met de fijngesneden bladeren van de *panah oetĕĕn* (*Ficus polycarpa Ronb.* nat: fam. der *Artocarpeae*) en rookt dit, in een *nipah*blaadje gewikkeld, als sigaret. In dit laatste geval noemt men het niet *tjandoe*, doch *madat*. Zij, die bepaald aan opium verslaafd zijn, maken van dit laatste zoo door den dag gebruik, b.v. als ze buiten in 't veld of op reis zijn. Het behoort n.l. tot de zeldzaamheden dat iemand tehuis opium rookt; alleen komt dit voor bij oude en zwakke opiumschuivers.

Voor de eerste wijze van opium rooken heeft men bepaalde opiumkitten, waar des avonds de liefhebbers bijeenkomen om te rooken en daarna hun roes nit te slapen. Het zijn uiterst vuile en vunzige hokken, zooals alle dergelijke inrichtingen in andere plaatsen van onzen Archipel. Menig huisgezin wordt daar langzaam doch zeker geruïneerd.

Na de spijzen en dranken, die de Atjeher gewoonlijk gebruikt, en de genotmiddelen, waarvan hij zich bedient, opgesomd te hebben, moet ik nog even op de wijze van eten en de bereiding van het voedsel terugkomen, ten einde o. a. ook plaats te geven aan de vermelding van eenige bijgeloovige gebruiken, die daarbij te pas komen.

Men gebruikt voor brandstof alleen hout en, indien die voorradig zijn, de gedroogde bolsters van de klappernoot. Voor brandhout kan men iedere houtsoort gebruiken, die men daarvoor kan krijgen, alleen met uitzondering van de volgende: Hout van de *inĕng*, die de *gatja* (het Mal. *patjar*) levert (*Lawsonia alba Lam.* nat: fam: der *Lythrarieae*) mag men niet gebruiken, wijl deze boom ook in den hemel groeit en dus in een reuk van heiligheid staat. Ook het hout van den katoenboom (*Gossypium religiosum L.* nat: fam: der *Malvaceae*) mag niet als brandhout worden aangewend, wijl ook deze boom met eene soort van eerbied wordt behandeld. Na den dood nl. worden, voor men het lijk naar het graf draagt, de verschillende openingen van het lichaam van den overledene met eene prop katoen van dezen boom dichtgestopt; ik kom in het hoofdstuk, dat over lijkbezorging handelt, daarop terug.

Het hout, waarom zich de eene of andere klimplant heeft gewikkeld, moet men daarvan ontdoen, vóór men het in het vuur werpt.

Ook moet de vrouw zorgen, dat ze het hout nooit met het ondereind vooruit in het vuur steekt, vooral niet, wanneer ze zwanger is, wijl ze dan zeer veel kans loopt, dat het kind eene verkeerde ligging aanneemt.

Daar, waar de kampongs nog door bosschen zijn omgeven, sprokkelt men het hout in het bosch of wordt een boom omgekapt en tot brandhout verwerkt. In het thans door ons bezette gedeelte van Groot-Atjeh, met uitzondering van het Noord-westelijke gedeelte, heeft evenwel allengs, en dit uit een strategisch oogpunt, een algemeene devastatie plaats gehad en wordt ook nog geregeld het terrein open gehouden.

De kampongbewoners uit de gedevasteerde streken betrekken nu het brandhout van *Kota-Radja*, waar het door Chineezen ter markt wordt gebracht. Daar, waar nog bosschen zijn, sprokkelt of kapt men het hout zelf. Doch geen Atjeher zal het wagen, hout te nemen van een boom, die verondersteld wordt, de verblijfplaats van een spook of een boozen geest te zijn; zelfs het gras onder dien boom zal hij niet aanraken of voor zijn karbouw of rund afsnijden. Ook zal men bijna nooit hout kappen op *seroi sĕlasa* (Dinsdag) evenmin als men op dien dag het haar snijdt, de nagels knipt enz., wijl men dan onherroepelijk vermagert, want *sĕlasa*, zegt de Atjeher, komt van het woord *lasa*, dat mager beteekent. Velen vermijden het zelfs, om op dien dag den *coïtus* uit te oefenen, wijl men dan zeker een mager kind krijgt.

Over 't geheel staat de *Dinsdag* bij den Atjeher slecht aangeschreven, evenals de *Vrijdag*, op welken dag men evenmin hout kapt. Ik kom daarop later terug.

Uit eerbied voor de krokodillen, in welke immers de geest van een heilige kan zitten, mag men nooit een pot in de rivier schoonmaken, wanneer men kan vermoeden dat zich daar in de buurt zulk een dier ophoudt. Evenals op vele andere plaatsen in Indië is dit *pantang*. Zulke *pantangans* heeft de Atjeher, evenals de Javaan, Maleier, Baliër enz., in massa.

Als het eten gereed is, wordt het op een grooten aarden schotel gedaan, terwijl de natte groente in eene groote kom wordt overgegoten en de familie plaatst zich daarom heen ten einde met de vingers uit de gemeenschappelijke kom of schotel te eten. Met de vingers van de rechterhand neemt men eene hoeveelheid rijst uit den schotel; deze wordt met dezelfde hand iets saamgekneed, in de schuitvormig bij elkaar gevoegde drie voorste vingers gelegd en van daar uit, met den duim in den mond geschoven.

Men mag niet uit den pot eten, waarin de rijst of het andere eten gekookt is, anders krijgt men eene zwarte kleur; vooral jonge meisjes hebben zich daarvan te onthouden, wijl zij anders, indien ze huwen of naar een feest gaan, eene donkere huid krijgen. Van meisjes, die wat erg donker zijn uitgevallen, zegt de Atjeher dan ook, dat ze uit den pot gesnoept hebben.

Ook eet men niet gaarne vóór de kookplaats, wijl men dan bij een volgend huwelijk eene oude vrouw, resp.: een oud man krijgt.

Verder eet een Atjeher niet terwijl de schaduw van een ander persoon op hem of op het eten valt; dit is niet beleefd, daar de ander er mager door wordt, wijl men immers een stuk van zijn schaduw mee opeet. (Zie later).

Gebeurt het onder 't eten, dat men oprispt, dan houdt men op, wijl het als een bewijs geldt, dat de maag gevuld is; de overige rijst wordt dan voor den persoon in quaestie (*harĕm*) onrein. Spuwt men onder het eten toevallig iets uit, dan moet men eerst den mond met water spoelen, voor men verder eet; het mocht eens een spook of een ander ongenoodigde gast zijn, die ongemerkt naar binnen wilde sluipen, waarover men uitspuwde.

Verslikt iemand zich bij het eten of drinken, dan is dit een bewijs, dat een ander over hem spreekt, hetzij goed of kwaad.

Ten einde niet al te uitvoerig te worden, zal ik het bij deze voorbeelden laten, hoewel er nog verscheidene meer te noemen zouden zijn, die alweer bewijzen, hoe het geheele leven van den Atjeher, al zijn doen en laten als 't ware door bijgeloof wordt beheerscht.

Bijna altijd zitten de kinderen bij het ontbijt mede aan; moeten zij echter naar school, d. i. naar den godsdienstleeraar, werwaarts

ze meestal des morgens om 7 uur gaan, dan eten ze vooruit of de ouders gebruiken het eerste maal ook wat vroeger.

Als de huisvrouw slechts een beetje netjes en vooral wanneer ze nog jonggehuwd is, heeft ze haar *pakeian dapoer*, haar keukentoilet, uitgetrokken en zich wat beter gekleed. Na nl. eerst een flink stortbad bij de put genomen te hebben, — hetgeen ze vóór het gebed deed was slechts de ritueele wassching — komt ze binnen, maakt het haar los, kamt het flink uit en bindt het in eene wrong (*sanggoe*) op het achterhoofd te zamen. Deze wijze om de wrong te dragen geldt bijna uitsluitend voor de moekim *Mĕrassa*; in de andere moekims wordt die wrong links van het achterhoofd gedragen.

Over het kapsel der vrouwen sprekende, moet ik er nog het volgende bijvoegen. Over 't algemeen wordt, vooral door de gewone kampongvrouwen, weinig zorg aan het kapsel besteed, tenzij bij feestelijke gelegenheden. Het zit bijna altijd slordig en zeer los, zoodat de wrong onder het loopen heen en weer wiegelt. Bij feesten wordt er evenwel wat meer zorg aan besteed en wordt het zooals wij zagen, met kostbare spelden op zijn plaats bevestigd. Door de meisjes en jongere vrouwen wordt dan tevens het haar met welriekende oliën ingesmeerd en met sterk geurende bloemen opgesmukt. De bloemen, die daarvoor het meest in aanmerking komen, zijn de volgende:

Boenggong djĕmpa,	*Talauma pumila Andr:* nat: fam: der *Magnoliceae* (*tjampaka*).
Boenggong mĕloe tjina,	*Jasminum species* (*malatti*).
Boenggong pĕkan,	*Jasminum grandiflorum L.* nat: fam: der *Jasmineae.*
Boenggong tĕmanga,	*Cananga odorata Hsk:* nat: fam: der *Anonaceae* (*kananga*).

Deze bloemen worden òf ingeregen in een draad en dan, bij wijze van krans om het hoofd gebonden, als kap op het hoofd gezet, of wel iedere bloem wordt op een dun stokje in het haar gestoken. Naar de wijze, waarop men het doet, krijgt het kapsel zijn naam, evenals op de staalkaart van een franschen kapper.

Men onderscheidt dan de vier volgende kapsels, naar de wijze dus, waarop de bovengenoemde bloemen gerangschikt zijn:

1. *Boenggong patam děhoi*, (waardoor het voorhoofd wordt bedekt); hierbij zijn de bloemen van de *pěkan* in draden ingeregen en dit als een krans om het hoofd gebonden, doch zoo, dat eene massa dezer bloemen het voorhoofd bedekt; meest bij jonge meisjes.
2. *Boenggong tjěkam sangoé* is uit verschillende van de bovengenoemde bloemen saamgesteld, die eveneens ingeregen zijn en zoo om het hoofd zijn gebonden dat de *sanggoe* (wrong) daardoor als 't ware gesteund wordt.
3. *Boenggong ajak*, eveneens van de *pěkan*, doch thans niet ingeregen, maar de enkele bloemen op een stukje *lidie* (bladnerf van den arènpalm) bevestigd en zoo in het haar rondom het hoofd gestoken.
4. *Boenggong karong djěě*, bestaande uit eene rij ingeregen bloemen, afwisselend van de *djěmpa* en de *těmanga* en daaronder een krans van de *pěkan*; deze wordt bijna uitsluitend als bruidstooi gebruikt.

Verder worden er ook wel bloemen achter de ooren gedragen (*boenggong soenting*) en daarvoor gebruikt men meestal de *boenggong měloe*, witte variëteit van de *Hibiscus rosa sinensis* L. nat. fam. der *Malvaceae* of de *boenggong ijěr*, de gewone Perzische roos. Over de gouden haarversieringen sprak ik vroeger.

Al het bovengenoemde kan men, zooals ik zeide, bij ongehuwde doch huwbare meisjes en jonge vrouwen vinden, als ze op haar zondagsch zijn aangekleed; doch ook in het haar, dat wil zeggen onder het haar verborgen, kan men bij de meeste vrouwen, zoo oud als jong, dikwijls een heelen parfumeriewinkel vinden, die zelfs een *Rimmel* zou doen watertanden, wanneer ze nl. niet zoolang in het haar werden geborgen tot al die verschillende geurtjes zich in één onmogelijk parfum opgelost hebben.

Ontrolt men nl. het haar van eene Atjehsche vrouw of meisje, dan kan men de volgende ingrediënten tegenkomen:

Oehěě oesěě,	wortelvezels van de *Andropagon muricatus Retz*, nat. fam. der *Gramineae.*
Oen sěkěě moesang,	bladeren van de *Pandanus latifolius Rumph.*, nat. fam. der *Pandaneae.*

Boenggong sĕkĕĕ, bloemen van de *Pandanus odoratissimus*, L. nat. fam. als boven.

Koelit kroĕt, schil van de *Citrus limetta Risso*, nat. fam. der *Aurantiaceae*.

Bòh kastoeri, van de *Abelmoschus moschatus Mönch*, nat. fam. der *Malvaceae*.

Oen sipoet baploeng, bladeren van de *Inodaphais lanceolata Miq.*, nat. fam. der *Thymelaeaceae*,

en nog enkele meer, al welke plantendeelen op zich zelve niet onaangenaam rieken, wanneer men ze versch en ieder afzonderlijk voor zich heeft, doch die, als ze wat oud worden en met klapperolie, waarmee het haar nu en dan wordt ingesmeerd, doortrokken zijn, een geur verspreiden van zeer problematische waarde.

Ik moet hier even opmerken, dat sommige jongelingen, natuurlijk dandy's van het meest geprononceerde soort, zich ook bij feestelijke gelegenheden en zelfs op straat vertoonen, met bloemen achter de ooren of in den hoofddoek gestoken.

Zooals ik vroeger reeds zeide, dragen jonge vrouwen het haar aan 't voorhoofd tot *pony* kort geknipt, dat *andam* genoemd wordt. Zoodra ze evenwel een kind hebben verdwijnt allengs de *andam* en wordt het haar, als het daarvoor lang genoeg is, naar achteren gekamd en worden alleen de kleine haartjes aan den rand nog iets weggeknipt, zoodat men aan den haartooi kan zien of de vrouw reeds een kind heeft of niet.

Ook mogen, na de eerste baring, bij feestelijke gelegenheden de nagels van vingers en teenen niet meer met *gatja* roodbruin gekleurd worden. Ook verdwijnen dan in den regel de armbanden en indien de vrouw twee kinderen of één kind dat reeds gehuwd is heeft, ook de beenringen, terwijl de overige opschik evenzeer allengs vermindert, zoo in kwaliteit als in kwantiteit. Zij rekent dan tot de matrones te zijn overgegaan.

Tot den opschik der vrouwen behoort ook het smeeren van een weinig *sĕrĕma*, een zwarte kleurstof, aan de onderste oogleden, waardoor de glans der oogen enorm wordt verhoogd en het gezicht een meer levendige uitdrukking krijgt.

Wanneer de man overleden is, mag de vrouw gedurende 44 da-

gen in 't geheel geen fraaie kleeren en préciosa dragen en mag ze het haar niet netjes opmaken. Soms duurt die soort van rouw langer, doch dan is dit eigen verkiezing. In elk geval mag zij de eerste 100 dagen niet naar een feest of naar den pasar gaan.

Ook gedurende den tijd, dat de man eene lange reis doet, mag de vrouw het haar niet netjes opmaken, het met bloemen sieren of de *andam* bijknippen, hare tanden niet laten vijlen, geen vroolijk gezelschap bijwonen, geen geld of goed aan anderen leenen en op de *pĕratah* of op de *kĕta* of *tilam* (bultzak) mag niemand, zelfs geen kind of vrouw, naast haar slapen, wijl de man daardoor benauwde droomen zou krijgen (*salah loempoi*).

Vroeger gebruikte men tot het kammen van het haar algemeen houten of van bamboe gemaakte kammen, thans kan men dit toiletartikel in alle soorten op de pasars koopen.

Voor men evenwel een nieuwe kam in gebruik neemt, kamt men er eerst een hond mee, veegt ze daarna af aan de leuning van de huistrap en eerst dan gebruikt men ze. Hierdoor zou zij beter dienst doen bij 't jacht maken op ongedierte.

De haren der Atjehsche vrouwen zijn gitzwart, lang en dik; bij sommigen iet of wat golvend, bij enkelen kroes, bij het meerendeel evenwel sluik en recht. Trouwens, daar waar de meest heterogene volken hebben meegewerkt tot de samenstelling van het tegenwoordige Atjehsche ras, daar kan men de meest uiteenloopende variëteiten, ook in dit opzicht verwachten.

Hetzelfde geldt natuurlijk ook van de mannen; het gros hunner is steilharig, terwijl de haren als borstels rechtop staan; bij vele mannen daarentegen is het fraai golvend, bij enkelen intensief gekroesd.

De meesten hebben enkel een kleinen, zeer smallen knevel en voor 't overige eenige weinige steile kinharen, enkelen daarentegen dragen een flinken, gekroesden ringbaard.

Het meerendeel der Atjehsche mannen draagt het haar kort en daarover een hoofddoek (*tĕngkoeloek*), die nimmer naar een bepaald model wordt opgebonden, zooals we dat b. v. bij de Maleiers en Javanen zien, doch bijna altijd slordig zit.

Sommigen, vooral de hoofden, dragen een uit zijde vervaardigd

veelkleurig hoofddeksel (*koepia*), in vorm overeenkomende met een afgesneden suikerbrood, om den onderrand waarvan de hoofddoek vrij onverschillig en slordig is heengedraaid, doch dikwijls ook zonder hoofddoek.

Door de uiterst fijne bewerking hebben dit soort hoofddeksels soms eene hooge waarde. Over de dikwijls zeer kostbare versierselen op deze *koepia* sprak is reeds vroeger.

Enkele personen dragen het haar lang en wel:

a. de *rakan sadati*, een volwassen persoon, die vroeger zelf *sadati* was, doch thans ongeveer de rol vervult van régisseur bij de *sadati*-spelen en ook eene enkele maal zelf nog daaraan meedoet, een „artist" dus, die, evenals veelal ten onzent, zijne artistieke waardigheid te luchten hangt door middel van zijne lange haren. Dit soort artisten laat het haar aangroeien, totdat het beneden in den nek hangt; op die lengte wordt het gehouden, door het van tijd tot tijd te punten. Dit haar wordt nimmer opgebonden.

Lang gedragen haar wordt alleen opgebonden bij de drie volgende:

b. de *panglima's prang*, de legeraanvoerders.

c. de *pang's*, personen, die zich in den strijd reeds onderscheiden hebben door eene of andere moedige daad.

d. sommige bejaarde *oeléebalang's* en vroeger ook de *Sultans*, terwijl thans ook sommige jongere voorname hoofden het haar tot in den nek laten groeien en dit los laten hangen, waarbij zij een hoofddoek vrij slordig om het hoofd hebben gebonden.

Deze sub. *b*, *c* en *d* genoemden laten het haar lang groeien, doch binden het in een *sanggoe* te zamen, die achter aan de zijde van het hoofd zit. Daar over heen plaatst men dan de *koepia* met den hoofddoek.

Zij, die het hoofdhaar kort dragen, laten het om de twee maanden afscheren; bij de anderen wordt het alleen van tijd tot tijd met eene schaar gekort.

Behalve den kleinen dunnen knevel, scheert het grootste deel der Atjehers de baardharen geregeld af, of trekt ze zoo nu en dan een voor een uit (*tjaboet djanggoet*) en wel met een ijzeren of koperen nijptangetje (*angkoep*). Sommige mannen, meestal het sterk gepro-

nonceerde Arabische type, hebben een zwaren ringbaard van sterk gekrulde haren; bij dezen is ook de knevel zwaarder ontwikkeld.

Personen, die het beroep van barbier en haarknipper uitoefenen, treft men onder de Atjehers niet aan. Zij, die nu en dan den baard scheren, roepen daartoe de hulp van een buurman in.

Wanneer bij de mannen het haar gesneden wordt, verzamelt de eigenaar het afgesneden haar zeer zorgvuldig en strooit het over den weg, omdat men gelooft, dat, doordien de menschen er over heen loopen, het hoofd sterker wordt en meer geschikt voor geestesarbeid.

Men moet daarbij evenwel zorgen, dat er niemand is die het ziet, wijl zoo iemand er al licht misbruik van zou kunnen maken. Vrij sterk is namelijk bij den Atjeher het geloof aan „symphatie-tooverij".

Wanneer men nl. een weinig haar, eene in het haar gedragen bloem, een lapje van een gedragen kleedingstuk of iets dergelijks van iemand kan bemachtigen, dan krijgt men daardoor macht over hem en kan men hem een ongeluk bezorgen of hem dwingen tot daden, die hij anders niet zou verrichten, nl. door het bemachtigde voorwerp eenvoudig te brengen op eene plaats, waar spoken verondersteld worden te huizen of door er een bezweringsformulier over uit te spreken. Vandaar dat men afgedragen kleedingstukken nimmer wegwerpt doch ze òf nauwkeurig verbrandt òf ze zorgvuldig in een rommelmand tehuis bewaart, indien men nl. denkt ze later nog voor een of ander doel te kunnen gebruiken.

Eene vrouw zal om die reden ook nooit eene verlepte bloem, die zij in 't haar heeft gedragen, wegwerpen, doch ze bewaren, ergens heimelijk heen brengen of wel volkomen vernietigen.

Het hoofdhaar, dat zij afknipt, wordt daarom ook voorloopig ergens onder het dak op eene verborgen plaats bewaard, totdat zij gelegenheid heeft om het geheel te vernietigen. Op het haar der kleine kinderen, die op *oeroi tjitjap* en later geregeld worden geschoren, heeft dit geene betrekking; ook zouden de *crines pubis* en de afgeschoren baardharen er niet onder begrepen zijn.

Zooals wij vroeger reeds zagen, worden ook de afgeknipte nagels zorgvuldig begraven, doch dit geschiedt, naar wij reeds weten, nog om eene andere reden.

Behalve bij verschillende volken van den Indischen Archipel, b. v. op Java, Sumatra [1]), Ambon [2]), vinden wij het gebruik om de afgesneden nagels en haren, restes van gedragen kleeren enz. zorgvuldig te begraven of te verbranden, ook bij vele andere volken. Zoo b. v. bij de bewoners van Tete aan de Zambesi-rivier in Oost-Afrika [3]), bij de Muatajamvo's in Centraal-Afrika [4]), de Chiloë-insulaners van Zuid-west Amerika [5]), verschillende stammen aan de Saxby-rivier in Noord Australië [6]), de Murray-negers [7]), op Nieuw-Brittanië [8]), alsmede bij verschillende Europeesche volken, zooals in Moravië [9]), in Venetië [10]), in Schotland [11]), bij vele Russische volksstammen en ook in sommige deelen van Nederland.

Wat nu de Atjehers betreft, zoo blijkt ons uit het voorgaande duidelijk, dat zij een intiem verband aannemen tusschen de haren van iemand en diens geestesleven, diens ziel, aan welk onderwerp Prof. Wilken zijn belangrijk artikel: „Ueber das Haaropfer und einige andere Trauergebräuche bei den Völkern Indonesien's" heeft gewijd. Zelfs zoeken zij verband tusschen de ziel van iemand en de voorwerpen (kleeren, bloemen enz.) die hij eens heeft gedragen, alsof een deel der ziel, misschien door de evaporaties van het lichaam, daarin is overgegaan. Men kan de ziel benadeelen, iemand ziekte, zelfs den dood, berokkenen of wel krankzinnig maken indien men haren, nagels, gedragen voorwerpen, enz. van hem weet te bemachtigen en daarover een bezweringsformulier uitspreekt. Dat dit bijgeloof algemeen verbreid is zagen we boven. Van de Amboneezen zegt Prof. Wilken in zijn pas geciteerde verhandeling (Anhang II, Das Haar als Zaubermittel): „Um Jemand Leid oder Unheil zu verursachen oder ihn krank zu machen, nimmt

1) Henry O'Forbes, Wanderungen im Malayischen Archipel. 1886 II 82.
2) Riedel, De sluik- en kroesharige rassen. 61.
3) Livingstone, Expedition to the Zambesi. Londen 1865—65.
4) Buchner, in Mitt. d. deutsch-Afrik. Ges. III 92.
5) Martin, in Zeitschr. f. Ethnol. 1877—177.
6) E. Palmer, in Journ. der anthrop. Inst. XIII 298.
7) Leichhardt, Eine biog. Skizze 1856—58.
8) Parkinson, Im Bismarck-Archipel 1887—148.
9) Enders, Das Kuhlländschen 1868. 82—86.
10) v. Reinsberg-Düringsfeld, Ethnogr. Kuriositäten. 1879 II 120.
11) Napier, Folklore or superstit. beliefs in the West of Scotland. 1879.

man etwas von dessen Haupthaar und thut dies, nachdem man es vorher besprochen hat, in den Sarg oder das Grab eines eben Verstorbenen, oder bindet es an den Schwanz eines hernach wieder in Freiheit gezetzten Fisches, oder stopft es in die Ritze oder Fugen eines Hauses oder Fahrzeuges" u. s. w. Bij alle volken, bij wie dit bijgeloof bestaat, en hun aantal is legio, bestaat dan ook het gebruik om de afgesneden haren dadelijk te vernietigen of ten minste voor anderen onzichtbaar te maken, of wel ze een zoodanig proces te doen ondergaan dat de sympathische relaties tusschen den persoon en diens haren is opgeheven. Dit herinnert mij levendig een gebruik uit mijn schooljeugd, dat ik niet nalaten kan hier neer te schrijven. Wanneer wij jongens onder elkaar een ruil aangingen, b. v. een paar knikkers tegen een griffel of iets anders, wat er zooal uit den broekzak van een schooljongen kan worden te voorschijn gebracht, dan werd die ruil steeds bekrachtigd door een weinig zeggende spreuk, die, als mijn geheugen mij niet bedriegt, als volgt luidde:

Buutje buutje is gedaen (buutje = ruil)
Dreimaol over 't waoter gaon
Tik die dood.

waarna de een den ander met den wijsvinger op de borst tikte. Ter verduidelijking moet ik er bijvoegen, dat ik de eerste stappen op den weg der wetenschap deed in een dorp in de provincie Groningen. Het officiëele van de ceremonie was evenwel, dat men, na bovenstaand formulier te hebben uitgesproken, zich zelven een haar uittrok en dit aan den wind prijsgaf, na er eerst op gespogen te hebben. Was het uittrekken van een haar bij zulk eene gelegenheid achterwege gebleven, dan kon eene der partijen nog altijd de ruil nietig verklaren. Natuurlijk was dit gebruik van het eene geslacht op het andere overgegaan en klom misschien wel tot den tijd van Flavo of Drusus op. Het bespuwen van het haar, voor men het wegwierp, had vrij zeker oorspronkelijk geene andere beteekenis dan om de sympathie tusschen zich en het weggeworpen haar te verbreken.

Dat speeksel als bezweringsmiddel bij het uitdrijven van booze

geesten e. d. meer wordt aangewend is bekend en zien we o. a. ook bij den doop in de Katholieke kerk, waar de priester den doopeling met den, met zijn speeksel bevochtigden, vinger hier en daar aanraakt.

Wij hebben in den loop van deze schets al reeds meer voorbeelden bijgebracht van het geloof van den Atjeher aan *sympathie-tooverij* en wij zullen er later nog verscheidene ontmoeten.

Ik heb boven reeds opgegeven, dat de Atjeher in gewone omstandigheden ongaarne zijne haren, nagels en baard knipt of scheert op Dinsdag of Vrijdag; in den Atjehschen kalender schijnen deze dagen zeer ongunstig aangeteekend te staan om den eenen of anderen arbeid te beginnen, op reis te gaan enz. Sommigen drijven dit bijgeloof tot het uiterste en zullen zich in die nachten zelfs van den *coïtus* onthouden. Doch behalve deze dagen komen er nog in iedere maand 7 andere voor, die als minder gunstig gelden en wel de 3de, 5de, 13de, 16de, 21ste, 24ste en 25ste dag. Valt evenwel een van die datums op een Zondag (*alĕhat*), dan is die van zonsopgang tot zonsondergang minder ongunstig.

Bij gewichtige gebeurtenissen wordt tevens nog de *kĕtika*, een soort van horoscopisch, alleen voor ingewijden verstaanbaar werk geraadpleegd om een gunstigen dag en tijd te bepalen, van welke *kĕtika's* men een paar soorten heeft.

Van dergelijke horoscopische werken trof ik exemplaren aan op Borneo, op de Westkust van Sumatra, op Java en ook op Bali [1]. Bij de Mohammedanen zijn ze trouwens zeer algemeen. De hier aanwezige zijn meest van *Mekka* afkomstig.

Vooral de *Vrijdag* staat op Atjeh met zwarte kleuren aangeteekend, dat wil zeggen van af den aanvang (dus onze donderdagavond zes uur) tot des namiddags 3 uur; na dien tijd, dus na het middaggebed, wordt hij weer zeer gunstig voor eene onderneming. Op dien dag zal men geen hout kappen, met geen sawahbouw of huisbouw beginnen, niet gaarne een huwelijk sluiten, de besnijdenis uitvoeren, noch haren en nagels knippen en dergelijke meer.

Daarop volgt de *Dinsdag*, doch ten opzichte van dezen is men

1) Zie mijne vroeger geciteerde ethnolog. studie: „Eenigen tijd onder de Baliërs".

iets meer verdraagzaam, hetgeen vooral hiervan afhangt of die dag met een goeden of minder goed aangeschreven datum van de maand samenvalt; ook de *Zondag* is volgens Atjehsch bijgeloof minder goed om een werk te beginnen, vooral niet om iets te planten of uit te zaaien, wijl dit dan minder goed gedijt. De *Maandag*, *Woensdag*, *Donderdag* en *Zaterdag* staan daarentegen als goede dagen aangeschreven, mits ze natuurlijk niet vallen op bovengenoemde datums.

Dit uitkiezen van een bepaalden dag voor het een of ander werk, dit verdeelen van de dagen der week in gunstige en minder gunstige, vinden we niet alleen bij vele volken van onzen Archipel, doch feitelijk over de geheele wereld verspreid en kunnen we tot diep in de historische oudheid vervolgen. Dat het bij de Joden zeer in zwang was bewijst ons het gebod van *Mozes* (III 19 en V 26) waarin hij tegen dit bijgeloof opkomt; en dat het evenzeer bij de Grieken voorkwam, bewijst het feit, dat de Grieksche dichter HESIODUS (9de eeuw vóór Chr.) er over spreekt.

Bij de Romeinen gold de maand Mei als eene ongunstige maand en was de 7de Mei vooral een ongeluksdag. Ook 8 Juli en 8 November, alsmede de dag, die onmiddellijk op den *Kalendus* en *Idus* volgde, golden als minder gunstige dagen [1]).

C. SUETONIS TRANQUILLUS, een Romeinsch geschiedschrijver uit de eerste eeuw na Chr. zegt, van OCTAVIUS sprekende: „observabat et dies quosdam, ne aut postridie nundinas quoquam profecisceretur aut nonis quidquam rei seriae inchoaret". ELIGIUS, die in de 7de eeuw onder de Saksers, Friezen en andere, nog in afgoderij levende volken met zooveel ijver het Christendom predikte, leeraarde: „Nullus observet, qua die domum exeat, vel qua die revertatur, nullus ad inchoandum opus diem attendat".

Dinsdag en Vrijdag waren, evenals bij de Atjehers, bij de oude Germanen bepaalde ongeluksdagen, evenals de Woensdag en Donderdag, ook al weer als op Atjeh, als bijzonder gunstige dagen golden, en wij vinden dit nog heden bij alle Germaansche volken terug, nl. wat den Vrijdag betreft, terwijl de Dinsdag bij sommige der tegenwoordige volken iets gunstiger staat aangeschreven, en

1) SEPP, Das Heidenthum. 1858 II 359.

wat de ongunstigheid betreft, de Maandag daarvoor in de plaats is gekomen.

Evenals ten onzent, beginnen de scholen na de vacantie in Westfalen [1]) niet op een Maandag, doch op een Dinsdag. In den Elzas en in Westfalen geldt de Dinsdag thans zelfs voor een gelukkigen dag, evenals *mardi-gras* in Frankrijk.

De Vrijdag heeft evenwel bijna overal in Europa zijne ongelukkige traditie behouden. Geen zeevarende, van welk volk ook, kiest gaarne op dien dag zee, en van den eersten *Napoleon* wordt verhaald, dat hij bijzonder bang was voor den Vrijdag, evenals *Hendrik IV* voor den Dinsdag, op welken dag deze trouwens ook stierf [2]). Vooral in Rusland is dit bijgeloof zeer verbreid en zal men op Maandag en Vrijdag slechts in den hoogsten nood een werk beginnen, op de jacht of vischvangst gaan enz. Naar de dagbladen verzekerden, werd in 1885 de Internationale tentoonstelling te *Antwerpen* en de tegelijkertijd plaats hebbende tentoonstelling te *Pesth* niet op den officiëel daarvoor vastgestelden datum (1 Mei) geopend, doch een dag later, omdat in dat jaar 1 Mei op een Vrijdag viel.

Ook in Engeland staat, vooral bij de zeevarenden, de Vrijdag als een ongeluksdag bekend. Dat juist deze dag bij alle Christelijke volken met zulke zwarte kleuren is geteekend, zou, zoo beweert men, zijn oorsprong hebben in de omstandigheid, dat, zooals de evangelisten vertellen, *Jezus* op dien dag gekruisigd is en stierf. Aangenomen dat dit feit werkelijk historisch is, dan schijnt mij die reden toch minder aannemelijk toe, wijl immers reeds lang vóór onze jaartelling en thans nog bij zoovele niet-Christelijke volken hetzelfde wordt aangetroffen.

Bij de meeste Mohammedaansche volken staat ook de Zondag slecht aangeschreven, omdat op dien dag de Profeet stierf.

Op *Atjeh* geldt het als een zeer ongelukkig voorteeken, indien eene vrouw in de *maand Safar*, de maand, waarin de booze geesten vooral werkzaam zijn, bevalt; men zal ook zooveel mogelijk trachten dit feit te voorkomen. Een kind, in die maand geboren, zal

---

1) Hartman, Bilder aus Westfalen. 1871—186.

2) Grimm. o. c.

later steeds in die maand een slecht gedrag aan den dag leggen, soms zelfs krankzinnig worden.

Ook gaat men in de maand *Safar* niet gaarne een huwelijk aan. Deze maand geldt trouwens voor vele Mohammedaansche volken als eene ongelukkige maand, en in het bijzonder de laatste Woensdag daarvan.

Dat op *Atjeh* de Vrijdag in zulk een slechten reuk staat, mag ons eenigszins verwonderen, wijl juist deze dag bij de Arabieren [1]) en vele andere Mohammedaansche volken als zoo bijzonder gunstig staat aangeteekend, terwijl ook de Hindoes dien dag voor zeer gunstig houden, zoodat dus ook aan Hindoe-invloed in dit geval niet te denken is.

In Birma [2]) is de Vrijdag eveneens de ongeluksdag bij uitnemendheid; ook bij de Afrikanen, die aan den Witten Nijl en den Gazellenstroom wonen [3]), bij de negerstammen in het Nigergebied [4]), op geheel Madagaskar [5]) enz. En zoo zouden er nog vele volken uit de verschillende oorden der wereld te noemen zijn, bij wie de Vrijdag meer bepaald als een ongeluksdag geldt. Bij bijna alle volken, waar ter wereld ook, heeft men een of meer bepaalde dagen, waarop men ongaarne eene onderneming op touw zet, van welken aard die onderneming dan ook moge zijn.

VERVOLG.

Mannen en vrouwen, die gewoonlijk reeds bij tijds in den morgen, veelal met het aanbreken van den dag, naar de naburige pasars gaan om koopwaren ten verkoop aan te bieden, voorzien zich òf op den pasar van eenig ontbijt of gebruiken dit tehuis, nadat de zaken verhandeld zijn. Voor hen, die Indië niet kennen,

1) von Wrede, Transcaucasia. I 85.
2) Mackenzie, Burmah and the Burmese. 1858—74.
3) Marno, Reise im Geb. des blauen u. weissen Nils. 1874—822.
4) Crowther, Globus. VIII, 1890.
5) Rochon, Madagaskar.

gelde de mededeeling, dat men op een Atjehschen, evenals op iederen Indischen pasar, letterlijk alles kan krijgen wat slechts in eene Inlandsche huishouding noodig kan zijn; daar vindt men alle mogelijke eetwaren, lekkernijen, specerijen, groenten, vruchten, vleeschsoorten, visch, garnalen, kreeften, mossels, oesters, krabben, uitheemsche en hier ingevoerde toiletartikelen, geneesmiddelen, huisraad, in alle mogelijke variëteiten, matten en matjes, werktuigen voor land- en tuinbouw, timmermans- en smidsgereedschappen, tabak en dergelijke genotmiddelen, welriekende oliën enz. enz. te veel om op te noemen. In een later hoofdstuk kom ik uitvoerig op dit onderwerp terug en zal dan meer in bijzonderheden een Atjehschen pasar beschrijven. Voorloopig is het voldoende dat de lezer wete, dat op een eenigszins grooten pasar alle mogelijke artikelen te verkrijgen zijn en dat men iederen morgen derwaarts gaat om de noodige inkoopen voor den dag te doen of zelf artikelen ter markt te brengen.

Is de pasar afgeloopen en heeft ieder zijne waar aan den man gebracht, en zich zelf ook van het noodige voorzien, dan gaat men huiswaarts, de vrouwen maken wat toilet, na zich eerst door een bad verfrischt te hebben, treffen zoo noodig nog maatregelen voor de huishouding en gaan dan eenig werk ter hand nemen, hetzij eenig naai- of ander handwerk, of wel zetten zich aan het weefgetouw, maken matjes en dergelijke meer en kauwen daarbij voortdurend haar sirihpruim.

Nu en dan wordt het werk door een buurpraatje afgewisseld, of moeten de kinderen verzorgd of aanstalten gemaakt worden voor den volgenden maaltijd. De Atjehsche vrouw is van nature, misschien ook door den drang der omstandigheden, bedrijvig en zelfs wanneer ze een buurpraatje houdt, zal ze haar werk niet vergeten.

Doch ook de mannen vond ik hier veel vlijtiger dan bijv. een Javaan of Borneoot, Soendanees of Maleier van Sumatra's Westkust.

Een Atjeher voert bijna steeds iets uit. Zoodra is het ontbijt niet afgeloopen of hij spoedt zich aan den arbeid; hij haalt zijn vee uit den stal, reinigt het, laat het grazen, snijdt gras voor den nacht, bearbeidt zijn stuk sawahgrond, plukt klappers en andere vruchten uit zijn tuin, verzorgt een nieuwen aanplant, kapt

hout in het bosch, gaat ter vischvangst of op de jacht, herstelt zijne woning, repareert eenig gereedschap, of wanneer hij een ambacht uitoefent, begeeft hij zich aan zijn werk, in één woord, hij doet iets wat met zijn specialen werkkring overeenkomt. Daarbij wordt hij van tijd tot tijd door zijn kamponghoofd opgeroepen om aan een gemeenschappelijk werk, b. v. het herstellen van een pagger (heg) om de kampong, het repareeren van officiëele gebouwen, het aanleggen of verbeteren van een weg of van de irrigatiewerken voor de sawah's enz. deel te nemen, waaraan hij zich niet dan ten koste van boete kan onttrekken.

Dat bij al deze werkzaamheden ook weer alle mogelijke bijgeloovigheden te pas komen, behoeft, na al het voorgaande, nauwelijks vermelding. Ik geef hier eenige voorbeelden ten beste.

Wanneer men pisang plant mag men niet omhoog zien, wijl anders de boom te veel opschiet en geene vruchten draagt.

De *sĕrĕbak rasa* (zie vroeger), de *pisang soeasa* (*Musa species*) en nog een paar vruchtboomen mag men niet te dicht bij het huis planten, wijl men vrij algemeen gelooft, dat zulks financiëele schade berokkent, hetzij dat men geen geluk in den handel heeft of wel op de eene of andere wijze zijn vermogen ziet inkrimpen. De oorzaak hiervan ligt in het volgende feit. Toen den Profeet, tijdens hij tegen de ongeloovigen ten strijde trok, eens de vruchten van bedoelde boomen ter verversching werden voorgezet, bespeurde hij, dat ze, hoewel reeds geel, toch nog niet rijp waren; hij maakte zich daarover geweldig boos en wierp ze ver van zich.

Wanneer een man een jonge klapper opent, om de klappermelk te drinken, dan moet hij zorgen, dat hij, indien hij met zijn kapmes de buitenschil er af slaat, niet den bast raakt, zoodat het vocht er uitspringt, wijl dit erg op het humeur moet werken. Hij wordt daardoor nl. zeer twistziek.

Ook mag hij niet op een klapper gaan zitten, wijl hij dan veel kans loopt, dat zijn penis en scrotum opzwellen (*boeroet*).

Gaat hij op eene onderneming uit, b.v. ter jacht of vischvangst, om handel te drijven of een koop te sluiten enz. en ziet hij een slang links van zich over den weg kruipen, of hoort hij het geschreeuw van een vogel links van zich, dan ziet menigeen liefst

voor dien dag van de onderneming af, wijl dit als ongunstige teekenen worden beschouwd; is het daarentegen rechts, dan heeft hij alle kans van slagen. Het rechts geldt ook hier voor de goede, het links voor de minder goede zijde [1]).

Een klapperplukker moet, voor hij de *taloi inĕng* (klimtouw) aan zijne enkels vastmaakt, hiermee eerst driemaal tegen den boom klappen, opdat ongedierte en booze geesten, die zich boven in den boom ophouden, de vlucht nemen.

Gaat men uit om rottan te snijden en heeft zich dit om den boom gewikkeld, dan mag men niet in den boom klimmen om het daar door te kappen, wijl men anders heel spoedig stuipen (*hantoe boeroe*) zou krijgen, dat wil dus, zooals wij reeds weten, zeggen dat men door een boozen geest geplaagd zal worden. Men moet de rottan aan den wortel losmaken en haar dan uit den boom zien te trekken, of haar loswinden.

Boomen die den roep hebben, dat ze booze geesten herbergen, en zulke boomen heeft men veel in de bosschen op Atjeh, zal men natuurlijk nooit beklimmen of omkappen, zelfs het gras onder die boomen blijft welig groeien, wijl niemand het zal bestaan, het voor zijn vee te snijden of er zijn karbouw, geit e. d. onder te laten grazen. Raakt zulk een dier los en heeft het onder een dergelijken boom gegraasd, dan worden bezweringsmiddelen van ons reeds bekende soort aangewend, om den eventueel door het dier ingeslikten daemon weer uit te drijven.

Dat men zich onder zulk een boom nimmer zal neerzetten om uit te rusten of een uiltje te knappen, laat zich gemakkelijk denken. Nu is er echter een middel om een boom vrij te houden van spoken en booze geesten of, als ze er reeds in zijn, deze er langzamerhand uit te verdrijven; men strooit dan nl. om den boom een hoop sintels uit eene smederij en vult die van tijd tot tijd aan. Doch, hieraan is een groote „maar" verbonden; voor jonge boomen is die afval uit de smidse schadelijk, en wanneer de geesten reeds

1) Over deze bevoorrechting van het rechts bij alle volken, ook die van de historische oudheid, zie uitvoeriger mijne verhandeling: „Onze rechthandigheid" uit een ethnologisch clinisch en paedagogisch oogpunt beschouwd. Seyffardt's boekh.

van een boom bezit hebben genomen, wil niemand gaarne de kat de bel aanbinden.

Moet iemand zulk een boom voorbijgaan, dan zal hij steeds een grooten omweg maken, groot genoeg ten minste, dat de schaduw van den boom hem niet kan raken, hetgeen bijna hetzelfde is als dat men den boom aanraakt. De schaduw immers van een persoon of een voorwerp wordt op Atjeh en ook bij andere volken als 't ware vereenzelvigd met den persoon van wien of het voorwerp waarvan de schaduw uitgaat.

Zoo zagen we boven reeds, dat men nimmer in iemands schaduw eet, wijl men dan een deel van hem mee opeet.

Om dezelfde reden zal men het zooveel mogelijk vermijden, op iemands schaduw (*oebajang*) te trappen, de persoon zou daardoor ziek kunnen worden, evenals een kind, dat met zijne schaduw speelt.

Dit voert mij, als van zelf, op eene andere zaak, die met het bovenstaande min of meer correspondeert.

Evenals zoovele andere niet-Europeesche volken, is ook het gros der Atjehers en daaronder zelfs ontwikkelde hoofden, er moeilijk toe over te halen, om zich te laten photographeeren; men zal ook zelden een portret of schilderij, een persoon of dier voorstellende, in een Atjehsch huis aantreffen, en waar men dit vindt kan men er bijna zeker van zijn, dat het op de eene of andere wijze, zij het dan op eene distantie onzichtbaar, verminkt is en wel doordat men een streep of nagelkrasje over het gelaat gemaakt heeft.

Door het maken van eene beeltenis, hetzij dan gephotographeerd, geteekend, geschilderd, geboetseerd, gegoten of op welke wijze gemaakt, rooft men de ziel van den persoon of het dier, dien of dat het beeld moet voorstellen. Neemt men nu het portret van iemand aan, dan neemt men een stuk van diens schaduw, dus ook van diens ziel mede, iets dat na den dood van den gever èn dezen èn den bezitter van de beeltenis, danig in verlegenheid zou brengen. Na zijn dood zou de eerste bemerken dat er iets aan zijne ziel ontbrak, en hij dus zoo geen toegang kreeg tot de *sjĕroega*. Hij zal het dan den bezitter van het ontbrekende stuk, 't zij die dan nog in leven of bereids ook overleden is, lastig maken om dit terug te krijgen, doch zelf ook al dien tijd rusteloos moeten rondzwerven,

hetgeen natuurlijk voor beide partijen, zooals te begrijpen is, hoogst onaangenaam moet zijn. Men laat dus niet gaarne zijn portret maken, d. i. zijne schaduw of ziel rooven, en de enkele Atjehsche hoofden, die dit in den laatsten tijd lieten doen, hebben eene groote overwinning op zich zelf behaald, waartoe ijdelheid wel den grootsten stoot gegeven heeft. Sommige Atjehsche hoofden weigeren echter halsstarrig, zooals ik zelf ondervond, zich te laten photographeeren.

Om boven omschreven reden zullen ze dus ook steeds uitvluchten zoeken, ten einde geen portret van een ander in hun bezit te krijgen. Biedt men er hun een aan en kunnen zij het niet weigeren, dan zullen ze het veelal nauwelijks merkbaar verminken, wijl dit de latere last voorkomt, dat wil zeggen, de ziel als 't ware uit het beeld drijft; meestal maken zij dan met den nagel eene kruisstreep over het portret.

Om diezelfde reden is het ook niet geoorloofd, en wordt het den kinderen reeds vroeg ingeprent, van hout, klei of in het zand menschelijke of dierlijke figuren na te bootsen, of men moet, vóór men de figuur afwerkt, eerst eene streep over het gelaat maken; men zou immers allicht de beeltenis van een onbekende namaken en dus later in moeilijkheden komen.

Evenzoo zal men ook niet gemakkelijk van buiten ingevoerd huisraad, b.v. kopjes, kannen en dergelijke, waarop menschelijke of dierlijke beelden zijn geschilderd, koopen en mee naar huis voeren.

Koopt of krijgt men toevallig iets, bijv. een stok, waarvan de knop een dergelijk beeld voorstelt, dan neemt men dien eerst in gebruik wanneer men het beeld op de eene of andere wijze heeft verminkt, b.v. door er een oor af te slaan of een gaatje in het hoofd te boren enz. Geeft men een Atjehsch hoofd, om maar iets te noemen, de beeltenis der Koningin, hetzij uit gips geboetseerd, hetzij als schilderij, en geeft hij het eene plaats in zijn huis, dan kan men er in vele gevallen zeker van zijn, dat die op de eene of andere wijze, zij het dan ook bijna onzichtbaar, is verminkt, en dit niet uit gebrek aan eerbied, doch zooals wij boven zagen, zoowel uit eigen belang als in 't belang der Koningin zelve. Hij zou volkomen hetzelfde doen met het portret van een goed vriend of van een familielid, met een mooie gravure, waarop paarden voorko-

men, of een marmer- of gipsgroep de „drie gratiën" voorstellende.

Poppen, een doos met tinnen soldaatjes of een van hout gesneden veestapel e. d. worden dus als kinderspeelgoed niet in een Atjehsch huisgezin toegelaten, tenzij stuk voor stuk vooraf worde verminkt.

Op dienzelfden grond berust ook het verbod, om, in het zand als anderszins eene teekening te maken van dieren, die volgens de koranische voorschriften als onrein worden beschouwd, en die men feitelijk niet mag aanraken.

Door het maken van het beeld komt men als 't ware met het dier zelf in contact.

Dit alles nu is dus geheel terug te brengen tot hetgeen men in de ethnologie sympathie-tooverij (Sympathie-Zauber) noemt, waarover ik te voren reeds sprak.

Sedert Atjeh in de laatste jaren druk geëxploiteerd wordt door beroeps- en liefhebbers-photographen hebben een groot aantal hoofden het genoemd bijgeloof overwonnen, laten zich willig photographeeren en schenken zelfs hun portret weg. In de kampongs evenwel ondervond ik steeds moeilijkheden bij het nemen van portretten, wanneer niet een invloedrijk hoofd tegenwoordig was.

De meest geëmancipeerden in dit opzicht zullen er evenwel moeilijk toe te bewegen zijn om hunne photographie of het beeld van een ander in hunne kamers op te hangen. Ik had den *oelëebalang* van *Mĕrassa*, *Tĕkoe Neq*, eindelijk kunnen bewegen zijn portret in groot formaat te laten maken. Toen hij de bestelling ontvangen had, gaf hij mij een exemplaar ten geschenke en als contra-beleefdheid liet ik een dito portret in eene mooie lijst zetten, bracht hem dit en zeide hem, het in zijne ontvangkamer (hij woont nl. in een eenigszins op Europeesche wijze gebouwd huis) op te hangen. Hij toonde zich zeer gevoelig voor de attentie, doch aan de pasgenoemde opdracht voldeed hij niet. Toen ik hem eindelijk bij een bezoek eens naar het bewuste portret vroeg, vertelde hij mij, dat hij het in zijn binnenvertrekken had bewaard, wijl de adat hem verbood, zijn portret of dat van een ander in zijn bezit te hebben en dat hij ongaarne daarop inbreuk wilde maken. Hij toonde mij bij die gelegenheid eene massa photographieën van vroegere Gouverneurs en andere bestuursambtenaren van Atjeh, die hij alle

zorgvuldig in een laadje van zijn schrijfbureau verborgen had.

Het geloof, dat het maken van iemands beeld diens ziel rooft, vindt men al weer overal verbreid en ontbreekt ook niet in Europa. Ik heb in ons land, en dit zelfs onder de ontwikkelde standen, menigmaal personen ontmoet, die er met geen mogelijkheid toe te brengen waren, hun portret te laten maken, uit eene geheime vrees dat dit op den *duur* van hun leven niet zonder invloed kon zijn.

Nupier [1]) verhaalt ons geheel hetzelfde van uit Schotland, Kane [2]) van de Noord-Amerikaansche Indianen-stammen, anderen van de Zuid-Amerikaansche Indianen, terwijl verscheidene Afrika-reizigers het ook daar aantroffen, en het, zooals ik reeds aanstipte, hier en daar ook onder de volken van den Indischen archipel voorkomt, vooral bij die, welke nog niet veel met de Europeanen in contact zijn geweest.

Het is hier de plaats, om met een enkel woord te gewagen van de maten en gewichten, waarvan de Atjeher bij den koop en verkoop der dagelijksche benoodigdheden gebruik maakt.

Evenals bij de meeste volken van den Archipel zijn de lengtematen ontleend aan de lengte van verschillende lichaamsdeelen en zoo spreekt men dan van:

Si dapa	= afstand der toppen van de middelvingers, wanneer armen en handen horizontaal zijn uitgestrekt, een vaam.
Si lĕhoek	= afstand van den oksel tot den gestrekten middelvingertop.
Si koelah	= afstand van de punt van den elleboog tot de uiterste punt der uitgestrekte vingers plus zes vingerbreed.
Si hah	= afstand van de punt van den elleboog tot de uiterste punt der uitgestrekte vingers.
Si djĕngkai	= een span.

1) Folkelore, or superstit: beliefs in the West of Scotlland within this century, 1879.
2) Wanderings of an Artist among the Indians, 1859.

Si palĕĕt = de breedte van de platgestrekte handpalm.
Si djaroi = een vingerbreed.
Si dapa mĕnara = eigenlijk eene onbepaalde maat, iets langer dan een *dapa*.

Zooals we zien, zijn dit volstrekt geene vaste maten, en zal een verkooper minder afnemers vinden, naarmate zijne lichaamsafmetingen kleiner zijn, nl. wanneer hij naar deze de maat moet nemen, tenzij hij den prijs zijner katoentjes, zijde en dergelijke verkoopsartikelen, daarmede in evenredigheid brengt. Ook bedingt de kooper dikwijls den prijs naar de maten van zijn eigen lichaam, en heeft daardoor een eenigszins vaste basis; hij weet dan b. v. hoeveel hij bij eene vroegere gelegenheid voor een *dapa* katoen van zijn lichaamsmaat heeft betaald en kan zich bij volgende gelegenheden daarnaar regelen.

De inhoudsmaten zijn de volgende:

Si goentja	= een mand (*gating*) inhoudende			10 *nalĕh*
Si nalĕh	= id.	id.		16 *arĕĕ*
Si arĕĕ	= een bamboe van bepaalden inhoud		=	2 *tjoepak*
Si tjoepak	=	id.	=	2 *kai*
Si kai	=	id.	=	2 *bĕlakai*
Si bĕlakai	=	id.	=	2 *èndiĕ*
Si èndiĕ	=	id.	=	2 *poĕt*

Zoodat dus 1 *goentja* gelijk is aan 5120 *poĕt*.

Deze inhoudsmaten zijn van holle bamboe, van gevlochten rottan of van een klapperdop gemaakt; voor vloeibare stoffen, olie, petroleum, azijn enz. gebruikt men òf holle bamboe's òf flesschen.

Dat ook deze maten niet erg maathoudend zijn laat zich denken, en wordt ook bewezen door het feit, dat men meestal, wanneer de waar nog al duur is, zijn eigen maat mee ter markt brengt, wanneer men iets wil koopen en de hoeveelheid dan, staande den koop, nameet. Van contrôle van overheidswege op maten en gewichten, van ijk of keur is natuurlijk hoegenaamd geen sprake; een ieder heeft met eigen oogen toe te zien dat hij waar voor zijn geld krijgt en de bedongen hoeveelheid.

Met de gewichten is het al even treurig gesteld en wel het treurigst met de gewichten voor fijnere zaken, b. v. goud en dergelijke,

welke gewichten onder den collectief-naam van *mĕratja* worden aangeduid.

Zij zijn de volgende:

Si boengkal = 16 *manjam* (= 5 *thail*)
Si manjam = 6 *baji*
Si baji = 2 *saga*

Zoodat dus 1 *boengkal* gelijk is aan 192 *saga*.

De *boengkal* en de *manjam* zijn van tin gemaakt, *baji* zijn de schoone, roode hartvormige zaden van *Pongamia corollaria Miq.* nat. fam. der *Papilionaceae; saga* de prachtige rood- en zwartgekleurde zaden van *Abrus praecatoris L.* n. f. als boven.

Beide soort zaden worden ook op Java, in Midden- en West-Sumatra, op Bali en misschien ook nog elders, voor geheel hetzelfde doel gebruikt en tevens ook, ingeregen als koralen (zij gelijken in de verte veel op bloedkoralen), door meisjes om den hals gedragen, terwijl de laatstgenoemde nog wel als „rozenkranzen" door de Mohammedaansche geloovigen bij het bidden worden gebruikt.

Ik heb eenige dezer zaden gewogen, en heb geen twee aangetroffen die volkomen hetzelfde gewicht hadden. De *saga*-zaden wogen gemiddeld 110 milligram en variëerden tusschen 105 en 116 m. Gr., de *baji*-zaden tusschen 290 en 310 m. Gr., dus gemiddeld 300 m. Gr., zoodat de Atjehsche en de reëele waarde reeds op dit kleine gewicht een verschil maakt van 80 m. Gr.

Hieruit kan men ongeveer afleiden, hoe het met de waarde der overige gewichten gesteld is. Wanneer men nu daarbij rekent, dat de balans en de schalen, die gebruikt worden, van het meest primitieve maaksel zijn, dan laat het zich denken, dat b. v. bij een *boengkal* stofgoud èn waarde èn hoeveelheid nog al kan variëeren.

Voor zwaardere voorwerpen gebruikt men de gewichten, die ook elders in den Archipel als zoodanig gebruikt worden en den collectief-naam *tjing* hebben. Zij zijn:

Si pikoi (een *pikol*) = 100 *katoi* (*katti*)
Si katoi = 24 *dollars* (gewicht)

Een pilaar-dollar, die hier vroeger algemeen in zwang was en buiten ons gebied nog gebruikt wordt, weegt volgens mijne weging 27 gram, zoodat dus een *katoi* 648 gram en een *pikoi* 64.800 gram

weegt; het moet zijn 125 Amsterdamsche ponden of 62500 gram, zoodat ook dit een verschil oplevert van 23 K. G.

Vlaktematen, om b. v. de oppervlakte van een stuk bouwgrond te berekenen, kent de Atjeher in 't geheel niet; doch met zijn praktischen blik ziet hij in een oogwenk, hoeveel rijst hem een zeker stuk grond per oogst kan opbrengen en hoeveel hij precies aan zaai-padi noodig heeft; hij geeft zich zelfs de moeite niet, het stuk grond om te loopen en het zoo af te passen; het zou hem trouwens zeer moeilijk afgaan, daaruit de oppervlakte te berekenen. Want rekenen kent de gewone Atjeher hoegenaamd niet en de buitengewone Atjeher moet het met alle mogelijke hulpmiddelen doen.

Koopt men op den pasar b. v. 50 eieren, die 3 pengs (9 duiten) de 4 kosten, dan telt de Atjehsche koopman telkens 4 eieren uit, ontvangt dan ieder maal 3 pengs en heeft dan nog erg veel werk om te berekenen hoeveel hij voor de twee overigen moet ontvangen; het is soms grappig om te zien, hoe beide partijen elkaar hierbij trachten terecht te helpen. Misbruik schijnt er evenwel van die onwetendheid zelden gemaakt te worden, al behooren kleine kibbelpartijtjes op den pasar niet tot de zeldzaamheden. Van vaste prijzen is op een Atjeh-pasar nooit sprake. De verkooper begint altijd eene fabuleuse som te vragen en laat zich dan allengs even fabuleus afdingen, en 't behoeft u niet te verwonderen wanneer ge b.v. voor 60 cts. krijgt, waarvoor oorspronkelijk 3 à 4 gulden gevraagd is.

Om zijn geheugen te hulp te komen bij het afmeten of afwegen van groote hoeveelheden, b. v. bij groote leveranties van peper of rijst, maakt men dikwijls gebruik van een touwtje, waarin men b. v. bij ieder 5- of 10-tal een knoop legt en bij ieder tiental knoopen b. v. een groote of dubbele knoop; men telt dan later eenvoudig het aantal knoopen.

Dit mnémotechnisch hulpmiddel bij het rekenen vinden wij bij eene massa volken ook buiten Indonesië en zelfs in Europa. RICHARD ANDREE die in zijne „Ethnographische Parallelen und Vergleiche" aan dit onderwerp eenige pagina's wijdt, noemt ons, aan de hand van verschillende waarnemers, verscheidene volken bij welke wij volkomen hetzelfde vinden. Zeer terecht wijst hij er op,

dat de losse knoop, dien wij in onzen zakdoek leggen, om iets niet te vergeten, de rozenkrans, welke de geloovigen behulpzaam is, om het aantal Ave Maria's of Onze Vader's te bepalen en die, zooals we weten, ook door de Mohammedanen en de Hindoes (Bali) tot een gelijk doel wordt aangewend, alle zijn op te vatten als een overblijfsel uit die tijden, toen de schrijfkunst nog niet zoo algemeen was en men het geheugen op die wijze moest te hulp komen. Bij het eene der door hem opgenoemde volken is deze methode meer uitgebreid en vervolledigd dan bij het andere; hier gebruikt men als hulpmiddel touwtjes met knoopen, dáár een kerfstok, elders steentjes of grashalmpjes of iets dergelijks. De Irokeezen gebruiken voor hetzelfde doel het *wampum*snoer, uit ingeregen schelpen bestaande. Bij sommige Amerikaansche Indianenstammen is een geheel stelsel van knoopen in verschillende gekleurde draden tot een volkomen leesbaar teekenschrift uitgewerkt, zoodat men op deze wijze met elkaar correspondeert.

De uitdrukking: „veel op zijn kerfstok hebben" voor „veel in zijn nadeel, veel op zijn credit-zijde hebben" bewijst, dat zulke hulpmiddelen bij het rekenen in een niet al te lang geleden tijd ten onzent evenzeer in zwang waren.

Ik herinner hierbij ook aan de Hollandsche turfboeren, die bij iedere 50 of 100 afgetelde turven er een ter zijde leggen, om daaruit later het geheel aantal turven te berekenen.

Het meest volmaakte en gemakkelijke in dit opzicht is wel het Chineesche rekenbord (*son-pau* genaamd), waardoor met het meeste gemak en in den kortst mogelijken tijd, zonder dat men iets behoeft op te schrijven, de grootste getallen met hunne onderdeelen worden berekend.

Wij hebben dus hier alweer met een gebruik te doen, dat ook elders op de meest verschillende wijzen in toepassing wordt gebracht.

Ons in Nederlandsch-Indië gebruikelijk geld begint in onze hoofdvestiging te Groot-Atjeh allengs het vroegere Atjehsche en te Atjeh gebruikelijke vreemde zilvergeld te verdringen, hoewel dit in den handel met de buiten onze linie wonende en hier ter markt komende Atjehers nog wel degelijk gangbaar is, doch het is te voorzien dat het spoedig niet meer zal worden aangenomen. Hen, die

over het vroegere muntwezen van Atjeh iets meer wenschen te weten, verwijs ik naar het daarover door den Heer VAN LANGEN [1]) te boek gestelde. Hier zij alleen medegedeeld, dat de looden, zinken en tinnen onoogelijke muntstukjes, de *kĕh*, waarvan ± 1000 de waarde van een *ringgit* (pilaarmat of rijksdaalder) vertegenwoordigen, alsmede de even onoogelijke en voor de circulatie wegens hunne kleinheid onpraktische gouden *dĕrhams*, welke laatste eene circulatiewaarde van 62½ ct. hebben, hier nog slechts bij hooge uitzondering te krijgen zijn. De Spaansche pilaarmat, in de wandeling *ringgit mariĕm* genaamd, omdat de twee daarop voorkomende pilaren voor kanonnen (*mariĕm*) worden aangezien, is hier onder de Atjehers nog gangbaar, doch vermindert allengs meer en meer, daar hij de concurrentie met onzen meer zilverwaarde doch dezelfde circulatiewaarde hebbenden rijksdaalder niet kan doorstaan. Van onze koperen pasmunt zijn de 2½ ct. stukken, in Atjeh *pèng* genaamd naar eene vroegere Atjehsche munt, zeer gezocht, terwijl de gewone duiten (1 ct. stukjes) hier moeilijk ingang kunnen vinden, evenmin als onze kleinere zilveren munten. Het is bekend, dat onze zilveren munten, vooral onze rijksdaalders, bij hoopen in den Atjehschen smeltkroes belanden, om door den zilversmid in zilveren sieraden te worden omgezet of om, met goud en geel koper vermengd, tot het op Atjeh zoo gewilde soeasa te worden versmolten.

Maakte ik boven opmerkzaam op den hoogen graad van onbetrouwbaarheid en onnauwkeurigheid der Atjehsche meet- en weegmethode, nog veel oppervlakkiger en onbestemder zijn de tijd- en afstandsmaten. Op de vraag, hoe spoedig men van de eene plaats naar de andere kan komen, of hoe ver de afstand is, zal de Atjeher naar den stand der zon zien en dan een van de vroeger door mij opgegeven tijden van den dag opnoemen, waarop men te bestemder plaatse kan zijn, of hij neemt, zooals ook bij vele andere Indische volken gedaan wordt, als maatstaf den tijd, die benoodigd is om eene bepaalde hoeveelheid rijst gaar te koken of eene of

1) „De inrichting van het Atjehsche Staatsbestuur onder het Sultanaat", in de Bijdr v. d. T. L. en Volkenkunde van Ned. Indië, 1888, p. 427—485.

meer sirihpruimen te verorberen en men krijgt dan antwoorden als deze:

masak boer sinalèh brèh, d. i. de tijd, die benoodigd is, om in een gewonen pot een *nalèh* rijst gaar te koken, ongeveer 4 à 5 uur.

masak boer si kai brèh, idem van een *kai* ± ½ uur.

masak boer si arĕĕ brèh, idem van een *arĕĕ* ± 1 uur.

tjèh ranoeb si gapoe, de tijd, dien men noodig heeft om eene sirihpruim gereed te maken en er het eerste bruinrood speeksel van uit te spuwen ± 5 minuten, en dergelijke meer, welke laatste uitdrukking mij het, vooral in de Noordelijke provinciën van ons land onder de boeren gebruikelijke „een' piep smokens ver", d. i. de tijd, waarin men eene gewone pijp leegrookt, in herinnering brengt; eene uitdrukking, die we bij de verschillende Europeesche volken in de meest verschillende vormen terugvinden.

Ik zal later afzonderlijk de land- en tuinbouwwerkzaamheden, de visscherij en de verschillende ambachten bespreken en ga die dus hier stilzwijgend voorbij, mij alleen bepalende tot hetgeen de Atjeher zoo dagelijks, buiten zijn eigenlijk vak om, uitvoert. Oefent hij een ambacht uit, is hij landbouwer of visscher, dan besteedt hij daaraan den tijd, dien de omstandigheden hem voorschrijven; doch ook wanneer hij geen dringend werk heeft, voert hij iets uit, en voor zooverre mijne inlichtingen strekken en naar hetgeen ik zelf in de gelegenheid was waar te nemen, is de Atjehsche wel eene van de bedrijvigste naties, die ik tot dusverre in Ned. Indië ontmoette. En de vrouw staat in bedrijvigheid bij den man niet achter, zooals ik te voren reeds opmerkte.

Hetzij de huishouding, die ze te bestieren hebben, groot of klein is, altijd vinden hare handen voldoende werk. Zijn er geene kinderen te verzorgen of kleeren te verstellen, en is voor de huishouding gezorgd, dan nemen ze eenig ander werk ter hand, vlechten matten, spinnen of weven zijde of katoen, maken koepia's, zoeken groenten in 't bosch, voorzien zich van versche bloemen, altijd vinden zij iets te doen.

Die bedrijvigheid duurt meestal niet langer dan tot zonsonder-

gang. Om 6 uur 's avonds is bijna iedere vrouw binnen haar huis; haar man gaat dan, 't zij voor het avondgebed, 't zij om de nieuwtjes van den dag te behandelen, naar de *binasah* of *balei*, waar hij zeker is tal van kamponggenooten te ontmoeten; doch de vrouw sluit zich dan met hare kinderen in huis op, wijl het uur van 6—7 de tijd is, dat spoken en booze geesten rondwaren, om hier of daar een huis binnen te sluipen. De deuren worden dan ook goed gesloten, de lamp ontstoken en daarna, onder het verorberen van eene versche sirihpruim, een weinig uitgerust van de vermoeienissen van den dag.

Zich van huis verwijderen doet ze op dat uur in geen geval, eerstens wijl ze de deur ongaarne opent of het huis onbewaakt laat, en tweedens wijl ze tehuis dient te zijn als de man zoo aanstonds mocht terugkomen. Heeft zij niets anders te doen, dat dringt, dan maakt ze èn voor haar man èn voor zich zelve eenige sirihpruimen gereed voor de consumptie van den volgenden dag, dat wil zeggen, rolt in een sirihblad de bijbehoorende ingrediënten, die ik vreeger reeds opnoemde, vouwt het blad samen en omwikkelt het, dat het niet losgaat, *gapoe ngon lipat ranoeb*, zooals de Atjeher zegt.

Komt de man ongeveer tegen 7 uur tehuis dan wordt zoo noodig het avondmaal gebruikt en daarna door de vrouw alweer eenig werk ter hand genomen, terwijl ook de man wat bezigheid zoekt, hetzij dat hij netten gaat breien, een stuk uit een *kitab* leest (*manghadji*) of onder 't genot van sigaret of sirihpruim wat zit te keuvelen, soms met zijne vrouw alleen, soms in gezelschap van een paar buren.

't Is der vrouw wel veroorloofd na 7 uur het huis weer te verlaten, maar zij moet steeds in de nabijheid blijven, behalve wanneer zij naar een feest gaat waar ook haar man tegenwoordig is. Is het heldere maan en mooi weer dan gaan de meesten, ook de vrouwen en kinderen, naar buiten. De kinderen spelen dan in den maneschijn een of ander spelletje, de vrouwen zetten zich voor het huis en houden een buurpraatje, terwijl de mannen en grootere jongens zich alweer naar de *balei* begeven om te keuvelen of een of ander spel bij te wonen.

Op deze spelen kom ik later uitvoeriger terug.

Ook wordt er soms een kaartje gelegd, doch dit meest in de balei; deze *balei*, waarop ik later terugkom is eene overdekte loods, die voor vergaderingen bestemd is en zich steeds op het plein bevindt, waar ook de *dĕjah* of *binasah* staat.

De Atjehers spelen zoowel met Chineesche als met Europeesche kaarten verschillende soorten van spelen.

Onder die met Europeesche kaarten werden mij de volgende genoemd: *mĕtroŏp*, dat met 52 kaarten tusschen 4 personen gespeeld wordt; *mĕpakan* met 52 kaarten, *mĕsikoepan* met 4 of 5 personen, doch met 32 kaarten, wijl de 2, 3, 4, 5 en 6 er uit worden genomen, en *mĕtjaboet* (het vingt-et-un) met alle kaarten; natuurlijk wordt hierbij om geld en niet zelden om grof geld gespeeld.

De namen der Europeesche kaarten zijn op Atjeh de volgende:

Harten noemt men *Siloehok.*
Ruiten „ „ *Siroentjin* (misschien verbasterd van Ruiten).
Klaveren „ „ *Sikali.*
Schoppen „ „ *Sikoepan* (misschien verbasterd van Schoppen).
Aas = *Radja* (Koning).
Heer = *Heĕ* = eerste onderdaan van den Koning; (misschien eene imitatie van ons Heer).
Vrouw = *Poetroi* (Prinses) of *Pĕraho*, prauw; (misschien eene imitatie van ons Vrouw).
Boer = *Sipati* (bediende)
Tien = *Sepoeloeh*
Negen = *Sikoerĕĕng*
Acht = *Lapan*
Zeven = *Toedjoeh*
Zes = *Nam*
Vijf = *Limong*
Vier = *Pĕĕt*
Drie = *Lehèĕ*
Twee = *Doea*

Schoppen zeven is alzoo: *toedjoeh sikoepan.*
Ruitenvrouw „ „ *poetroi siroentjin.*
Hartenaas „ „ *radjah siloehok*, enz.

Het zou al te uitvoerig zijn, hier terug te geven, hoe al die verschillende spellen gespeeld worden. Naar hetgeen mij er van verteld is schijnen ze niet erg ingewikkeld te zijn en wordt er veel meer aan het blinde toeval dan aan het verstand overgelaten.

Schaak-, dam- of dominospel kent men hier niet; in den laatsten tijd is het eerstgenoemde hier wel ingevoerd door enkele Maleiers uit de Padangsche Bovenlanden, doch de Atjehers, zelfs de hoofden, kennen en spelen het niet.

Wel heeft men hier een soort bakspel, *mĕtjoekak* of *mĕsinjĕp* genaamd, dat ik zoowel op Java als bij de Maleiers in de Padangsche Bovenlanden aantrof. Meestal wordt het door vrouwen of grootere kinderen gespeeld. Het heeft veel overeenkomst met ons tric-trac spel. Het toestel voor dit spel is zeer eenvoudig. Een stuk hout wordt schuitvormig gefatsoeneerd, terwijl op de bovenvlakte, zoo te zeggen het dek van het schuitje, veertien komvormige uithollingen in twee rijen, ieder van zeven, tegenover elkander zijn geplaatst; aan voor- en achtersteven, om bij de vergelijking te blijven, is nog eene grootere uitholling aangebracht, zoodat er in 't geheel veertien zijn.

Voor ieder der beide spelers is eene rij kleine uithollingen en ééne groote. De kunst is nu om door het volgens de regels van het spel uittellen der steentjes, boontjes of erwtjes, waarmee het meestal gespeeld wordt en waarvan er zich oorspronkelijk in ieder der veertien kleine holten evenveel bevinden, allengs alle in eene der groote uithollingen bijeen te brengen.

Als kinderen dit spel spelen, gebruiken ze daarbij meestal het genoemde schuitje, dat *oeroek tjoekak* (Pl. II, fig. 3) heet, niet, doch behelpen zich eenvoudig met de noodige uithollingen in het zand te maken.

Ook dobbelspelen, nl. spelen met dobbelsteenen en spelen die met ons roulette-spel overeenkomen, zijn op Atjeh zeer „en vogue" en daarbij wordt dikwijls om grof geld gespeeld; men bestempelt deze spelen met den collectiefnaam van *djoedi*-spel, waaronder alle mogelijke hazardspelen kunnen gebracht worden.

Op het *mĕsaboeng*, waaronder men de wedstrijden tusschen dieren, als karbouwen, stieren, rammen, bokken en hanen kan brengen,

hoop ik later, bij de bespreking der volksspelen, terug te komen.

Wij zien dus, dat de Atjeher voldoende gelegenheid heeft om zijn ledigen tijd te dooden; de gewone kampongman, die veelal hard te werken heeft om in het onderhoud van zich en de zijnen te voorzien, maakt van dit alles in den regel een spaarzaam gebruik.

Wanneer de Atjeher, b. v. voor zaken, op reis is dan overnacht hij steeds in de *binasah*, resp. de *balei* van eene kampong, waar hij toevallig tegen den avond aankomt, daar het hier geene gewoonte is des avonds de reis te vervolgen.

De *binasah*, resp. de *dĕjah* en *missigit* is nl., zooals we vroeger in 't voorbijgaan reeds deden opmerken, evenals de *soerau* in de Padangsche Bovenlanden, het nachtverblijf van doortrekkende vreemdelingen.

Kent de reiziger bij aankomst aldaar niemand der aanwezigen dan nadert hij den eersten den besten met den groet: „*Salam mĕaleikoem*", geeft hem op de gebruikelijke wijze de hand en wordt verwelkomd met den wedergroet: „*aleikoem salam*", terwijl dan den aangekomene de sirihdoos wordt aangeboden; hij is dan voor dien nacht als 't ware „eingebürgert".

Heeft hij een oude kennis in de kampong, die niet aanwezig is, dan laat hij dezen zijne komst weten en laat tevens informeeren, of die hem zou kunnen ontvangen. Deze formaliteit zal nooit worden vergeten, daar het geheel in strijd met de adat zou wezen, zoo maar onverwacht aan te kloppen bij goede kennissen, zelfs bij familieleden.

De gewone groet, dien de Atjeher een kennis, welke met hem in rang gelijk staat, brengt, bestaat hierin dat elk der twee groetenden de beide handen tegen elkaar legt, zoodat eene der handen van den één een oogenblik tusschen die van den ander wordt gedrukt; daarop legt ieder zijne beide handen tegen elkaar en brengt ze op die wijze even ter hoogte van zijn hart of tegen zijn voorhoofd, of wel hij legt alleen zijne rechterhand op die plaats; dit is de gewone Mohammedaansche groet. Ontmoet men iemand van hoogere positie, bijv. een *tĕngkoe*, *kĕtjihik*, *oelĕebalang* of *oelama*, dan omvat men met de beide vlakke handen diens knieën en brengt de handen dan op de hoogte van het hart; dit is ook de

groet, die kinderen hunne ouders en vreemden brengen. Spreekt men een Sultan of een van diens familieleden aan, b. v. een *toeankoe* of *pangérang*, dan geeft men dezen na de eerste beweging de handkus (nl. met den neus); verwijdert men zich, dan maakt men drie passen achterwaarts, alvorens zich om te keeren.

Is men op audiëntie bij den Sultan, dan mag de schouderdoek niet over den schouder hangen, doch moet om de heupen gebonden zijn; men wordt hieraan herinnerd door den wachtdoenden *mantri*, die, voor men ter audiëntie wordt toegelaten, zijn *bak kĕmah* doet hooren.

In dit verplaatsen van den schouderdoek bij het ontmoeten van den Vorst, hebben we m. i. eene reste te zien van het hier en daar ook in onze maatschappij nog bestaand gebruik van ontblooting van een deel van het lichaam als bewijs van onderdanigheid. Vooral bij minder beschaafde volken geldt het ontblooten van het lichaam, evenals het zich ter aarde werpen, als eene verdeemoediging; doch zelfs bij de beschaafdste volken vinden we nog herinneringen aan dergelijke gebruiken, die vroeger eens algemeen moeten geweest zijn en die vooral bij godsdienstplechtigheden nog sterk tot uiting komen.

Wanneer de Mohammedaansche pelgrim Mekka nabij komt, legt hij zijne kleederen af en omgordt zich met twee lappen katoen, waarvan een zijne lendenen bedekt, de andere om borst en schouders is geslagen, zóó dat zijn rechterarm ontbloot blijft, en met ontblooten hoofde nadert hij de heilige stad; de Israëliet, wanneer hij op den *Jom kipoer*, den verzoendag, zijne rekening over het afgeloopen jaar met zijn God tracht te vereffenen, ontdoet zich van zijne kleederen en kleedt zich in doodsgewaad; de Christen ontbloot bij godsdienstoefeningen zijn hoofd, de Muzelman trekt zijne sandalen uit; dit alles als een bewijs van vernedering voor de hoogste macht. Ook herinner ik hier nog aan de *discalceati*, de verschillende orden der barrevoeters in de Katholieke kerk, aan den tocht van Hendrik IV, die in den winter van 1077 barrevoets en met ontbloot hoofd naar Canossa moest opgaan om zich voor Gregorius VII te vernederen, enz. Bij niet godsdienstige handelingen, dat wil zeggen in het gewone maatschappelijke leven, is dat gebruik evenzeer algemeen verbreid.

TYLOR bericht, dat in de 14de eeuw de vrouwen in *Soedan* alleen ontkleed voor den Vorst mochten verschijnen. In *Uganda* moeten vrouwelijke bedienden thans nog naakt hare diensten verrichten. In *Abessynië* moeten personen van lageren rang het bovenlijf ontblooten als zij een meerdere aanspreken; ditzelfde vindt men op *Tahiti*, op de *Gezelschaps-eilanden*, aan de *Goudkust*, in *Dahomey*, *Joruba-land*, enz.

Aan de meeste hoven van Inlandsche vorsten in onzen Archipel, b. v. aan de hoven van *Solo* en *Djogja*, mag geen inboorling, hetzij man of vrouw, in tegenwoordigheid van den Vorst verschijnen dan met tot onder de oksels ontbloot bovenlijf.

Zou het zich décolleteeren der Europeesche dames in hofkringen en op voorname partijen niet evenzeer daarin zijn oorsprong vinden als het ontblooten van het hoofd door mannen bij het wisselen van een groet?

Het décolleté onzer dames is in zijn oorsprong zeer waarschijnlijk niets anders dan het naakt verschijnen van de *Soedan*-vrouwen voor den Vorst in de 14de eeuw (een bewijs nl. van onderdanigheid) en klimt zeker op tot den tijd, toen ook in de Europeesche maatschappij aan de vrouwen nog eene zeer ondergeschikte rang was toegekend. Dat dit gebruik, om bij ontmoeting van hooger geplaatsten een deel van het lichaam te ontblooten, ook in Indonesië eens meer algemeen was lijdt m. i. geen twijfel, wijl er nog zooveel gebruiken bestaan, die daaraan herinneren.

Hetgeen zoo pas over de wijze van begroeting is gezegd, geldt ook in alle opzichten voor vrouwen.

Evenals bijna overal elders in Indië geldt ook hier het aanbieden van de betel-ingrediënten aan een vreemde als het „*pax intranti*”, evenals in overoude tijden ten onzent de vredespijp.

Bij onze eerste aanrakingen met de Atjehers was het geen ongewoon verschijnsel, dat een met ons bevriend hoofd aan een ambtenaar of officier de beteldoos aanbood, wanneer deze bij hem op bezoek kwam. Thans heeft bij de meesten een kistje sigaren of zelfs een keurige sigarenstandaard de plaats van de sirihdoos ingenomen. Waar dit wordt aangeboden daar kan men veilig zijn, ten minste zoo heet het.

Iemand begroeten met een kus, b. v. onder vrouwen, komt op Atjeh niet voor. Men zoent alleen zijne kinderen, natuurlijk met den neus, en dat wel zoo lang ze klein zijn, of zijne vrouw, en dat alleen nog maar bij interessante gelegenheden.

Soms geeft de mindere man, vooral wanneer hij iets te verzoeken heeft, den hoogeren hoofden een voetkus, iets dat in het Pedir'sche meer algemeen schijnt te zijn.

Elkaar goeden nacht of smakelijk eten wenschen en dergelijke dagelijksche beleefdheden der Westersche beschaving kent de Atjeher niet.

In zijne formaliteiten is de Atjeher meestal hoogst zinrijk, echt Oostersch. Wanneer men, ten minste kort na onze eerste aanraking met de Atjehers, aan een bevriend kamponghoofd zijn bezoek had aangezegd, dan werd men aan de poort of ingangsopening van de kampong door dezen zelven ontvangen.

Als een bewijs, dat men welkom en veilig was, trad de gastheer den bezoeker meestal tegemoet met een uitgetrokken klewang in zijne rechter- en een zijner kinderen aan zijne linkerhand.

„Dat ik geen haat tegen u koester, dat ik geene vijandelijkheden tegen u in den zin heb, dat bewijst de tegenwoordigheid van mijn kind hier, en met mijn klewang zal ik u tegen iedere aanranding beveiligen"; die beteekenis lag in deze begroeting opgesloten. Dit schoon symbool is helaas allengs verdwenen en heeft plaats gemaakt voor de koude officiëele begroeting, die de hoofden van ons hebben overgenomen. En zoo is er door en na onze aanraking met den Atjeher (evenals dat ook bij de andere naties van onzen Archipel is gebeurd) veel van het poëtische, Oostersch-zinrijke in de samenleving verloren gegaan; zoo is er veel in het karakter van den Atjeher veranderd, als een gevolg van de omstandigheden waarin hij tegenover ons is geplaatst, hetzij dan door hetzij zonder onzen directen invloed. Doch ik kom hier later op terug.

Dat bij een volk, zoozeer tot het mystieke overhellende als het Atjehsche, ook het geloof bestaat aan weerwolven, of beter het geloof dat een mensch tijdelijk de gedaante van een dier, liefst van een verscheurend dier, kan aannemen, ligt voor de hand. Ook

stelt men zich voor dat iemand, ten einde eens anders huis in 't geheim binnen te dringen, hetzij om te stelen, hetzij om de vrouw of dochter des huizes in haar négligé te bespieden, eenvoudig door het aanwenden eener toepasselijke *doâ* de gedaante van een of ander huisdier, b. v. van eene kat, kan aannemen.

Wat nu het geloof betreft, dat een mensch zich tijdelijk in een tijger kan metamorphoseeren, dit is hier niet zoo algemeen als ik dit b. v. op Bali [1]) opmerkte, waar nl. het geloof vast staat, dat er *matjan dadèn-dadèn* bestaan, dat wil zeggen, menschen, die zich tijdelijk in tijgers kunnen veranderen en die men hieraan kan kennen, dat zij het kuiltje in de bovenlip (*fovea labii superioris*) missen; een geloof, dat o. a. ook zeer algemeen verspreid is op Java, waar zulke personen als *matjan gadoengan* of *dana* bekend zijn, verder bij de Bataks, de Lampongers en de Maleiers van Sumatra's Westkust.

Hier komt alleen het geloof voor, dat menschen, wier voeten verdraaid zijn, tot een geslacht behooren, dat naar willekeur als tijger of mensch kan optreden.

De legende, die hieraan ten grondslag ligt, is de volgende: Een rottansnijder had zich wat al te diep in het bosch gewaagd en was verdwaald. Ronddolende bespeurde hij midden in het bosch een hutje, dat hij binnenging; hij trof er een man aan, wien hij iets te eten vroeg, doch, bespeurende, dat er niets eetbaars in de hut was, wilde hij zich verwijderen. De man beduidde hem te wachten; hij zou hem zoo dadelijk aan vleesch helpen. Toen nu de kluizenaar zich wilde verwijderen, bleek het dat zijne voeten geheel verdraaid waren, en bemerkte de bezoeker tot zijne groote ontsteltenis, dat hij, buiten gekomen, allengs onder het maken van eenige schuddende bewegingen in een tijger veranderde, die met verbazende sprongen plotseling in het bosch verdween om kort daarop met een jongen karbouw terug te keeren. Even spoedig als de vorige metamorphose had plaats gehad nam hij thans weer de gedaante van een mensch aan en zette zijn doodelijk ontstelden gast vleesch te eten voor. Na zich verzadigd te hebben, verwijderde deze zich en kwam na lang omdwalen eindelijk weer in zijne kam-

1) Zie mijne meer geciteerde beschrijving.

pong terug, waar hij het voorgevallene aan zijne kamponggenooten vertelde.

Sedert wordt ieder, die scheef op zijne voeten staat — velen zijn er niet — verdacht van de macht te hebben, zich in een tijger te kunnen veranderen.

Zooals we later bij de lijkbezorging zullen zien, wordt een lijk, na met gewoon water gewasschen te zijn, met welriekend water nagewasschen; aan zulke scheefvoetige personen nu valt die eer niet te beurt, wijl het dan zeker is dat ze spoedig, in een tijger veranderd, zullen terug komen.

Dit geloof nu, dat een mensch met of zonder invloed van een daemon de gedaante van een verscheurend dier, tijger, wolf, hyena enz. kan aannemen en dat algemeen bekend is onder den collectiefnaam van *lykanthropie*, bestond bij bijna alle bekende volken en komt in Europa ook zelfs thans nog zeer algemeen voor. Het hield de phantasie der oude Hellenen bezig, evenals later die der Romeinen; wij zien het aan de oevers van den ouden Ganges en Nijl heerschen, evenals thans nog bij de Indianen van een groot deel van Midden-Amerika en hier en daar bij de bewoners van Noord- en Zuid-Amerika.

Wij vinden het verder door geheel Afrika en bijna overal in Azië verspreid; het bestond algemeen bij de Kelten, Slaven, Noren en Germanen en legde in de latere perioden der geschiedenis den grond voor talrijke heksenprocessen, die nog tot voor betrekkelijk korten tijd ook in ons Vaderland het leven van onschuldige en niets kwaads vermoedende burgers bedreigden. De eerste sporen van *lykanthropie* vinden we bij de *Pelasgen* in *Arkadië* [1]; ook *Ovidius* maakt er melding van in zijne *Metamorphosen*; de *boanthropie* (verandering in koeien) der Argivische vrouwen behoort eveneens hiertoe, evenals de *kynanthropie* (verandering in een hond) in de Faustsage. Arabische schrijvers, met name Avicenna, maken er melding van en beschrijven het als eene ziekte.

Doch bijna epidemisch zien wij dit geloof in verbinding met daemonopathische toestanden in de middeleeuwen en lang daarna nog

1) Böttger.

over geheel Europa heerschen. En dit geloof bestond niet alleen bij de minder ontwikkelden van het volk, maar ook evenzeer bij het verlichte deel der natie. In 1673 schreef een zekere MULLER eene lijvige dissertatie [1]) over dit onderwerp. Aanleiding tot het kiezen van dat onderwerp voor een proefschrift, dat hem den doctorstitel moest bezorgen, was het feit, zegt de schrijver in de voorrede, dat kort geleden een goed geconstateerd geval van lykanthropie was voorgekomen.

In 1573 veroordeelde het parlement van Dôle (Franche-Comté) een zekeren GARNIER tot den brandstapel, wijl hij als wolf meerdere kinderen had gedood en nog wel op grond van eene *vrijwillig* herhaaldelijk afgelegde verklaring, van zich minstens vier malen aan dit feit te hebben schuldig gemaakt. De man werd, dank zij de pijnbank waardoor hem de bekentenis werd afgeperst, naar de strafplaats gesleept en levend verbrand. De uitvoerige beschrijving van dit geval, zooals die te vinden is bij Dr. R. LEUBUSCHER [2]) maakt het duidelijk, dat hier een krankzinnige of een gemartelde werd ter dood gebracht. In 1598 heerschte de lykanthropie, dat wil zeggen, het geloof er aan, epidemisch in het Jura-gebergte en werden verscheidene personen daarvoor ter dood gebracht of gemarteld [3]). In hetzelfde jaar werd door het Parlement van Parijs een persoon tot den brandstapel verwezen, wijl hij zelf verklaarde, als wolf eenige kinderen te hebben opgegeten en hij tevens ook de vleeschwording van Jezus negeerde; de man was naar de meening van het Hoog-Gerechtshof zoo slecht, dat het order gaf zijne processtukken mee te verbranden.

Dat ook deze man en de leden van het Gerechtshof in een krankzinnigengesticht tehuis behoorden, lijdt geen twijfel.

In 1654 spreekt een zekere NIFANIUS, in eene zeer geleerde verhandeling [4]) als zijne overtuiging uit, dat niet de duivel, doch alleen God de macht bezit om menschen in dieren te veranderen.

---

1) De lykanthropia seu transmutatione hominum in lupos. Lipsia 1673.
2) Ueber die Wehrwölfe u. Thierverwandlungen im Mittelalter. Berlin 1850.
3) Boquet.
4) „Hominum in lupos transmutatio respectu animae daemoni plane impossibilis est" dzoo luidde Zoo leerde thesis.

Weer anderen verklaarden in geleerde academische dissertaties, dat wel het lichaam kan veranderen, doch in geen geval de geest, dat zulk een weerwolf dus steeds zijn menschelijke ziel moest behouden, en zoo gaf dit onderwerp nog tot diep in de 17de eeuw stof tot veel twistgeschrijf en geleerde verhandelingen.

Doch genoeg! Wij zien hieruit voldoende, dat dit geloof al weer algemeen verspreid is en zich tot diep in de geschiedenis der menschheid verliest.

Eene andere zaak, die met het vorige verband houdt, en die ik boven reeds even aanstipte, is, dat men sommigen menschen het vermogen toeschrijft om voor een of ander misdadig doel de gedaante van een huisdier, bij voorkeur van eene kat aan te nemen; deze nu hebben in hunne menschelijke gedaante niets waardoor ze kenbaar zijn.

Wanneer iets is weggeraakt en eene vreemde kat heeft zich in de nabijheid van het huis vertoond, terwijl de dief niet is op te sporen, dan heet het al spoedig, dat de dief zich in eene kat heeft gemetamorphoseerd, om, zoodra hij in veiligheid is, zijne menschelijke gedaante weder aan te nemen. Ook in Europa is dit geloof vrij algemeen verspreid. Eene vreemde, vooral pikzwarte kat wordt in de nabijheid van eene boerenwoning in de dorpen van onze Noordelijke provinciën niet gaarne gezien; ook herinner ik hier aan het bezoek van Faust en Mephistopheles in de heksenkeuken, waar de laatste een heel gesprek met de daar brouwende katten voert.

Volgens het Atjehsch bijgeloof kan een dief zich, mits voorzien van eene geschikte *doå*, niet alleen in eene kat, doch zelfs in een levenloos voorwerp veranderen. In den ingang van eene kampong heeft men dikwijls een boomtak geplaatst van dezen vorm; hetgeen geschied is met het doel om aan de buiten grazende karbouwen en koeien den toegang te beletten. Dit nu is de meest gewone vorm, waarin zich een dief plotseling metamorphoseert; men noemt het *sinjapĕhĕĕk*. Minder algemeen is de matamorphose in een *bòh ketoepoeng*, d. i. eene door een eekhoorn aangevreten en van den boom gevallen klappervrucht.

Geheel afgescheiden van het bovenstaande is natuurlijk het heerschend bijgeloof op Atjeh, dat sommige menschen, die tijdens hun

leven uiterst godvruchtig waren, na hun dood in een tijger, slang of krokodil overgaan. Dit geloof is innig verwant met de leer der metempsychose, der zielsverhuizing, dat nl. de ziel van een godvruchtig en braaf mensch niet van de aarde verdwijnt, maar na den dood overgebracht in het lichaam van een dier, onder de menschen blijft rondwaren, om ze ook dan nog van dienst te zijn en den weg tot gelukzaligheid te wijzen. Bij het eene volk heeft dit leerstuk dieper wortel geschoten, heeft het meer uitgebreidheid gekregen, dan bij het andere. Bij de Balische Hindoes o. a. gelooft men, dat de ziel van ieder mensch eerst in verschillende dieren moet zijn verhuisd, voor en· aleer zij de eeuwige gelukzaligheid kan deelachtig worden.

Op Atjeh nu gelooft men, dat alleen de ziel van zeer vrome oelama's in een tijger, krokodil of groote slang kan overgaan; er zijn slechts enkelen, aan wie dit voorrecht is te beurt gevallen. Men noemde mij als zoodanig Tĕngkoe Shah di Koeala, een der eerste predikers van den Islam op Atjeh en Sjeh Noeroedin, die in tijgers, den ons van vroeger reeds bekenden Tĕngkoe Andjoeng, die in een krokodil en Toean de Kĕdei, een heilige van Mĕrassa, die in eene groote slang zouden zijn overgegaan.

Deze dieren nu worden verondersteld, nog te leven; zij houden de graven der heiligen, die ze vertegenwoordigen, des nachts schoon, zoodat afgevallen bladeren en dergelijke nimmer, zooals op andere graven, door den *chadam* behoeven verwijderd te worden. De betreffende dieren doen dit tijdens het nachtelijk uur met hun staart. De Atjeher, zelfs de anders nog al vrijzinnige Atjeher, gelooft hieraan zoo stellig, dat men mij uitnoodigde, om op het graf van Tĕngkoe Andjoeng, welk graf, zooals ik vroeger reeds opmerkte, in de nabijheid van Kota Radja ligt, de bewijzen er van te zien. Ik herinner er trouwens aan dat het graf van dezen heilige in een loods staat, die aan alle kanten zorgvuldig is afgesloten en dat zich deze loods weer in een groot ruim doch overigens evenzeer afgesloten gebouw bevindt, zoodat het niet wel mogelijk is, dat het bevuild wordt. Bij mijn bezoek aldaar kon ik, voor zoo verre de duisternis, die in de loods heerschte, mij toeliet eene inspectie te maken, in waarheid geen vuil ontdekken, of het moest dan de

verschoten en hier en daar gescheurde lap rood katoen zijn, die het heilige graf dekte.

Wanneer iemand in het bosch is zal hij nooit het woord *rimoeng* (tijger) uitspreken, zonder er een of ander vereerend *epitheton*, b. v. *toean* of iets dergelijks, voor te plaatsen, of hij zegt eenvoudig *nèk* (oudje); evenzoo zal men daar nimmer den naam *gadjah* (olifant) uitspreken, doch noemt dit dier *pomĕrah*. Dit geschiedt deels uit een geheimzinnigen eerbied, uit eerbiedige vrees voor deze machtige woudbewoners, deels ook in verband met een paar legenden, die onder de Atjehers in omloop zijn en die ik hier laat volgen.

De profeet Mohammed had een vriend *Toean Ta Ali;* deze vertoefde eens na een vermoeienden tocht in een bosch waar hij zich, om uit te rusten, op een steen neerzette, waarin eene sleufvormige opening was als een *vulva*. Hij viel in slaap en had in dien slaap een wellustigen droom, die met een *pollutie* eindigde. Het *sperma* nu kwam in de opening van den steen terecht en na verloop van tijd kwam daaruit een kind te voorschijn, dat verbazend groot en sterk was, zoodat men vreesde dat, wanneer het grooter werd, het de menschen zoude dooden. Men maakte daarom jacht op den reusachtigen knaap en trof hem met een zwaren stok zoodanig op den rug, dat hij op handen en voeten moest loopen.

Allengs metamorphoseerde hij in een tijger, denkende op deze wijze de menschen te kunnen plagen, die hem hadden vervolgd. Zijn geslacht leeft thans nog als tijgers voort.

Met betrekking tot den olifant heerscht de volgende legende. Tjoet-Mĕrah, eene *poetroi*, dochter van een Sultan, ging met hare slavinnen op een morgen naar de *goenoengan*, een in den vorm van een lotus-bloem opgetrokken monumentaal gebouw bij den kraton, thans nog als *Kota Goenoengan* aanwezig en daar op last van den Sultan aangelegd om zijne dochter van een mooi vergezicht over den omtrek te laten genieten. Zij hadden eenige lekkernijen medegebracht om die daar te verorberen en daarna een bad te nemen in het riviertje Kroeng Daroe, dat aan den voet van het heuveltje stroomde.

Terwijl zij in het bad was zag zij eenige *badjée gadjah*, (een

bijzonder soort van vrouwenjakjes) op het water drijven. Zij liet ze door hare slavinnen op het droge brengen en zoowel zij zelve als de slavinnen trokken ieder een baadje aan. Doch nauwelijks hadden zij ze aangetrokken of allen veranderden in olifanten (*gadjah*). De prinses werd een zeer zachtzinnige olifant en ziet men zulk een olifant, dan spreekt men dien als *pomĕrah* (zachtzinnige) aan. De slavinnen evenwel veranderden in kwaadaardige en ontembare olifanten en van deze spreekt men steeds als *gadjah kianat* (de vernielende).

De *kota Goenoengan*, Pl. XXXI waarvan ik zoo straks sprak, ligt thans even buiten den kraton op het tegenwoordige Nesoeh. Over den oorsprong van dit reusachtig monument, dat den vorm van een bloem en wel het meest dien van een *lotus* heeft, doen de meest uiteenloopende legenden de ronde. Volgens sommigen is het een graf van een Sultan. Volgens anderen zouden in het binnenste van het monument staatsgevaarlijke personen aan den hongerdood zijn prijsgegeven. Het meest algemeen is het verhaal, dat het door een der Sultans, wiens vrouw uit verre streken afkomstig was en aan heimwee leed, is gebouwd om haar een prachtig vergezicht van daaruit te geven op de bergen, vanwaar ze afkomstig was. Dat het uit den Hindoe-tijd van Atjeh afkomstig zou zijn, zooals men zou vermoeden en zooals wel eens is beweerd, daartegen spreekt m. i. het feit, dat het zich nog in te goeden staat bevindt en het zeker ook aan het vandalisme der eerste predikers van den Islam niet zou zijn ontkomen. Men kan door een poortje binnen in het monument en vandaar langs een trap naar boven op den top komen.

Dat men een tijger, als men hem in de nabijheid waant, niet noemt, komt ook voor in andere gedeelten van Sumatra, op Java, doch vooral op Bali; daar hangt het vooral nauw samen met het dogma der zielsverhuizing. Er zijn Baliërs, die met geen mogelijkheid te bewegen zijn op een tijger te schieten, uit vrees, in dit dier een der voorouders te treffen.

Iemand, met wien ik te paard het door tijgers sterk bevolkte gedeelte van *Djĕmbrana* (*Bali*) doortrok, had mij in 't Maleisch een lang verhaal opgedischt, waarvan ik alleen begreep, dat er kort te voren iemand vermoord was; dat er veel schade aan de bevol-

king werd berokkend en dat het een ware plaag was; veel samenhang scheen mij in het verhaal niet te zitten. Toen ik ten laatste den man vroeg, wien hij eigenlijk bedoelde, kreeg ik eenvoudig ten antwoord: *„ini, jang poenja alas"*, (degene, die heer van dit bosch is). De man had nl. al dien tijd over een tijger gesproken, zonder ook maar eene enkele maal het woord *matjan* (tijger) uit te spreken. Ook de negers spreken over den leeuw steeds als *ngana nkosch*, d. i. heer leeuw [1]).

In gewone omstandigheden, dat wil zeggen, wanneer er in de eigene of in eene naburige kampong geen feest is, gaat de Atjeher met zijn gezin tegen 9 uur ter ruste, en legt men zich, na zich van de bovenkleeren ontdaan te hebben, op de *pĕratah* neer, waarop een bultzak en een paar hoofdkussens liggen. Sommigen hebben de *pĕratah* nog omgeven door een gazen muskietengordijn. Bij de meeste hoofden van eenige beteekenis en bij de rijkere Atjehers treft men thans dikwijls ijzeren of houten ledikanten aan, de eerste van Europeesch maaksel.

Zelfs bij het slapen heeft de Atjeher rekening te houden met de houding, die hij aanneemt. Zoo is het niet goed op den rug te liggen, met beide handen gevouwen op de borst (evenals een doode); krijgt men eene nachtmerrie, wat bij die houding gemakkelijk kan voorkomen en hetgeen in het Atjehsch luidt: *„zet zich een booze geest op de borst"*, dan heeft men geene hand vrij om dien af te weren; de naam van den daemon, die iemand tijdens den slaap overvalt en de benauwde droomen veroorzaakt, is *bĕnò*. Wel mag men op den rug liggen met ééne hand op de borst, men heeft dan altijd nog ééne vrij ter verdediging. Heeft een der beide echtgenooten onwillekeurig die houding aangenomen in den slaap, dan zal de andere stil eene hand wegnemen en naast den of de slapende leggen.

Op den rug liggen met de vlakke handen tusschen de knieën mag ook niet, wijl dit den schijn heeft alsof men afgoden aanbidt (*sĕmah bĕrala*).

1) Max Büchner, Kunst u. Witz der Neger.

Ook is het niet goed op den buik te slapen (*tjĕroĕp*), wijl dit *korĕĕng raski* geeft, dat wil zeggen, weinig succes in handelszaken.

Ditzelfde geldt ook voor het geval, dat men zittende met de beenen op en neer schudt, of wanneer men met over de borst gekruiste armen of omhoog gebogen knie en daarover gevouwen handen, neerzit.

Aan droomen uitleggen doet men op Atjeh veel, doch het is grootendeels in handen van enkelen, die eene bijzondere reputatie in dit vak hebben.

Men heeft mij een tamelijk lijvigen foliant getoond, die alleen over droomuitlegkunde handelde. Heel veel moeite om iets te begrijpen van de soms zeer gecompliceerde gevallen, heb ik mij niet gegeven.

Ook op Atjeh bestaat het algemeen verspreide geloof, dat wanneer men des nachts drie maal achter elkaar het bekende uilengekras hoort, er dan een sterfgeval in de familie moet komen; zulks brengt in de meeste families eene groote consternatie te weeg.

Hoort men 's nachts het getjilp van de *sarĕĕk*, een soort wipstaartje, hoog boven het huis, dan is er een tijger in de buurt; laat dit vogeltje zich vlak boven het huis hooren, dan moet men op zijne hoede zijn, wijl er dan een dief om het huis sluipt.

Om even bij de profetie van vogels te blijven nog het volgende. Wanneer iemand op eene verre reis is, b. v. op zee, en de achtergeblevenen weten niet wanneer hij zal terugkeeren, dan geeft de *lamsahit*, een prachtig fluweelblauw gekleurde vogel met een gele borst en een langen snavel, daarvan kennis door zich, over dag nl., voor het huis neer te laten en eenige malen zijn bekend geluid te doen hooren, dat ongeveer klinkt als: ti . . . i . . . iii, tahi . . i . . it.

Deze vogel legt, evenals onze *koekoek*, zijne eieren in vreemde nesten en laat ze door andere vogels uitbroeden.

Door dit geluid weet men dan, dat de afwezige in aantocht is en ieder oogenblik kan verwacht worden.

Droomt een Atjeher van een familie-lid, dat reeds lang geleden gestorven is, dan moet hij een kleine *kandoeri* geven, wijl men veronderstelt dat de ziel van den persoon, over wien men gedroomd heeft, eene onaangename ontmoeting heeft en men hem door dit offermaal te

hulp kan komen. Ook geldt het voor een slecht voorteeken, indien men des nachts in de nabijheid van zijn huis een hond aanhoudend hoort huilen; men kan zich dan op een sterfgeval of eenig ander ongeluk in de buurt voorbereiden. Komt er des avonds of des nachts een vuurvliegje (*kĕlĕp kĕlĕp*) in huis, dan kan men tegen den volgenden dag of eerder regen verwachten.

In den regel is de *tĕngkoe* van het dorp in zijne profane betrekking landbouwer. Hij heeft een stuk sawahgrond, dat dikwijls sedert onheuglijke tijden aan de familie behoort en steeds van vader op oudsten zoon is overgeërfd, daar immers de betrekking van *tĕngkoe* in den regel, d. w. z. wanneer de zoon daarvoor de noodige kundigheden, die niet omvangrijk zijn, bezit, van vader op zoon overgaat. Dit stuk bouwgrond heeft hij als ieder ander kampongbewoner zelf te bearbeiden en dat wel voor eigen gebruik.

Handel drijven, in welk opzicht ook, is hem verboden, evenzeer als het niet met zijne halfpriesterlijke waardigheid is overeen te brengen, geld op rente te zetten. Geld, op dergelijke wijze gewonnen, zou *harĕm* zijn.

Zijne kleeding is van het grofste katoen en wit, dat wil zeggen, zij moet wit zijn, doch ziet er door langdurig gebruik meestal vuil, goor en wankleurig uit. Alleen de sarong, die hij over de *sĕloewĕr* van Atjehsch model draagt, hoewel van de grofste grondstof, is meestal blauw of rood gestreept. Als hoofddeksel heeft hij een eenvoudigen wit katoenen doek om het haar gebonden, of, en dit is meer gebruik, hij heeft een wit kalotje op, dat meestal van Mekka afkomstig is. In de kampong loopt hij meestal met naakt bovenlijf; anders is ook het baadje van grof wit katoen, en aan den hals met een eenvoudigen knoop vastgemaakt. Zelfs bij feestelijke gelegenheden is hij niet anders gekleed, al is dan misschien het geheel van iets minder twijfelachtig wit. De sarong reikt hem, in onderscheiding met de andere kampongbewoners, tot iets over de knieën. Zijden of geborduurde kleedingstukken, preciosa en alles wat als opsmuk zou kunnen gelden, wordt als luxe beschouwd en is voor hem *harĕm*. Dit geldt natuurlijk ook voor alle anderen,

die eene priesterlijke waardigheid bekleeden. Zeer vrome lieden, ook zonder zulk eene betrekking, zullen steeds vóór het gebed hunne preciosa en zijden kleeren afleggen, om van hunne nederige devotie blijk te geven.

Ook lederen voorwerpen, zooals een lederen buikriem, draagt hij niet, wijl dit leder van een onrein dier afkomstig zou kunnen zijn.

Hij moet des morgens, zooals te begrijpen is, voor dag en dauw uit de veeren, wijl hij de geloovige gemeente in het gebed moet voorgaan, evenals hij dit ook bij de overige vier *watĕĕ* der dagelijksche gebeden moet doen.

Bij den dienst in zijne kapel is hij natuurlijk in zijn priesterlijk ornaat, d. w. z. in hadji-costuum gekleed, nl. met witten tulband gedekt, een lang wit onderkleed aan en daarover de lange zwarte samaar; onder het witte onderkleed komen gewoonlijk de geborduurde pijpen van een witten katoenen pantalon te voorschijn.

Behalve het leiden der dagelijksche godsdienstige bijeenkomsten en de bewerking van zijn stuk bouwgrond, de verzorging van zijn ploeg- en c. q. ander vee, geeft hij in de meeste gevallen onderwijs aan de dorpsjeugd op de wijze als vroeger door mij is beschreven. Bij godsdienstige feesten, huwelijk (*nikah*), echtscheiding, onderlinge geschillen, sterfgevallen enz., in zijne „diocese", d. i. in zijne kampong, wordt zijne tegenwoordigheid vereischt, terwijl voor verschillende dingen in het dagelijksch leven, b. v. het uitzoeken van een geschikten dag voor het een of ander werk, van een passenden naam voor een jeugdig kamponggenoot enz. zoo nu en dan zijn wijze raad wordt ingeroepen.

Van tijd tot tijd doet hij de ronde in zijne kampong en meet den waterstand in de vijvers en putten, die tot reiniging dienen vóór het gebed; deze moeten minstens *si-koelah* (zie vroeger) diep zijn, dat wil zeggen van af den bodem tot aan den waterspiegel, zal het water als wijwater geschikt zijn. Hij neemt de maat met behulp van een langen bamboe. Is de waterstand niet voldoende, 't geen in den drogen moeson dikwijls voorkomt, dan wordt de put of vijver tijdelijk voor dat doel afgekeurd en buiten werking gesteld, tot de watertoevoer weer voldoende is. Ook indien het water niet voldoende helder is, keurt hij het voor de rituëele reiniging af,

ten minste dient hij het volgens de Mohammedaansche voorschriften af te keuren.

Op de zindelijkheid van het water schijnt hij evenwel uiterst weinig te letten; ik ben nog in geene kampong geweest, waar het water in deze reservoirs niet intens troebel en drabbig van 't vuil was, iets wat men van stilstaand water in een klein reservoir, waarin bladeren en andere afval kan terecht komen, bij een Oostersch zonnetje al heel spoedig kan verwachten.

In ieder geval vindt de dorpspriester in zijne kleine omgeving altijd voldoende werk, indien hij ten minste zijne betrekking een weinig nauwgezet opvat. Is hij daarbij eenigszins geletterd, dat wil zeggen, verstaat hij de kunst van schrijven en lezen en het gelezene te begrijpen, wat trouwens tot de groote uitzonderingen behoort, dan houdt hij zich in zijn vrijen tijd met godsdienstige studiën bezig. Ik kom in een later hoofdstuk nog op deze dorpspriesters terug.

ZIEKTEN, HYGIÈNE, STAND DER GENEESKUNDE.

Het behoeft nauwelijks opgemerkt te worden, dat bij de verhouding, waarin wij op dit oogenblik nog tegenover het Atjehsche volk, zelfs tot het aan ons onderworpen gedeelte staan, er ook van eene opgave van bij benadering voorgekomen sterfgevallen, veel minder nog van de heerschende ziekten in de verschillende kampongs sprake kan zijn. En zoo is het dan ook vooralsnog vrij moeilijk op te geven of er bepaalde ziekten onder het Atjehsche volk veel voorkomen en welke die zijn. Ons contact ook met de bevriende Atjehers is nog niet zoo innig, dat zij de zorg voor hunne zieken aan een Europeeschen geneesheer toevertrouwen. Wel is mij voor en na om een geneesmiddel gevraagd voor een patiënt, die aan buikpijn, koorts of het een of ander huiduitslag leed, wel wordt nu en dan, doch meerendeels niet uit vrijen wil, een Atjeher, nog zeldzamer eene Atjehsche vrouw, in het Groot Militair Hospitaal te Kota Radja ter verpleging opgenomen, doch daaruit vallen, zooals te begrijpen is, weinig conclusies te trekken. Wanneer de inlichtingen waar zijn, die mij door verschillende Atjehers zijn verstrekt, — en ik heb geen reden er aan te twijfelen — dat nl. bij epidemieën, b. v. van cholera en pokken, slechts een uiterst gering gedeelte der aangetasten herstelt; wanneer ik daarbij voeg, hetgeen ik deels uit eigen waarneming, deels uit de archiefstukken van het hospitaal alhier heb kunnen noteeren, dan mag men wel het besluit trekken, dat het gros der Atjehers uiterst weinig weerstandsvermogen bezit. Of deze uitspraak ook geldt voor de Atjehers buiten het door ons bezette gebied, of zij ook van toepassing is op de Atjehers van voorheen, met andere woorden, of de Atjeher van nature zoo wei-

nig weerstandsvermogen bezit, dat is eene andere vraag, die uiterst moeilijk te beantwoorden is. Wij moeten nl. niet uit het oog verliezen, dat door dien twintigjarigen reuzenstrijd, dien de Atjehers tegen hunne overmachtige overweldigers met zulk een succes hebben volgehouden, allengs de beste krachten der natie, in onze naaste omgeving ten minste, zijn gesloopt; dat de eens bloeiende kampongs als een noodzakelijk gevolg van den oorlogstoestand zijn neergebrand, uitgestrekte sawah's zijn verwoest, vruchtboomen omgehaald, ploeg- en trekvee, voor den arbeid noodzakelijk, gedood of weggevoerd, dat de schoonste en weelderigste landouwen van voorheen in alang-alang-velden zijn veranderd, enz. om het ons duidelijk te maken, dat *„the struggle for life"* veel grooter is geworden. En dat zulk een toestand op den duur zijn invloed doet gelden op de veerkracht der natie, laat zich maar al te goed begrijpen.

Wat wij te Kota-Radja van het deel der natie te zien krijgen, dat zich dagelijks in haastige bedrijvigheid met vrachten beladen naar den pasar spoedt, om later vermoeid en met loomen tred weer kampongwaarts te gaan, geeft ons dan ook al een uiterst slecht beeld van den fieren Sumatraan, van den stoutmoedigen, den alles tartenden Atjeher.

Wanneer men het beeld moest schetsen van iemand, die aan levenszatheid lijdt, van iemand, die zijne uiterste pogingen aanwendt om vrouw en kroost in 't leven te houden, zou men daarvoor den eersten den besten pasarganger kunnen laten poseeren.

Welk een hemelsbreed verschil tusschen den breedgeschouderden, den flink gespierden Sumatraan der Padangsche bovenlanden en den meestal mageren, bijna altijd vaalbleeken Atjeher uit de omstreken van Kota-Radja. Gene leeft, deze vegeteert slechts; ten minste dien laatsten indruk krijg ik steeds, wanneer ik den pasar te Kota-Radja bezoek of de pasargangers derwaarts zie gaan. Het wil mij, wanneer ik die sombere en ernstige gestalten zie, wier blik niet de minste vroolijkheid of opgewektheid verraadt, steeds toeschijnen, alsof ik de verwenschingen hoor, die ze onbespied tegen ons uiten, alsof ik de vuistslagen voel, waarmee ze die vervloeking bekrachtigen. Dat kan niet het volk zijn van voorheen,

dat zich rijk en machtig, vrij en frank gevoelde. En de vrouwen, op wie de last des levens zoo mogelijk nog zwaarder drukt dan op de mannen, maken over 't geheel nog rampzaliger indruk. Geen vroolijke lach, geen prettig gekeuvel onder elkaar, wanneer ze belast en beladen met marktspecie, soms met één kind op den rug en nog één aan de hand, over den weg naar huis slenteren. Zij hebben haar dagtaak verricht, zij hebben weer mondkost voor zóólang. Ik weet het, 't zijn niet allen, die zoo van den eenen dag tot den anderen leven, voor wie ieder morgenschot weer eene herinnering is, dat er dien dag hard gewerkt moet worden om het huisgezin in stand te houden, doch het is het gros der natie, dat op die wijze voortleeft.

Er zijn er, 't is mij bekend, onder deze, die zich nog kunnen opsieren met kleederen en preciosa van verschillenden aard, indien zij willen opgaan tot een feest, doch deze vormen dan ook meestal, indien ze ten minste niet van de buren zijn geleend, den eenigen rijkdom van den bezitter, die bewaard worden als familiestukken, als reliquieën en als eene herinnering aan vorige grootheid; er zijn nog bevoorrechten, die tijd, geld en lust hebben om deel te nemen aan *djoedi*-spelen van verschillenden aard, doch het is niet meer de weelde van voorheen, die eene Atjehsche kampong thans te aanschouwen geeft.

Gelukkig kent de groote massa de geschiedenis niet van Atjeh's verleden. Wat zou haar de herinnering aan vroegere grootheid en rijkdom pijnlijk moeten zijn. Voorheen, toen Oostersche vorsten van heinde en ver naar hier togen als naar 't beloofde land, toen Europeesche zeevarende mogendheden zich als om strijd in de gunst der Atjehsche Sultans trachtten in te werken, om hun deel te hebben van den rijkdom, dien het wereldberoemde Oostersche rijk te aanschouwen gaf, en thans! Welk een sarcasme, welk eene bittere satire, wanneer de inzegenaar van een huwelijk in de Padangsche Bovenlanden den jonggehuwden nog steeds den stereotypen wensch toeroept, dat hun huis moge worden als een *sĕramoi* op Atjeh [1]).

1) Zie: Aanteekeningen uit het familieleven bij den Maleier uit de Padangsche Bovenlanden door J. L. van der Toorn p. 22.

Door den oorlog, die uit een politiek oogpunt misschien noodzakelijk was, zijn de beste krachten der natie gesloopt, zijn letterlijk alle bronnen van nationale welvaart uitgedroogd; de landbouw ligt geheel ter neer, zoodat deze nauwelijks meer in de behoeften van het volk kan voorzien; de sedert eeuwen meest voorname bron van inkomsten voor het Atjehsche volk, de pepercultuur, is verstopt en aan de volksnijverheid zijn uiterst gevoelige slagen toegebracht. Ambachten, die voorheen aan geheele districten werk en volop brood bezorgden, ambachten juist, waardoor Atjeh ver buiten de grenzen van Sumatra beroemd was, worden bijna niet meer uitgeoefend; ik zal nog gelegenheid hebben hierop uitvoeriger terug te komen. Door dien oorlog is, om kort te gaan, Atjeh eensklaps in een diep verval geraakt, waaruit het zich noode weer zal opheffen.

Dat die overgang, dat verschil tusschen voorheen en thans door den Atjeher, die betere tijden heeft gekend of van betere tijden heeft hooren gewagen, diep gevoeld wordt, dat dit gevoel, vermeerderd met den voortdurenden strijd om het bestaan, op zijn physiek leven invloed heeft, laat zich gereedelijk denken, en het is daarom, dat ik het als zeer problematisch stelde, of de Atjeher van voorheen, wat zijn weerstandsvermogen aangaat, op dezelfde lijn te stellen is met den Atjeher van thans.

Misschien is het buiten onze geconcentreerde stelling op Groot-Atjeh beter gesteld; daar heerscht wellicht nog rijkdom, al is het ook daar niet meer de weelde van vroeger, doch daar heeft men ook nimmer zóó den geesel des oorlogs gevoeld als in de omgeving onzer hoofdnederzetting. En het is juist dat laatste deel van Groot-Atjeh, dat ik tot een onderwerp van studie heb gemaakt.

Hier is het Atjehsche volk in ieder opzicht achteruitgegaan, zoowel physiek als moreel; dat ziet men niet alleen, doch dat is ook het gevoelen van den Atjeher zelven.

Het behoeft ons dus ook niet te verwonderen, dat bij epidemieën, die trouwens, ten minste in de laatste jaren, betrekkelijk weinig zijn voorgekomen, halve kampongs uitsterven, zooals men mij verzekerde, en dat velen, die nog in de kracht van hun leven moesten verkeeren, bij de geringste ziekte worden weggerukt.

De sterfte onder pasgeboren kinderen moet vrij groot zijn; heer-

schende épidemieën daar buiten gelaten, sterven de meesten aan buikziekte (*tjirèt*); later zijn het vooral catarrhen der ademhalingswerktuigen (*sĕnak*), waaraan de kinderen te gronde gaan.

De weinige zorg, de geringe hygiënische verpleging, die bij het zeer wisselend klimaat van Noord-Sumatra aan de kinderen wordt besteed, zal zeker een voorname factor zijn voor het betrekkelijk groote sterfte-cijfer. Ik noemde vroeger deze omstandigheid reeds als eene der eerste oorzaken, dat er in een Atjehsch gezin in den regel zoo weinig kinderen zijn.

Pokken (*pĕlawa*, ook wel als *boengong kajĕĕ* aangeduid) richten van tijd tot tijd onder de bevolking groote verwoestingen aan, doch schijnen bijna altijd sporadisch voor te komen.

De Atjehers kennen het besmettelijke dezer ziekte en daarom is het een ieder streng verboden, een huis binnen te gaan, waar hij weet dat een poklijder voorkomt. Een zichtbaar teeken aan het huis om te kennen te geven, dat daar binnen een besmettelijke zieke is, zooals ik dat o. a. op Bali zag, maakt men evenwel niet. Ook is het den huisgenooten geoorloofd, zich overal te vertoonen. Natuurlijk heeft men van voorafgaande ontsmetting hoegenaamd geen begrip.

Een tiental jaren geleden is men reeds begonnen onder de hier aanwezige vreemde naties en ook onder de Atjehers in onze omgeving de vaccine in te voeren. Onder de laatsten wil dat evenwel moeilijk ingang vinden.

De Atjeher begrijpt het nut der vaccine niet en meent dat het de „kompenie" te doen is om het toekomstig Atjehsch geslacht van een *tjap blanda* te voorzien, ten einde de jongens later als soldaat bij ons leger in te lijven en de meisjes als concubines voor onze Europeesche soldaten te annexeeren. Het is hun nl. zeer goed bekend, dat geene vrouw in de kazernes wordt toegelaten, dan nadat ze litteekens kan toonen van eene plaats gehad hebbende vaccinatie.

Doordien de toegang tot de kampongs, ook binnen onze vestiging vooralsog met moeilijkheden gepaard gaat, is eene goede contrôle op den alles behalve betrouwbaren vaccinateur (een Atjeher met name *Lebéh Ali*) niet wel mogelijk [1]).

1) Lebéh Ali is einde 1892 wegens voortdurende ziekte ontslagen, doch zou wegens onbetrouwbaarheid toch spoedig zijn ontslag gekregen hebben.

Ik weet uit goede bron, dat de moeders de kinderen, onmiddellijk nadat ze gevaccineerd zijn, de armpjes met warm water danig afwasschen, om het opkomen der pokken tegen te gaan. Vooralsnog schijnt mij dan ook iedere poging, om de vaccine bij de Atjehsche bevolking ingang te doen vinden, totaal nutteloos. Zoolang de hoofden zelven niet van de prophylactische werking der vaccine overtuigd en voor de zaak gewonnen zijn, zal iedere poging in die richting schipbreuk lijden.

In een paar kampongs in het district Měrassa heb ik wel is waar eenige goed gevaccineerde kinderen ontmoet, doch die enkelen loonen werkelijk de moeite en kosten niet, die het Gouvernement zich daarvoor getroost, vooral niet zoolang men de prophylactische waarde der vaccine niet begrijpt en de bedoeling er van verkeerd duidt.

Het geloof aan een *tjap blanda* als boven bedoeld, vond ik vroeger ook op Sumatra's Westkust, alsmede op Bali; doch daar kon het civiel bestuur de vaccine met kracht doorzetten (wat Bali betreft, natuurlijk alleen in de afdeelingen Boelèleng en Djěmbrana) en is het vooroordeel allengs overwonnen.

Eene andere, door de Atjehers zeer gevreesde ziekte is de *lepra* (*boedoĕk*). Gelukkig komt ze in dit gedeelte niet zoo erg voor als langs de geheele Noord- en Oostkust van Atjeh, met name vooral in *Pedir* en de *Pasei-districten.*

Vóór onze komst op Atjeh, onder het Sultanaat, werd ieder, die de kenteekenen van lepra vertoonde, zelfs al was hij oeléebalang, onverbiddelijk uit de Atjehsche maatschappij verstooten. Zelfs de Sultan zou dat lot hebben moeten ondergaan. Zij werden van uit deze streken naar de kampong *Yĕr sĕoĕm* (warme bron) verbannen. Die kampong ligt aan gindsche zijde van de *Kroeng Raja* aan zee en is bekend door hare zwavelhoudende heetwater-bronnen, waarin de leprozen genezing trachten te vinden. Deze kampong is nog steeds de verbanningsplaats voor lepra-lijders, die van heinde en verre derwaarts worden gezonden om niet weer terug te keeren.

Wanneer een lepra-lijder ontdekt wordt, voert men hem zonder vorm van proces te bestemder plaatse. Het is hem toegestaan al zijne roerende goederen mede te nemen. Zijne onroerende goederen

vervallen aan zijne naaste erfgenamen, evenals of hij overleden ware. Zijne vrouw is dan wettig van hem gescheiden en kan na ommekomst der *idah* (zie vroeger) hertrouwen, terwijl hij zelf in het ballingsoord een ander huwelijk met eene lotgenoote kan aangaan. Die een ambacht heeft geleerd zet daar zijn ambacht voort, die geld heeft koopt zich daar een stuk sawahgrond en bebouwt het; een ander legt zich op de vischvangst toe en zoo tracht ieder in zijn eigen onderhoud te voorzien. Het is eene geheel geïsoleerde maatschappij, die zoo goed als geen contact heeft met de buitenwereld.

Dat men op Atjeh sterk gelooft aan de besmettelijkheid dezer ziekte, bewijst o. a. het feit, dat men hier zelfs geene eieren zal koopen van iemand, die ze uit de omstreken van *Yĕr sĕoĕm* heeft aangevoerd. En toch kan men hier dagelijks op den pasar een paar lepra-lijders zien rondloopen in het ergste stadium der ziekte; ik was geruimen tijd in de gelegenheid deze personen te gade te slaan, wijl ze een tijdlang in het hospitaal hebben doorgebracht. Dat de aanwezigheid dezer personen op een druk bezochten pasar onder de Atjehers eene zeer verklaarbare ergernis wekt, laat zich denken. Het bovengenoemde ballingsoord ligt in het vijandelijk gebied, en dit zal zeker eene reden zijn, dat men ze niet reeds sedert lang derwaarts heeft gezonden.

Men beweert dat van tijd tot tijd lepra-lijders daar geheel herstellen. In dat geval is het hun geoorloofd naar hunne kampong terug te keeren.

Of het eerste werkelijk waar is, is natuurlijk moeilijk na te gaan; meer waarschijnlijk komt het mij evenwel voor, dat men als lepra-lijders dikwijls personen derwaarts zendt, die minder aan lepra, dan wel aan uitgebreide huiduitslagen lijden, welke door warme zwavelbaden allengs genezen. Wenschelijk ware het, dat het civiel Bestuur te Atjeh in dezen het goede voorbeeld der vroegere Sultans volgde, en de verschillende leprozen, die zich hier in onze onmiddellijke nabijheid bevinden, afzonderde. Het vrij rondloopen dezer afzichtelijke ongelukkigen, van wie een reeds bijna al de teenen en al de vingers mist, gevoegd bij de vrees voor besmetting, geeft den Atjeder een slechten dunk van de moederlijke zorg van

ons Gouvernement, vooral wanneer ze de strenge maatregelen van vroeger vergelijken met het „laisser aller" van thans.

Kropgezwellen (*toegoeng*) komen in dit gedeelte van Groot-Atjeh bijna niet voor, doch des te meer in de kampongs, die verder naar binnen aan den voet en op de hellingen der bergen liggen. Kĕmala vooral zou daardoor berucht zijn; aldaar schrijft men het toe aan het drinken van rivierwater bij hoogen waterstand, als wanneer het water met de dikke uitwassen van het ondereinde van de *tring bĕtong* (een bamboe-soort) in aanraking komt. Bij de benting van den daar verblijf houdenden pretendent-Sultan heeft men eene soort peilschaal in de rivier gezet, waarop men kan zien, wanneer het rivierwater tot die hoogte is gestegen, dat het voor het gebruik ongeschikt is.

Onder de ziekten, die zoo voor en na voorkomen en door de Atjehers met een naam worden aangeduid, noemde men mij de volgende:

Sakit batoek of *sĕnak*,	pijn in de borst met hoest en benauwdheid, waarschijnlijk long- en luchtpijp aandoeningen.
Sakit isak,	hoest met hoogen graad van benauwdheid; misschien behoort daartoe de kinkhoest.
Monmon,	verkoudheid met aanhoudend niezen en slijmachtige uitvloeiingen uit den neus.
Poengŏ boei,	epilepsie, vallende ziekte (*boei* = varken).
Sakit pĕroet,	buikpijn, koliek zonder diarrhee.
Tjirĕt,	diarrhee van iederen aard.
Dĕmam,	koude koorts.
Sidjoĕk sĕoĕm,	heete koorts met droge huid.
Lapée,	verlamming van een of meer extremiteiten.
Tjĕkok,	verstijving en verkromming van een der ledematen.
Basoĕ,	beri-beri met oedemen.
Krawat,	beri-beri zonder oedemen. In weerwil de beri-beri, zooals bekend is, onder onze troepen op Atjeh, en dat reeds sedert jaren, vreeselijk woedt, is deze ziekte vreemd genoeg, bij de Atjehers, ook die uit onze naaste omge-

	ving, betrekkelijk zeer zeldzaam. Ook onder de andere vreemde naties, zoolang ze niet in Gouvernements dienst zijn, komt die ziekte slechts bij uitzondering voor.
Poengŏ,	krankzinnigheid in alle soorten.
Tamoeng boeroeng,	krankzinnigheid der vrouwen, tijdens en na de bevalling. (zie daarover vroeger).
Tĕkĕnong of *mĕsampot*,	plotseling opkomende vlaag van krankzinnigheid, het in Indië algemeen bekende *mata gĕlap*.
Taĕn,	cholera. Men veronderstelt, dat deze ziekte door een boozen geest (*waba*) wordt veroorzaakt, waarnaar zij in den regel genoemd wordt.
Poebantji,	plotselinge aversie van zijne eigene vrouw of man.
Hantoe boeroe,	stuipen bij kinderen (*hantoe* = duivel, *boeroe* = verjagen).
Pĕning,	lichte duizeligheid, licht in het hoofd.
Moemang,	duizeligheid, zoodat men vreest te vallen.
Pitam,	duizeligheid in dien graad, dat men werkelijk neervalt.
Sakit mata,	conjuntivitis, blepharitis en in 't algemeen iedere ontsteking van het oog en zijne bekleedselen.
Sapoe,	bijziendheid.
Sapoe ajam,	nachtblindheid.
Boeta,	blindheid, door welke oorzaak ook.
Toeloi,	doofheid.
Klŏ,	doofstoom.
Saboen,	syphilis in 't algemeen.
Danoh,	gonorrhoe, druiper, ook bij vrouwen.
Baratji tjak,	bubadenitis.
Boeroet,	epididymitis, ook hydrocèle.
Troĕk,	haematurie, bloedwateren.
Koedĕĕ,	huiduitslag in 't algemeen.
Kajap,	eczema.

Bafoëk,	uitslag (eczema?) over het geheele lichaam.
Koerap,	herpes circinnatus, eczema marginatum.
Tjoet,	panaritium, vijt.
Biring,	gezwollen okselklieren.
Poerèë,	puisten in het algemeen.
Toengkiëk,	otorrhoe, oorvloed.
Sakit oelèë,	hoofdpijn in het algemeen.
Sakit kënèng,	spanning in het voorhoofd.
Sakit roesoek,	pijn in de hypochondriën.
Sakit kiëng,	lumbago, spit.
Dara oetjandin,	gezwollen halsklieren.
Tjoemoet,	furunculosis.
Pelawa katja,	waterpokken.
Kërawat,	spierrheumatisme.
Mëngap,	geeuwhonger.

Mij werden nog meer namen van ziekten genoemd, die ik evenwel niet weet te duiden en derhalve maar stilzwijgend voorbijga.

Gaan wij thans na, hoe het op Atjeh met de therapie is gesteld. Wanneer men kennis heeft genomen van al hetgeen in de voorafgaande bladzijden over het leven en denken der Atjehers is neergeschreven, dan zal het zeker niemand bevreemden, dat zij, evenals zoovele andere volken van lagere cultuur, de oorzaak van de meeste ziekten aan den invloed van booze geesten toeschrijven en dat hunne behandelingswijze daarop geheel en al is gericht en in hoofdzaak bestaat in bezweringsmiddelen, tooverspreuken of doâ's, op de wijze als vroeger door mij uitvoerig is opgegeven, in het aanwenden van zoodanige middelen, die algemeen den naam hebben spoken en geesten te verdrijven, als duivelsdrek, muskus, peper, gebrande hoorn, zout, uien en dergelijke meer.

De bovennatuurlijke wezens, die op Atjeh de menschen het meest naar het leven staan, zijn *djin's*, *hiblis*, *sètan*, *hantoe*, *rambaloei*, *boeroengs* in verschillende soorten, waarvan ons o. a. *Si Rabiah* en hare collega's uit vroegere hoofdstukken bekend zijn. Dat ook menschen elkaar door sympathie-tooverij ziekten kunnen bezorgen, weten wij eveneens van vroeger.

Toch worden, behalve bezweringsmiddelen, ook nog wel genees-

middelen, meestal uit het plantenrijk afkomstig, zoowel uitwendig als inwendig aangewend. De personen, die zich daarmede bezighouden noemt men *toĕk tabib*, en als zoodanig fungeeren zoowel mannen als vrouwen.

Inwendig worden die middelen òf als afkooksel, òf met water in een mortier fijngewreven, gebruikt.

Op de laatste wijze, doch dan met iets minder water toebereid, worden ze ook gebruikt als verweekende pappen op zweren, bij buikpijn enz. Trots alle moeite, die ik heb aangewend, om te weten te komen welke middelen men tegen eene speciale ziekte gebruikt, is mij dat niet mogen gelukken.

De geneeskunde is nl. in handen van eenige weinigen, die groote folianten met recepten in hun bezit hebben, welke ze voor niets ter wereld uit hunne handen geven, ten einde zich zelve geene schade te berokkenen of de massa „hocus pocus", die er in voorkomt, niet aan het licht te brengen. Dat ze over het algemeen niet heel veel waarde hebben, mag uit het volgende blijken.

Een der meest gerenommeerde *toĕk tabib's* uit de moekim Mĕrassa is onze bovengenoemde vaccinateur *Lebéh Ali*, bij wien ik eveneens, doch te vergeefs, aanklopte om mij van de Atjehsche geneeswijze op de hoogte te stellen. Toen ik nu ongeveer drie jaren geleden op Atjeh kwam en als Chef van het Hospitaal was opgetreden, werd ik van verschillende kanten ingelicht, dat genoemde *Lebéh Ali* een afdoend middel tegen beri-beri had en dat hij van verschillende personen, waaronder zelfs Europeanen, certificaten in zijn bezit had van plaats gehad hebbende genezingen van die ziekte.

Daar wij zelven tot dusverre nog geen geneesmiddel hebben tegen deze op Atjeh onder onze troepen zoo algemeen voorkomende en zoo gevreesde ziekte, besloot ik mijn Atjehschen collega te ontbieden en hem over de zaak te spreken. Hij toonde mij werkelijk eene massa getuigschriften van mij onbekende personen, die allen certificeerden, dat zij bij zijn middel baat hadden gevonden. Ik vroeg hem toen, mij het middel af te staan om er eene proef mee te doen nemen en stelde hem eene groote geldelijke belooning van het Gouvernement in 't vooruitzicht, indien het middel proefhoudend bleek te zijn.

Doch, welke sommen ik hem ook voorspiegelde, het bewuste middel uit handen geven of mij de bestanddeelen opnoemen, waaruit het was saamgesteld, wilde hij niet. Het middel moest op eene bijzondere wijze worden gereed gemaakt, zeide hij; het bestond uit *negen* verschillende bestanddeelen, waarvan sommige uit Mekka moesten komen, enz. enz.

Daarop deed ik hem het volgende voorstel. Hij kon op de zaal, waarin de dwangarbeiders worden verpleegd, zelf zes beri-beri-lijders uitzoeken, die ik te zijner beschikking zoude stellen, op wie hij dan zijne methode mocht toepassen. In dit voorstel stemde hij toe, onder voorwaarde, dat de lijders geïsoleerd konden worden en gedurende eenigen tijd geheel aan hem werden overgelaten, tevens moest hij een vertrouwd bewakingspersoneel hebben, dat dag en nacht het oog op de patiënten had, zoodat ze niets konden gebruiken, dan hetgeen hij zelf voorschreef. Ook stelde hij als voorwaarde, dat hij de diëet dagelijks moest regelen.

Dit alles werd hem toegestaan; de door hem zelven uitgekozen zes lijders, in verschillende stadia der ziekte, werden in een ledigstaande zaal geïsoleerd, een betrouwbaar personeel door mij aangewezen, onder hetwelk twee Europeanen, die elkaar geregeld aflosten en in opdracht hadden, alles te noteeren, wat hij met de lijders uitvoerde en mij telkens van alles getrouw verslag te doen. Ten overvloede stelde ik een Officier van Gezondheid te zijner beschikking, ten einde, zooals het heette, hem behulpzaam te zijn in het opschrijven der door hem noodig geoordeelde diëet en de uitvoering der door hem verordende voorschriften, doch met de opdracht, hem nauwkeurig te controleeren.

Ik acht het onnoodig, de geheele behandelingswijze in bijzonderheden hier te beschrijven. Zij bestond in eene voorkuur, tevens hongerkuur, waarbij laxantia (zijn eigen praeparaat) werden toegediend. Daarna eene minutieuse regeling van de diëet, om zóó laat kip, om zóó laat rijst, dan weer vóór de rijst een lauw warm bad, dan een dito midden in den nacht, verder dagelijks voorlezen van koranspreuken en bezweringsformulieren, en het dagelijks toedienen van een groenachtig conserf, de eigenlijke *nervus rerum*, het middel waarvan alles afhing.

Den 19den dag van de kuur waren reeds vijf van de zes patiënten overleden, den zesden heb ik den volgenden dag naar Padang geëvacueerd.

Lebêh Ali was natuurlijk niet erg over zijn succes te spreken; „*Toean Allah poenja mau!*" (Gods wil) was alles wat hij wist te antwoorden.

En zoo zal voor een groot deel de rest der Atjehsche therapie ook wel zijn.

Enkele ziekten moet ik een weinig nader bespreken.

Krankzinnigheid (*Poengö*) wordt verondersteld, zooals trouwens wel te begrijpen is, te ontstaan door een *sètan* of een *boeroeng*, die in den patiënt is gevaren, doch kan ook ontstaan, doordien men zich al te veel met diepzinnige studiën bezig houdt; doch ook in dit geval blijft toch altijd deze of gene booze geest, die zich van de vrome ziel wil meester maken, de onmiddellijke oorzaak der ziekte.

Ook gelooft men op Atjeh algemeen, dat het eten van eene zekere zwamsoort, die alleen op *Lamtoba* voorkomt, bijna onmiddellijk na het eten den persoon in een toestand van wezenloosheid brengt, in welken toestand hij dan blijft. Men zegt, dat deze zwam dikwijls wordt gegeven, natuurlijk in 't geheim, aan iemand, van wien men veel geld geleend heeft, ten einde, daar men van zoo iets op Atjeh zelden een schriftelijk bewijs afgeeft, op die wijze de terugbetaling te ontduiken. Ik heb vergeefsche moeite gedaan om die zwamsoort, bekend als *koelat Lamtoba* machtig te worden. Het moet zeer duur zijn, wijl het moeilijk te verkrijgen is; daarbij is het geheim der werking slechts aan enkelen bekend.

In eene der achter dit werk als bijlage gevoegde reisbeschrijvingen van zeevarenden, die op hunne reizen Atjeh aandeden, wordt melding gemaakt van eene verraderlijke overrompeling door de Atjehers, die den onzen onder Houtman 68 dooden kostte. Door den Engelschen ooggetuige, *Davis*, een der schepelingen, die de reisbeschrijving leverde, wordt gesproken van een zeker giftig kruid, dat de Atjehers heimelijk in de spijzen en dranken hadden gedaan, waardoor de schepelingen zinneloos werden en niet meer wisten wat ze uitvoerden. Misschien is ook toen van de *koelat Lamtoba* gebruik gemaakt.

Zachtaardige krankzinnigen laat men, evenals idioten, meestal vrij rondloopen; worden zij gevaarlijk voor de omgeving, dan worden ze door de familieleden in een blok gesloten, doch in geen geval mag men hen dooden. Goedaardige krankzinnigen worden zelfs als een soort shamanen beschouwd, nl. wanneer ze hoegenaamd geen kwaad doen en stil voor zich heen zitten te praten, alleen etende, wanneer men hun iets geeft. Men stelt zich voor, dat zij een voorspellenden geest hebben, of beter gezegd met een „tweede gezicht" zijn geboren. Zegt zoo iemand bijv., zoo werd mij verteld, „er zijn twee vreemde schepen op de ree aangekomen", of: „morgen zal eene aardbeving plaats hebben", dan twijfelt daar niemand aan. Men veronderstelt, dat een goede geest bezit van hun lichaam heeft genomen, en dat hun ziel, die voor dien geest heeft plaats gemaakt, elders ronddoolt en hen op de hoogte houdt van de zaken, die veraf geschieden. Ik kom straks op deze lijders terug.

Gevaarlijke krankzinnigen blijven evenwel, zoo lang hunne ziekte duurt, met de voeten in een blok opgesloten. In 't begin der ziekte behandelt men hen wel met genees-, doch vooral met bezweringsmiddelen; helpen die niet, dan laat men hen verder aan hun lot over.

Krankzinnigheid komt op Atjeh hoofdzakelijk onder vrouwen voor, en dan op de wijze als vroeger door mij is omschreven. Ook idiotisme moet over 't geheel zeer zeldzaam voorkomen.

Epilepsie, die zeer weinig schijnt voor te komen, wordt eveneens beschouwd als door een boozen geest te ontstaan, die tijdelijk van het lichaam van den lijder bezit neemt. Tijdens een aanval zal men zulk een lijder niet aanraken, uit vrees, dat de daemon, die immers ieder oogenblik het lichaam kan verlaten, op een der omstanders kan overgaan. Men laat zoo iemand het liefst aan zijn lot over. Behalve bezweringsmiddelen, die men den lijder omhangt, ondergaat hij geene verdere behandeling. Kinderen van epileptische ouders kunnen slechts noode een huwelijk aangaan, wijl men weet, dat de ziekte op de kinderen overslaat. Natuurlijk heeft de Atjeher bij deze erfelijkheid niet juist het idee van ziekte, maar verklaart hij dat op zijne wijze.

Ten slotte nog de opmerking, dat epileptici met krankzinnigen

op eene lijn worden gesteld, in zoover ze nl. geen van beiden als getuige in eene zaak kunnen optreden.

Personen, die gewond zijn, of zich ernstig hebben gekneusd, worden op de *pĕratah* gelegd, met een kolenvuur, evenals bij de kraamvrouwen; doch dat thans niet naast, maar onder de *pĕratah*, op een *dapoer* aangelegd; men noemt deze behandelingswijze *gĕsalĕ*. Daarbij worden de lijders, tot aan hun volkomen herstel, op een zeer sober diëet gesteld, bestaande uit droge rijst en een vischje of een stukje in de zon gedroogd vleesch. Op het aangedane deel worden eenige gekneusde kruiden gelegd.

Heeft iemand een fractuur van een der ledematen, dan maakt men een bamboe-verband op de wijze als de bekende rottanverbanden van DE MOOY, door verscheidene bamboelatjes met een touwtje te verbinden, zoodat het gebroken lid er in past. De *toĕk tabib* tracht dan eerst door trekken de uiteinden van de breuk aan elkaar te brengen, legt dan het bamboe-verband (*tjoeroe*) aan en daar overheen eenige verkoelende kruiden. Deze behandelingswijze heet *gĕtjoeroe*.

Bij rheumatische aandoeningen laat men de aangedane deelen flink met volle hand knijpen (*tjĕpit*), of wel masseeren (*oeroĕt*). Personen, die zich speciaal daarmee bezighouden, heeft men niet. De man helpt de vrouw en omgekeerd, of men vraagt de hulp van een buurman.

Bij zeer locale pijnen roept men de hulp van een *oerĕĕng mĕbĕkan* in, dat is een persoon, die koppen zet. Hij doet dit op eene eenvoudige doch practische wijze. Door middel van een koehoren zuigt hij eerst de plaats, waar de pijn zetelt, rood, maakt dan met een scherp mes eenige scarificaties in de huid en begint andermaal te zuigen, totdat hij volgens zijne meening eene voldoende hoeveelheid bloed heeft uitgezogen. Het uitgezogen bloed wordt zeer conscientieus verzameld en daarna begraven, want dit bevat de ziektestof, die op iemand anders zou kunnen overgaan.

Heeft een kind hoofdpijn of meent men, dat de ziekte, die het heeft, met hoofdpijn gepaard gaat, dan wordt het hoofd zacht met de hand gewreven (*goesoĕk*).

Lijdt daarentegen een volwassene aan hoofdpijn, dan gaat men niet zoo zacht te werk, doch neemt het volgende min of meer

rigoureuse middel te baat, nl. wanneer er op dat oogenblik geen *oerĕĕng mĕbĕkan* bij de hand is. Men slaat eene flesch, liefst eene wijnflesch stuk, neemt daarvan eene scherpe glasscherf en bindt die op een veerkrachtig staafje, bijv. een stukje bamboe of rottan. Dan bindt men zich een doek zoo stijf om den hals, dat de aderen van het gezicht opzwellen, en het gezicht blauw-rood ziet; men neemt dan het stokje met de scherf in de linkerhand, buigt het met de rechter naar achter en laat het zoo eenige malen tegen het voorhoofd slaan, zoodat er eenige wonden ontstaan. Dit is eene andere manier van bloed ontlasten, die alleen voorheeft, dat ze hoogst primitief is.

Wanneer bij schotwonden de kogel hier of daar te voelen is, dan snijdt men op die plaats in en tracht met een tangetje het projectiel te vatten en te voorschijn te brengen, waarna de wond met kruiden en omslagen van een of ander infuus verbonden wordt.

Zulk een uit het lichaam van iemand te voorschijn gebrachte kogel weegt tegen goud op en vindt altijd eene massa liefhebbers. Of men draagt hem als amulet, in welk geval hij onkwetsbaar maakt, òf hij treft altijd doel, wanneer men hem voor de tweede maal gebruikt. Hij mag evenwel niet uit een lijk zijn uitgesneden.

Abcessen, furunkels en dergelijke worden nimmer met een mes geopend, doch zoolang met verweekende pappen, zooals o. a. het schraapsel van eene pisang, behandeld tot ze van zelve doorbreken. Bij ons te lande gebruikt men tot datzelfde doel wel het schraapsel van een wortel.

De hoogst eigenaardige psychische ziekte, die in Indië tamelijk algemeen verspreid is, bijna uitsluitend bij oudere vrouwen voorkomt en bekend is onder den naam *latah*, komt ook hier onder denzelfden naam, zelfs bij mannen voor.

Deze ziekte behoort tot de hystero-psychosen en heeft als voornaamste symptoom, dat de lijder, die overigens volkomen gezond en toerekenbaar is, onder den invloed staat van ieder ander persoon, die den lijder of lijderes aanspreekt en iets gelast, en dat de lijder bij het minste voorval schrikt. In dien toestand, waarin de patiënt telkens kan worden gebracht door een ieder, die hem of haar met gebiedende stem toespreekt, is hij zeer zeker niet toe-

rekenbaar. Zijn wilskracht is niet sterk genoeg, zijn wil werkt te langzaam zou ik zeggen, om een met kracht uitgesproken bevel niet op te volgen, van welken aard dit bevel ook zij. In zulk een toestand zou men den lijder een moord kunnen laten doen.

Zooals ik reeds zeide, komt deze ziekte elders bijna alleen bij vrouwen voor; hier openbaart ze zich echter evenzeer bij mannen. Ook in de Padangsche Bovenlanden komt zij, naar ik hoor, hier en daar voor bij mannen. Wanneer men de personen, die aan deze psychose lijden, rustig hun gang laat gaan dan bespeurt men hoegenaamd geene afwijkingen bij hen.

Op Java is deze ziekte onder de inlandsche vrouwen en ook, hoewel in mindere mate, onder de vrouwelijke kleurlingen verspreid. Volgens Dr. VAN DER BURG [1]) moet zij ook in Britsch-Indië en in Siberië voorkomen, terwijl zij onder de Indianen-stammen van Amerika zelfs bij de mannen algemeen moet zijn.

Zooals bij alle Indonesische volken kent ook de Atjehsche medicus eene groote massa geneeskrachtige kruiden en weet die ook zeer goed onder rubrieken te brengen, als laxantia, drastica, emollienta, carminatica, adstringentia, expectorantia, anthelmintica enz. Zijne recepten zijn over het geheel zeer gecompliceerd; zeer zelden zal hij bij eene ziekte een enkel middel gebruiken; meerendeels is het aangewende middel uit verschillende bestanddeelen samengesteld.

Hij bezigt daartoe bijna uitsluitend plantaardige middelen; bij uitzondering slechts wordt van anorganische producten, zout, salpeter, zwavel en dergelijke gebruik gemaakt.

Als geestenuitdrijvend middel staat het *sĕmboer*, het bespuwen van den lijder met een fijngekauwd mengsel van verschillende plantendeelen als curcuma, peper, sirihbladeren en dergelijke, bovenaan. Ik haalde daarvan vroeger reeds eenige voorbeelden aan; vooral wanneer de patiënt ijlt of bij krankzinnigen wordt daartoe bijna het eerst de toevlucht genomen; ook amuletten, zakjes met muskus en *asa foetida* zijn dan aan de orde. Ook worden bij vele ziekten berookingen aangewend, doch steeds als geestenbannend middel; ik herinner hier aan de berooking der kraamvrouwen.

---

1) De Geneesheer in Nederlandsch-Indië. 2de deel p. 779 Batavia 1887.

Kleine kinderen hebben bijna altijd een weinig harde pap van *asa foetida* en fijn gestampte, sterk riekende kruiden op de beide fontanellen, ten einde tegen ziekte te beveiligen, meer speciaal tegen stuipen, de gevreesde *hantoe boeroe.* Sommige huismoeders ten onzent doen volkomen hetzelfde door de fijngekneusde bladeren van de sterk riekende wijnruit (Rute graveolens) op de fontanellen te leggen voor hetzelfde doel.

Ook andere bezweringsmiddelen doen nu en dan dienst; zoo wordt bij borstziekten, bij hoofdpijn enz. dikwijls een kruis van fijne kalk op de pijnlijke plaats geteekend.

Bij huidziekten wordt, behalve van uitwendige geneesmiddelen, ook van warme zwavelbronnen, indien ze in de nabijheid zijn, veel gebruik gemaakt.

Boven wees ik er op, dat goedaardige krankzinnigen, vooral die rustig neerzitten, weinig spreken en het niemand lastig maken, door de Atjehers beschouwd worden als met een „*second sight*" bedeeld, zoodat zij zaken kunnen verhalen, die op hetzelfde oogenblik elders geschieden; doch men gelooft bovendien, dat zij, ten minste sommigen hunner, een profetischen geest hebben, zoodat zij dus dingen, die nog in de toekomst liggen, kunnen voorspellen.

Ditzelfde nu vinden wij bij vele volken van den ouderen en nieuweren tijd. Prof. WILKEN [1]) noemt ons verscheidene volken, bij welke krankzinnigen niet alleen met eene bijzondere vereering worden behandeld, maar ook het geloof bestaat, dat zij met bovennatuurlijke geestesgaven zijn toegerust. Bij deze allen staat, evenals ook bij de Atjehers, de overtuiging vast, dat bij krankzinnigheid de eigene ziel het lichaam heeft verlaten om plaats te maken voor een boozen of goeden geest. Zulk een geest nu wordt beschouwd als alwetend en alziend.

In een goedaardigen krankzinnige, zoo stelt zich de Atjeher dit voor, is een goede geest gevaren, die de menschen zal helpen, daar waar hij kan; hij staat immers in directe verbinding met de godheid. Wij vinden die zelfde gedachte — ik heb deze gegevens uit de interessante verhandeling van Prof. WILKEN — bij de Egyptenaren,

1) Het shamanisme bij de volken van den Indischen archipel.

in Damaskus, bij de Makusi-Indianen in Guyana en de boschnegers aldaar.

Profetische gaven hadden de *νυμφόληπτοι*, de door nymphen bezetenen in oud-Griekenland, en zelfs nog in het tegenwoordige Rusland wordt een krankzinnige beschouwd als een door de godheid geïnspireerde. „Onder de volken van den Indischen archipel treft men deze vereering niet aan", zegt WILKEN. Eene bijzondere vereering genieten de krankzinnigen onder de Atjehers wel is waar niet, doch zeker is het, dat de goedaardigen onder hen met eene zekere onderscheiding, die na aan vereering grenst, worden behandeld, en men hen nu en dan raadpleegt over zaken, die verre zijn of in de toekomst liggen.

Toch wordt, vreemd genoeg, hun raad nimmer bij ziekten ingewonnen, te vreemder vooral, wijl men in ernstige gevallen en wanneer alle tegen de ziekte aangewende middelen niet baten, zijne toevlucht neemt tot personen, die zich in een toestand van kunstmatige zinsverbijstering brengen.

Deze shamanen (*oerĕĕng kĕmalon*) geven, in dien toestand gebracht, tijdens den paroxismus, opheldering van de meest duistere zaken. Is er een diefstal gepleegd en kan men den dief noch het gestolene op het spoor komen, wil men weten of deze of gene nog in leven is, wenscht men het juiste geneesmiddel tegen de eene of andere ziekte te weten, dan raadpleegt men in laatste instantie den *oerĕĕng kĕmalon*, en zijne voorschriften en uitspraken zijn onfeilbaar.... tenzij het, b. v. bij ziekte, Allah's wil is dat de zieke tot een beter leven wordt opgeroepen.

Deze personen laten zich voor hunne moeite zeer duur betalen en dat is de reden, waarom men eerst dan zijne toevlucht tot hen neemt, wanneer alle andere aangewende middelen zonder eenig gunstig resultaat zijn gebleven.

Bij ziekten dus, en daarom maak ik er hier gewag van, gaat men er nu en dan toe over, zulk een man te consulteeren, maar daarom behoeft hij volstrekt nog geen eigenlijke medicijn-man te wezen, en dat is hij in den regel dan ook niet.

Zoodra er nu iemand bij hem komt, om zijn raad in te winnen, is het eerste wat hij doet het nemen van een flinken maaltijd,

nl. wanneer hij niet kort te voren heeft gegeten. Daarna zet hij een potje met vuur naast zich, waarin van tijd tot tijd stukjes wierook worden gestrooid, zoodat hij bijna voortdurend in eenen walm is gehuld. Tegelijkertijd begint hij een of ander geheimzinnig formulier te prevelen, eerst met zachte stem en langzaam, doch allengs harder en sneller, totdat hij het ten laatste begint uit te bulderen, zóó, dat men hem soms eenige huizen ver kan hooren en het zweet hem tappelings langs zijn lichaam loopt. Eindelijk zwijgt hij en schijnt dan in een toestand van verdooving te verkeeren; en in dien toestand stelt men hem de vraag, om welker antwoord het eigenlijk te doen is.

Hij blijft zwijgen, alsof hij over het geval nadenkt, doch verroert zich niet. Ten laatste wordt de geest in hem vaardig en hij vertelt met krachtige stem, waar het gestolene en de dief te vinden zijn, of welke middelen men moet aanwenden om de ziekte, waarvan sprake is, te bestrijden.

Niet onwaarschijnlijk zullen er onder deze *oerĕĕng kĕmalon* een aantal handige bedriegers schuilen; doch dat het shamanisme bij de Atjehers eene groote rol speelt, ook in geval van ziekten, is buiten kijf.

Trouwens, men treft ze immers aan bij alle volken der oudheid, en men vindt ze thans nog bij zeer vele Indonesische en andere volken, die nog niet tot een hoogeren cultuurstaat zijn opgegroeid.

De uitspraken van het Delphisch orakel bij de Grieken, der Vestaalsche maagden bij de Romeinen zijn volkomen hetzelfde als hetgeen we bij de Atjehsche Shamanen zien. Wij vinden thans nog geheel hetzelfde [1]) bij de Chineezen en bij de Tungusen van Zuidoost Siberië, terwijl door WILKEN van het Maleisch-Polynesische ras genoemd worden de Fidji'ers van de Zuidzee-eilanden en van Tahiti en in onzen Archipel de Bataks, de Maleiers, die op de Oostkust bij de Brouwerstraat en op het eiland Bengkalis wonen, de heidensche en mohammedaansche Maleiers van het schiereiland Malakka, de Dajaks van Borneo, vooral in de Zuider- en Oosterafdeeling van dit eiland, de Alfoeren, Makassaren en Boegineezen

1) WILKEN. o. c.

van Celebes, de Alfoeren van Halmahera, Ceram en Boeroe, op Ambon en de Oeliasers en eindelijk op Bali [1]).

Het mag eenigszins bevreemden, dat WILKEN in zijne genoemde studie van het Shamanisme in den Indischen archipel geen gewag maakt van de mannelijke en vrouwelijke Shamanen op Java, aldaar *prèwangan* genaamd, die men bijna in iedere kampong vindt en die onder de bevolking het grootste vertrouwen genieten. Volgens de verhalen, die men mij van deze *prèwangan's* deed, gaan zij geheel op dezelfde wijze te werk als de *oerĕĕng kĕmalon* op Atjeh. Ook zij worden bij diefstallen, ziekten en dergelijke dikwijls geraadpleegd. Zoowel hier als op Java stelt men zich voor, dat een goddelijke geest tijdelijk bezit van het lichaam van den Shamaan neemt en dat niet hij zelf, doch eene hoogere alziende en alwetende macht door zijn mond spreekt. Ook op Atjeh heeft men zoowel vrouwelijke als mannelijke Shamanen.

Doch niet altijd gaan zij op de boven omschrevene wijze te werk. Soms lezen zij, nadat ze eerst in een toestand van geestvervoering gekomen zijn, het orakel, evenals op Java, uit een ei, een sirihblad, een geopende klapper en dergelijke.

Zij beweren, dat zij na den paroxismus, na de openbaring volstrekt niet meer weten wat hun in dien toestand is gevraagd en welk antwoord op de vraag is gegeven.

Ik wil er ten slotte nog even aan herinneren dat het shamanisme of liever het vertrouwen op personen, die in een toestand van somnambulisme verkeerende, in staat zijn de meest verborgen dingen te onthullen en die ook bij ziekten worden geraadpleegd, of op zoodanige die uit een ei, uit koffiedik, uit de lijnen der handpalm enz. de toekomst voorspellen, in Europa evenzeer voorkomt als hier. Al heet het ten onzent ook niet, dat eene hoogere macht in hen is gevaren, toch staat bij de minder ontwikkelden het geloof vast, dat die personen in een magnetischen slaap, in een toestand van somnambulisme gebracht, een *ver*zienden geest hebben. Bedrog daarbuiten gelaten is dit immers niets anders dan het shamanisme bij de bovengenoemde volken.

1) Zie hierover ook mijne meergenoemde ethnologische schets betreffende dat eiland.

Als laxans maakt men op Atjeh gebruik van de fijngewreven pitten van een ricinus-soort of van aloë (*gala garoe*), de bekende gomhars onzer pharmacopeae; dit laatste middel wordt uit *Pinang* ingevoerd.

Bij het heerschen van epidemieën leggen de bewoners van eene kampong geld bij elkaar om voor gemeenschappelijke rekening een groot offermaal te geven. Voor zulk een *kandoeri*, nl. die ter bezwering eener epidemie dient, slacht men steeds een witte karbouw of koe, hetgeen meer afdoende moet zijn dan wanneer men een donkere karbouw of koe offert.

Niet onwaarschijnlijk is deze voorkeur van kleur voor dergelijke godsdienstige doeleinden nog een overblijfsel uit het Hindoetijdperk van Atjeh. Bij de Hindoes [1]) nl., bij wie immers het rund heilig is, genieten de witte exemplaren eene bijzondere vereering. Ook bij de Celtische volken genoten, naar PLINIUS ons verhaalt, de *candidi coloris tauri* (witte stieren) eene bijzondere onderscheiding, evenals volgens TACITUS de witte paarden bij de Germanen en volgens HERODOTUS bij de Perzen. Bij de Noorsche en Germaansche heidenen waren witte paarden heilig en zelfs later: „zogen Könige auf weissen Rossen ein und belehnten auf weissen Rossen sitzend" [2]).

Met de hygiène is het op Atjeh, evenals in alle deelen van Indië, waar het Europeesch-bestuur geen direct toezicht kan uitoefenen, vrij treurig gesteld.

De zindelijkheid en reinheid binnen de huizen laat, zelfs bij de eerste klassen der maatschappij, veel te wenschen over. Het erf van een huis, ja, de geheele kampong is in de meeste gevallen eene verzamelplaats van vuil, waaronder afval van bladeren en van geslachte dieren, overblijfselen van eten, oude, afgekeurde prullen, gebroken huisraad, stal-afval en dergelijke dooreenliggen.

Gelukkig voor de bewoners zorgen de half verwilderde kamponghonden, een echt soort „gladakker" dat een sterken familietrek met de jakhals heeft, er voor dat al de dierlijke elementen uit het vuil, en eventueel ook krengen, die in de nabijheid der kampong zijn

---

1) Zie mijne ethnologische schets: „Eenigen tijd onder de Baliërs p. 70.
2) J. GRIMM. Deutsche Mythologie.

gedeponeerd of niet al te diep onder den grond zijn gestopt, spoedig worden opgeruimd.

De ruimte onder het huis, hetzij die tot stalling van het kleinere vee of als bergplaats voor kippen en eenden wordt aangewend, hetzij die ongebruikt blijft, is vooral eene verzamelplaats van alle mogelijke onreinheden. Ik ben dikwijls in kampongwoningen geweest, waarin men door eene reet in den vloer zijne natuurlijke behoeften deed, welke dejecties zich dan onder het huis ophoopen en daar gedurende geruimen tijd blijven liggen.

Als drinkwater wordt het ongefiltreerde bergwater, of wel het meermalen nog minder heldere put- of rivierwater gebruikt.

Aan zindelijkheid der kleeding wordt hoegenaamd geen zorg besteed; alleen de kleeding, die bij feestelijke gelegenheden wordt gebruikt, en die met eenige zorg in kisten wordt bewaard, ziet er over 't geheel zindelijk uit; doch de gewone dagelijksche kleeding van den Atjeher, ook van de vrouwen, en dit zelfs in de hoogere standen, is in één woord afzichtelijk vuil. Toch komen, in weerwil van dat alles, malariaziekten onder de Atjehsche kampong-bewoners betrekkelijk zelden voor.

Een en ander zal evenwel van grooten invloed moeten zijn op de verspreiding van epidemische ziekten, en dit zal zeker een voorname factor wezen van het groote sterfte-cijfer der bevolking, bij het heerschen van zoodanige ziekten, vooral wanneer men daarbij in aanmerking neemt, dat zeer vele familie-graven binnen den kring der kampong, soms op de erven der huizen, zich bevinden in de onmiddellijke nabijheid der woningen.

Van afzondering der lijders bij het heerschen van besmettelijke ziekten is hoegenaamd geen sprake; alleen is het, zooals ik boven reeds aanstipte, verboden, of beter gezegd misschien, uit voorzichtigheid geene gewoonte, een huis binnen te gaan, waar zich een pokkenlijder bevindt; doch de niet aangetaste huisgenooten bewegen zich vrij onder de overige kampongbewoners, en aan vernietiging van besmette kleeding of huisraad denkt men zelfs niet.

Op prostituée's bestaat, zooals te begrijpen is, geen deskundig toezicht; venerische ziekten moeten dan ook onder de bevolking tamelijk veel voorkomen. Syphilis daarentegen schijnt tot de zeer

groote uitzonderingen te behooren; ik heb ten minste nog weinig Atjehers ontmoet, die de symptomen van het tertiaire stadium dier ziekte vertoonden. Ook mijne inlichtingen dienaangaande gaven mij de overtuiging, dat de Atjeher eene zekere immuniteit tegen deze ziekte heeft; iets, dat ik ook onder de Baliërs heb kunnen waarnemen. Ook VON HUMBOLDT heeft zulk eene immuniteit tegen syphilis bij sommige volken waargenomen.

Gonorrhoë en andere venerische aandoeningen worden niet plaatselijk, doch met inwendige middelen behandeld. Men geeft den lijders het uitgeperste sap van de vruchten van de *sĕliming* (averrhoa carambola L. nat. fam. der Oxalideae) met een weinig salpeter (*tawas*) in water opgelost, of klapperwater, met het sap van de ananas vermengd, te drinken.

Bij al te veel ongedierte in het haar, (luizen = *goetei*) wrijft men het haar flink in met olie, die men verkrijgt, door de pitten uit de rijpe vruchten van de *sĕrĕbak rasa* (Anona reticulata, zie vroeger) met klapperolie fijn te wrijven. Die pitten moeten een giftig bestanddeel hebben, ten minste voor dergelijk ongedierte.

Platluizen (*lĕbing*) verdrijft men door de plaats, waar ze zetelen, met ranzige klapper-olie in te wrijven.

Tegen wandluizen (*pĕdjit*), die in de kamponghuizen veel voorkomen, schijnt men geen afdoend middel te kennen; ten minste men geeft zich weinig moeite om dit ongedierte te verdrijven.

Evenals elders in Indië mist men ook op Atjeh de massa misvormden, zooals men die in de straten van onze Europeesche steden gewoon is te ontmoeten. Verkrommingen van den ruggegraat, scrophuleuse misvormingen der extremiteiten, aandoeningen der gewrichten behooren hier tot de grootste uitzonderingen. Ik heb tot dusverre nog geen misvormden Atjeher gezien, tenzij men onder dien naam de in den oorlog verminkten zou willen doen doorgaan.

Ook rheumatische gewrichtsaandoeningen met blijvende verdikking der gewrichtseinden, alsmede de chronische aandoeningen, die in de rubriek jicht tehuis behooren, schijnen hier niet of hoogst zelden voor te komen. Over het geheel zou men kunnen zeggen, dat, ten minste in de lagere gedeelten van Groot-Atjeh, de ziekten der spijsverterings- en ademhalingsorganen, alsmede huidziekten

verre de overhand hebben boven alle andere en dat ziekelijke aandoeningen van het beenige skelet tot de zeldzame behooren. Onder de oogziekten moeten die van het hoornvlies (*keratitis*), alsmede *conjuctivitides* van verschillenden aard in de eerste plaats genoemd worden. Ook schijnt *pterygium* veel voor te komen.

Mijne waarnemingen zijn te beperkt dan dat ik over andere ziektevormen een bepaald oordeel zou kunnen uitspreken, maar ik meen, te oordeelen naar de ontvangen berichten hierover, te mogen besluiten, dat tuberculeuse en scrophuleuse ziekten over het geheel zeldzaam zijn.

Onder de monstruositeiten, die men op Atjeh kan aantreffen, dienen de albino's (*djagat*) in de eerste plaats genoemd te worden. Zij vertoonen geheel de bekende verschijnselen als elders in Indië. Deze personen genieten geene bijzondere vereering, ook niet het tegenovergestelde. Zij worden bij kandoeri's en andere godsdienstige feesten niet uitgesloten. Ook partiëel albinismus (*plang*, d. i. met witte vlekken geboren) komt hier en daar voor.

Hermaphroditismus (*oelaja*) zou hier en daar voorkomen. In de kampong Poengé (Moekim Missigit raja), in de buurt van Kota Radja, woont een hermaphrodiet, die in vrouwenkleeren rondloopt en niet gehuwd is; zij wordt ten minste door ieder Atjeher voor *oelaja* gehouden. Ik heb haar tot dusverre niet ontmoet.

Van abnormalen haargroei (hypertrichosis) heb ik niet gehoord.

In Kĕmala bevindt zich onder het gevolg van den Pretendent-Sultan een zekere *Sibin*, die op het epigastrium onder of aan den *processus ensiformis* een bijna volkomen ontwikkeld menschenhoofd heeft, dat bij den hals in het lichaam als het ware is ingeplant. Aan dit hoofd, waarvan de kruin slechts weinig behaard is, bevinden zich een paar oogen, die trouwens evenals de mond, steeds gesloten zijn; ook de neus en ooren zijn goed ontwikkeld. Betasten van het hoofd wordt door *Sibin*, die thans ongeveer 16 à 17 jaar oud moet zijn, zeer duidelijk gevoeld. Ik ben tot mijn spijt niet in de gelegenheid geweest, dit monstrum, dat als een *thoracopagus parasiticus* moet worden opgevat, te zien. Dit spijt mij te meer, wijl exemplaren van deze soort in de litteratuur niet bekend zijn.

Het meest bekend in dat opzicht is nog een Genuees, die in 1617 geboren werd, met name *Lazarus Johannes Baptista Colloredo* en die

lange jaren met zijn parasitairen, weinig ontwikkelden broeder, die hem in zijn geheel, doch met zeer rudimentaire extremiteiten als 't ware aan den processus ensiformis hing, Europa doorreisde. Eene nadere beschrijving van dit monstrum vinden wij bij Ahlfeld [1]).

Van een' hoofd alleen als appendix is mij evenwel geen geval in de litteratuur bekend.

Ik maak van dit geval met opzet melding opdat, wanneer later, b. v. als de Pretendent-Sultan zich aan ons oppergezag zal hebben onderworpen, de gelegenheid zich mocht voordoen om met dit monstrum kennis te maken, de medici op Atjeh niet zullen verzuimen, door eene nauwkeurige beschrijving van dit hoogst zeldzaam geval de teratologie te verrijken.

Op Kota Radja loopt ook een dwerg (*panĕĕk*) rond. Hoofd en lichaam zijn tamelijk goed ontwikkeld, vrijwel overeenkomende met zijn leeftijd van tusschen 35 en 40 jaar. Zijne armen en beenen evenwel zijn in ontwikkeling achtergebleven, beantwoordende ongeveer aan een leeftijd van 5 à 6 jaar. Hij stamt af van gezonde ouders en is 96 c.M. lang. Zijn kind van ± 10 jaren (*Si Paki*, zoo heet de dwerg, is nml. getrouwd) is meer dan een hoofd grooter dan de vader en goed gevormd.

Over het geheel is de stand der geneeskunde bij de Atjehers niet lager dan bij andere volken van den Archipel en het schijnt mij toe, dat er onder de door hen gebruikte geneesmiddelen verscheidene voorkomen, die eene nadere kennismaking overwaard zijn. Dit onderzoek blijve aan een collega voorbehouden, die na mij hier zal komen, in een tijd namelijk dat er iets meer vertrouwelijkheid van de zijde der Atjehers tegenover ons zal zijn ontstaan.

Zeker is het, dat de geneeskunde onder de Atjehers niet lager staat dan bijv. een paar eeuwen geleden in Europa. Ook toen immers deden bezweringsmiddelen, amuletten, het drinken van bijbelspreuken en brokstukken uit de psalmen, Madonnabeeldjes en dergelijke bij ons dienst als medicamenten en werden door de hooggeleerde faculteiten als heilzaam tegen deze of gene ziekte aanbevolen, en zelfs thans nog hebben de minder ontwikkelde standen

1) Die Misbildungen der Menschen p. 21.

in de Europeesche maatschappij zich nog niet geheel kunnen losmaken van dien zwendel. Ook thans nog doen personen als *Sequah*, *Kneipp*, *Holloway* en consorten in Europa overal opgeld en vinden magnetiseurs, piskijkers, somnambules enz. overal een ruim bestaan.

De therapie, die de Atjehers, buiten de bedoelde humbug om, bij hunne zieken toepassen, zij moge ons, van ons tegenwoordig standpunt uit, wat primitief toeschijnen, behoeft waarlijk niet onder te doen voor de door ons toegepaste behandeling, nauwelijks anderhalve eeuw geleden. In de pharmacopeae van uit de eerste helft der 18de eeuw, een tijd dus, toen onze *Hermanus Boerhave* reeds zijne wereldberoemdheid had veroverd, toen de werken van *Blasius* algemeen werden ter hand genomen, vinden we dat nog recepten voorkomen, die door de hooggeleerden worden aangeprezen, doch welker gehalte veel lager staat dan die der Atjehers. Tot staving mijner uitspraak wil ik hier aan een paar dier recepten plaats geven; men kan dan zelf een oordeel vellen.

De *pulvis ethiopicus* of zwarte poeder is uitstekend tegen de pokken; zij wordt gemaakt van padden, die men springlevend laat braden in een nieuwen pot, totdat zij geheel tot asch zijn verteerd; daarna worden ze in een vijzel tot poeder gestampt en hiervan den zieke nu en dan iets ingegeven. Het is ook een afdoend middel tegen waterzucht.

De *pulvis ictericus*, een hooggeprezen middel tegen geelzucht. Het wordt op de volgende wijze bereid; men neemt ganzendrek, in de lente verzameld, droge dien en menge hem vervolgens met beste saffraan en witte suiker dooreen; van dit poeder moet tweemaal daags een weinig met witten wijn worden ingenomen. Een ander middel tegen geelzucht was hoofdzakelijk uit aardwormen samengesteld en had niet minder vermaardheid.

De *ranarum hepata* (kikvorschenlevers), een geliefd middel tegen epilepsie en derdendaagsche koorts, wordt bereid door kikvorschenlevers op koolbladeren in een gesloten pot boven een zacht vuur te drogen.

Tegen epilepsie gold ook als een krachtig middel de *corvus epilepticus*. Men neemt een raaf of kraai van de grootste soort, die gedood, geplukt en schoongemaakt wordt; de pooten en de snavel

worden weggeworpen. Daarna legt men het hart, de lever, de longen en den inhoud van de galblaas er weer in (d. i. in het doode dier), voegt er zedovarica-wortel en anijszaad bij, doet alles in een nieuwen goed sluitenden pot en laat het met eenig water in een oven koken. Men laat het daarna koud worden, scheidt de beenderen van het vleesch, welke eerste men wegwerpt, zet het andermaal in den oven, vervolgens na bekoeling nog een derden keer, doch zorge vooral dat het niet aanbrandt; het water wordt er afgegoten, de rest langzaam gedroogd en tot poeder gemaakt.

Had ik geen gelijk, de therapie der Atjehers hooger te stellen, die alleen kruiden toedienen, en nog wel zoodanige als hun door eene langdurige empirische waarneming heilzaam tegen eene bepaalde ziekte gebleken zijn?

Ik herinner mij eenige jaren geleden een recept onder de oogen gehad te hebben — ik meen tegen overvloedig maagzuur — wáarin voorkwam poeder van tot asch gebrande schoenzolen. Het was den *Medicinae doctor* natuurlijk om koolpoeder te doen, doch die kool moest, wilde ze werkzaam zijn, in dit speciale geval verkregen worden door oude schoonzolen te verbranden.

Van de elementaire medische wetenschappen, anatomie, physiologie enz. heeft zelfs een *toëk tabib* niet het minste begrip. De ligging der grootere organen in het lichaam weet hij bij benadering op te geven, het onderling verband tusschen deze of de speciale functie van ieder orgaan in het bijzonder is hem ten eenenmale onbekend.

Toch wist mij een oude Atjeher, die een bril droeg, eene voor een leek tamelijk goede verklaring te geven, waarom hij thans minder goed kon zien dan vroeger.

HET STERFBED. LIJKBEZORGING.

Wanneer alle bereikbare middelen zijn aangewend en de *toĕk tabib* verklaart dat zijne kunst hem hier in den steek laat en dat het einde spoedig kan verwacht worden, dan vereenigen zich de familieleden en eenige belangstellende buren van beiderlei geslacht in het sterfhuis en scharen zich om de sponde van den stervende.

Is de zieke zich van zijn toestand bewust dan spreekt hij zijne familieleden dikwijls toe, deelt soms vermaningen uit of maakt, indien hij dit nog niet vroeger heeft gedaan, eenige schikkingen betreffende zijne nalatenschap, noemt zijne eventuëele schuldeischers op, of neemt van dezen en genen afscheid.

De omstanders bewaren een diep stilzwijgen, sommigen in gedachten of met zachte stem gebeden prevelende tot Allah om den lijder te hulp te komen, zoo er nog hulp mogelijk is. En hoewel de familieleden, vrouw en kinderen soms schreien, doet men dit in stilte; zij zullen, uit eerbied voor den stervende, uit vrees van hem de scheiding moeilijk te maken, liever de kamer verlaten dan op hoorbare wijze van hunne droefheid blijk geven. Zoo iets is ten eenenmale in strijd met de adat. Eene moeder bij het sterfbed van haar kind of een kind bij het sterfbed van zijne moeder maken daarop eene uitzondering en dikwijls heeft men moeite om de moeder, die aan de stervenssponde van haar kind staat, tot bedaren te brengen. Zij bezweert den *toĕk tabib*, indien die tegenwoordig is, of smeekt de omstanders nog iets aan te wenden om 't leven van haar kind te redden; zij bidt den *tĕngkoe*, als hij zich onder de aanwezigen bevindt, haar voorspraak te zijn bij Toean Allah, en redding van haar kind van hem af te smeeken en wanneer ze

eindelijk bespeurt dat alles tevergeefs is, dan heeft men moeite haar tot kalmte te brengen.

In den regel is de *tĕngkoe*, tenzij de stervende een vriend van hem was, niet bij het sterven tegenwoordig; soms wordt hij wel ontboden om als laatste hulpmiddel zijne gebeden op te zenden, doch indien de patiënt reeds stervende is en men alle teekenen van den naderenden dood bespeurt, dan acht men zijne tegenwoordigheid niet noodig.

Den stervende zelven worden geene gebeden voorgezegd, die hij moet nazeggen, zooals bij sommige godsdiensten is voorgeschreven. Het wordt als zeer onvormelijk beschouwd, indien de man bij het sterfbed zijner vrouw, of omgekeerd de vrouw bij het sterfbed van haar echtgenoot, schreit.

Ook moet men er voor zorgen dat men, als men bij een stervende weent, geene tranen op zijn lichaam laat vallen; hij zou na zijn dood, op weg naar betere gewesten, door water moeten baden.

Is eindelijk de lijder gestorven, dan begint een algemeen geweeklaag (*mĕratab*). Men beweent den overledene, terwijl men zijne deugden opsomt, doch blijft in den regel kalm in zijne droefheid.

Is een voornaam persoon gestorven, of iemand die om zijne bijzondere deugden de algemeene achting genoot, dan kan het *mĕratab*, het uitgalmen van klaagliederen, soms nog lang na den dood van den persoon duren en na de begrafenis in den dorpstempel worden voortgezet. Doch bij sterfgevallen van gewone, minder populaire persoonlijkheden toont men zich weinig luidruchtig en worden de deugden van den overledene alleen door zijne vrouw en vrouwelijke verwanten op klagenden toon opgesomd. Is er evenwel een kind gestorven dan is de moeder ontroostbaar. Men heeft moeite haar van het lijkje af te houden; zij omhelst het, kust het en is wanhopig. Doch zij neemt zich in acht, het doode lichaampje niet met tranen te bevochtigen. Dadelijk nadat de laatste adem is uitgeblazen wordt het lijk, ook het gelaat, voorloopig met eenig oud goed toegedekt, deels om de vliegen te weren, deels om het door den doodstrijd verwrongen en veranderd gelaat voor de familieleden te verbergen. Vooraf worden de handen van het lijk met gestrekte vingers kruiselings over de borst gelegd. Dit laatste doet

men alleen om straks bij de ritueele wassching van het lijk, wanneer de lijkverstijving reeds is ingetreden, geene moeilijkheden te hebben om de handen te openen en de armen in de gekruiste ligging te krijgen na de wassching. Intusschen begeeft zich een der naaste familieleden naar het huis van den *tĕngkoe*, den *kĕtjihik* en den *oerĕĕng toea* van de kampong, voor zooverre deze nl. niet reeds tegenwoordig zijn, en geeft hun kennis van het overlijden. Zelden brengt men dit bericht plompweg over doch, alweer uit eerbied voor den doode of beter voor den dood, zegt men de boodschap met een beeldsprakigen omhaal; is b. v. de vrouw overleden en brengt de man de tijding daarvan aan bovenvermelde personen over, en ook wanneer hij het aan anderen meedeelt, dan zal hij bijv. zeggen: „*Inong*" of „*boeloeng loen kadji pĕlikoet doenja dji pĕkĕĕ achirat*", d. i. „Mijne vrouw of wederhelft heeft de aarde den rug toegekeerd en haar gezicht hemelwaarts gewend". Men mag de boodschap wel anders overbrengen, doch dit is onvormelijk (*doesoen*) en zulks wordt den boodschapper bijna steeds onder het oog gebracht. Bovengenoemde officiëele personen begeven zich dan naar het sterfhuis, waar men inmiddels het lijk van de *pĕratah* heeft genomen en op den vloer der kamer gelegd, waar het eene eerste wassching ondergaat, die *manoi bakai* heet.

Is de overledene eene vrouw, dan wordt zij alleen door vrouwen gewasschen, terwijl geen man in de kamer mag zijn; ook mag geen man het lijk aanraken. Het omgekeerde is het geval wanneer de overledene een man is. Na het *manoi bakai* wordt het lijk weer op de *pĕratah* gelegd en met een paar gewone sarongs geheel toegedekt; over deze sarongs spreidt men meestal eenige sarongs of andere doeken van betere kwaliteit.

Van af den dood tot aan de begrafenis houden familieleden en vrienden bij het lijk de wacht; de vrouwen, indien ze weer in de sterfkamer mogen terugkomen, weenen zacht en heffen andermaal hare klaagliederen aan.

Over het geheel is hardop weenen en een handenwringend misbaar maken bij een lijk geen *adat*; alles duidt meer eene stille berusting in het onvermijdelijke en vertrouwen op een ingaan tot een beter leven aan, dan wanhopige smart over de scheiding.

De *kĕtjihik* (kamponghoofd) geeft, zoodra hij is aangekomen, aan vier personen order om op het familie-graf eene groeve te graven; de *tĕngkoe*, die bij dit graven tegenwoordig is, steekt onder het uitspreken van een gebed de eerste spade in den grond, graaft een weinig aarde uit en geeft verder de richting en grootte van het graf aan, terwijl een timmerman (*oetoeh*) van den *kĕtjihik* in opdracht krijgt, in alle haast een houten kist in gereedheid te brengen, natuurlijk voor rekening van de erfgenamen, wanneer nl. de overledene zelf daarvoor nog niet heeft gezorgd, hetgeen zeer dikwijls, vooral bij oudere lieden, het geval is.

De op het erf en in de *sĕramoi* vergaderde menigte wordt door de familieleden van de noodige betel-ingrediënten voorzien.

De *tĕngkoe*, die intusschen is teruggekomen, scheurt nu van een op den pasar gekocht of in het sterfhuis aanwezig stuk katoen drie groote stukken af, waarin later het lijk moet worden gewikkeld. Dit is speciaal zijn werk. Een ander kleiner stuk wordt voor een kussentje bestemd.

Een persoon is onderwijl bezig uit *roembia*-stengels een *djĕnadah* te maken, dit is een $\pm$ 0,5 Meter hoog boogvormig deksel, dat de lengte en breedte van het graf heeft, met rood katoen wordt bekleed en later boven het graf wordt geplaatst.

Door het naaste familielid wordt aan den *kĕtjihik* vier à vijf ringgits in kleingeld (vroeger in *kĕ's*, thans in centen of *pèngs*) gegeven, die hij door de aanwezige personen in hoopjes (*patè*) van tien centen (vroeger tien *kĕ's*) laat verdeelen en ieder hoopje in een droog pisangblad laat wikkelen en vastbinden; dit is de *sĕdĕkah oerĕĕng matè*. Een ieder, die in het sterfhuis tegenwoordig is en wegens bezigheden als anderszins niet tot de begrafenis kan wachten, ontvangt zulk een *patè*, als zijn deel van het doodenmaal.

De vrouwen, die in het sterfhuis tegenwoordig zijn, zitten intusschen ook niet stil. Een deel hunner is druk in de weer om op het erf eene groote hoeveelheid rijst tot meel te stampen, een ander heeft tot taak om van dit meel een soort koeken (*apam*) te maken; een derde troepje bereidt de verschillende toespijzen en groenten voor het doodenmaal, terwijl weer anderen de verschillende ingrediënten voor het een en ander van den pasar of van ergens anders

aanvoeren. In de *sĕramoi* is een troepje jonge vrouwen en meisjes druk bezig een kussensloopje te naaien, bloemen of figuren te maken van gekleurd papier en bladeren, alsmede bloemkransen en bouquetten te vervaardigen van natuurlijke bloemen, die later, als het lijk reeds in het graf is neergelaten, als een laatste groet van de achtergeblevenen op de boven beschreven *djĕnadah* worden neergelegd. De bladeren en bloemen, die men daarvoor het liefst gebruikt en die ook in den regel daarvoor gebruikt worden, zijn de bladeren van een soort pinangboom (*manjam pinèng*, Adinandra stylosa(?) Miq. nat. fam. der Ternstroemiaceae), de *oen sidjalok* (bladeren van de Limnophila sessiliflora Bl. nat. fam. der Scrophulacineae), de *djĕmpa* (bloem van de Michelia longifolia Bl. nat. fam. der Magnoliaceae) en de bloem van de *kroĕt* (de Citrus limetta Risso, nat. fam. der Aurantiaceae), doch deze laatste is niet constant en soms door eene aanverwante soort vervangen.

Door een ander clubje wordt boomwol (*gapĕĕ* = kapas, van de Gossypium indicum Lam. nat. fam. der Malvaceae) fijn uitgeplozen; anderen maken witte wierookhars (*kĕmoenjan*) fijn in een mortier, weer anderen wrijven fijn sandelhout (*tjindana*, Pterocarpus indicus Wildd. nat. fam. der Papilionaceae) met water op een steen af, om dit water welriekend te maken; hetzelfde doen anderen met het welriekende hout van de *garoe* (Urostygma procerum Miq. nat. fam. der Thymeliaceae), welke twee welriekende waters vermengd worden (*kĕlĕmbak*); van den pasar wordt inmiddels *mènjĕĕk ata*, eene welriekende olie, die uit *Mekka* wordt aangevoerd, alsmede muskus (*djĕbĕĕt*) gehaald en dit met het vorige water dooreengemengd. Anderen persen de vruchten van de *kroĕt* en van de *sidjalok* (zie beide hierboven) uit, totdat er van ieder minstens één kopje vol is, en maken *ijĕr oen bada*, uitgeperst sap van de bladeren van de Eurya hirsatala Miq. nat. fam. der Ternstroemiaceae, eveneens een kopje vol.

Ook is het aan hare zorg toevertrouwd om welriekend rijstpoeder (*bĕdak*) gereed te maken. De uitgeplozen *gapĕĕ* (boomwol) wordt op een schotel gelegd en met fijne kamferpoeder (*kafo*) bestrooid. Men moet zich met dit alles natuurlijk haasten, wijl immers het lijk nog denzelfden dag van den dood en wel vóór zonsondergang moet

worden ter aarde besteld. Sterft de lijder al te laat op den dag, dan moet men met de begrafenis tot den volgenden dag wachten.

Middelerwijl is de *tĕngkoe* met twee helpers bezig het lijk, dat daartoe weer op den vloer van de kamer is gelegd, te wasschen. Bij deze ritueele wassching zijn de zonen, indien het de vader, de dochters, indien het de moeder is, tegenwoordig. Is het een vrouwelijk lijk, dan wordt de *tĕngkoe* door zijne vrouw vervangen; heeft hij geene vrouw, dan door de vrouw van een *tĕngkoe* uit eene naburige kampong.

Onder het wasschen nu wordt het hoofd van het lijk op den schoot van een der kinderen gelegd, of bij ontstentenis daarvan, op den schoot van een der gelijkslachtige naaste verwanten; een ander kind, resp. bloedverwant, zet zich aan het voeteneinde en neemt de voeten van het lijk op zijn schoot. Het lijk wordt bij de wassching niet ontbloot, doch na wegname der bovengenoemde bekleedselen met een stuk wit katoen bedekt, dat wil zeggen, men legt er het stuk katoen overheen en trekt de vroegere bekleedselen er onder weg.

Om het lijk heen wordt nu wierook gebrand en op het katoen zuiver water gesproeid. Met een nat lapje wit katoen over den vinger gespannen, worden de tanden en mondholte zoo goed mogelijk schoongemaakt, evenals voor het gebed; dezelfde reiniging ondergaan ook de neus en oorholten. De buik wordt flink gedrukt en gewreven om de faeces zooveel mogelijk naar buiten te drijven, daarna de uitgeperste faeces weggenomen en dan de anus-opening evenzeer gereinigd. Bij vrouwen wordt op dezelfde wijze de vagina gereinigd. Daarna wordt met een doek het geheele lichaam onder het stuk katoen gewasschen, zoodat het lijk geen oogenblik onbedekt is; deze reiniging wordt 6 à 7 maal herhaald, zoodat het lijk na afloop volkomen rein is. Heeft men het op dezelfde wijze afgedroogd, dan wordt de anus-opening met eene prop boomwol dichtgestopt, opdat het lijk niet meer bevuild kan worden. Nu wordt het lijk, alweer over het katoen heen, te beginnen aan het hoofd en zoo naar de voeten toe, eerst met *ijĕr oen sidjalok* (zie boven), dan met zuiver water, en zoo verder in deze volgorde: *ijĕr oen bada* (zie boven), water, *ijĕr bĕdak* (welriekend rijstpoeder in water gemengd), water, *ijĕr bòh kroĕt* (zie boven), water en eindelijk met *ijĕr sĕmbajang* (wijwater) besproeid.

Bij dit alles ligt het lijk nog steeds op den vloer. Het natte lijkkleed wordt thans weggenomen en door een droog lijkkleed van dezelfde stof vervangen (de *idjar pĕkring*), en dan het lijk op de *pĕratah* gelegd, die intusschen schoon is gemaakt, en waarop reeds het stuk katoen ligt, waarin het lijk voor goed wordt gewikkeld (de *idjar kafan*). Deze *idjar kafan* bestaat uit drie stukken, die gezamenlijk boven en beneden het lijk uitsteken en door den *tĕngkoe* vroeger reeds zijn in gereedheid gebracht. Het bovenste en het onderste stuk katoen zijn langer dan het middelste, dat tot inwikkeling der lendenen dient.

Vóór men het lijk begint in te wikkelen worden de ooren, neusgaten, mond en oogen, en bij eene vrouw ook de vagina met de vroeger gereedmaakte en met kamfer bestrooide boomwol dichtgestopt. De *tĕngkoe*, tot wiens functie deze geheele reiniging behoort, wordt hierbij door zijne twee helpers (*lĕbèĕ*) bijgestaan.

Nu wordt eerst de lendendoek omgewikkeld en dichtgemaakt, daarna de beide andere, terwijl de armen over de borst worden gekruist. Bij deze inwikkeling legt men vier banden aan, nl. één om de voeten, één om de lendenen, één om de borst en één boven het hoofd, zoodat het geheele lichaam ingewikkeld is. Het kind, resp. de persoon, die, terwijl het lijk gewasschen werd, het hoofd van het lijk op zijn schoot of beenen hield, mag niet eerder opstaan, dan na eerst met asch uit de keuken bestrooid te zijn.

De beide helpers van den *tĕngkoe* krijgen voor hunne hulp de een het natte, de ander het droge lijkkleed, de *idjar pĕkring*, ten geschenke.

Zoodra nu de kist gereed is wordt die in de sterfkamer gebracht. Ik moet er hier opmerkzaam op maken, dat, in onderscheiding met vele andere Mohammedaansche volken, de lijken der Atjehers, behalve bij de armere klassen, steeds in eene van planken gemaakte kist worden begraven en dat vele personen de planken voor hunne doodkist reeds bij hun leven koopen en er zelfs tijdig eene kist van laten maken. Vandaar het spreekwoord: „*Djak mĕhat papĕĕn*", d. i. „Hij is reeds planken gaan koopen", overdrachtelijk gebezigd van iemand, die reeds op leeftijd is, gelijk wij zeggen: „Hij staat reeds met één been in 't graf", of platter: „Hij riekt reeds naar de kist.'

Het feit, dat de Atjeher dikwijls bij zijn leven voor zijne eigene doodkist zorgt, staat volstrekt niet op zich zelf en komt bij meer Indonesische volken, die in eene lijkkist worden begraven, voor. Zelfs in ons land, en wel in de provincie Drenthe, is men gewoon onmiddellijk na het huwelijk eerst te zorgen voor het hout voor twee doodkisten, dat dan tot later gebruik onder den provincialen naam van *huusholdtuug* (huishoudgereedschap) op den zolder wordt geborgen; dit memento mori mag voor geen ander doeleinde worden aangewend.

Zoodra nu de kist in de kamer is gebracht, wordt het lijk er in gelegd, liggende op den rug en zonder kussens; de kist wordt los dichtgedekt en in de kamer op een mat (*tikar*) neergezet.

Daarna strooit men op de kist eenige handen vol rijst (gebolsterde en ongebolsterde door elkaar gemengd), waarin eenige muntstukjes zijn gedaan. De aanwezige kinderen uit de buurt maken gaarne jacht op dit geld en 't staat hun vrij dit weg te kapen. Het geloof bestaat nl., dat met vischtuig, voor dit geld gekocht, veel visch wordt gevangen. Grooten grabbelen niet mee. Dit bestrooien van het lijk met geld is een gebruik, dat men alweer bij de meeste volken zoo van Indonesië als verre daar buiten aantreft. In de prae-historische tijden en lang nog daarna, ja zelfs bij vele thans nog levende volken, gaf men het lijk geld of geldswaardige zaken mee in 't graf; de kostbaarheden, ook muntspeciën, die men uit oude Egyptische, Grieksche, Romeinsche en andere graven in onze musea heeft bijeengebracht, bewijzen ten duidelijkste, dat dit gebruik reeds tot een zeer ver verleden opklimt. In Lückendorf (koninkrijk Saksen) geeft men eene overledene kraamvrouw, behalve andere zaken, nog ten huidigen dage 12 Pfennig mee in het graf, om daarvoor de schuld af te koopen, die ze op zich heeft geladen, doordien ze niet haar eersten kerkgang heeft kunnen doen. De oude Grieken gaven hunnen dooden geld mee in 't graf, om Charon het veergeld te kunnen betalen bij het overgaan van de Styx. En thans nog geeft men in Griekenland den doode een muntstuk in den mond, waarop eene of andere spreuk, b.v.: „Jezus is barmhartig" of iets dergelijks is gegraveerd. Ook bij de Balische Hindoes bestaat het gebruik om den doode een muntstuk in den

mond te leggen. Ten onzent zag ik dikwijls, dat men een lijk, dadelijk na den dood een muntstuk op beide oogen legde, zooals het heette, om de oogleden gesloten te houden. Iets anders mocht deze muntstukken voor dat doel niet vervangen, zoodat het ongetwijfeld oorspronkelijk dezelfde bedoeling moet gehad hebben, nl. om zijne ziel vrij te koopen of zich daarvoor den toegang te verschaffen tot eene veronderstelde betere wereld. Het bestrooien van het lijk of de lijkkist met geld heeft bij de meeste volken het meegeven van geld in het graf vervangen.

In tegenstelling met hetgeen wijlen Prof. WILKEN daarover zegt in zijne verhandeling: „Het aninisme bij de volken van den Indischen archipel", en door J. L. VAN DER TOORN wordt overgenomen in zijne schets: „Het aninisme bij den Minangkabauer der Padangsche Bovenlanden (Bijdr. t. d. T. L. en V. kunde v. Ned. Indië Jaarg. 1890) ben ik, vooral ook op grond van hetgeen we dienaangaande reeds bij de oudste volken zien, van meening, dat de oorspronkelijke beteekenis van dit neerleggen van geld en preciosa in de lijkkisten of het daarmede gelijkstaande bestrooien van het lijk of de lijkkist met geld en eetwaren minder was een offer *aan* den overledene dan wel een offer *ten behoeve van* den overledene, een middel nl. om dezen den toegang tot eene betere wereld gemakkelijk te maken. Ook de oorspronkelijke beteekenis der doodenmalen, die men bij bijna alle volken, zoo van den ouden als van den nieuwen tijd aantreft en die immers in den grond der zaak niet anders dan als offermalen zijn op te vatten, kan geene andere geweest zijn. Ik hoop voor deze stelling te gelegener tijd de bewijzen bij te brengen.

Na deze ceremonie nu wordt de kist met een zijden en met goud geborduurd en gebloemd kleed overdekt en door de kampongvrienden naar het voorplein van het erf gedragen. Indien het regent, plaatst men haar in de *sĕramoi*. De aanwezige mannen, ten minste een deel er van, scharen zich in stillen eerbied rondom de kist en spreken een gebed uit, waarin ze door den *tĕngkoe* worden voorgegaan. Zij die aan het wasschen van het lijk en aan het gebed hebben deelgenomen, ontvangen voor hunne moeite ieder een vierde van een *ringgit*.

Nu wordt de kist opgenomen en, met de mat er onder, door

twee personen op het hoofd grafwaarts gedragen, met de voeten van het lijk vooruit. Alle kampongbewoners, zoo ook de elders wonende mannelijke familieleden, begeleiden den stoet; vrouwen en kinderen evenwel nooit.

Behalve de gereed gemaakte *djinadah* wordt nog eene waterkom (*gĕpit*) met water, waarin het sap van *bòh kroĕt* is uitgeperst, alsmede een schotel met de reeds vroeger genoemde koeken (*apam*) meegenomen. Ook het kussensloopje, hoewel nog ledig, benevens de *patè's* met duiten worden meegebracht. Alleen bij *oelèëbalangs* en andere voorname hoofden wordt een groot zonnescherm boven de kist gehouden.

Op het graf aangekomen wordt de kist naast de groeve neergezet en eene hoeveelheid van de uitgegraven aarde in het kussensloopje gedaan, zoodat dit behoorlijk gevuld is. De groeve (*koeboer*) is voor een volwassene een weinig minder dan 2 M. lang, al naar gelang van de lengte van het lijk, ± 1 M. breed en heeft in den regel geene nis, zooals de meeste Mohammedaansche graven. Voor mannen maakt men het graf zoo diep, dat, als er een man in staat, de bovenrand tot aan zijne borsttepels reikt; voor eene vrouw moet die tot aan de oksels reiken, voor kinderen zijn alle afmetingen kleiner.

Twee personen begeven zich nu in de groeve, een in het boven- en een in het benedeneinde. Het deksel wordt van de kist genomen en deze in de groeve neergelaten, doch zonder de mat en het statie-lijkkleed; daarbij wordt het hoofdeinde naar het Noorden geplaatst. Door de twee personen, die in de groeve zijn afgedaald, worden de vier knoopen van het kleed, waarin het lijk is gewikkeld, losgemaakt, doch het lijkkleed zelf niet geopend. Het lijk wordt nu op de rechterzijde gelegd, zoodat het gelaat naar het Westen, dus naar de *Kibla* is gekeerd; tot steun wordt het kussentje (*bantai*) achter den rug geschoven. Daarna wordt het deksel op de kist gelegd, doch niet vastgespijkerd of geschroefd, en zooveel aarde daarop geworpen, tot het deksel onzichtbaar is. De twee personen in de groeve gaan er nu uit, waarna men met eenigen meerderen spoed de aarde in den grafkuil werpt.

Als het graf gevuld is, plaatst men aan twee schuin tegenover

liggende hoeken een bebladerden tak van de *gĕdoengdoeng* (*Odina gummifera Bl.* nat. fam. der *Anacardiaceae*) of van de *nawah* (*Ricinus species*). Deze takken noemt men *nisan*. Met het resteerende zand wordt eene kleine verhooging, een soort grafheuveltje gemaakt. Is dit geschied, dan treedt de *tĕngkoe* voor en sprenkelt het meegebrachte *ijĕr bòh kroĕt* op het graf van af het hoofdeneinde naar het voeteneinde en wordt de ledige *gĕpit* omgekeerd op het voeteneinde van het grafheuveltje gezet; daarna plaatst men de *djinadah* over het grafheuveltje heen, zoodat dit er door bedekt wordt, en worden daarop de meegebrachte bouquetten en bloemkransen neergelegd. Achter de *nisan*, die aan het hoofdeinde staat, plaatst zich thans de *tĕngkoe* en bidt met luide stem de *koelloe napĕsin*, ook *talakin* genoemd, dat verondersteld wordt door den doode verstaan te worden en eene onderrichting is, hoe hij de toekomstige wereld heeft binnen te gaan.

Het begieten van het graf met water, meestal met welriekend water, nadat het lijk er in bijgezet en het met aarde is opgevuld, is volstrekt geen Mohammedaansch voorschrift. Toch zien wij dit gebruik bij alle Mohammedaansche volken van Indonesië bestaan. Prof. WILKEN [1]) houdt het er voor dat het van Polynesischen oorsprong is en dat daarmee beoogd wordt, den geest van den overledene den terugkeer naar de woning onmogelijk te maken. Of WILKEN, die dit op gezag van Dr. FRAZER [2]) zegt, hier wel de juiste beteekenis van het gebruik opgeeft, zou misschien betwijfeld kunnen worden. Ik geloof, dat er minstens evenveel voor te zeggen zoude zijn, indien men beweerde, dat het geschiedt om de booze geesten den toegang tot den doode te beletten. Het branden van wierook op het graf op den 44sten dag na den dood (zie beneden) is ook meer met deze laatste verklaring in overeenstemming.

Nadat het *Amen* door de menigte is uitgesproken, wordt de *apam* in zoovele deelen verdeeld als er aanwezigen zijn en door ieder een stuk gegeten; het eigenlijke doodenmaal dus.

1) Ueber das Haaropfer u. einige andere Trauergebrauche bei den Völkern Indonesien's.
2) Certain burial customs as illustrative of the primitive theory of the soul; in: Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, Bd. XV f. 64 seq.

De *tĕngkoe* ontvangt, voor men het graf verlaat, 1/4 *ringgit* voor dezen lijkdienst, de *haq sĕlĕkin*. Allen gaan daarop naar het sterfhuis terug om daar nog eens het doodenmaal te houden en brengen het lijkkleed mee terug. De mat wordt naar de *binasah* gebracht om, na gereinigd te zijn, daar als bidmatje dienst te doen.

Na afloop van den maaltijd gaan allen huiswaarts, na ieder een *patè* met duiten te hebben ontvangen. Zij, die wegens bijzondere omstandigheden niet aan het offermaal kunnen deelnemen, doch na de begrafenis dadelijk huiswaarts moeten, ontvangen hun *patè* nog bij het graf.

Was de overledene tamelijk gefortuneerd, dan moet door de erfgenamen uit de nalatenschap nog de *tĕhalé*, d. i. 7 ringgits aan den *tĕngkoe* worden uitbetaald. Deze houdt daarvan slechts een klein deel voor zich zelven, doch moet nog zooveel mogelijk dienzelfden dag het overblijvende verdeelen onder de vromen in zijne gemeente, dat wil zeggen onder hen, die het meest nauwkeurig de godsdienstige voorschriften opvolgen en als wet- en schriftgeleerden te boek staan en wel aan een persoon meer, naarmate hij als meer godsdienstig bekend staat.

De *tĕngkoe* en zij, die van deze som hun deel hebben gekregen, zijn daardoor verplicht om voor iedere 1/4 ringgit, die ze ontvingen, voor het zieleheil van den overledene 1000 ratibs (d. i. het: „*la ilaha ill' Allah*") op te zeggen. De nabestaanden verzoeken verder den *tĕngkoe* om iederen morgen en avond, hetzij in het sterfhuis, hetzij op het graf van den overledene een hoofdstuk (*djoes*) uit den Koran te lezen en dit gedurende 44 dagen, terwijl hij telkens na afloop daarvan in de *sĕramoi* van het sterfhuis rijst en eenig vleesch ontvangt, dat hij daar kan opeten of naar zijn huis mag meenemen. De bedoeling is eigenlijk, dat de nabestaanden dit, door middel van den *tĕngkoe*, den overledene aanbieden. Immers, zooals wij straks nader zullen zien, wordt verondersteld dat de ziel des overledenen nog 44 dagen na zijn dood op aarde vertoeft. Dit geloof vinden wij buiten de Mahomedaansche kerk ook bij andere volken en treffen wij zelfs bij de Katholieken aan. In vele katholieke landen toch wordt op den 40sten dag na den dood een lijkdienst gehouden, als wanneer verondersteld wordt dat de ziel van den over-

ledene het ondermaansche verlaat. In ons land schijnt dit niet te bestaan, doch in eene fransche courant van het vorige jaar las ik de volgende aankondiging: „Le service de quarantaine de Mgr. J. Marchal est fixé au mercredi 3 Août. L'oraison funèbre sera prononcé par Mgr. Perraud, évêque de l'Autun, de l'Académie francaise". Hetzelfde vinden we in de Grieksche kerk. Waarschijnlijk houdt dit feit verband met de traditie dat Jezus na zijne opstanding gedurende 40 dagen onder zijne jongeren vertoefde om daarna ten hemel te varen. Met deze meening, dat nl. de ziel van den overledene nog 40 dagen onder de levenden ronddwaalt, houdt o. a. ook een gebruik verband, dat men vooral onder de boerenbevolking van Centraal- en Oostelijk Rusland aantreft. Na den dood van een familielid wordt in het huis, waar de persoon is overleden, gedurende 40 dagen de tafel met een tafellaken gedekt en daarop een rijkelijk maal neergezet en dit alles voor de ziel van den overledene, die nog gedurende dien tijd op aarde blijft ronddwalen. Men treft deze meening trouwens tamelijk algemeen zoowel in als buiten Europa aan. Zoowel bij de heidensche Alfoeren op Ambon en Ceram, als bij de Alfoeren die tot het Christendom zijn bekeerd, wordt eveneens gedurende 40 dagen den rouw over een overledene aangenomen, waarna een bad wordt genomen en een feest wordt gegeven, terwijl door de Christenen aldaar eerst een lijkdienst in de kerk wordt gehouden. Eerst na den 40sten dag, zoo beweert de Alfoer, verdwijnt de ziel naar betere gewesten. Bij de Abessyniërs, die, zooals bekend is, een godsdienst belijden, welke voor een deel christelijk voor een deel heidensch is, bestaat het geloof, dat Adam den 40sten dag na de schepping tot het paradijs werd toegelaten en Eva op den 80sten dag; vandaar misschien het gebruik om na den dood van een man een lijkdienst op den 40sten dag te houden. Eenigszins bevreemdend mag het ons toeschijnen, dat juist bij de Menangkabauers, hèt volk, waarmee Atjeh, zooals wij uit de geschiedenis weten, zoo dikwijls voeling had, het geloof bestaat dat de ziel van een overledene eerst op den 100sten dag na den dood deze aarde verlaat en naar het zielenland, de *kampoeng achirat* of *nagari kakal*, d. i. naar den hemel of de hel verhuist. Op dien dag heeft daar ook het voornaamste doodenmaal

plaats, en — daar de ziel van eene overledene vrouw geacht wordt nog 100 dagen in den familiekring te vertoeven, terwijl die van een man elders zoolang eene rustplaats vindt — mag na het overlijden eener vrouw ook niet eerder tot eene boedelscheiding worden overgegaan dan na den 100sten dag na het overlijden, bij den man daarentegen reeds den dag na de begrafenis [1]).

Op den 3den dag na den dood is er weer een *kandoeri* of *hatam* (doodenmaal) in het sterfhuis, waarbij natuurlijk ook weer de *tĕngkoe* aanzit. Dit offermaal bestaat uit drie *idang's*, d. i. van ieder soort van spijs wordt driemaal hetzelfde op drie verschillende plaatsen neergezet. Den 5den dag heeft hetzelfde plaats, doch dan bestaat de *hatam* uit vijf *idang's*, eveneens den 7den uit zeven *idang's*; ook slacht men dan, naar gelang van de gegoedheid van den overledene, resp. van de erfgenamen, 7 geiten of karbouwen (dit laatste natuurlijk bij zeer voorname en rijke personen), evenzoo den 10den, 20sten en 30sten dag na het overlijden. Den 40sten dag heeft eveneens doch dan een eenvoudige *hatam* plaats. Op al die *hatams* wordt door de aanwezigen steeds bij tusschenpoozen het geloofsformulier „*la ilaha ill' Allah*" bij herhaling uitgesproken tot een minimum van 100, eerst langzaam en zacht, daarna al sneller en harder, waarbij het lichaam telkens op dat tempo wordt voorovergebogen; d. i. het bij de Mohammedanen bekende *dikr*. Den 44sten dag (*pĕtamat tĕhalé*, d. i., dat alles, ook de *ratibs* zijn afgeloopen) worden bij gegoede personen, die steenen op het graf krijgen, deze gezet (*poela batĕĕ*) en wel ter plaatse waar de beide *nisams* staan, die nu worden weggenomen. Op vele graven worden geene steenen geplaatst, doch blijven eenvoudig de beide takken staan. Personen van hooge afkomst, *oelĕebalangs* en andere hooge ambtenaren, *oerĕĕng kramat* (heiligen) en gefortuneerden krijgen altijd steenen op hun graf; zulke graven noemt men *diwai*, de steenen zelve *batĕĕ djĕrat*, de andere meer eenvoudige begraafplaatsen noemt men in den regel *djĕrat*.

Ook heeft op den 44sten dag het *gĕbĕtron rehab* plaats. Dit is het volgende: Wanneer iemand is overleden, dan wordt na de

1) J. L. van der Toorn, l. c.

begrafenis, een soort praalbed zou men het kunnen noemen, ingericht — hoewel de persoon in quaestie reeds begraven is — door een zindelijken, zoo mogelijk nieuwen bultzak (*tilam doĕk*) op de *pĕratah* te leggen, ter plaatse waar de overledene altijd sliep, terwijl aan het hoofdeneinde eene massa kussens (*bantai*) worden opgestapeld. Op den bultzak liggen, op een klein matje, de kleeren van den overledene, waarop bloemen zijn gestrooid, terwijl een lampje, dat gedurende de 44 dagen elken nacht moet branden, en een potje met vuur, waarop nu en dan wierook wordt gebrand, daarachter zijn geplaatst. Dat alles blijft 44 dagen na den dood, gedurende welken tijd men veronderstelt dat de ziel van den overledene daar nog rondwaart, liggen.

Deze kleeren met de bloemen, die nu en dan vernieuwd worden, en het matje worden den 44sten dag door de vrouwelijke familieleden en eenige andere vrouwen naar het graf gebracht met een *gĕpit*, waarin *ijĕr bòh kroĕt* alsmede wierook. Zoodra de vrouwen daar zijn aangekomen wordt het *ijĕr bòh kroĕt* over het graf gesprenkeld op de wijze als vroeger is opgegeven, nl. van het hoofdeneinde naar de voeten toe, terwijl aan het voeteneinde in een wierookpotje wierook wordt gebrand en de meegebrachte kleeren over het graf worden gespreid. Daarna zetten de vrouwen zich om het graf neer, lezen een bepaald hoofdstuk uit den Koran en gaan dan weer huiswaarts. De kleeren, die over het graf worden gelegd zijn in den regel waardelooze kleeren, die door den overledene zijn gedragen; doch de hoofdvoorwaarde is, dat het zijne eigene kleeren moeten zijn. De lamp behoeft nu verder des nachts niet meer te branden, wijl men veronderstelt, dat de ziel nu reeds is opgestegen. Sommigen geven ook op den 100sten dag na den dood nog een *kandoeri*, bij wijze van een herinneringsfeest. Ook zijn de familieleden, wanneer ze van den overledene droomen, verplicht een klein offermaal te geven, om redenen welke reeds vroeger door mij zijn opgegeven; men noemt dit *gĕjoĕ bĕĕt boe*. Ook hierbij moet de *tĕngkoe* tegenwoordig zijn. Sommigen laten dit offermaal evenwel achterwege. Ook richten enkelen, na ommekomst van een jaar na het overlijden, nog een klein offermaal aan. Dit is de geheele ceremonie van een lijkdienst in de gegoede middelklasse en

bij de meer gefortuneerden. In de lagere klassen wordt alles naar evenredigheid veel eenvoudiger en minder kostbaar ingericht. Daar worden de dooden b. v. niet in eene kist begraven, doch ingewikkeld, als boven omschreven is, in eene in het graf gemaakte nis gezet, met het gelaat naar het Westen en de voeten naar het Zuiden gericht. Voor de nis plaatst men dan eenvoudig eene breede plank. Ook zijn dan de *hatams* tot het strikt noodzakelijke beperkt, en blijven soms geheel achterwege. De ritueele reiniging van het lijk, ook met welriekend water, moet echter in elk geval plaats hebben. Het is nl. een middel om het herboren worden tot een hooger leven te bevorderen en de ziel den toegang tot den hemel gemakkelijk te maken. In den regel strekken de armen de ceremonies niet langer dan tot 10 dagen uit en laten zij ook de *tĕhalé* achterwege.

Al het hiervoor vermelde over de lijkbezorging en de ceremonies, die daarbij in acht te nemen zijn, ook na den dood, gelden evenzeer voor vrouwen en voor kinderen, die reeds kunnen loopen, als voor mannen. Ik zeide daar, dat de ritueele reiniging van het lijk nooit mag achterwege gelaten worden. Toch bestaan hierop een paar uitzonderingen. *Oerĕĕng kramat*, personen die hun geheele leven hebben gewijd aan den dienst van Allah en den godsdienst van den Profeet, die zich steeds met vrome werken hebben bezig gehouden, zoodat ze reeds tijdens hun leven als godsgezanten werden beschouwd, behoeven na hun dood de reiniging niet te ondergaan. Hunne ziel toch heeft geene menschelijke introductie noodig om toegang te krijgen tot het verblijf der gelukzaligen. Zij zijn *tjahit*, reine uitverkorenen, wier lichaam te heilig is om door menschenhanden meer te worden aangeraakt dan noodig is.

Als *oerĕĕng tjahit* worden evenzeer zij beschouwd, hetzij mannen of vrouwen, die in den heiligen oorlog (*prang sabil*) tegen de ongeloovigen of wel in dienst der heilige zaak, den dood vinden. Door die daad alleen reeds zijn alle vroegere zonden, van welken aard die ook waren, kwijtgescholden. Deze omstandigheid verklaart het feit, dat vele personen, zoo vrouwen als mannen, in een heiligen oorlog in de voorste gelederen staan en als 't ware den dood zoeken. Gewoonlijk zijn het personen, die, schuldbeladen, geen

andere kans zien om de eeuwige gelukzaligheid deelachtig te worden en de poorten des hemels voor zich te zien ontsluiten. Dit is geen bloot vermoeden van mij, doch ik hoorde het uit den mond van Atjehers, die mij er bij vertelden, dat het meest oudere individuen zijn, die zich daarvoor leenen en dat dezulken, na vooraf door den priester gewijd te zijn, feitelijk den dood in den strijd zoeken. Van zulke personen nu weten handige leger-aanvoerders met succes partij te trekken om door hen de massa aan te moedigen. Eene vrouw, die met de heilige vaan in de hand vooruitvliegt, moedigt als van zelve de anderen aan, de lafhartigen blijven daar zelfs niet achter. Ik herinner mij, dat in 1879, bij onze bestorming van eene Atjehsche benting in kampong *Rĕdĕp*, eene vrouw met eene oorlogsvaan in de hand en in 't wit gekleed aan het hoofd van eenige mannen zich op den aarden wal van de vijandelijke benting had geposteerd en, onder het uitroepen van den oorlogskreet: „*la ilahâ ill' Allah*", de anderen in de benting aanspoorde tot een hardnekkigen tegenstand. Bij een salvo der onzen was zij eene der eersten, die ik achterover zag tuimelen. Na een korten, doch hardnekkigen tegenstand, werd de benting door ons genomen. De gesneuvelden en gewonden waren als altijd door de vluchtenden meegenomen.

Na de bestorming van de versterkte benting *Pibeng* op 14 December 1873 vond men onder de 248 lijken der verdedigers dat van eene jonge Atjehsche vrouw met een achterlaadgeweer in de hand; deze twee feiten staan zeker niet alleen in de Atjehgeschiedenis.

Men moet met dit, bij alle Mohammedanen ingeworteld, geloof rekening houden, wanneer men het feit wil verklaren, hoe personen, die in hoog aanzien staan bij het Gouvernement, rijk bezoldigd en soms met eeretitels overladen worden wegens zoovele jaren trouwen en eerlijken dienst, in eens onze partij kunnen verlaten, terwijl ze kunnen berekenen, dat ze, de vermeende gelukzaligheid daar buiten gelaten, bij dien ommekeer alles te verliezen en niets te winnen te hebben. Ik herinner hier slechts, om een voorbeeld van nog jongen datum te noemen, aan de houding van den steeds door het Gouvernement gevierden regent van *Serang*, *Raden Adipati*

Soeta di Ningrat, tijdens de Tjilegonsche onlusten in 1888. Die regent is wel is waar uit zijne betrekking ontslagen, *doch is niet verbannen en woont nog in Serang*. Hij heeft door zijne opoffering van geld en titels het hemelrijk nog niet verdiend en zal zeker niet stilzitten, voor en aleer hij een aequivalent voor verloren eer en titels heeft gevonden.

Personen nu, die in den heiligen oorlog sneuvelen, behoeven niet alleen de door den godsdienst voorgeschrevene reiniging niet te ondergaan, doch moeten zelfs in de kleederen, waarin zij voor de goede zaak vielen, worden begraven, zonder in rein, wit katoen te worden gewikkeld. Zij hebben algeheele absolutie van alle zonden en krijgen, in ieder kleed en ongereinigd, toegang tot den troon van Allah. Ik herinner hier aan de meestal legendarische helden van het oude Griekenland, die, als aan de goden vermaagschapt, als halfgoden werden beschouwd, aan de helden onder Israël, die als dienstknechten en gunstelingen van Jahve worden voorgesteld en aan de oud-Germaansche helden, die goddelijke eer genoten en in de „Edda" worden bezongen.

Als *pala tjahit*, dat wil zeggen, als personen, wien een vierde deel hunner zonden zijn vergeven, worden zij beschouwd, die door een ongeluk — b. v. door het vallen uit een boom, doordat zij verscheurd of verslonden worden door een tijger, krokodil of een ander verscheurend dier, door overstrooming, aardbeving, door bliksem enz. — worden gedood. Zij moeten evenwel, zoo dit mogelijk is, de ritueele reiniging ondergaan, doch kunnen, bij het kloppen aan de poorten des Hemels, een chêque toonen, die hun aanspraak geeft op 25% korting op hun conto.

Als *pala tjahit* worden ook beschouwd de vrouwen, die in het kraambed sterven; doch ook zij moeten de ritueele reiniging ondergaan. Over de wijze, waarop zij worden begraven, sprak ik uitvoerig in het hoofdstuk „*Bevalling*".

Vrouwen, die tijdens hare zwangerschap of in het kraambed sterven, worden ook bij de Menangkabauers der Padangsche Bovenlanden beschouwd na haren dood dadelijk in den Hemel aan te landen; trouwens we vinden dit geloof onder de Mohammedaansche volken vrij algemeen. In tegenstelling daarmee is hetgeen wij bij de

Balische Hindoes zien, waar nl. eene zwangere vrouw, die sterft, zelfs de eer der verbranding niet deelachtig mag worden. Haar lijk toch wordt in eene opene groeve gelegd ter prooi van alles wat op lijken aast [1]).

Dat eene in het kraambed of tijdens de zwangerschap overledene vrouw gerekend wordt, hiernamaals eene bijzondere onderscheiding te genieten of dat het lijk reeds eene bijzondere eer te beurt valt juist op grond van die bevoorrechting hiernamaals vindt men bij verscheidene andere dan Mohammedaansche volken en wordt zelfs hier en daar in Europa aangetroffen. Ploss [2]), die dit op gezag van Herrera meedeelt, zegt, dat de oude Mexikanen en de thans niet meer bestaande Chibchas in Nieuw-Granada hunne overledene kraamvrouwen een gelukkig leven hiernamaals toeschreven. Wanneer bij de oude Mexikanen eene vrouw in het kraambed stierf, werd zij als eene heilige vereerd; zij werd dan in den tempel van eene bepaalde godin begraven, hare ziel behoefde niet eerst in de onderwereld te vertoeven, doch ging in eens naar het Westen, in het „*Huis der Zon*".

Zeer verbreid zijn dat geloof en die gedeeltelijke heiligverklaring der gestorvene kraamvrouwen in Duitschland, zooals ons door verschillende schrijvers wordt medegedeeld; zoo o. a. in Oldenburg, in Starkenburg en in Lechrain. Verder vinden we het in Stiermarken, en iets dat daaraan herinnert in Hessen, Westphalen en Jeverland (Oldenburg).

De lijken van hen, die wegens een vergrijp zijn ter dood gebracht, worden na de executie aan de familieleden overgegeven. Zij worden zonder eenig ceremoniëel op ongewijden grond begraven, tenzij de familie van den machthebbende verlof krijgt, het lijk in het familie-graf bij te zetten, hetgeen soms, en dan dikwijls niet dan na opoffering van veel geld, wordt toegestaan. Is iemand, zooals later blijkt, onschuldig ter dood gebracht, dan weeklagen de familieleden niet. Immers ook hij behoort tot de uitverkorenen. Hij toch wordt beschouwd als in rang gelijk te staan met *Saudina*

1) Zie daarover uitvoeriger mijne meer geciteerde schets: „Eenigen tijd onder de Baliërs".
2) Das Weib enz. Bd II, p. 627.

Hoessin bin Saudina Ali. Men weet dat *Ali*, *Oemar*, *Oesman* en *Aboe Bakar* de vier vertrouwden waren van den Profeet. *Hoessin* nu, de zoon van *Ali*, sneuvelde in den heiligen oorlog, zoodat hem dus eene eereplaats in den Hemel is aangewezen. Zij, die onrechtvaardig gevonnist zijn, genieten later het voorrecht met dien *Hoessin* te mogen omgaan enz., in één woord, tegelijk en naast hem al de genietingen deelachtig te worden, die in den Mohammedaanschen hemel slechts te verkrijgen zijn.

Uit het vorenstaande hebben wij reeds kunnen zien, dat de Atjeher ook de algemeen Mohammedaansche opvatting betreffende het hiernamaals heeft, nl. dat de ziel zich scheidt van het lichaam en dat de eerste naar betere gewesten verhuist, terwijl het lichaam in het ondermaansche blijft. Toch blijft er ook na den dood een innig verband bestaan tusschen ziel en lichaam, hetgeen ons onder anderen hieruit blijkt dat men *kandoeri's* geeft op het graf van een heilige, indien men diens bemiddeling, dat wil zeggen, de bemiddeling van diens ziel wil inroepen bij Allah; ook de *kandoeri's*, die men geeft op het graf van een overleden familielid op den zooveelsten en zooveelsten dag na den dood, het reinigen van het lijk met welriekende waters en dergelijke meer geven ons duidelijk het idée, dat men zulk een blijvend contact aanneemt. Ja zelfs het laatste zou ons weer doen veronderstellen, dat men aanneemt dat het lichaam zelf in de betere wereld aanlandt. Uit alles wat zich de Mohammedaan en dus ook de Atjeher van het leven hiernamaals voorstelt, blijkt dat hij de van het lichaam reeds gescheidene ziel als het ware weer belichaamt. Hij laat deze naar den hemel rijden, laat haar verzoeken om toegang, laat haar gastmalen, converseeren en boeleeren met de widiadaras en dergelijke; bij al hetgeen toch aan iets stoffelijks wordt gedacht.

Bijzondere gebruiken, om den geest van den overledene den terugkeer naar het lichaam of naar de woning en de achtergebleven nabestaanden onmogelijk te maken, zooals Frazer en Wilken meenen of liever, wat mij waarschijnlijker voorkomt, om den boozen

geesten den toegang tot het graf en tot de nabestaanden van den overledene te beletten of hen te misleiden — zooals daar zijn het inmuren van het lijk (pyramiden in Egypte, hunebedden of dolmen in Nederland, Engeland, Duitschland, Frankrijk, Denemarken, Zweden, Rusland), het uitdragen van het lijk door eene andere opening van het huis dan de gewone deur, het dragen van rouwkleeren of sluiers, dat wil zeggen, het zich vermommen opdat men door de *djins*, resp. de ziel, niet herkend worde, het afscheren van het hoofdhaar en den baard of het laten groeien van het haar met hetzelfde doel, het sluiten der vensters van het sterfhuis enz. enz. — al zulke gebruiken treft men bij de Atjehers niet aan. Het eenige wat als zoodanig zou kunnen worden aangemerkt, is dat men nooit een overleden familielid vernoemt, ten einde de *djins*, resp. de ziel, niet op het denkbeeld te brengen dat de overledene er nog is, alsmede enkele gebruiken tijdens de begrafenis, waarop ik vroeger reeds wees.

Algemeene begraafplaatsen heeft men op Atjeh niet; iedere familie heeft haar eigen familie-graf, waarin alle lijken van leden der familie worden bijgezet. Men kiest daarvoor zooveel mogelijk hoog gelegen terrein, opdat, bij hoogen grondwaterstand, het water niet te spoedig tot in het graf doordringe. Is een familie-graf gevuld, hetgeen blijkt uit de daarop gestelde steenen of uit de grafheuvels, dat wil zeggen, is het terrein, wat iedere familie daarvoor in eigendom heeft, overvuld, dan koopt men een nieuw terrein en wordt er een nieuw familie-graf aangelegd.

De man, die bij zijn huwelijk naar de kampong zijner vrouw overgaat, wordt evenwel in zijn eigen familie-graf bijgezet, niet in dat van de familie zijner vrouw. En als een bewijs te meer hoe sterk de patriarchale rechten hier zijn doorgedrongen, kan gelden dat de kinderen in het familie-graf van den vader moeten worden begraven. Soms wordt hierop eene uitzondering gemaakt, nl. wanneer de moeder er sterk op staat dat het lijkje zal rusten dáár, waar ook zij eenmaal haar laatste rustplaats zal vinden. Doch dit moet dan nog in een bijzonderen familie-raad worden behandeld, die het dikwijls niet toestaat. Is het familie-graf van den vader al te ver verwijderd, zoodat het onmogelijk is in één dag het lijk derwaarts te brengen, dan wordt zoowel de man als het kind in het familie-

graf der vrouw bijgezet. Sterft de man op eene ver verwijderde plaats of de vrouw onder dezelfde omstandigheden, indien zij bij uitzondering bij den man inwoont, dan wordt het lijk begraven ter plaatse waar het is, doch dan moet toch één kleedingstuk, als stuk van overtuiging, aan de familie worden overgemaakt (*katoek idjar badjèë*). Het kleedingstuk wordt door de familie in ontvangst genomen, beweend en als reliquie bij de familiestukken bewaard.

In vele districten heeft men eene algemeene begraafplaats, waar men nl. de vreemdelingen, die in de nabijheid daarvan sterven, bijzet.

Zooals ik reeds vroeger opmerkte, liggen sommige familie-graven binnen den omtrek van de kampong, soms zelfs op het familie-erf. In andere gevallen liggen zij even buiten de kampong, in een ontwoud gedeelte. De weg van het sterfhuis naar het graf is dus nooit heel ver, tenzij de man in zijn eigen familie-graf moet worden bijgezet. Dat dit alles van hoogst nadeeligen invloed moet wezen op de gezondheid der kampongbewoners, vooral tijdens het heerschen van besmettelijke ziekten, laat zich à priori denken, doch zoover denkt de Atjeher niet na; wij vinden dit trouwens wel bij meer beschaafde volken. Wij zelven hebben op Atjeh onze begraafplaatsen, nl. het Europeesch en het Inlandsch kerkhof, tegen alle regels van de hygiène in, aan weerszijden, en wel in de onmiddellijke nabijheid van den sterk bevolkten kraton (het Gouverneursplein) aangelegd en gaan nog dagelijks voort daar onze lijken, ook die van cholera-lijders, bij te zetten. De oude Romeinen wisten het reeds beter, „Hominem mortuum in urbe ne sepelito neve urito”, heette het in de Lex XII tabularum.

Het is geen algemeen gebruik om, zooals bij vele volken van den Maleischen Archipel, bepaalde boomen op het graf te planten. Behalve boven de groeven der heiligen, in welker nabijheid meestal lommerrijke boomen staan, zonder bepaald karakter, nu eens een waringin-soort, dan weer een in schuine richting groeiende waroeboom, heeft men op de familie-graven meestal geen andere boomen dan die er toevallig in den omtrek groeien. Men maakt evenwel volstrekt geen bezwaar om ze omver te halen wanneer dit noodig is. Mij werden ten minste geene boomen genoemd, die op Atjeh bepaald waren aangewezen om op doodenakkers geplant te worden.

Toch heb ik op een paar begraafplaatsen een bladerlooze, doch met zijne prachtige leliewitte, geurige bloemen voorziene Kambodja (Plumiera acutifolia Poir., nat. fam. der Apocyneae) zien staan, hetgeen mij vooral trof omdat men dezen kleinen boom op Java zooveel op begraafplaatsen vindt. Misschien waren het Javaansche immigranten die daar hunne rustplaats hadden gevonden.

De steenen, die op het graf van de meer gefortuneerden en meestal aan twee schuin tegenover elkaar staande hoeken worden geplaatst, worden alleen dan den 44sten dag na den dood geplaatst indien ze reeds gereed zijn. Zijn ze nog niet aanwezig, dan mogen zij evenzeer later geplaatst worden, doch vóór den 44sten dag doet men het niet.

Het zijn uit zandsteen, zeer zelden uit graphiet bewerkte, ± 1 Meter hooge, plat-vierkant of rond behouwen steenen, waarvan er twee gelijkvormige op ieder graf staan en wel een aan het voeteneinde en een aan het hoofdeinde.

Alle vertoonen eene niet onsierlijke doch tamelijk eenvormige reliefbewerking, die tot een paar hoofdgroepen zijn terug te brengen. De graven van mannen erkent men hieraan, dat de daarop geplaatste steenen alle een kapiteel vertoonen, dat den vorm heeft van een kegel of afgeknotten kegel en het gewone hoofddeksel (*koepia*) van den man nabootst, terwijl die der vrouwen een kapiteel hebben, waaraan zijdelings een paar uitloopers zijn gemaakt, met cirkelvormig ronde figuren bewerkt, de ooren met oorversierselen voorstellende.

Alleen op de monumenten, die op de graven van Sultans en andere hoogwaardigheidsbekleeders geplaatst zijn, vindt men inscripties. Die monumenten munten dikwijls uit door hunne waarlijk hoogst artistieke bewerking. Op de groote langwerpig vierkante sarcophaag, uit zandsteen bewerkt of gemetseld, bevindt zich aan hoofd- en voeteneinde een uit graphiet bewerkt steenen monument. Pl. XIV—XVII. Op een der Sultansgraven zijn deze laatste van brons.

Thans gebruikt men hier voor gewone graven slechts hoogst zelden steenen paaltjes van zandsteen of graphiet, doch plaatst men eenvoudig twee groote rolsteenen die uit de rivier worden opgehaald, op de graven.

De reden daarvan is, dat men de grondstoffen voor die monumenten alleen van Poeloe Bras en Poeloe Boeroe betrekt; het eerste een eiland, het andere een graphiet-rots noordelijk van Atjeh; de gemeenschap met beide plaatsen is sedert onze vestiging aldaar voor den Atjeher aanmerkelijk moeilijker geworden, zoodat de grondstoffen voor hem bijna niet meer te krijgen zijn. De bewoners van het district Mĕrassa, en wel meer bepaald die van de kampong *Déjah Gloempang*, hebben den naam van uitstekende steenwerkers te zijn. De groote bewerkte zandsteen- en graphietblokken, die men thans nog op de Sultansgraven te Kota Radja vindt, leggen zeker getuigenis af zoowel van een hoog ontwikkeld kunstgevoel als van eene groote vaardigheid in het steenhouwen. Thans behoort die kunst, evenals zoovele andere in het onderworpen deel van Atjeh, tot de geschiedenis en het steenhouwersgild van *Déjah Gloempang* sterft langzamerhand uit. Het gebeurt ten minste nog hoogst zelden dat men de van oudsher gebruikelijke monumenten op de graven zijner dooden plaatst.

Van bijzondere rouwgebruiken, zooals wij die in zoo groote verscheidenheid bij verschillende volken aantreffen, weet men op Atjeh niet veel. Het eenige, wat als zoodanig kan worden aangemerkt, is, dat een man, bij sterfgeval in zijne familie, gedurende 44 dagen na den dood van het familielid, b.v. van vrouw of kind, niet in feestkleeding verschijnt en dus liefst ook geen feest bezoekt of zich, tenzij om dringende zaken, niet op den pasar vertoont, geen handel drijft of b.v. ter vischvangst gaat. Hij mag dit alleen doen voor zooverre het voor zijn dagelijksch onderhoud noodig is. In geen geval evenwel mag hij aan een spel deelnemen of zich, tenzij in zeer dringende gevallen, op zee begeven. Is evenwel die termijn verstreken, dan wordt het niet meer als *doesoen* beschouwd, wanneer hij zich weer overal, en zelfs in zijne beste plunje, vertoont. Ditzelfde geldt ook voor de vrouwen. Ook zij vertoonen zich nergens gedurende die 44 dagen, sieren zich niet met bloemen, zalven zich niet met welriekende oliën en maken geen sierlijk kapsel.

Soms wordt, vooral door de vrouwen, de termijn nog wat langer uitgestrekt dan 44 dagen. Voor de mannen behoort dit evenwel tot de uitzonderingen.

Het geheele ceremoniëel der lijkbezorging is, zooals we uit het vorenstaande hebben kunnen ontwaren, geheel op Mohammedaansche voorschriften gegrond, hier en daar een weinig met adat-gebruiken vermengd.

Wij hebben het in de voorafgaande bladzijden voldoende kunnen opmerken, dat, hoe weinig Mohammedaan de middelmaat-Atjeher in zijn gewoon werkdaagsch leven ook is, hij zich bij bijzondere gebeurtenissen in zijn leven tamelijk streng aan de hem door zijn godsdienst voorgeschreven bepalingen houdt. Uit alles blijkt dat die voorschriften van den Islam, die het meest het gevoelsleven raken, het best wortel hebben geschoten onder de half heidensche, half Hindoesche bevolking van weleer.

De koranische beloften van een gelukkig leven hiernamaals wilden beter post vatten bij de groote massa dan de ingewikkelde philosophische leer der Hindoes over het „Jenseits", met zijne herhaalde metempsychosen en dan de even dwaze denkbeelden der Heidenen over hetgeen men na den dood te wachten heeft. Daarentegen waren de voorschriften betreffende hetgeen men in het gewone dagelijksche leven te verrichten had om Gode welgevallig te zijn, bij deze laatsten veel eenvoudiger, minder ingewikkeld en beter te begrijpen dan die welke de Islam — met zijne vijfdaagsche gebeden en den aankleve van dien alsmede zijne andere voorschriften om de eeuwige gelukzaligheid deelachtig te worden — predikt.

Men liet, daar waar het den dood gold, gaarne de oude leerstellingen glippen en nam er de gemakkelijker te begrijpen en veel aanlokkender dogmata der Mohammedaansche kerk voor in de plaats. En geheel hetzelfde is van toepassing op het dogma van een leven hier namaals. Ook dit is in de Atjehsche maatschappij, zooals ons uit het voorgaande voldoende gebleken is, zuiver Mohammedaansch, en ik heb onder de Atjehers, met wie ik dit leerstuk besprak, niet één gevonden die dienaangaande den geringsten twijfel opperde of een ander vermoeden uitsprak dan hetgeen de Koran voorspiegelt. Men begaat dan ook, volgens mijne meening, eene grove fout wanneer men naar het opvolgen van het desbetreffende door den Islam voorgeschrevene of naar het gelooven aan de in den Koran daarvoor uitgedrukte denkbeelden, in den Atjeher den Mohammedaan

wil beoordeelen. Dit vast gelooven aan de leerstelling, dat dit leven slechts de voorbereiding is tot een beter leven, dat men hier op aarde met ziekte, zorg en kommer heeft te strijden, terwijl aan gindsche zijde van het graf alle denkbare genietingen te wachten zijn, maakt van zelf dat geen Atjeher eenige vrees koestert voor den dood. Daarbij, fatalist pur sang, troost hij zich met de gedachte dat wij toch eens moeten sterven en dat niemand sterft, voor zijn dag dáár is.

„*Haroeh ta oedip*, *wadjib ta maté*", „te leven is geene noodzakelijkheid, wel om te sterven", is een gevleugeld woord op Atjeh.

Zijne vrouw en kinderen! ja, voorzeker, de scheiding van hen valt hem soms zwaar, doch wat deert het? Die scheiding is slechts tijdelijk, zij duurt slechts kort; daar ginds toch ziet hij allen weder en dáár kan hij zich in hun ongestoord bezit verheugen. De Atjeher, hetzij man of vrouw, doordrongen van de waarheid van dit dogma, sterft dan ook uiterst gelaten; zijn doodstrijd is niet zwaar, het afscheid van de zijnen kalm; hij vreest den dood niet, die hem immers overbrengt naar een beter leven. Dit vast vertrouwen in de toekomst, dit onomstootelijk geloof dat niemand voor zijn tijd sterft, verklaart ons ten volle de doodsverachting, die de Atjeher in den strijd aan den dag legt en waarvan wij gedurende de laatste jaren zoo dikwijls getuigen waren.

Zelfmoorden komen onder de Atjehers zoo goed als nooit voor; zij behooren in elk geval tot de zeer groote uitzonderingen. De enkele gevallen, die men mij wist mee te deelen, betroffen jeugdige vrouwen, meisjes, die verleid waren onder trouwbeloften, welke niet werden nagekomen.

HET ERFRECHT EN HET RECHT VAN LEGATIE.

Eene beschrijving van het familieleven van een volk is zeker niet volledig, wanneer daaraan niet is toegevoegd eene beschrijving van de wijze hoe de afzonderlijke deelen van het volk uit een juridisch standpunt tegenover elkaar staan, hoe de wetten zijn, waardoor personen en eigendommen worden beschermd, welke de verplichtingen zijn, die de eene persoon tegenover den anderen heeft in acht te nemen, en op welke wijze en onder welke voorwaarden de bezittingen van den een op den ander kunnen overgaan. Alleen toch door de kennis der vigeerende wetten en bepalingen kan men concludeeren tot het rechtsgevoel van het volk, een factor, zoo zeer noodig om tot eene juiste beoordeeling te komen van het karakter van het volk en van het ethische standpunt dat het inneemt.

Toch, hoe noodzakelijk zulk eene beschrijving ook moge zijn, moet ik mij in deze schets daarvan onthouden, in ieder geval daarover kort zijn, en wel om verschillende redenen. In de eerste plaats toch bezit ik niet voldoende juridische kennis om de verschillende wetten en bepalingen, die op personen en zaken betrekking hebben en die onder het Atjehsche volk van kracht zijn, in behoorlijk wetenschappelijken samenhang te brengen en met juistheid te systematiseeren; in de tweede plaats verkeeren vele dier wetten en bepalingen in het aan ons onderworpen gebied van Groot-Atjeh — immers het deel waarover deze schets handelt — zooals te begrijpen is, in een stadium van overgang, in zooverre nl. vele landswetten langzamerhand door de door ons ingevoerde worden verdrongen. Dit geldt vooral en in de eerste plaats het strafrecht, waar eene veel mildere doch voor het volk dikwijls veel minder

begrijpelijke en vooral ook meer omslachtige rechtspleging in de plaats treedt van de oude landswetten, die wel is waar meer wreed, doch daarentegen door een ieder te begrijpen waren. In de derde plaats zoude ik kunnen volstaan met de verklaring, dat alles wat hiertoe behoort, bijna geheel op koranische voorschriften is gebaseerd, doch dat aan de willekeur van hen, die met de rechtsbedeeling belast zijn, een ruim veld is overgelaten, zoodat b. v. waar de een wegens een delict tot eene gruwelijke lijfstraf, soms tot den marteldood wordt veroordeeld, den ander, voor hetzelfde delict, dikwijls eene eenvoudige geldboete wordt opgelegd.

De Atjeher zelf erkent ten volle, dat er onder het oude regime veelal geene evenredigheid was tusschen misdrijf en straf, dat de straffen onmenschelijk en veelal onoordeelkundig waren, dat dáár, waar ordaliën werden toegepast, dikwijls, zooals te begrijpen is, de schuldige op vrije voeten werd gesteld en de onschuldige gestraft, dat de rechtbank omkoopbaar was, dat door de machthebbenden, vooral door de Sultans, schandelijk misbruik werd gemaakt van hun macht over leven en dood der onderhoorigen en vooral dat bij gelijk delict onderscheid werd gemaakt in de te ondergane straf. Dat alles erkent hij, en toch kan hij zich moeilijk vereenigen met de daarvoor in de plaats getreden rechtspraak. De straffen op diefstal gesteld waren wreed, zeide mij een Atjeher, doch de veiligheid voor mijn eigendom was daardoor beter gewaarborgd. Wanneer ik vroeger iemand op heeterdaad op diefstal van mijn eigendom betrapte, dan had ik het recht den dief af te maken en daarvan eenvoudig kennis te geven aan het kamponghoofd, die de zaak onderzocht en er in berustte. Thans wordt de zaak aangegeven aan het kamponghoofd, die het op de politierol brengt en .... de dief heeft zich intusschen dikwijls met het gestolene uit de voeten gemaakt, of de dief is gevangen en zit soms weken in arrest, vóór zijne zaak kan behandeld worden. Eindelijk komt de zaak voor, doch nu blijkt het dat er geen voldoende getuigen bij het feit tegenwoordig waren, dat het wettig bewijs ontbreekt, dat de eigenaar geen wettig voldoende bewijzen kan overleggen dat het gestolene zijn eigendom is en dergelijke spitsvondigheden meer en de dief wordt op vrije voeten gelaten met het advies: „*korang katrangan*"

om zich later nog eens te wreken op den bestolene, wegens het zooveel tijd in voorarrest doorbrengen in de gevangenis. En zoo gaat het eveneens met de andere delicten. Bij het vroegere stelsel, zeide mijn Atjeher — het moge dan in uwe oogen minder rechtvaardig zijn geweest — was ieders eigendom, was de eer van ieders huis en erf tamelijk zeker gewaarborgd, en dat wel juist door de gestrengheid der bepalingen; nauwelijks waren evenwel mildere bepalingen ingevoerd of de diefstallen in de kampongs namen in menigvuldigheid en brutaliteit toe en alleen door de geregelde nachtelijke patrouilles der marechaussées, sedert de laatste paar jaren, is daarin verbetering gekomen. Daarbij is er een groot verschil, zeide de man, tusschen onze wetten van vroeger en die, welke daarvoor in de plaats zijn gekomen; de eerste waren kort en krachtig en voor den domsten Atjeher begrijpelijk, de uwe daarentegen zijn omslachtig en door niemand onzer te begrijpen; zelfs de rechters, die het vonnis uitspreken en die hiervan hun beroep maken, begrijpen die wetten blijkbaar niet altijd, anders toch laat het zich moeilijk verklaren hoe een eenmaal uitgesproken vonnis, zelfs dat, waarin de doodstraf voor den schuldige wordt geëischt, later in hooger beroep kan worden gewijzigd, zelfs geheel vernietigd en hij op vrije voeten worden gesteld. Bij ons heeft of had ieder het recht zelf zijn eigendom en de eer van zijn huis tegen iedere aanranding te verdedigen, bij u daarentegen is hem dit recht ontzegd en dat wil er bij den Atjeher niet in.

Om boven opgegeven redenen moet ik van eene détail-beschrijving van de op Atjeh vigeerende wetten en bepalingen afzien om alleen het een en ander mee te deelen over de wijze, waarop na den dood van den eigenaar diens bezittingen in andere handen overgaan, en op welke wijze hij reeds bij zijn leven over zijne bezittingen kan beschikken. Hoewel ook hierbij de koranische voorschriften worden opgevolgd, is toch in de wijze van uitvoering door de eigenaardige familie-verhoudingen hier en daar eene geringe afwijking bemerkbaar.

Na den dood van een persoon dan, doch nimmer vóór den 44sten dag na den dood, wordt door de erfgenamen van den of de overledene tot eene verdeeling van de nagelatene roerende en onroe-

rende goederen overgegaan en wel onder getuigen, als hoedanig in de meeste gevallen de *kĕtjihik*, de *tĕngkoe* en een paar *oerĕĕng toea* van de kampong, waartoe de overledene behoorde, dienst doen.

Voor de onmondige erfgenamen treedt natuurlijk de naaste wali op, in de volgorde als vroeger door mij is opgegeven; eveneens voor de idioten en krankzinnigen, ingevolge het koranische voorschrift: „Vertrouw het vermogen der zwakken van zinnen, hetwelk God u tot hun onderhoud heeft gegeven, niet in hunne handen, maar voed hen, geef hun kleederen en spreek vriendelijk met hen". (Cap. IV vs. 4)

Het den onmondigen kinderen toekomende moet hun later, bij meerderjarigheid (zie vroeger), eveneens onder getuigen, weer worden uitbetaald. „Vindt gij hen in staat, zoo heet het in den Koran, om hunne zaken zelf te besturen, geef hun dan hun vermogen terug. Neem u in acht, dat gij het niet buitensporig verteert en haast u niet. Want zij groeien op. Dat de rijke voogd zich in acht neme, het geld van zijn pupil aan te raken en laat hij, die arm is, naar billijkheid van hun vermogen genieten. Als gij hun het vermogen overgeeft, neem dan getuigen in hunne tegenwoordigheid. God vordert rekenschap van uwe daden en dat is voldoende", (Cap. IV vs. 5 seq.); en verder: „Laat degenen huiveren weezen te bedriegen", enz. „Zij die het vermogen der weezen onoprecht verteren, brengen het vuur in hunne ingewanden en zullen eens in heete vlammen braden". (Cap. IV vs. 10 seq.)

Voor en aleer nu tot eene verdeeling der nalatenschap over wordt gegaan, moeten eerst daarvan worden uitbetaald de eventueel gemaakte onkosten ten behoeve van de begrafenis van den overledene, met den geheelen aankleve van dien. Verder de door den erflater bij zijn leven gemaakte legaten en daarna zijne eventueel nagelatene schulden. Deze twee laatste posten worden uitdrukkelijk in den Koran genoemd (Zie Cap. IV vs. 12). Indien de nalatenschap niet toereikend is om de schulden te voldoen, dan blijven de erfgenamen daarvoor aansprakelijk. Op Atjeh nu nemen de kinderen of wel de ouders die verplichting in den regel geheel voor hunne rekening, zonder de verdere familieleden daarover lastig te vallen. Zijn zij daartoe onmachtig, dan eerst wordt bij dezen aangeklopt. Is

niemand in staat om den schuldenlast over te nemen, dan eischt de étiquette, dat men zich bij de schuldeischers vervoegt en dezen de onmogelijkheid meedeelt om aan de verplichting te voldoen, met verzoek om algeheele of gedeeltelijke kwijtschelding, welk verzoek in de meeste gevallen wordt ingewilligd. De pas genoemde posten komen dus, voor zooverre zij uit de nalatenschap kunnen worden betaald, gelijkelijk voor rekening van alle erfgenamen en niet naar rato van het deel dat ieder aan de erfenis heeft. Daarna eerst wordt tot de verdeeling van de nalatenschap onder de erfgenamen overgegaan. Preciosa, kleederen en verder alle roerende en onroerende goederen worden in het bijzijn der getuigen op hunne waarde getaxeerd. Bestaat de nalatenschap voor het grootste deel uit onroerende goederen: woning, landerijen, tuinen of uit grootere stukken, die niet verdeeld kunnen worden of niet in hun geheel aan een der erfgenamen kunnen worden toegewezen, b. v. een karbouw, een vaartuig en dergelijke, dan gaat men tot een onderlingen verkoop over en wordt de opbrengst bij de contanten gevoegd; ook kleinere voorwerpen als kleederen, preciosa enz. kunnen, na onderling overleg, eerst verkocht worden; in den regel doet men dit evenwel niet, wijl allicht één onder de erfgenamen zulk een voorwerp tegen de getaxeerde waarde wil ontvangen en als familiestuk bewaren.

De verdeeling nu, die wegens de eigenaardige familie-verhoudingen, welke bij de Mohammedaansche volken bestaan, hoogst ingewikkeld is en om die reden steeds door een ter zake kundig persoon, nl. de *tĕngkoe* of *oelĕëbalang*, wordt bewerkstelligd, heeft in hoofdzaak volgens de Mohammedaansche voorschriften plaats.

In Cap. IV vs. 12 seq. staat dienaangaande het volgende in den Koran voorgeschreven: „Een knaap zal zooveel hebben als het deel van twee vrouwen, maar indien het alleen vrouwen zijn en meer dan twee (lees: twee of meer) zullen zij twee derden der nalatenschap en indien er maar éénе is, zal zij de helft hebben". Het resteerende derde deel, of c. q. de resteerende helft, vervalt dan aan de openbare schatkist (*baït-al-mal*), doch op Atjeh aan den Sultan resp. *oelĕëbalang*. Verder heet het: „En de ouders van den overledene zullen ieder een zesde gedeelte ontvangen van hetgeen hij

nalaat, indien hij een kind heeft achtergelaten. Indien hij geen kind nalaat, en zijne ouders (alleen), zal de moeder een derde (en de vader dus twee derden) hebben. En indien hij broeders heeft, zal zijne moeder een zesde hebben. . . . .

„Buitendien moogt gij aanspraak maken op de helft van hetgeen uwe vrouwen nalaten, indien zij geene kinderen hebben; en indien zij kinderen bezitten, dan zult gij het vierde ontvangen van hetgeen zij nalaten. . . . Zij zullen ook het vierde hebben van hetgeen gij zult nalaten. Indien gij kinderen hebt, zullen zij het achtste gedeelte hebben van hetgeen gij nalaat. . . . En indien het vermogen van een man of eene vrouw door een ver verwijderden bloedverwant wordt geërfd en hij of zij een broeder of zuster heeft, dan zal ieder van hen beiden een zesde gedeelte der nalatenschap ontvangen. Indien er meer zijn, zullen zij een derde gedeelte gelijk deelen". Eindelijk in Cap. IV vs. 175: „Zeg hun, God geeft u deze bepalingen nopens de meer verwijderde graden van bloedverwantschap". „Indien een man zonder kroost sterft en hij eene zuster heeft, dan zal zij de helft hebben van hetgeen hij zal nalaten (terwijl dus de andere helft aan de *bait-al-mal*, hier dus aan den *oelĕebalang* vervalt); en hij zal van haar (dus hare geheele bezitting) erven bijaldien zij geen kroost heeft. Maar indien er twee zusters zijn, zullen zij twee derden hebben van hetgeen hij zal hebben nagelaten, en indien er broeders en zusters zijn, zal de man zooveel hebben als het deel van twee vrouwen."

Op deze basis nu is het zeer ingewikkelde Mohammedaansche en dus ook het Atjehsche erfrecht opgebouwd, dat nog ingewikkelder wordt naarmate de familie uitgebreider is en de verwantschap zich in een verderen graad uitstrekt. Het ligt dan ook voor de hand dat er slechts zeer weinige Atjehers zijn, die weten hoe ze met de rechtmatige verdeeling van eene nalatenschap moeten handelen. Bij de weinig bezittende personen uit de kampongs houdt men zich in den regel ook geenszins aan die basis, doch worden eenvoudig de hoofdpunten van de koranische voorschriften in acht genomen en wordt overigens de erfenis zoo verdeeld dat ieder tevreden is, doch steeds in tegenwoordigheid van den *tĕngkoe* en den *kĕtjihik*. Bij de meer bezittenden, de Atjehsche plutocratie, bij wie ook de

familie-betrekkingen door de polygamie veel ingewikkelder zijn, gaat dat evenwel niet zoo eenvoudig en wordt de boedelverdeeling aan den *oeléebalang* overgelaten, die met den *tĕngkoe* de zaak in orde brengt en voor zijne moeite 10% (de *haq praé*) van de geheele nalatenschap trekt, waarvan hij een deel aan zijne helpers afstaat. Doch ook deze zijn in de meeste gevallen, ook al wijl velen hunner noch schrijven noch lezen kunnen, niet in staat de zaak in orde te brengen en dan wordt het advies van een rechtskundig persoon, in den regel geen Atjeher, ingeroepen. Door tusschenkomst van een dezer, die in moeilijke gevallen dikwijls als adviseur van Tĕkoe Neq, den oeléebalang van Mĕrassa optreedt, ben ik in het bezit gekomen van een in de Arabische taal geschrevenen en te Mekka vervaardigden, zeer eenvoudigen handwijzer (Pl. III, fig. 1 en 2) voor erfdeelen, dien ik hier met eene Hollandsche verklaring bijvoeg.

Alleen het binnen den driehoek staande en in onze taal overgebrachte is het essentiëele van de tabel; hetgeen er omheen geplaatst is, is eene maleische uiteenzetting van het daarbinnen geplaatste en er bijgevoegd ten behoeve van hen, die den arabischen tekst niet begrijpen; bij de Hollandsche verklaring is die dus achterwege kunnen blijven.

Door deze tabel is het mogelijk om dadelijk te zien, wat ieders deel is, zelfs in de moeilijkste gevallen. Zij is, zooals wij zien, zeer vernuftig uitgedacht en vergemakkelijkt op uitstekende wijze het ingewikkelde vraagstuk over het Mohammedaansche erfrecht.

Uit deze tabel nu blijkt ons het volgende:

Aanspraak op de geheele erfenis hebben de volgende personen, ingeval er nl. geene andere erfgenamen zijn.

Een of meer zoons.

Een of meer kleinzoons uit een zoon geboren.

De vader.

De grootvader van vaderszijde.

Een of meer broeders uit dezelfde ouders geboren.

Een of meer broeders uit denzelfden vader doch uit verschillende moeders.

Een of meer broederszoons, als de broeders uit dezelfde ouders zijn geboren.

Een of meer broederszoons, als de broeders uit denzelfden vader, doch uit verschillende moeders zijn geboren.

Een of meer vadersbroeders uit dezelfde ouders.

Een of meer vadersbroeders uit denzelfden vader doch verschillende moeders.

Een of meer zoons van broeders, welke laatsten dezelfde ouders hebben.

Een of meer zoons van broeders, welke laatsten denzelfden vader doch verschillende moeders hebben.

De vroegere meester van een vrij geworden slaaf of slavin.

Wanneer er in het geheel geene erfgenamen zijn, dan vervalt de geheele erfenis aan de *bait-al-mal* (schatkist), wij zouden zeggen aan de wees- en boedelkamer; op Atjeh daarentegen komt in dat geval alles aan den *oelèebalang*.

Op de helft van de nalatenschap hebben aanspraak, indien ieder hunner nl. eenige erfgenaam is, de navolgende personen:

Eene dochter.

Eene kleindochter uit een zoon geboren.

De man (echtgenoot).

Eene zuster uit dezelfde ouders geboren.

Eene zuster uit denzelfden vader doch eene andere moeder.

De overige helft krijgt, zooals we uit de tabel zien, de *oelèebalang*.

Onder dezelfde omstandigheden krijgen $^2/_3$ van de nalatenschap:

Twee of meer dochters, die dit dan gelijkelijk onder elkaar verdeelen.

Twee of meer kleindochters uit een zoon geboren.

Twee of meer zusters uit dezelfde ouders.

Twee of meer zusters uit denzelfden vader, doch verschillende moeders.

Het resteerende vervalt weer aan den *oelèebalang*.

Op $^1/_3$ hebben aanspraak, onder dezelfde omstandigheden:

De moeder.

Twee of meer broeders uit dezelfde moeder doch verschillende vaders.

Het overige $^2/_3$ vervalt aan den *oelèebalang*.

Laat iemand niet dan ééne of meer vrouwen na, dan krijgen deze gezamenlijk $^1/_4$ van de nalatenschap, terwijl $^3/_4$ aan den *oelèebalang* komt.

Eene grootmoeder krijgt $^1/_6$ deel; zijn er meer grootmoeders, zoo krijgen zij gezamenlijk $^1/_6$ deel.

Een broeder uit dezelfde moeder krijgt eveneens $^1/_6$ deel, zijn er meer broeders, zoo krijgen zij gezamenlijk $^1/_6$ deel.

Ik moet er nog bijvoegen, dat indien er van eene en dezelfde familiebetrekking meerderen zijn, b. v. twee of meer dochters, broeders, grootvaders enz., deze onder elkaar gelijkelijk moeten deelen wat een hunner zou ontvangen, indien hij alleen was, behalve in die gevallen, waar dit op de tabel anders is aangegeven. Zoo krijgt b. v. eene kleindochter uit een zoon geboren, als zij de eenige erfgename is, de helft van de nalatenschap; zijn er meer kleindochters, dan deelen zij die helft gelijkelijk; de andere helft krijgt de *oelèebalang*. Daarentegen krijgt b. v. eene zuster uit denzelfden vader doch verschillende moeder de halve nalatenschap als zij eenige erfgename is, zijn er evenwel meer zusters uit denzelfden vader doch verschillende moeders, dan krijgen zij gezamenlijk $^2/_3$ (Zie tabel).

Treedt als eenige erfgenaam op een overgrootvader of overgrootmoeder, achterkleinzoon enz., dan krijgen die het deel, dat resp. aan grootvader, grootmoeder, kleinzoon enz. zou toekomen. Dit heeft alleen betrekking op de op- en neergaande linie, tenzij in die gevallen welke op de tabel vermeld staan, b. v. broerszoon.

Wij hebben in het bovenstaande het geval gesteld dat slechts één persoon of meerdere personen van dezelfde familie-betrekkingen tot de erfenis komen.

Ingewikkelder wordt het natuurlijk, indien er meerdere erfgenamen van verschillende familie-relaties zijn, doch de tabel wijst in die gevallen op zeer eenvoudige wijze aan, wat in dit geval ieders deel is. Zoo zien we, als we de schuine lijn, links van de tabel, naar boven volgen, dat indien er een of meer zoons zijn, zij alleen erfgenaam zijn, behalve in het geval zij samenkomen met den man (dus den vader), de vrouw (dus de moeder), den vader of de moeder (dus hun grootvader en grootmoeder), den grootvader of de grootmoeder (dus hun overgrootvader en overgrootmoeder). Komen zij met den vader samen tot de erfenis, dan krijgt deze niet de helft van de erfenis, doch — wij behoeven slechts de schuine lijn te volgen, die boven de kolom „Man" naar links loopt, om dit dadelijk te zien — één vierde, terwijl voor gene het resteerende blijft.

Komt de vrouw samen met eene kleindochter uit een zoon geboren, dan krijgt de eerste $^1/_8$, de tweede de helft der erfenis, terwijl bij ontstentenis van andere erfgenamen het resteerende aan den *oelėebalang* komt.

Eene dochter krijgt altijd de helft van hetgeen een zoon krijgt. Laat iemand b. v. twee zoons en eene dochter na, dan wordt de boedel in vijf deelen verdeeld, waarvan de dochter één deel, de zoons ieder twee deelen krijgen, enz.

Is onder alle familie-leden van den of de overledene een zoon of kleinzoon uit een zoon geboren, vader of grootvader van vaderszijde, of broeder uit dezelfde ouders of uit verschillende moeders geboren aanwezig, dan sluiten deze alle andere erfgenamen uit. Niet uitgesloten kunnen evenwel worden de familie-leden in op- en neerdalende lijn, zooals ons de tabel alweer op eenvoudige wijze duidelijk maakt.

Ik zou vreezen te uitvoerig te worden, indien ik alle eventueel voorkomende gevallen hier specificeerde. Den lezer zal het trouwens niet moeilijk vallen, na de gegeven voorbeelden en met behulp van de tabel, alle vraagpunten, die op het erfrecht betrekking hebben, thans zelf op te lossen.

Deze tabel behandelt, zooals ik reeds zeide, alle mogelijke vraagstukken van het Mohammedaansche erfrecht en, hoewel de weinig bezittenden die zaak gewoonlijk niet zoo heel nauwkeurig opvatten, wordt het erfrecht bij de meer bezittenden op Atjeh evenwel geheel volgens de koranische bepalingen door of van wege den oeléebalang geregeld.

Of nu, indien de oeléebalang de nalatenschap beheert, ieder juist het hem toekomende gedeelte van de erfenis krijgt, of er niet dikwijls gespeculeerd wordt op de onkunde van belanghebbenden is eene andere vraag, die door de meeste Atjehers schouderophalend wordt beantwoord. Meestal blijft er, ook na aftrek van de *haq praé*, zeer veel aan den strijkstok van den *oelėebalang* hangen, vooral wanneer er onmondige of veraf wonende erfgenamen bij in het spel zijn, of als de oeléebalang, bij ontstentenis van andere voogden, als *wali* van onmondige kinderen moet optreden. Deze inkomsten van den oeléebalang, hoe onrechtmatig soms ook, worden in den regel als

de voornaamste van al zijne revenuen beschouwd. Recht tot protesteeren over onrechtmatige verdeeling heeft natuurlijk een ieder, doch zelden of nooit wordt van dat recht gebruik gemaakt, om de eenvoudige reden, dat het toch niets geeft, wijl men steeds bij denzelfden duivel te biecht moet komen.

Een ieder, die iets bezit, maakt gewoonlijk gebruik van het recht om nog bij zijn leven ten behoeve van anderen over een deel van zijn vermogen te beschikken en bij wijze van testament (*wasjit*, arab. *waçyat*) legaten te maken. Daartoe is noodig, dat de testateur in het volle bezit zijner geestvermogens zij en dat de erfgenamen, indien het legaat ten voordeele komt van een zijner familie-leden, hierin berusten. Zelden wordt daartegen protest aangeteekend. De testateur mag op deze wijze evenwel nooit over meer dan één derde van al zijne bezittingen beschikken. Natuurlijk sluit dit niet uit, dat hij nog bij zijn leven een deel zijner bezittingen kan wegschenken, waartegen de erfgenamen later niet kunnen protesteeren. Zoo gebeurt het meermalen, dat iemand aan zijn schoonzoon, het door dezen en diens vrouw bewoond huis, met een stuk grond en dergelijke, ten geschenke geeft. Dit huis enz. kan de schoonzoon dan als zijn eigendom beschouwen en kan hij na den dood zijner vrouw, als hij naar eene andere kampong wil verhuizen, ten eigen bate verkoopen. In geval hij evenwel zijne vrouw verstoot of van haar scheidt, dan verliest hij alle rechten op het huis en wat hem meer door zijne schoonouders is geschonken en wordt dit het eigendom der vrouw. Ook heeft hij na den dood zijner vrouw het huis te verlaten, indien hem dit niet vóór haren dood is ten geschenke gegeven.

Woont hij met zijne vrouw in een *andjoeng* van het ouderlijke huis, dan keert hij evenzeer naar zijne eigene kampong, naar zijns vaders woning terug, indien zijne vrouw komt te overlijden.

Indien iemand een of meer dochters nalaat, dan blijven het huis en het erf waarop het huis staat buiten erfenis, en worden aan de dochter of dochters toegewezen. Hiervan wordt nooit afgeweken. Huis en erf worden dan wel getaxeerd, en komt het meisje (of de meisjes) nog iets van het overige toe, dan deelt zij, na aftrek van de waarde van het huis en erf, mede. Is de waarde hiervan meer,

dan haar anders volgens erfrecht zoude toekomen, dan behoeft zij het teveel niet bij te passen. Dit hangt natuurlijk nauw samen met de eigenaardige familie-inrichting op Atjeh en is feitelijk eene afwijking van het Mohammedaansche erfrecht. Het is trouwens op Atjeh het gebruik, dat iemand die daartoe de middelen bezit, bij zijn leven zorgt, dat voor ieder zijner dochters reeds vóór haar huwelijk een huis of eene kamer (*andjoeng*) is gereed gemaakt. Laat hij bij zijn dood alleen eene vrouw met hunne dochter na, dan is het huis „per se" voor de dochter; indien zij huwt, is het haar eigendom en kan de moeder bij haar inwonen, tenzij anders is overeengekomen.

Heeft iemand in het geheel geene erfgenamen, dan heeft hij het recht om bij zijn leven over al zijne goederen ten bate van anderen, bij wijze van testament, te beschikken. De wijze nu, waarop een Atjeher een deel van zijn vermogen legateert, is de volgende:

Hij richt in de *sĕramoi* van zijn huis een klein feestmaal aan, waaraan door den *kĕtjihik*, den *tĕngkoe* en eenige *oerĕĕng toea* zijner kampong wordt deelgenomen en waarbij zoo mogelijk ook de belanghebbenden tegenwoordig zijn. Na afloop van dit *kandoeri*, waarbij, zooals wij van vroeger reeds weten, de testateur zelf niet tegenwoordig is, komt hij voor en geeft den verzamelden te kennen dat hij van zijn recht van legateeren wenscht gebruik te maken, den aanwezigen kampong-dignatarissen verzoekende, hem daarbij behulpzaam te zijn. Hij brengt daarop, behalve zijn baar geld, al zijne roerende zaken van waarde voor, noemt de hoeveelheid op van zijne uitstaande gelden en verzoekt de aanwezigen om naar recht en billijkheid al zijne roerende en onroerende goederen op hunne waarde te taxeeren. In sommige gevallen, namelijk indien de testateur tot de meer gefortuneerden behoort, vereischt dit eene massa tijd en geduld. Deze taxatie is natuurlijk noodzakelijk om te voorkomen, dat de testateur over meer dan één derde van zijne bezittingen beschikt. De legataris behoort in den regel niet tot de erfgenamen, wijl dan deze er al spoedig tegen zouden protesteeren. Wil iemand evenwel een zijner naaste erfgenamen, b. v. vrouw, kinderen, vader, broeder enz. begunstigen, dan geeft hij hun dat reeds bij zijn leven weg, zonder voorkennis van de overige *wali's*.

Nooit kan hij evenwel zijn huis aan anderen legateeren, indien hij eene of meer dochters heeft. Niets belet hem verder om voor ieder zijner dochters een huis in te richten op zijn erf, hetgeen hij, zooals wij zagen, dan ook steeds doet, welk huis dan eveneens het onbetwistbaar erfdeel van elk harer wordt na zijn dood of indien zij reeds vóór zijn dood huwen. In weerwil van het zeer ingewikkelde van het erfrecht en de vrije toepassing, die de ongefortuneerde Atjehers van de koranische voorschriften dienbetreffende in den regel maken, komen er toch over het geheel betrekkelijk weinig procedures over onbillijke boedelverdeelingen voor.

Bij den dood van den man blijft zijne vrouw eigenares van het huis dat zij bewoont, met alles wat zij bij of tijdens het huwelijk heeft aangebracht, onverschillig of hem dit bij zijn leven door zijne schoonouders in eigendom is afgestaan of niet, namelijk indien er geene dochters zijn. Hetzelfde geldt evenzeer voor landerijen, tuinen, vee, enz. dat de vrouw bij of gedurende het huwelijk heeft aangebracht.

De nalatenschap van den man bepaalt zich alleen tot hetgeen hij heeft bijgebracht of heeft verdiend. Het laat zich begrijpen dat, door die eigenaardige op Atjeh vigeerende toestanden, de boedelscheiding nog ingewikkelder wordt en den wettigen erfgenamen zeer dikwijls ook op die wijze het hun competeerende van de nalatenschap door de vrouw of hare familieleden kan worden onttrokken.

Soms gebeurt het, dat iemand op zijn sterfbed nog eenige beschikkingen maakt betreffende zijne nalatenschap ten behoeve zijner vrouw en kinderen. Raakt zulk eene beschikking niet al te zeer het aan de andere erfgenamen toekomende gedeelte, dan wordt zulk eene uiterste wilsbeschikking uit eerbied voor den overledene stipt opgevolgd. De erfgenamen kunnen er evenwel protest tegen aanteekenen.

De legaten zijn eerst opeischbaar 44 dagen na den dood van den testateur. Is de legataris vóór den dood van den testateur bereids overleden, dan vervalt daardoor het legaat weer aan den eigenaar. Ook heeft de testateur ten allen tijde het recht, zijn testament, mits onder getuigen, weer in te trekken.

Over het algemeen is het geen gebruik dat men bij zijn leven

executeurs benoemt. De *tĕngkoe* is in de gewone gevallen de persoon onder wiens toezicht de erfgenamen onder elkaar de erfenis verdeelen; bij grootere erfenissen is het, zooals wij weten, de *oelëebalang*, die met de liquidatie is belast.

Het erfrecht wordt op Atjeh alleen opgeheven door echtscheiding en in geval de erflater door een der erfgenamen is gedood, zelfs indien dit zonder voorbedachten rade is geschied. In dit geval verliest de laatste zijn recht op de erfenis. In zooverre is dit geheel in overeenstemming met het Mohammedaansche erfrecht. Doch bovendien heeft een ieder het recht om een of meer zijner erfgenamen van de erfenis uit te sluiten, zelfs indien het een zijner naaste familieleden geldt, b. v. indien hij met dien persoon in onmin leeft. In dat geval moet hij zulks, zonder dat hij noodig heeft deze handeling met redenen te omkleeden, bij zijn leven onder getuigen kenbaar maken. Dit komt zelfs zeer dikwijls voor.

PSYCHISCHE HOEDANIGHEDEN.

(karakterschets)

Daar, waar ons contact met den Atjeher nog zeer weinig innig is en kruising van verschillende rassen zoo veelzijdig is geweest dat wij moeite hebben om eene voldoende beschrijving van zijne uitwendige hoedanigheden te geven, en een middelmaat-Atjeher te teekenen, die als standmodel voor de geheele massa kan dienen, daar zal het vreemd schijnen, dat ik het waag eene beschrijving van het zieleleven, van de gevoelsuitingen van het volk te geven. Toch is dit niet zoo geheel onmogelijk als het à priori schijnt, wanneer men slechts niet eene geheel afgewerkte karakterschets, waarin alle psychische uitingen volkomen zijn behandeld, verwacht. Immers, waar, bij kruising van twee rassen, de morphologische en de psychische eigenschappen van deze twee op de descendenten overgaan, daar zijn de eerste binnen veel engere grenzen besloten dan de laatste. Vele dezer laatste toch kunnen evenzeer bij intuïtie van het eene individu op het andere overgaan — vooral zoolang het gemoedsleven zich nog niet volkomen ontwikkeld heeft en de ziel nog voor vreemde indrukken vatbaar is — en wel zoo, dat de overgeërfde hoedanigheden daarin als het ware worden opgelost. Breng een kind, welks ouders voorbeelden zijn van deugd en goede zeden, voortdurend in slecht gezelschap, het zal de ondeugden van zijne speelgenooten in zich opnemen en wel te inniger, naarmate het langer in hunne omgeving heeft doorgebracht. Het karakter, dat zich dan vormt, zal geheel afwijken van dat zijner ouders, al zal men daarvan ook nog op lateren leeftijd enkele sporen ontdekken. Met andere woorden: de karaktertrekken, die meer speciaal aan

een of ander ras eigen zijn, zullen door het intieme contact met andere rassen allengs vervloeien en zich over de geheele massa verdeelen en zoo blijft het dan mogelijk, om, al hebben ook verschillende volken, verschillende rassen zelfs, bijgedragen tot de samenstelling van het Atjehsche volk, zooals het zich thans aan ons vertoont, eene karakterbeschrijving te geven, die in meerdere of mindere mate voor het geheele volk geldt. Dit neemt natuurlijk niet weg, dat men in die gedeelten van Atjeh waar b. v. het Arabische ras sterker zijn invloed heeft doen gelden, psychische hoedanigheden zal zien voorheerschen, die men in andere gedeelten, waar b. v. de Niassers of Afrikanen meer tot de croiseering hebben bijgedragen, geheel mist; doch die afwijkingen van de „Gesammtmasse" gelden in hoofdzaak het meerdere of mindere intellect, niet zoo zeer de gemoeds- en gevoelsuitingen.

Doch er is eene andere omstandigheid, waarmede men bij de beoordeeling van het karakter van het Atjehsche volk wel degelijk rekening moet houden. De Atjeher, zooals hij zich thans aan ons voordoet, is geenszins de Atjeher van vroeger. Wanneer men zegt, dat de Atjeher b. v. wraakzuchtig is en in zijne wraakzucht zelfs eene dierlijke wreedheid aan den dag legt, dat hij niet altijd betrouwbaar is, dat hij achterhoudend, achterdochtig enz. is, dan geldt dat zeer zeker den Atjeher van thans; doch wij mogen bij die beoordeeling niet vergeten in welke positie hij tegenover ons, zijne overweldigers, is geplaatst. Vergeten wij niet dat het tegenwoordige geslacht is geboren en opgevoed in een „Sturm- und Drangperiode", dat het heeft geleerd in ons zijn erfvijand te zien, ons bijna niet anders heeft leeren kennen dan met de sabel in de vuist er tegenover staande, dat er nauwelijks één Atjeher zal te vinden zijn die niet een familielid of vriend betreurt, geen Atjeher, die niet in den strijd tegen de overmachtige kafirs, een bloedig offer heeft moeten brengen ter wille zijner liefde voor zijn geboortegrond. Het is waar, door ons zijn vele en dierbare verliezen geleden; iedere duimbreedte gronds, die door ons op Noord-Sumatra werd veroverd, is gedrenkt met het bloed onzer dapperen en het aantal is niet gering te noemen van hen, die uit plichtsbesef hun leven lieten. Doch ook de Atjehers hebben donkere schaduwbeelden

op hun weg ontmoet, ook daar ginds is geleden en gestreden, daar zijn niet *minder* bloedige offers gebracht; ook dáár heeft dierbaar bloed gevloeid. Iedere schrede, die wij voorwaarts deden, kostte ook ginds aan zoovelen het leven. Daarbij zijn door ons, onwillens natuurlijk, vrouwen en kinderen getroffen, zijn de bloeiendste streken verwoest, geheele districten met have en goed in de asch gelegd en families, die vroeger geene zorgen kenden, tot den bedelstaf gebracht. Is het dan wonder, dat zij ons, hunne overweldigers, haten en vreezen tevens, dat er zoo velen onder hen rondloopen, die, als zij de kans daartoe schoon vinden, eene bloedige wraak op ons nemen? Behoeft het ons te verwonderen, dat een zoon bij het sterfbed van zijn gewonden vader, een vader bij het sterfbed van zijn zoon, voor Allah en zijn Profeet de heilige gelofte aflegt, dat hij het hem dierbare leven zal wreken op de indringers, die bezit van zijn grond namen, die zijn geluk hebben verwoest?

Is het wonder, dat de Atjeher tegenover ons achterhoudend is, dat hij ons misleidt, indien hij kan, dat hij ons wantrouwt, al meenen wij het ook werkelijk goed? Neen, wij begaan eene fout, indien wij het karakter van den Atjeher zouden willen beoordeelen, naar hetgeen *wij* van hem hebben gezien. Ons zouden immers onder dezelfde omstandigheden, dezelfde ondeugden kunnen worden toegedicht, wanneer wij b. v. onze worsteling tegen de Spaansche overweldigers in den tachtigjarigen oorlog in zijne bijzonderheden gingen ontleden.

Tocht blijft er, buiten die omstandigheid om, nog wel het een en ander uit het psychische leven van den Atjeher ter beoordeeling over en kunnen enkele karaktertrekken worden genoemd, waarop intercurrente gebeurtenissen als de pas besprokene weinig of geen invloed uitoefenen. De geschiedenis van Atjeh's verleden, zooals ik die voor een deel uit waarnemingen van ooggetuigen heb kunnen opteekenen [1]), levert ons daartoe enkele gegevens, terwijl ook uit hetgeen wij gedurende onze aanraking met het volk hebben kunnen waarnemen, veel voor dit onderwerp valt af te leiden.

1) Ik hoop later tijd te kunnen vinden om uit de door mij bijeenverzamelde bouwstoffen een „Geschiedenis van Atjeh" saam te stellen en uit te geven.

Uit al het voorgaande hebben wij voldoende kunnen ontwaren, dat de intellectueele ontwikkeling van het Atjehsche volk niet zeer hoog is. De meest primitieve rekenkunstige opgaven kunnen in den regel niet uit het hoofd worden opgelost en men moet dikwijls tot alle mogelijke hulpmiddelen zijne toevlucht nemen om te weten, welke som ontvangen of betaald moet worden. De uitlegging of toepassing van soms zeer eenvoudige koranische wetten en bepalingen, b. v. die betreffende den graad van verwantschap waarin een bepaald huwelijk mag plaats hebben, of wel betreffende nalatenschappen, baart den Atjeher moeilijkheden en hij heeft daartoe bijna altijd de hulp van een ander noodig, meestal van een Arabier, Klingalees of een Maleier van een ander deel van Sumatra, zooals er hier verscheidene zijn. De *oelëebalangs*, de kleine vorsten, kunnen slechts voor een klein deel schrijven, dat wil dan nog zeggen Maleisch met Arabisch schrift; zelfs lezen, behalve dan den Koran, kunnen de meesten maar zeer oppervlakkig. Zij zijn dus verplicht alles aan den *krani* of een schrijver over te laten, als hoedanig alweer in de zeldzaamste gevallen een Atjeher, meestal een Arabier, Klingalees of Maleier (Benkoelees, Padanger) werkzaam is. Zulk een schrijver geniet dan, zooals van zelf spreekt, het volle vertrouwen van zijn meester, een vertrouwen waarvan, zooals evenzeer te begrijpen is, dikwijls ten koste der bevolking misbruik wordt gemaakt. *Panglima Mohamad Tibang*, de bekende figuur uit onzen Atjeh-krijg, die al heel spoedig na den val van zijn heer en meester, den laatsten Sultan, onze partij koos, kwam als jeugdige arme Klingalees op Atjeh. De Sultan vond spoedig behagen in den levendigen, bevattelijken knaap, liet hem lezen en schrijven leeren en maakte hem later tot zijn vertrouwde en geheimschrijver. Hij wist zich spoedig, doordien hij ver boven het peil der massa uitstak, tot hooge betrekkingen aan het hof op te werken; aan zijne eerlijkheid, wordt evenwel, wegens zijne verschillende kuiperijen aan het hof door menig Atjeher getwijfeld.

Trouwens, wij zagen het reeds bij de bespreking van de opvoeding, aan de intellectueele vorming en ontwikkeling van het opkomend geslacht wordt al zeer weinig werk besteed en de groote massa groeit in onkunde en domheid op. En toch ontbreekt het

velen Atjehers niet aan doorzicht en bevattingsvermogen. Er zijn er onder hen die noch lezen noch schrijven kunnen, doch die desniettemin hunne zaak weten te verdedigen met een talent en zeggingskracht, die menig pleitbezorger hun zou benijden. Mij werden personen genoemd, die bij een halszaak, henzelven of een hunner familie-leden betreffende, zoo uitstekend hunne zaak tegenover de Atjehsche vierschaar wisten te bepleiten, dat de delinquent op vrije voeten moest worden gesteld. Ook een hoogen graad van geslepenheid en spitsvondigheid en een vrij sterk ontwikkeld oratorisch talent mag men hun niet ontzeggen.

Vooral op politiek gebied komt bij de hoofden hunne slimheid, soms zeer ten onzen nadeele, dikwijls sterk uit; men kan er dan ook zeker van zijn, dat wanneer een Atjehsch hoofd zijne onderwerping komt aanbieden of ons den een of anderen dienst bewijst, de *Macchiavelli* steeds in de nabijheid is. Hij weet, dat hij er direct voordeel van heeft, anders onderwerpt hij zich niet en dit ook nog alleen zoolang, als het beoogde voordeel duurt; immers aan den eens afgelegden officiëelen eed van onderwerping, wij hebben dit reeds zoo dikwijls ondervonden, stoort hij zich hoegenaamd niet. Zulk een eed is voor hem slechts zoo lang bindend, als hij van die quasi-onderwerping voordeel trekt.

Welke waarde men aan de onderwerping van een der vele kleine Atjehsche vorsten moet hechten, laat zich dus gemakkelijk denken. Het is juist om het groote gewicht, hetwelk door ons steeds aan zulke feiten gehecht wordt, dat de Atjehers ons voor uiterst lichtgeloovig en dom uitmaken. „*Orang kompĕni bĕrani sĕkali*, *tĕtapi bodok*", (de „kompeni" is dapper, maar dom) is een gevleugeld woord onder de Atjehers, dat ik zelfs onlangs uit den mond van een met ons zoogenaamd bevriend hoofd hoorde.

Natuurlijk is er een zeer groot verschil in ontwikkeling op te merken tusschen verschillende Atjehers en wel naar gelang hier meer het eene, daar meer het andere ras tot de vorming van het tegenwoordige geslacht heeft bijgedragen. Zoo gelden de Atjehers, met Arabisch of Klingaleesch bloed in de aderen, voor veel geslepener, vooral in handelszaken, dan de rest; zij die het product zijn van eene kruising met Maleiers van Sumatra's West- en Zuidkust of

met Javanen, gelden daarentegen voor veel bescheidener, voor meer beschaafd in hunne vormen en ook voor meer bevattelijk; zij verwerven zich daarom het gemakkelijkst betrekkingen, waarbij verstand en goede vormen een hoofdvereischte zijn. De lieden uit de bovenlanden van Groot-Atjeh, algemeen aangeduid als *oerĕĕng toenong* of *mantĕĕ*, gelden over het geheel voor zeer dom, onontwikkeld en onbeschaafd (*doesoen*), als de Abderieten dus van Groot-Atjeh; daar zou, volgens zeggen, het Bataksch element meer op den voorgrond treden. Het woord *mantĕĕ* (bovenlander) is zelfs eene algemeene uitdrukking voor dom; wil men zeggen, dat iemand zeer dom, oliedom is, dan bezigt men de uitdrukking *mantĕĕ mĕikoe* (een staart dragende bovenlander).

Dat er, in weerwil van hunne geringe opleiding, Atjehers zijn, die zich in wetenschappelijke richting boven het peil der massa weten te verheffen, al is hun aantal niet groot, bewijzen de enkele geestesproducten, die ons van hen voor en na zijn in handen gekomen en die, voor een deel althans, door den Heer SNOUCK HURGRONJE thans in behandeling zijn genomen. Daaronder bevinden zich verschillende vlugschriften van den ons zeer vijandigen *Oelama Tĕngkoe Koetakarang*, die door zeggingskracht en degelijkheid uitmunten; daaronder bevindt zich ook het in bondigen stijl gedichte epos over den Atjeh-oorlog van den gewezen sadati (zie later) *Doel Karim*, dat geheel door hem uit het hoofd is opgesteld, daar de man lezen noch schrijven kan, een zuiver geheugenproduct dus. Te betreuren is het, dat zooveel betreffende de Atjehsche wetenschap, hetwelk voor ons van zooveel waarde zoude zijn, gedurende en tengevolge van den oorlog is verloren gegaan; daarbij is het moeilijk om van hetgeen nog is gered, iets uit de handen der bezitters los te krijgen.

Op de wijze, waarop de Atjehers buitengewone natuurverschijnselen verklaren, kom ik straks terug.

De algemeene indruk, dien de Atjehers, ook de zoogenaamde bevriende, bij langere kennismaking op ons maken, is, dat zij niet te vertrouwen zijn, dat ze ons, waar ze de kans daartoe schoon zien, zullen trachten te misleiden; men moet zich steeds afvragen, welke *arrière pensée* er in 't spel kan zijn, wanneer ze werkelijk eens openhartig en vertrouwelijk worden. Dat de positie, waarin

ze tegenover ons geplaatst zijn, daartoe het hare heeft bijgedragen, dat zij op hunne beurt ons wantrouwen, en daarom tegenover ons gesloten zijn en ons zullen misleiden, wanneer daartoe de gelegenheid bestaat, lijdt geen twijfel. Doch het is werkelijk, ook buiten die positie om, een karaktertrek van het Atjehsche volk, waarmede in ieder voorkomend geval, rekening moet gehouden worden. In de reisbeschrijvingen [1]) van personen, die drie eeuwen geleden met het Atjehsche volk kennis maakten, springt ons die karaktertrek bij herhaling in het oog. Doch wat meer zegt, de eene Atjeher vertrouwt den anderen niet, zelfs zijne eigene vrouw en zijne familieleden niet.

Een mijner meest vertrouwde verslaggevers zeide mij eens, toen ik hem vroeg of zijne kamponggenooten wisten, dat hij in mijnen dienst was: „Waaraan denkt u toch? ik zou dit zelfs aan mijne eigene familieleden niet vertellen, men mocht er eens munt uit slaan tegen mij". „Ge hebt toch wel vrienden onder uwe kamponggenooten? vroeg ik. „Wel zeker! zeide hij, doch niet in dien zin, zooals ik dat elders zag, b. v. op de school te Fort de Kock, kennissen aan wie men zijne kleine geheimen durft toevertrouwen." En dat hij werkelijk de waarheid sprak, ontdekte ik bij verschillende gelegenheden, vooral in samenkomsten met andere Atjehers ten mijnent; de een vertrouwde den anderen niet.

In de geschiedenis van het Atjehsche volk ligt het geheim van dit verschijnsel. Niet alleen dat de eene moekim dikwijls vijandig tegenover de andere stond, doch de enkele kampongs van eene en dezelfde moekim hadden meestal veeten tegen elkaar en door de solidariteit der kampongbewoners, die hier vroeger voorheerschte, was dus niemand zeker van zijn leven, vertrouwde de een den ander niet. Vandaar ook het nog bestaand gebruik, dat geen Atjeher zijn huis verlaat zonder gewapend te zijn, en liefst met den klewang zonder schede in zijn buikriem gestoken, ten einde ieder oogenblik bij een onverhoedschen aanval klaar te zijn.

Natuurlijk mogen de Atjehers binnen de versterkte linie niet meer gewapend loopen, behalve enkele hoofden, die daarvoor van het Civiel bestuur licentie erlangen. Doch voor onze komst alhier

1) Zie de bijlagen.

en thans nog buiten de linie vertoont zich zelden een Atjeher ongewapend op straat. De kleinste veete, die de een tegen den ander heeft, wordt dikwijls breed uitgemeten en zonder dit vooraf te doen blijken, wordt daarover soms eene bloedige wraak genomen.

Zelden of nooit zal een Atjeher zeer vertrouwelijk zijne vrouw deelgenoote van zijne geheimen maken; daartoe staat ze in de eerste plaats voor hem te laag, doch in de tweede plaats kan er zich morgen een familie-drama voordoen, waarvan eene echtscheiding of verstooting het gevolg is en dan zou de vrouw van zulk een geheim partij kunnen trekken.

Een Atjeher is dus tegenover een ander, wien ook, steeds gesloten; vertrouwelijkheid, werkelijk goed gemeende vriendschap, in den zin als wij zulks opvatten, kent hij niet en mocht iemand (een Atjeher) vertrouwelijk tegenover hem worden, dan weet hij, dat hij juist met dien vriend uiterst omzichtig moet zijn.

Hetzelfde is het geval met de na aan deze verwante psychische uiting: „dankbaarheid". Dat de Atjeher in voorkomende gevallen tegenover ons niet dankbaar is, mag alweer niet als maatstaf gelden, doch zij zijn het onder elkaar evenmin, ten minste weer niet op dezelfde wijze als wij het zouden opvatten. Ik ben zelf een paar malen de dupe geweest van de grootste ondankbaarheid der het meest door mij begunstigde Atjehers. Het gebrek aan deze uiting van het gevoel hangt trouwens nauw samen met het vorige. Over het geheel is het bekend, dat dankbaarheid geene eerste deugd van Polynesische volken is, al zijn er ook hier en daar uitzonderingen te vinden.

Evenzoo heeft de Atjeher met andere Polynesische volken gemeen, dat hij geene beleediging ongewroken laat, al mogen er ook soms jaren over verloopen. Hij zal niet rusten voor en aleer hij of een zijner familieleden den hem aangedanen hoon op tienvoudige wijze, hetzij op den beleediger zelven, hetzij op diens bloedverwanten of bezittingen gewroken heeft, en op de kleinste beleedigingen volgt niet zelden een duel met den klewang op leven en dood.

De Atjeher is in hooge mate arbeidzaam en dit geldt zoowel voor de vrouwen als de mannen; ik sprak daarover vroeger reeds.

Hierin steekt hij verre uit boven vele andere volken van den Archipel, b. v. den Borneoot of Baliër, en daaraan is het voorzeker

ook toe te schrijven, dat Atjeh in vroegere eeuwen tot zulk een grooten rijkdom kon geraken en eeuwen lang als het rijkste en machtigste land van het Oosten gold. Zijn bodem is vruchtbaar, doch hij weet ook van die vruchtbaarheid gebruik te maken. De zee, die hem omringt, is rijk aan visch, doch hij is ook niet te vadsig om ze op het droge te brengen en van de hand te doen. Moet hij in heerendienst op bevel van zijne hoofden werken, hij doet het gaarne, wijl hij weet dat het voor het gemeenschappelijk belang is.

De vraag of de Atjeher moedig is, eene vraag die zoo dikwijls op verschillende wijzen is beantwoord, meen ik, na al hetgeen ik er van heb gezien en gelezen, volkomen bevestigend te mogen beantwoorden. Dit sluit evenwel niet uit dat hij, daar waar hij zijn vijand in alle stilte kan besluipen, dit liever doet dan een open gevecht met hem aangaan. Ontegenzeggelijk heeft de Atjeher, tijdens den met ons gevoerden strijd, getoond een moed en doodsverachting te bezitten, die ons bewondering moeten afdwingen. Nu moge men zeggen, en wel op grond van hetgeen ik te voren daarover aanhaalde, dat hij door zijne priesters daartoe geïnspireerd wordt, dat hij hoopt daardoor de eeuwige gelukzaligheid deelachtig te worden, hij heeft ten minste den moed te sterven voor de heilige zaak. En dit geldt niet alleen van de mannen, maar ook van de vrouwen.

Het is tijdens den twintigjarigen reuzenstrijd, dien Atjeh met ons voert, meermalen gebeurd, dat de vrouwen in de eerste gelederen meestreden en door haar moed en doodsverachting de anderen bezielden. Wij mogen trotsch zijn op onze Kenau Hasselaar, Atjeh telt thans dergelijke bij dozijnen. Meermalen werden op het slagveld vrouwen onder de gesneuvelden gevonden, nog met klewang of donderbus in de zwakke hand; de te voren door mij genoemde twee gevallen staan waarlijk niet alleen.

Diefachtigheid, de zucht in 't algemeen om zich op min eerlijke wijze te verrijken ten koste van een ander, is eene ondeugd, die volgens mijne Atjehsche berichtgevers vrij algemeen is. In den Sultanstijd waren zelfs de strengste straffen, zooals het afkappen van de hand, volgens de Mohammedaansche strafbepalingen, of de

vrijheid aan ieder persoon gegeven om een dief zonder vorm van proces neer te slaan als hij op heeterdaad werd betrapt, niet altijd bij machte die ondeugd tegen te gaan en tot aan het optreden van ons flink marechaussée-korps was diefstal ten nadeele van personen die zich aan ons gezag hadden onderworpen, aan de orde van den dag. Ook bij de Atjehers geldt het spreekwoord: „gestolen goed gedijt niet", doch dit heeft geene betrekking op goederen, die toebehooren aan de kafirs, of aan hen, die met deze heulen of zich aan hen hebben onderworpen. Vandaar herhaalde strooptochten van vijandig gezinde Atjehers in de kampongs der met ons bevriende landgenooten.

Eerst door de geregelde nachtelijke patrouilles van genoemd korps is daaraan een einde gemaakt. Het zijn vooral de bewoners van de VII Moekims, die in dit opzicht algemeen berucht zijn: „*Oerĕĕng moekim toedjoeh sigitoet silap takoi poetoeh*" is een bekend spreekwoord; „men heeft nauwelijks één oog geloken, wanneer men in de VII Moekims vertoeft, of men is zelfs zijn hals kwijt". Die personen genieten bij de overigen dan ook weinig vertrouwen. Reizigers, die de VII Moekims moeten doortrekken, zorgen steeds, dat ze daar niet behoeven te overnachten en trekken nog veel liever in een sawah-huisje dan in eene *binasah* van eene kampong, die tot deze moekims behoort, uit vrees, dat ze des nachts om het weinige, dat ze soms bij zich hebben, zullen vermoord worden, hetgeen reeds bij herhaling is geschied. Eene aanklacht wegens berooving bij het betreffende moekimhoofd leidt gewoonlijk tot niets. Alleen wanneer ook het moekimhoofd van den bestolene zich met de zaak bemoeit, neemt de eerste soms het „air" aan, alsof hij de zaak streng onderzoeken zal; doch tot werkelijk straffen komt het in zulke gevallen zelden. Dit geldt trouwens van de meeste moekims.

Behoort de dief tot eene andere moekim en is hij zelfs met name bekend, dan wordt hij toch bijna steeds door zijn eigen moekimhoofd in bescherming genomen, dat wil zeggen, men zoekt en vindt allerlei uitvluchten om hem aan de gerechte straf te onttrekken. „*Gĕgaséh kĕmanok ngon kĕklĕĕng*". „Meer medelijden hebben met de kip dan met de gier", zegt een Atjehsch spreekwoord en dit wordt in zulke gevallen gebezigd, waarin de oeléebalang zijn eigen *anèk*

rajat (onderdaan) „à tort et à travers" in bescherming neemt tegenover een ander.

Eene eigenschap, die de Atjeher in hooge mate bezit, is zijne prikkelbaarheid, zijne gevoeligheid ook voor de geringste beleediging. De grootste beleediging, die de eene Atjeher den anderen kan aandoen, is dat men tegen hem de beweging maakt alsof men wil schoppen, zooals men dat een hond of ander onrein dier doet; zulk eene beleediging wordt bijna onmiddellijk met den klewang uitgevochten. Ook geldt het als eene beleediging, wanneer men met den vinger naar iemand wijst; met dem duim is dit geoorloofd. Het is mij meermalen voorgekomen, dat, wanneer ik een mijner berichtgevers zeide, dat het door hem gerapporteerde waarschijnlijk onjuist was, hij van kleur veranderde, opstond en zonder iets te zeggen, heenging. Ik kon mijn voornaamsten verslaggever niet erger uit zijn humeur brengen, dan wanneer ik hem ook maar het geringste bewijs gaf van wantrouwen; de man verdiende bij mij een goed maandgeld, hooger dan hij elders konde verdienen. Toch voegde hij mij bij dergelijke gelegenheden meermalen toe: „Ik heb u eens gezegd, dat ik u alleen zulke berichten zou brengen, waarvan ik weet, dat ze volkomen waar zijn; waarom geeft u mij dan zoo bij herhaling blijken van wantrouwen? Neemt u liever een ander"; en aan de wijze, waarop hij zulks zeide, kon ik duidelijk merken, dat het hem ernst was. De minste onvormelijkheid van het eene moekimhoofd tegenover het andere kan eene oorlogsverklaring tengevolge hebben en aan honderden het leven kosten. Zulk eene oorlogsverklaring geschiedt per brief, waarin aan den voet een klein bruin vlekje is gebrand, alsof er bij toeval een vonk op gevallen was, hetgeen beteekent, dat de afzender den krijg tot het uiterste, d. i. tot het verbranden van elkanders kampongs, wil volhouden. Na zulk eene beleediging moet of binnen vier dagen voldoening worden gegeven of wel aan de uitdaging worden voldaan.

Dat de Atjehers over het algemeen wreed zijn, kan men als zeker aannemen; de martelingen, welke zij onze gewonden, die in hunne handen vallen, doen ondergaan; de wijze, waarop zij de onzen verminken, wanneer deze dood of levend in hunne macht komen, gaan waarlijk alle beschrijving te boven. De officieren Lutschke en

NIJENHUIS, die na zulk eene marteling nog levend in onze handen kwamen, hadden het treurige voorrecht ons daarvan de bewijzen te toonen.

Wreed in zijne bloeddorst is trouwens ieder volk van het Polynesisch ras en het zou dus al bijzonder vreemd zijn, indien de Atjehers daarop eene uitzondering maakten. Doch ook zij hebben van *ons* barbaarsche wreedheden ondervonden, laat ons dit niet vergeten. Ook door ons is tijdens onze kennismaking met den Atjeher dikwijls onnoodig bloed vergoten of zijn weerloozen, die in onze handen vielen, noodeloos gemarteld. Ik zelf ben tijdens een vroeger verblijf op Atjeh getuige geweest van feiten, die eene beschaafde natie ten eenenmale onwaardig zijn. Men spreke niet van oorlogsrecht, zooals mij zoo dikwijls is voorgeworpen.

Oorlogsrecht is het, iemand neer te schieten, die met een klewang of donderbus in de hand op ons toetreedt of in onze handen valt; doch het is geen oorlogsrecht wanneer een grijsaard en een jongen van ± 12 jaar, die op de sawah werkzaam en beiden ongewapend zijn, worden neergeschoten; oorlogsrecht is het niet, wanneer een krijgsgevangene aan eene Afrikaansche compagnie, van welke zoo pas een man gewond raakte, wordt overgeleverd, opdat deze (echte bloedhonden) op dien weerlooze, die met de handen op den rug gebonden tusschen hen in loopt, hun wraak kunnen koelen over 't geleden verlies. Vóór die man ten slotte, tengevolge van bloedverlies en pijn neerviel, was zijn lichaam bijna op alle plaatsen doorboord door bajonetsteken. Doch laat ik geene bewijzen meer bijbrengen; laat het genoeg zijn, dat wij door verschillende feiten tijdens den Atjeh-oorlog door ons bedreven, het recht hebben verbeurd, den Atjeher te betichten van wreedheden tegenover zijne gevangenen.

Doch de Atjeher is toch van nature wreed, dat wil zeggen, het lijden van anderen wekt bij hem geen gevoel van medelijden op, hij schept er veeleer vermaak in; de wijze, waarop vonnissen worden uitgevoerd, waarbij men meestal zoodanigen vorm van doodstraf kiest, dat de doodstrijd wat lang duurt, en waarbij dan het volk van heinde en ver samenloopt om het schouwspel bij te wonen, geeft daarvan reeds een bewijs. BEAULIEU (Zie Bijlage) was er ge-

tuige van met welk eene verfijnde wreedheid *Iskander moeda* — die steeds door eene wacht van vrouwen was omgeven, wijl hij geen man in zijne nabijheid vertrouwde — alle vrouwen der wacht op een morgen liet pijnigen en martelen, om ze daarna te doen dooden, eenvoudig omdat eene der vrouwen des nachts hardop had gedroomd, waardoor Zijne Majesteit uit den slaap was opgeschrikt. De lijfstraffen, zooals die in den Sultanstijd, dus tot kort voor onze komst alhier, werden toegepast, waren meestal eindelooze martelingen. De veroordeelde werd tusschen een gespleten boomstam, die met geweld van elkaar werd getrokken, langzamerhand doodgeklemd (*gĕpanggang*), het vleesch werd hem stuksgewijze van het lichaam gesneden (*gĕsajab*), hij werd langzaam in een groot rijstblok vermorzeld, onder de pooten van des Sultans olifanten doodgetrapt, in een vat in welks omwanding spijkers waren gedreven, aanhoudend voortgerold enz. Het afsnijden van neus en ooren, of van de oogleden was eene heel gewone straf, terwijl er bijna geene week verliep of er werd aan dezen of genen, wegens diefstal, eene hand, bij recidivisten de voet, zelfs de tweede hand afgekapt en bij al dergelijke afgrijselijke tooneelen liep, zooals een ooggetuige mij meedeelde, het volk met vrouwen en kinderen te hoop om van het schouwspel te genieten en zich te verlustigen in de smartkreten en de stuiptrekkingen van den ongelukkige.

„Het medelijden of de sympathie bekleedt ongetwijfeld eene der eerste plaatsen in het zedelijk gevoel en, zoo niet de eenige, is het althans de voornaamste bron, waaruit alle goede daden voortspruiten", zegt Ludwig Büchner [1]) zeer terecht. Die eerste plaats nu in het zedelijk gevoel is bij den Atjeher vrijwel onbezet, evenals bij de meeste, zoo niet alle Polynesische volken.

Trouwens, de groote voorliefde van het volk voor dierengevechten verraadt reeds in zekeren zin de afwezigheid van dat edel gevoel van sympathie bij het zien van het lijden van andere schepselen.

Gastvrij is de Atjeher in zekere mate ongetwijfeld, al uit zich die gastvrijheid op eenigszins andere wijze dan b. v. ten onzent. Hij zal zelden of nooit iemand bij zich tehuis halen, dien hij vroeger

1) „De liefde in de dierenwereld" vertaald door R. E. de Haan. 1880 pag. 206.

nimmer ontmoette. Komt evenwel iemand in zijne kampong met wien hij vroeger reeds kennis maakte, dan is hij gaarne geneigd hem uit de *binasah* of *balei* te halen en ten zijnent te noodigen, hetzij alleen om het maal bij hem te gebruiken, hetzij, indien daarvoor in huis de ruimte is, om hem ook logies aan te bieden. Moet hij zelf evenwel op reis, dan gaat de gast reeds uit eigene beweging uit het huis, daar het in geen geval adat is daar te blijven als de heer des huizes afwezig is.

Ieder vreemdeling, die eene kampong doortrekt, heeft het recht om een klappertuin binnen te loopen en zich eenige jonge klappers, doch niet meer dan drie, toe te eigenen, indien hij nl. dorst heeft. Niemand heeft daartegen bezwaar en dit wordt ook nimmer als diefstal aangemerkt; alleen is de vreemdeling verplicht ze ter plaatse te verorberen; zoodra hij ze meeneemt, wordt het als diefstal beschouwt. Ook mag hij geene andere vruchten nemen. Is iemand de gast van een ander, dan worden tegenover hem door gastheer en gastvrouw alle beleefdheden in acht genomen. De gastheer stelt zich stilzwijgend verantwoordelijk voor de veiligheid van den persoon en de bagage van den gast. Ook wanneer een vreemdeling in eene kampong komt en zich in de *binasah* en bij de daar aanwezige personen met het *salem mĕaleikoem* heeft aangemeld, dan is de kampong solidair verantwoordelijk voor zijne veiligheid en wordt, vooral als het een voornaam persoon geldt, bij hem de wacht gehouden. Ditzelfde vindt men vrij algemeen in Indië en ondervond ik b. v. tijdens mijne reizen op Borneo en op Bali; de woning, waar ik mijn intrek nam, was steeds door eene wacht uit de kampongbewoners bewaakt.

Dit gebruik is, zooals te begrijpen is, een uitvloeisel van het stelsel van solidariteit, dat hier en daar nog bestaat en eens in Indië algemeen moet geweest zijn, waarbij nl. de geheele kampong solidair verantwoordelijk werd gesteld voor de ongelukken, die een vreemdeling daar overkwamen.

Echtelijke liefde, ik bedoel natuurlijk niet de triviale, cynische „voluptas", doch de wederzijdsche opofferende genegenheid tusschen de beide echtgenooten kent de Atjeher niet; de onderlinge verhouding der echtgenooten is niet veel anders dan die van een man

met zijne „concubine", die hij zoo lang houdt als 't hem goeddunkt, zoolang meestal als de vrouw aan zijne cynische lusten kan voldoen. Openhartigheid, vertrouwelijkheid, hartelijke omgang tusschen gehuwden is, wij zagen dit reeds, iets ongekends onder de Atjehers. Daarbij is de vrouw ook niet de gelijke van den man; zij is zijne eerste ondergeschikte, meer niet; doch dit alles is niet specifiek Atjehsch maar algemeen Oostersch.

Het eerste huwelijk, meestal op jeugdigen leeftijd gesloten, een „mariage de raison", duurt in den regel kort; het tweede duurt langer, in vele gevallen het geheele leven, doch zulk een tweede huwelijk is ook bijna steeds een gevolg van wederzijdsche genegenheid. Toch duurt ook die genegenheid niet veel langer dan tot de vulgaire lusten bekoeld zijn. Is het huwelijk met kinderen gezegend, dan vormen deze meestal den eenigen band, die de ouders te zamen houdt.

Vroeger zagen wij reeds, dat ook de band tusschen de leden derzelfde familie uiterst los is, ja zelfs dat de moeder, b. v. bij echtscheiding of bij hertrouwen na den dood van haren man, zich betrekkelijk zeer gemakkelijk in het wel is waar onvermijdelijke lot schikt, om voor goed afstand te doen van hare kinderen. en hoe onverklaarbaar, hoe onnatuurlijk ons dit ook moge schijnen, toch is het volkomen waar. Het is evenwel de vraag of die uiterlijke kalmte, die ze bij zulk eene gelegenheid aan den dag legt, wel het gevoel vertolkt, dat haar hart daarbij ondervindt. De Atjeher toch heeft dit met andere volken van zijn ras gemeen, dat hij, zoo het zijn moet, uitstekend het gevoel weet te onderdrukken, dat zijn binnenste in beroering brengt. Bij hem is geenszins het gelaat de spiegel zijner ziel. Moederliefde toch — zij moge bij verschillende volken, bij verschillende menschen op verschillende wijze tot uiting komen — is niet eigen aan een bepaald ras of volk, treedt niet hier in meerdere daar in mindere mate op, al moge dit, oppervlakkig beschouwd, ons ook zoo toeschijnen; zij komt alleen bij de eene moeder op eene andere wijze tot uiting dan bij de andere; en ook de Atjehsche moeder, al geeft zij aan dat gevoel weinig of geene uiting, moet bij zulk eene scheiding diep en innig lijden. Trouwens, de zorg en zelfopoffering, die zij aan den dag legt, wan-

neer haar kind lijdt, haar ongeveinsde wanhoop, als zij bij het sterfbed van haar kind staat, geven ons het bewijs, dat het gevoel van moederliefde haar niet minder eigen is dan iedere andere moeder, waar ter wereld ook. Doch zij heeft geleerd zich in het onvermijdelijke te schikken en voor de buitenwereld hare hartstochten te verbergen.

Bij de beoordeeling van de psychische eigenschappen van een volk, met name vooral van het zieleleven van een volk, mogen wij alweer niet vergeten rekening te houden met de omstandigheden, waaronder het volk leeft, die immers van machtigen invloed kunnen zijn niet zoozeer op het zieleleven zelf als toch zeker op de uiting daarvan. De ongehuwde Europeesche moeder, die de hand slaat aan het kind, dat zij zoo pas het leven gaf, wordt daartoe evenzeer gedwongen door onmenschkundige maatschappelijke wetten als de Atjehsche moeder, die bij echtscheiding, schijnbaar zonder eenig gevoel, hare kinderen prijsgeeft. Men zal toch niet in ernst willen beweren, dat de moederliefde, die geheimzinnige band welke tusschen moeder en kind bestaat en die vooral in de dierenwereld zoo sterk te voorschijn treedt, wijl geene conventie of wet daar belemmerend werkt op hare uiting, bij de ongehuwde moeder òf niet bestaat òf eene andere is dan bij de moeder, die een deugdelijk en fatsoenlijk brevet van oorsprong kan toonen?

Hetzelfde wat geldt van de moederliefde, is ook van toepassing op de liefde van het kind tot de moeder, al moge deze laatste korter van duur zijn en op een zekeren leeftijd worden verdrongen door andere gevoelens. Ook dit gevoel verloochent zich nimmer. Ik kan den lust niet weerhouden hier plaats te geven aan de beschrijving van een voorval, dat ik in 1879 te midden van het oorlogsgewoel op Atjeh heb bijgewoond, en hetwelk ik zoo aangrijpend vond, dat ik het in mijn dagboek heb opgeteekend.

Het was den 4den Juli en op een zeer warmen voormiddag, dat de 1ste Colonne onder den Luitenant-Kolonel GERLACH de kampong *Lampey* in de XXVI Moekims binnenrukte, alwaar wij ons bivak moesten opslaan.

De bewoners der kampong waren op het hooren onzer signalen in allerijl gevlucht met achterlating van al hun have en goed, de

vuren brandden nog in de keukens der huizen, terwijl op den pasar alle koopwaren in den steek waren gelaten. De officieren hadden in last de voorbereidende maatregelen te nemen tot het in orde brengen van het bivak en ook ik had eene geschikte plaats uitgezocht voor de op te richten ambulance en de noodige instructies gegeven, op welke wijze die moest worden ingericht, terwijl ook de enkele gewonden, die we dien morgen hadden gekregen, en de zieken voorloopig waren bezorgd.

De Colonne-commandant had zich na het uitdeelen der noodige bevelen voor een groot kamponghuis, dat hij tot hoofdkwartier had uitgekozen, op een boomstam nedergezet en noodigde mij uit, nadat mijne commissies waren afgeloopen, mij bij hem te voegen. De soldaten, die geen direct werk hadden, waren zooals te begrijpen is, op maraude uit en doorsnuffelden elk huis of er ook iets van waarde of anderszins van hunne gading was. Natuurlijk hadden zij daartoe verlof; dit is ook in Europa oorlogsrecht.

Op een kleinen afstand van ons zat onze Atjehsche tolk en gids, wien de Overste ondervroeg over verschillende punten, die op ons verblijf aldaar betrekking hadden.

Wij hadden nauwelijks een twintig minuten daar gezeten, toen een Inlandsch korporaal, aan het hoofd van eenige Inlandsche soldaten, zich bij den Overste aanmeldde en verhaalde, dat ze een krijgsgevangene hadden en tegelijk werd een Atjehsche knaap, de handen op den rug vastgebonden, en dien wij op het eerste oogenblik niet hadden gezien, wijl hij tusschen de soldaten liep, voor het front gebracht. Het was een jongen van naar schatting 11 à 12 jaar, voor een Atjeher uiterst blank en met een open flink gezicht; hij zag, zooals te begrijpen is, bleek, wijl hij niet wist wat zijn lot zoude zijn.

De Overste gaf dadelijk last, hem van zijne banden te bevrijden en liet hem door den tolk ondervragen, waarom hij niet met de anderen was gevlucht. Hij antwoordde, dat zijne moeder zwaar ziek was en dat hij haar niet aan haar lot konde overlaten; zij zelve toch was te zwak om hare legerstede te verlaten. Wat men met hem ook wilde doen, zoo zeide hij, was hem onverschillig, doch hij verzocht, dat in ieder geval order werd gegeven, dat de sol-

daten, die bezig waren het huis te plunderen, zijne zieke moeder niet aanrandden.

Onmiddellijk gaf de Overste aan een officier last om het huis te doen ontruimen, terwijl ik order kreeg de zieke vrouw te gaan zien en zoo noodig onder behandeling te nemen. Toen wij in het huis kwamen, was dit bereids leeggeplunderd en vond ik het beter de zieke, eene vrouw van middelbaren leeftijd, over te brengen naar een huis meer in de nabijheid van het bivak om haar later in de ambulance ter verpleging op te nemen. Zij werd dan ook in eene meegebrachte *tandoe* (draagbaar voor zieken) gelegd en naar het hoofdkwartier gebracht.

Intusschen was het aan het licht gekomen, dat de zieke eene zuster was van den in 1873 overleden laatsten Sultan van Atjeh en dat bij haar eene groote waarde aan preciosa door de soldaten was buitgemaakt. De vrouw, een door koortsen uitgeput schepsel, had men intusschen vóór het hoofdkwartier op een uit een kamponghuis gehaalde bultzak neergelegd en de knaap ging bij de komst zijner moeder, onmiddellijk naast haar op zijne knieën neerhurken en vatte haar hand; geen van beiden wist natuurlijk wat met hen zou gebeuren.

Ik haalde uit de ambulance-kist een medicijnkopje, vulde dat met eene chinine-oplossing en beduidde de patiënte dit te drinken; zij weigerde halsstarrig en sprak iets tot haren zoon; zooals de tolk mij later meedeelde, zeide zij, dat ze thans vergiftigd zoude worden. De knaap had evenwel blijkbaar èn in den Overste èn in mij vertrouwen gekregen; ten minste hij nam mij het medicijnkopje af en drong er bij zijne moeder op aan het leeg te drinken, doch zij bleef weigeren, bewerende dat het vergif was.

Na een kort oogenblik talmens, gedurende welken tijd hij mij, die aan de andere zijde der zieke zat neergehurkt, en den Overste beurtelings met een goedig, vriendelijk gelaat, dat nog bleeker was dan te voren, had aangekeken, nam hij het hoofd zijner moeder in zijn linkerarm, wendde haar zoo, dat zij hem moest aanzien, sprak een paar woorden tot haar, keek mij nog eens met een doordringenden blik aan, die mij ongeveer vertolkte: „ik wil u vertrouwen of voor mijn vertrouwen sterven!" en dronk in ééne teug

den bitteren inhoud van het kopje ledig. Hij beduidde mij daarop, het kopje nogmaals te vullen en gaf haar den inhoud te drinken, hetgeen zij toen niet meer weigerde.

Zou het woord kinderliefde onder heerlijker symbool terug te geven zijn dan dit. Is die scène, die daar te midden van het ruwste krijgsrumoer werd afgespeeld, niet overwaard door een onzer beste schilders op doek gebracht te worden?

Toen ik den Overste, die dit geheele tooneel, op den boomstam zittende, had gadegeslagen, aanzag, rolde er iets vochtigs over zijn wang in den knevel en ik had gedurende geruimen tijd moeite, een woord uit te brengen. Ik drukte den knaap de hand.... of hij mij begreep, weet ik niet. Doch zijne moeder, die inmiddels in onze nabijheid onder dak was gebracht, was den volgenden dag, voor het eerst sedert geruimen tijd, koortsvrij en drie dagen later reeds liep zij, steunende op mijn arm, door het bivak op en neer, terwijl de knaap overal te vinden was, waar ik was. Wij waren alle drie vrienden geworden, al konden wij weinig met elkaar spreken.

De Overste had in dien tijd alles aangewend om de geroofde preciosa der vrouw uit de handen der soldaten terug te krijgen, hetgeen hem vrijwel is gelukt en dat alles bedroeg een heele schat. Na acht à tien dagen kon zij, hoewel nog zwak, hersteld met haar zoon naar den Kraton worden opgezonden, waar door den Generaal van der Heyden voor hare verpleging de noodige zorg werd gedragen. Ik heb nooit dankbaarder patiënte gehad en de knaap, die middelerwijl mijn kleine vriend was geworden, spande alle moeite in om mij bij ons afscheid zijne dankbaarheid duidelijk te maken.

Op welsprekender wijze kan zich het gevoel van kinderliefde wel niet openbaren. Ik heb aan het bovenstaande dan ook niets meer toe te voegen om het bewijs te leveren, dat dit gevoel bij de Atjehers niet minder is ontwikkeld dan overal elders.

De Atjehers zijn, zooals ik reeds aantoonde, volstrekt geen gastronomen, veeleer in dat opzicht zeer matig. Zij eten op tamelijk geregelde tijden en dan niet bovenmatig; toch houden ze veel van gast- en offermalen, maar zij weten zich ook dan binnen de grenzen te houden.

Onzindelijk daarentegen is de Atjeher in hooge mate; zelfs onder

de hoogste standen zal men zelden een Atjeher ontmoeten, die er, ook in zijne beste kleeren gestoken, zindelijk uitziet. Vóór onze komst alhier was zeep of een surrogaat daarvoor iets geheel onbekends. Was de huid al te vuil, dan schuurde men het vuil met zand en water of met een steen af. Ook thans, in weerwil dat zeep overal op de pasars te koop is, wordt er nog een zeer spaarzaam gebruik van gemaakt. Daarentegen is de Atjeher een groot liefhebber van opschik, al bestaat die ook alleen in eene bloem achter het oor of een bosje gouden of soeasa sleutels op zijne borst. Vooral de vrouwen gaan in hooge mate aan dit euvel mank, zooals ik bij de bespreking harer kleederdracht deed uitkomen.

Ik weet, dat om eene volledige karakterschets van eèn volk te geven, nog vele zaken zouden moeten besproken worden; ik moet dit evenwel vooralsnog achterwege laten, wijl mij de gegevens daartoe ontbreken en ik mij wensch te onthouden van eene deelsgewijze oordeelvelling, die later mocht blijken onjuist te zijn.

Wij hebben evenwel uit het bovenstaande voldoende kunnen zien, dat de Atjeher in hoofdzaak de deugden en ondeugden van het Polynesische ras bezit en dat hij in geen enkel opzicht lager staat èn wat zijne ontwikkeling èn wat zijne karaktervorming aangaat, dan ieder ander zijner rasgenooten.

Het behoeft nauwelijks opgemerkt te worden, dat ik bij de karakterteekening van den Atjeher ongeveer den totaal-indruk heb weergegeven, dien ik door het bestudeeren van zijn verleden en door persoonlijke kennismaking daarvan heb gekregen. Er komen onder hen ongetwijfeld personen voor, op wie deze karakterschets in 't geheel niet van toepassing is; personen b.v. bij wie de huwelijkstrouw boven alle verdenking verheven is of wier huishouding als een voorbeeld van harmonie en wederzijdsche genegenheid zou kunnen gelden, doch dit zijn uitzonderingen; voor den middelmaat-Atjeher is de geleverde schets alleszins toepasselijk.

Ten slotte wil ik hier plaats geven aan hetgeen VAN LANGEN [1])

1) Atjeh's Westkust, voorkomende in het Tijdschr. v. h. Aardr. Genootsch. Deel V, Serie II 1888.

zegt omtrent het karakter van de Atjehers ter Westkust: „Daar, „waar de bevolking overheerschend of uitsluitend Atjehsch is, heeft „het Atjehsch volkskarakter de overhand behouden en treft men de „bekende karaktertrekken aan van grooten onafhankelijkheidszin, „hooghartigheid, hardheid en bloeddorst. De dubbelhartigheid, trouwe-„loosheid, sluwheid en listigheid der Atjehers zijn spreekwoordelijk „geworden. Zij zijn uiterst gevoelig voor beleedigingen, die zij altijd „trachten te wreken. Het kwaadspreken en lasteren is bij hen eene „tweede natuur geworden, vandaar dat zij elkaar niet vertrouwen „en niemand hen vertrouwt. Zelden tasten zij hun vijand openlijk „aan, doch steeds onverhoeds. Zoodra zij zich echter niet meer aan „het gevecht kunnen onttrekken, strijden zij onverschrokken en met „groote doodsverachting. Zij erkennen zelven, dat zij hunne tegen-„standers bespringen evenals een tijger zijne prooi. Zij zoeken daarom „steeds hun kracht in den guerilla-oorlog en vermijden gevechten „in het open veld. Daarentegen zijn zij arbeidzaam, spaarzaam, „zuinig bij het gierige af, vatbaar voor verstandelijke ontwikkeling, „scherpzinnig en goede huisvaders.

„Wat men vermeld vindt omtrent de zedeloosheid der Atjehers „is zeer overdreven en slaat meer op de rijken en aanzienlijken „dan op den gewonen Atjeher".

Van deze laatste zinsnede, neergeschreven door een man, die door zijn langdurig verblijf op Atjeh, gerekend kan worden den Atjeher te kunnen beoordeelen, gelieve de lezer nota te nemen. Die onzedelijkheid der Atjehers zou juist volgens andere berichtgevers op de Oost- en Westkust zoo bijzonder groot zijn.

HOE DE ATJEHER OVER BIJZONDERE NATUURVERSCHIJNSELEN DENKT.

Hoe de Atjeher in 't algemeen over bijzondere natuurverschijnselen denkt, hoe het aninisme hierbij sterk op den voorgrond treedt en alles aan de macht van daemonen, van den mensch vijandige machten, wordt toegeschreven, laat zich na kennisneming van al hetgeen is voorafgegaan, gemakkelijk begrijpen. Ook hier wordt de algemeen Mohammedaansche beschouwing over dergelijke verschijnselen met de oorspronkelijke daemonenleer innig vermengd.

Tijdens mijn verblijf op Atjeh kwamen twee maansverduisteringen voor en zond ik mijne verschillende berichtgevers, na hen tijdig met het op handen zijnde verschijnsel bekend gemaakt te hebben, naar hunne kampongs met de opdracht om goed toe te zien, wat gedurende de maansverduistering verricht werd en de algemeene gesprekken over de oorzaak van het verschijnsel af te luisteren of die gesprekken uit te lokken.

Het is bijna onnoodig te zeggen, dat allen zeer verbaasd stonden te kijken, toen ik hun het verschijnsel voorspelde en precies opgaf, hoe laat het zou beginnen en eindigen en ze deden met die wetenschap onder hunne kampongbewoners hun voordeel, in zooverre zij op hunne beurt als profeten onder de hunnen optraden en er zelfs weddenschappen op aangingen. Geloof vonden ze natuurlijk nergens, doch toen werkelijk op het door hen opgegeven tijdstip de maan zich begon te verduisteren en een vreemd lichaam zich voor hare schijf begon te vertoonen, waren mijne lieden even verrast als hunne kamponggenooten, wijl ook zij zelven nog twijfelden of de voorspelling wel zoude uitkomen. Ik had trouwens niet

verzuimd, om, zoo goed als mij dit met geheel onontwikkelde personen mogelijk was, hun eenigszins de zaak duidelijk te maken en hun te verklaren, hoe iedere zons- of maansverduistering reeds jaren te voren kan berekend worden.

Een mijner berichtgevers wilde de bij mij opgedane wetenschap op zijne dorpelingen overbrengen, doch dat pakte niet erg en men hield het er voor 't naast voor, dat allen met den booze in verbinding stonden.

De Atjeher gelooft namelijk, evenals bijna alle onontwikkelde volken, dat bij maansverduistering (*gĕrhana*) de maan door de aarde wordt aangevallen en dat bij zonsverduistering (eveneens *gĕrhana*) het omgekeerde plaats heeft. Sommigen zeggen, dat de zon bij zulk eene gelegenheid bloedschande pleegt, wijl de maan als de zuster van de zon wordt opgevat. In beide gevallen nu moet er een ongeluk over het land, waar het verschijnsel zichtbaar is, komen. Zij kunnen zich namelijk moeilijk voorstellen, dat ditzelfde verschijnsel ook buiten hunne kleine wereld zichtbaar is. Het land, waarboven de aanval plaats heeft, krijgt een ongeluk en verder strekt hun gedachtenkring zich niet uit.

Het ongeluk nu, waardoor de landstreek getroffen zal worden, kan van verschillenden aard zijn en bestaan in eene epidemie, misgewas, overstrooming, aardbeving, dood van den Sultan of een *oelĕebalang* enz. en het is het werk van den *tĕngkoe* of een ander, die de kunst verstaat om dit in de *kĕtika* na te zien, welk onheil in casu te wachten staat en wat men kan doen om het onheil alsnog te bezweren. Behalve in het uitspreken van toepasselijke bezweringsformulieren, bestaat dit in den regel in het zoodra mogelijk aanrichten van een gemeenschappelijk offermaal, kampongsgewijze.

Zoodra de verduistering zich begint te vertoonen, wordt in iedere kampong met alle geweld op de houten klok of de trom in den dorpstempel geslagen en dit met korte tusschenpoozen volgehouden, zoolang het phenomeen duurt, totdat dus de zon (resp. de maan) haar prooi loslaat.

Een ieder ijlt onmiddellijk buitenshuis en zit het schouwspel in een kom of bak water te bekijken, eerstens wijl het over 't geheel niet goed is direct naar zulk eene maansverduistering te zien

en tweedens wijl, door de zachte schommelende beweging van het water, men zich voorstelt het gevecht, de aanranding, beter te kunnen volgen. Wie een geweer of ander vuurwapen in zijn bezit heeft, schiet het aanhoudend in de richting van de maan af, anderen stampen in de rijstblokken of slaan met steenen en stokken op houten of metalen voorwerpen, met het doel om door al dit leven de zon te dwingen haar prooi los te laten.

Zwangere vrouwen mogen zich bij eene zons- of maansverduistering, om redenen die ik vroeger reeds opgaf, niet op straat vertoonen. Zij moeten zich zeer rustig binnen haar kamer houden en mogen gedurende het verschijnsel geenerlei werk verrichten, zelfs geen sirih kauwen, wijl dit alles van uiterst nadeeligen invloed op het kind kan zijn.

De lieden, die hun werk maken van het fabriceeren van *doâ's*, *pĕgaséh's* en *pĕlarih's*, hebben gedurende zulk een tijd meestal handen vol werk, wijl men weet dat de formulieren, onder die omstandigheden geschreven, zelden hare werking missen. De laatstgenoemde (*pĕlarih's*) welke iemand, die handel drijft, geluk aanbrengen, vinden vooral veel aftrek. Is de *tĕngkoe* zelf bekwaam in die zaken, dan heeft *hij* het vooral druk, wijl hij nl. daarvoor geen geld mag nemen en een ieder zich gaarne van zulk een panacée voorziet.

Ook plantaardige medicijnen, tijdens eene zons- of maansverduistering verzameld, hebben eene goede uitwerking, doch ze mogen niet met de handen worden geplukt en blijkbaar het liefst door vrouwen. Tijdens zulk een natuurverschijnsel kan men dan ook tal van vrouwen zien die de bladeren en andere geneeskrachtige deelen van planten, in en om de kampong groeiende, met den mond afplukken en bijeenverzamelen; zulke middelen worden alleen gebruikt om te *sĕmboer*, d. i. om ze fijn te kauwen en daarmee den lijder te bespuwen. Wie een ernstige zieke thuis heeft, haast zich dus van deze geneeskrachtige middelen een voorraad te verzamelen.

Met betrekking tot de verklaring van dit natuurverschijnsel en de middelen, die worden aangewend om het te doen ophouden, zien we dus bij de Atjehers geheel hetzelfde als bij de overige Mohammedaansche, doch ook Heidensche en Hindoe-bevolking van onzen Archipel. Steeds is het, wat het eerste betreft, de maan of

zon, die aangevallen wordt door het andere groote hemellichaam, of wel door een daemon of door een reusachtig wangedrocht; hier nu is de aanrander steeds het andere groote hemellichaam. Doch bij allen, en dit betreft het andere door mij besproken punt, tracht men door het maken van veel misbaar en rumoer den aanrander af te leiden en door bedreigingen te dwingen zijne prooi los te laten.

Bij de beoordeeling dezer verklaring moet men zich terugdenken tot de oudste perioden van het menschelijk geslacht, toen de mensch nl. nog veel meer dan wij, die geleerd hebben van kunstlicht gebruik te maken, van het licht van zon en maan afhankelijk was, dus misschien nog tot den tijd, toen men het gebruik van het vuur nog niet kende, zoodat bij totale eclipsen alles op het onverwachtst in een stikduister werd gehuld, alle werkzaamheden moesten stilstaan en men niet wist of het licht ooit weer zoude terugkeeren. Tevens moet men in 't oog houden, dat men toen zon en maan als de hoogste, als goddelijke wezens beschouwde, van wie alle kracht en leven uitging, zoodat bij vernietiging van dit wezen, ook alles wat op aarde was, noodwendig moest uitsterven. Zeker klimt dan ook het bijgeloof, dat we thans nog algemeen, immers ook buiten den Archipel, verspreid vinden, tot de grijze oudheid op. In het September-nummer van „de Gids" van 1892, verscheen van de hand van den Heer J. S. Speijer een uitstekend geschreven artikel, getiteld: „*De maan in nood*", waarin dit onderwerp met studie is behandeld en waarin de schrijver aantoont, dat dit bijgeloof o. a. ook op volkomen dezelfde wijze bestond bij de oude Romeinen. Volgens hem maken Martialis, Tacitus, Plutarchus, Livius, Ovidius, Juvenalis en de astroloog Manilius er gewag van in hunne werken.

Bij de Romeinen trachtte men evenzeer door het slaan op bekkens of trommen, door trompetgeschal, het schieten in de richting van het verduisterde hemellichaam met werpgeschut enz. den aanrander te verdrijven. Ook op Sicilië bestond volgens Theocritus, dit gebruik reeds vóór de Romeinsche overheersching.

Later werd door de bisschoppen tegen dit heidensche bijgeloof met kracht te velde getrokken, niet omdat deze zich eene betere verklaring van het feit konden geven, doch wijl zij beweerden,

dat wij in God's macht waren, dat wij in hetgeen Hij ons toezond, moesten berusten en dat Hij macht genoeg had om alleen het onheil van ons af te wenden. Toch vinden wij bij de Christelijke volken het gebruik om door veel rumoer den aanrander op de vlucht te drijven nog tot in de 14de eeuw voortduren en hier en daar bestaat het in Europa zelfs nog. Bij de oude Hindoes en Buddhisten vinden we hetzelfde bijgeloof.

Bij de Romeinen dacht men bij maansverduistering aan eene aanranding der maan door de beruchte Thessalische heksen en is het dus niet onwaarschijnlijk dat het van Griekschen oorsprong is.

Men heeft wel eens de gissing uitgesproken, zegt de schrijver van bedoeld artikel, dat de Romeinen zich voorstelden, dat bij eene maan-eclips de zon zijne zuster de maan ging bezoeken; maar dit komt hem om verschillende redenen onwaarschijnlijk voor. Mij komt dit hierom minder onwaarschijnlijk voor, wijl, zooals we weten, geheel hetzelfde geloof niet alleen bij de Atjehers, doch bij zeer vele andere volken van den Archipel voorkomt. De Atjehers spreken zelfs van eene onnatuurlijke copulatie tusschen *zon* en *maan*, die als broeder en zuster worden beschouwd. De Turken en Mohammedanen (buiten Indonesië) maken, volgens SCALIGER, hetzelfde misbaar bij maan-eclipsen. Volgens GRIMM vinden wij hetzelfde bij enkele Siberische stammen, op Groenland, bij de bewoners der Zuidzee-eilanden, enkele negervolken en een aantaal Indiaansche stammen van Zuid- en Noord-Amerika.

Ook andere schrijvers (BANCROFT, WALDECK) maken melding van dit gebruik in verschillende deelen van Amerika. Het bestaat nog algemeen bij de Chineezen [1]), en dat het ook bij de Chineezen, die in onzen Archipel verblijf houden, voorkomt, is immers aan ieder voldoende bekend, die geen vreemdeling in Indië is. Deze beweren dat de maan (resp. de zon) dan door een draak wordt ingeslikt, om later weer door dit monster uitgebraakt te worden, wanneer men nl. genoegzaam leven maakt. Bij gedeeltelijke verduistering wordt de maan voor een gedeelte door het ondier in den bek genomen en daarna weer uitgeworpen. Ditzelfde geloof vindt men op

1 RÉVILLE, La religion chinoise.

Siam (Pater GUI TACHARD 1686). Ook bij sommige Minangkabauers schijnt het geloof te bestaan dat zon of maan, bij verduistering, door een zevenkoppig monster wordt ingeslikt. Meer algemeen is daar evenwel het geloof, dat in zulk geval zon of maan ziek is [1]). De bewoners van Birmah beweren dat er acht planeten zijn; eene dezer, met name *Rahu*, is onzichtbaar en de oorzaak van de eclipsen. Het is een groot monster, dat van tijd tot tijd zon en maan in zijn mond neemt of onder zijne kin verbergt; in 't eerste geval heeft men eene totale, in het tweede eene partiëele zons- of maansverduistering. Buiten Siam (zie boven) en Birmah vindt men ook in andere deelen van Achter-Indië dit geloof. Door veel rumoer wordt het monster gedwongen zijne prooi los te laten.

Dat het gebruik en het bijgeloof, hetwelk er aan verbonden is, nog bij veel meer exotische volken wordt aangetroffen dan boven geciteerd zijn, is aan geen twijfel onderhevig en juist die algemeene verspreiding kan als een bewijs te meer gelden, dat het tot een uiterst ver verleden opklimt.

De beschouwingen der Atjehers over andere natuurverschijnselen houden met de voorgaande tamelijk gelijken tred. Men stelt zich de aarde voor als een grooten bol, die gedragen wordt door een groot zwart rund. Dit rund staat op een groot ei, dat weer op een reusachtig grooten witten visch ligt, die in een onmetelijk groot waterreservoir, de wereldzee, drijft. Van tijd tot tijd komt een of ander insect aangevlogen en steekt het rund met zijn angel. Door zijne pogingen om het insect af te schudden trilt de aarde en zoo ontstaat eene aardbeving (*gĕmpa*) die steeds door eene algemeene ramp wordt gevolgd en om welke te bezweren, op raad van den *tĕngkoe* alweer, gemeenschappelijke offerfeesten worden aangericht. Sommige lieden, die pas een na familielid door den dood hebben verloren, geven ook nog wel afzonderlijke *kandoeri's*, wijl ze zich voorstellen, dat het familielid *d'outre tombe* in benarde omstandigheden verkeert en, door aan de aarde te schudden, daarvan aan de achtergeblevenen kennis geeft en hunne hulp inroept, welke hulp dan bestaat in het aanbieden van een offermaal aan *toean Allah*, ten einde hem daardoor zachter te stemmen.

1) J. L. VAN DER TOORN, o. c.

Dat de aarde door eene koe gedragen wordt is niet specifiek Atjehsch, doch vrij algemeen Mohammedaansch; in de verklaring van het ontstaan van eene aardbeving vindt men hier en daar onder de Mohammedaansche volken variaties; de meest algemeene is wel dat de aarde op een der horens van eene koe gedragen wordt en dat de koe zoo nu en dan de aarde op den anderen horen overwipt. De Minangkabauer stelt zich de aarde voor als eene platte schijf, rustende op de puntige horens van een vervaarlijk groot rund. Dit dier staat op een ei, dat gelegen is op den rug van een visch, die rondzwemt langs de oppervlakte van de onmetelijke wereldzee. Wanneer eenig insect de onbeschaamdheid heeft, zich eene rustplaats te kiezen in het oor van dat rund, schudt dit dier den kop en de aarde beeft [1]). Dit is dus bijna dezelfde voorstelling als die de Atjeher zich er van maakt.

Dat een of ander dier de aarde draagt en dat door de beweging van dit dier aardbeving ontstaat is een ook buiten de Mohammedaansche wereld verspreid geloof. Zoo gelooven de Amerikaansche roodhuiden, en ook de Kalmukken, dat de aarde door een reusachtigen schildpad, de Kamtschadalen dat zij door een hond gedragen wordt.

Vrij algemeen heerscht op Atjeh het geloof, dat zich op de maan een reusachtig groote wereldboom, een *sĕrĕbak rasa* (*Anona reticulata L.*) bevindt. Een groote tak is in vroegere eeuwen van dien boom afgebroken en ergens in Arabië, volgens anderen in Britsch-Indië neergekomen en heeft toen een zondvloed (*ijĕr bĕna*) verwekt, waardoor veel land is verzwolgen; nog een tak is gebroken doch nog niet neergevallen; zoodra die te een of anderen tijd boven Atjeh neerkomt zal ook dat land niet meer bestaan.

Ik kon niet te weten komen, welke rol deze boom in de mythen der Atjehers speelt, doch vermeen wel, dat zij van invloed is op het bestaan, het lot der aarde en dus op alles wat daarop leeft.

Iets dergelijks vinden wij ook in verschillende Indo-Germaansche scheppingsmythen; ik herinner hier slechts aan den wereldboom *Yggdrasil*, in de *Edda* herhaaldelijk genoemd. Ook bij de Minang-

---

1) J. L. van der Toorn o. c.

kabauers der Padangsche Bovenlanden vinden wij, volgens VAN DER TOORN, ongeveer hetzelfde. In het zilverlicht der platte maanschijf, zegt hij, spiegelt zich de schaduw af van een reuzenwaringin, wiens bovenste bladerenvlakte naar beneden is gekeerd. In de koele schaduw van dien reus jubelen en dartelen de *bidadaris*, de overschoone vrouwelijke hemellingen, totdat zij, spelensmoede, zich ter ruste vleien in sierlijke wiegen, zoo duidelijk zichtbaar als men, bij volle maan, door een zijden doek de nachtvorstin aanschouwt.

Een regenboog is, volgens Atjehsche begrippen, eene reusachtige slang (*oelĕĕ arèĕ*); de onderste kleuren van den regenboog vormen den buik van het dier. Men stelt zich voor dat ergens in zee een groot en schoon land ligt, dat geheel door daemonen wordt bewoond. De slang (een mannetje) nu is de opperste der daemonen. Van tijd tot tijd bevangt hem de lust om het wijfje, een even groot exemplaar, dat op een ander groot eiland verblijf houdt, te bezoeken. Wanneer zijne lusten verzadigd zijn, keert hij naar zijn land terug; men ziet hem soms duidelijk in de aarde verdwijnen, evenals ook het wijfje, als ze haar echtvriend een eindweegs is tegemoet gekomen of hem een eind heeft teruggebracht. De verschijning van een regenboog wordt overigens niet als een bijzonder geluk of ongeluk aanbrengend verschijnsel beschouwd. Uit eerbiedige vrees voor het monster zal evenwel een Atjeher nimmer met zijn vinger naar een regenboog (*bĕnĕng radja timoh*) wijzen.

Donder (*gĕlantĕĕ*) en bliksem (*kilat*) worden het menschdom door *Allah* toegezonden, dus juist zooals, in weerwil van de vorderingen in de wetenschap, thans nog iedere moderne godsdienst het predikt. Bliksem is het vuur, dat uit den hemel komt neervallen, doch eene verklaring van den donder heeft mij geen Atjeher kunnen geven. Wel spreken ze van den toorn van *Allah* en van dondersteenen (*gigoi gĕlantĕĕ*), die volgens algemeen Indonesische begrippen, in de nabijheid van een boom of iets dergelijks gevonden werden, waarin de donder (niet de bliksem) geslagen is.

De Maleiers noemen die steenen eveneens *gigi goentoer*; het zijn wigvormig geslepen vuursteenen, natuurlijk overblijfselen uit den tijd, toen men alleen nog van vuursteenen gereedschappen en wapenen gebruik maakte. In afwijking van het bijna algemeen aan-

genomen idee, dat dondersteenen bepaald steenen en wel van vuursteen zijn, zegt de Atjeher dat ze van ijzer zijn. Gezien had evenwel geen enkele Atjeher, wien ik er naar vroeg, zulk een steen.

De Atjehers zijn over 't geheel zeer bevreesd voor onweder, vooral als het eenigszins hevig is. Indien daartoe gelegenheid bestaat, vluchten ze al spoedig binnenshuis en blijven daar zoolang totdat de bui over is. De moeders haasten zich bij een erg onweder, om alweer bij wijze van bezwering, hare kleinere kinderen eenige sirihkalk achter de ooren te smeren. Bij volwassenen schijnt dit bezweringsmiddel zeker niet te helpen, immers bij deze wordt het niet aangewend. Bezweringsmiddelen, ten einde niet door den bliksem getroffen te worden, vindt men zelfs in Europa onder beschaafdere volken. Daar toch waar men in Katholieke landen op hoogten en bij waterscheidingen weerkruisen plaatst, dat zijn kruisen van hout ter hoogte van drie à vier meter, met drie dwarsbalken en de doornenkroon van Christus alsmede de nagels waarmee het lichaam aan het kruis bevestigd zou moeten zijn, en die, na door de kerk gewijd te zijn, het vermogen bezitten om het onweder buiten de plaats te houden; waar men in bergstreken door den priester gewijde wilgentakken in de zoogenaamde windgaten der bergen, waaruit de onweders, zooals men gelooft, opstijgen, neerlegt; waar men elders weer de klokken van kerken en kapellen gaat luiden, vuren ontsteekt van door den priester gewijd hout, stukjes geschut afschiet, naar een Madonnabeeldje grijpt, een stuk van een psalm of een Ave Maria opdreunt, een kruis slaat en dergelijke meer bij het naderen van een onweder, daar beoogt men natuurlijk hetzelfde doel als de Atjehsche moeder, die haar kind sirihkalk achter de oortjes smeert; men wil de kwade uitwerking van het onweder keeren.

Waarlijk, wanneer wij zoo eens ten onzent onder de volksgebruiken rondsnuffelen, dan vinden wij van bijna alle bijgeloovige gebruiken bij de door ons zoo onbeschaafd uitgekreten volken analoga in het zoo beschaafde Europa. Het eenige verschil is, dat ze in Europa niet zoo algemeen verspreid zijn, in weerwil dat vooral de geestelijkheid ijverig zorg draagt voor hunne verspreiding.

Zoogenaamde vallende sterren (*èk bintang*, woordelijk „faeces van

sterren") worden beschouwd als afval van sterren; daar ze tijdens haar val uitdooven, veronderstelt men, dat Allah de *èk bintang* door een geheimzinnig wezen doet opvangen en in zee werpen, wijl zij immers, op de aarde aanlandende, groote onheilen zouden veroorzaken.

Van meteoorsteenen heeft men hier blijkbaar nooit gehoord, ten minste de personen die ik daarover ondervroeg, verklaarden mij, zoo iets nooit gezien en ook van anderen daarover nooit gehoord te hebben. Men hecht aan vallende sterren hoegenaamd geen heil- of onheilspellende beteekenis.

Langdurige droogte, evenzeer als overstrooming, wordt beschouwd als eene bezoeking, die Allah het menschdom toebrengt voor slechte daden. Laat in den regentijd de regen lang op zich wachten, zoodat men vreest dat de tijd voor den rijstaanplant zal verloopen en dus de oogst zal mislukken, en wanneer bepaalde gebeden niet hebben geholpen, dan gaan de lieden, zoowel vrouwen als mannen, in groote karavanen naar de *koewala* (rivier-monding) bij de kampong *Lampoeëh*, alwaar zich een groot rotsblok aan de kust bevindt; in dat rotsblok is een grot, die deels onder, deels boven water is. Nadat allen in de *koewala* een bad hebben genomen wordt een *kandoeri* aangericht en een stuk uit den Koran voorgelezen, waarbij de eindwoorden door de massa worden uitgegild. Een deel van het offermaal wordt op een soort vlotje gelegd en in zee gedreven.

Natuurlijk is aan die grot eene legende verbonden. Zij is de volgende: Eeuwen geleden was er een man, die naar het gebergte ging, om rottan te snijden. Op zijn weg derwaarts vond hij twee groote eieren van de reuzenslang *Naga*. Hij bracht die eieren naar huis, kookte ze en at ze op; het viel hem evenwel op, dat er geen dooier in zat, doch alleen het wit van het ei. Na het eten kreeg hij een geweldigen dorst en vroeg om water; men bracht hem eene kom water, doch dat was niet genoeg; men bracht hem al meer water, doch zijn dorst werd niet gelescht. Daarop ging hij zelf naar de put, die hij in een oogenblik leegdronk; zelfs de rivier, die in de nabijheid van zijne woning voorbijstroomde, was spoedig leeggedronken; toch bleef zijn dorst onleschbaar. Uit wanhoop, want al het water in de buurt was verbruikt, ging hij naar de *koewala*,

ging de grot binnen en laafde zich daar aan het brakke water, doch hij keerde nimmer weer uit de grot terug.

Wanneer men nu ter bedevaart naar die grot gaat, dan moet er steeds een der nakomelingen van den zoo geheimzinnig verdwenen waterman bij zijn, anders helpt het niet; doch niemand zou ook zonder naneef van dien drinkebroer gaarne derwaarts gaan, wijl in de nabijheid van de grot, welke *ĕmpai loeloe* heet, eene massa booze geesten rondzwerven, die alleen door de tegenwoordigheid van een familie-lid binnen de grot de vlucht nemen.

Werkelijk bevinden zich hier eene massa personen, die zich als familie-leden van den armen rottansnijder uitgeven en natuurlijk uit de verplichte tegenwoordigheid bij de plechtigheid munt slaan.

Van alle opgenoemde verklaringen en handelingen vinden we zoo in als buiten den Archipel eene massa tegenhangers in verschillende vormen en 't zou mij te ver leiden, indien ik daarvan eene opsomming gaf. In bijna iedere ethnologische beschrijving van eenig uitheemsch volk vindt men daarvan gewag gemaakt.

Ten einde dit hoofdstuk aan te vullen, wil ik hier nog plaats geven aan een paar feiten, die wel is waar geen direct verband houden met het vorige, maar toch hier het best op hunne plaats zijn.

Het geloof aan in steenen veranderde menschen, elders in den Archipel zeer verbreid, heb ik op Groot-Atjeh niet gevonden; evenmin schijnt men hier iets te weten van voetafdrukken van heiligen. Wel wijst men u op Atjeh's Westkust, nl. op het kustplaatsje *Telok tapak toean*, door ons in *Tampat toean* herdoopt, twee aardheuveltjes, waaronder de voetstappen van een heilige zouden begraven zijn, alsmede een afdruk van een grooten voetstap in een steen. Die aardheuveltjes, welke men over die vermeende voetstappen heeft opgeworpen, worden feitelijk als heilige graven (*kramat*) beschouwd. De plaats heeft daaraan haar naam te danken, *tapat* nl. beteekent voetspoor of zool. Vlak bij dit plaatsje is bij ebbe in zee, dicht bij den wal een steen te zien, die gehouden wordt voor een in steen veranderden tulband van een oelama. De visschers houden het voor een goed teeken, indien ze met hun prauw dien steen even kunnen aanraken en zullen dit ook zelden verzuimen, wijl

hun dit eene goede vangst belooft. Dit is alleen bij laag water mogelijk.

De legende, daaraan verbonden, is volgens mijne berichtgevers de volgende: „In oude tijden woonde aldaar in het gebergte eene schoone prinses, die door eene groote slang (*naga*) werd bewaakt. Op zekeren dag, terwijl de slang sliep, kwam er een vreemd schip op de reede. De bemanning, aan wal gekomen, zag de prinses en schaakte haar. Toen de *naga* ontwaakte en de prinses miste, was zij erg boos en daar zij vermoedde, dat zij aan boord van het vreemde schip zoude gebracht zijn, wierp zij zich in zee om derwaarts te zwemmen en zij zou daar zeker dood en verderf aangericht hebben, ware het niet, dat zich toevallig een *oelama* op het strand bevond, die van *Tangga bĕsi* kwam en juist naar de baai moest, in welker nabijheid hij zich bevond. Hij stond toevallig op een grooten steen toen de *naga* zich in zee wierp, doch hij trok fluks zijne kris en wierp die de slang met zulk eene kracht na, dat zijn tulband mee in zee viel en onmiddellijk in een steen veranderde, die sedert den naam heeft van *batĕĕ koepia.*

De kracht, die hij aanwendde, was zoo groot dat zijn voet een afdruk in den steen maakte. De kris, na de slang getroffen te hebben, viel in zee, veranderde eveneens in een steen en heet dus sedert dien tijd *batĕĕ toengkat.* De slang vluchtte met zulk eene kracht dat zij het eiland, sedert *Poelau doea* genaamd en dat vroeger één geheel was, in tweeën splitste. Waar de *naga* sedert dien tijd gebleven is, weet niemand. De *oelama* leefde nog lang na dien, ging daarna naar *Poelau Nassau*, een der *Banjak*-eilanden, eenige mijlen ver zuidelijk van *Tapak-toean* en ongeveer juist tegenover *Singkel* aan de Westkust gelegen, op welk eiland hij ook stierf en waar nog zijn graf, als dat van een heilige, vereerd wordt.

De Heer K. F. H. van Langen geeft, in zijne beschrijving van Atjeh's Westkust, voorkomende in het tijdschrift van het Aardrijksk. Genootschap van 1887, eene eenigszins andere lezing van de legende, volgens welke o. a. de geschaakte prinses de dochter is van een zevenhoofdig slangenpaar en ook de *kramat* op *Telok tapak toean* als het graf van den *oelama* wordt beschouwd. Zeker is het, dat men op *Tapak* (*tampat*) *toean* een kramat heeft, die veel bezoek

lokt, vooral van personen, die ter vischvangst gaan. Voor het overige komen de beide lezingen tamelijk wel met elkaar overeen. Dit nu is het eenige, wat men mij wist te verhalen van in steen ingedrukte voetstappen.

Ik herinner er aan, hoe anders in de Mohammedaansche wereld het geloof aan in steen achtergebleven of wel versteende voetstappen van den Profeet of sommige heiligen zeer algemeen verspreid is. Ook heiligen der Christelijke kerk waren in staat voet-indrukken in steen achter te laten of liever de steenen door hun tred te verweeken, zoodat een afdruksel daarin achterbleef. In *Catania* toont men u in de gevangenis nog de voet-afdruksels van de heilige AGATHA; hetzelfde wordt van eenige mannelijke heiligen, o. a. den heiligen JACOB verteld. In *Mekka*, bij de *Kaäba*, toont men den vreemdeling de voetstappen van den aartsvader ABRAHAM. De Buddhisten hebben eveneens hunne heilige voet-afdruksels, o. a. op Ceylon op den top van den Adamspiek, waar BUDDHA, uit den hemel neergedaald, het eerst de aarde aanraakte, waarna hij zich naar *Makoena* in *Siam* begaf. Zelfs bij verschillende Mexikaansche volksstammen en bij sommige negerstammen vinden we dit bijgeloof terug [1]).

Het behoeft nauwelijks vermelding dat het aninisme in die mate den Atjeher bezig houdt, dat hij zich alle dingen in de natuur als bezield voorstelt; de zee, de rivieren en beken, bijzondere bronnen, bergen, rotspunten, grotten enz. worden verondersteld bezield of door bijzondere wezens bewoond te zijn, die hunne kracht als 't ware aan het water, den berg enz. overdragen.

Zij aanbidden of vereeren zulke als bezield veronderstelde dingen in den regel niet, hoezeer ook het op een vlotje laten afdrijven van een deel van het offermaal bij langdurige droogte, zooals wij dat zooëven bespraken, als een offer aan een veronderstelden watergod kan worden opgevat, en ook vele gebruiken, die in den loop dezer schets reeds zijn besproken, misschien in deze categorie tehuis behooren en als een overblijfsel uit den heidentijd van Atjeh zijn op te vatten. Op de Westkust van Atjeh, nl. in *Pasei*, moet zich een

1) Zie over dit onderwerp uitvoeriger: ANDREE, „Ethnographische Parallelen und Vergleiche", Stuttgart. 1878 p. 94.

groote eivormige steen bevinden, die als het ei van een reusachtig wangedrocht, een *gĕrĕda* (*goeroeda*) wordt beschouwd; deze steen nu wordt niet bepaald als heilig beschouwd, doch men komt niet in de nabijheid, uit vrees, dat de geheimzinnige vogel plotseling zal neerdalen om den nieuwsgierige te verslinden.

Zooals bekend is, bestond in vroegere eeuwen, naar verhaald wordt, het gebruik, om bij den bouw van een voornaam gebouw, een kind levend onder den hoofdpijler van het gebouw te begraven, als zoenoffer voor de booze geesten, welke op die plaats hun verblijf hielden. Dit gebruik, dat in de oudheid, volgens de legenden, zelfs in Europa moet bestaan hebben, waar men nog vele gebouwen aanwijst, waarbij dit zou hebben plaats gehad, moet ook in onzen Archipel eens tamelijk algemeen geweest zijn. In latere tijden heeft men dit menschenoffer vervangen door een dieroffer, meestal een levenden haan. Nog later heeft men daarvoor een ei in de plaats gesteld. Volgens het verhaal nu, dat op Atjeh nog bestaat, moet bij den bouw van den grooten Missigit, die in 1873 door ons, na veel bloedverlies is veroverd, eveneens een knaap levend onder de ingangspoort begraven zijn. Dit moet ongeveer in 1676 plaats gevonden hebben, wijl het bekend is, dat de voorgaande groote moskee onder de regeering van de Sultane *Noeroe'l-alam*, die van 1675—1677 regeerde, tegelijk met het vorstelijke paleis door een hevigen brand is vernield. Of toen ook bij den opbouw van het paleis hetzelfde heeft plaats gehad, wist men mij niet te zeggen. Thans bestaat dit gebruik bij den aanleg van groote Atjehsche gebouwen niet meer en is ook niet door andere offers vervangen. In het hoofdstuk dat over huisbouw handelt, kom ik nog uitvoeriger op dit onderwerp terug.

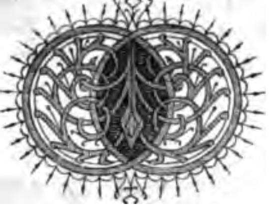
ERRATA.

Bl. 16, r. 18 v. b. *staat:* XII, *lees:* XXII.
„ 24, „ 13 „ „ „ idat, „ idah.
„ 26, „ 5 v. o., *achter het woord* „toegekend", *bij te voegen:* dan zult gij haar de helft geven van hetgeen gij haar hebt toegekend.
„ 30, „ 25 v. b. *staat:* boe, *lees:* boer.
„ 36, „ 29 „ „ „ Imam, „ Imĕm.
„ 38, „ 9 „ „ „ broeders, *lees:* broeder.
„ 43, „ 2 „ „ „ pĕnika, „ pĕnikah.
„ 55, „ 13 „ „ „ mebbagia, „ mĕbhagia.
„ 82, „ 2 v. o. „ van den man, *lees:* van de vrouw.
„ 98, „ 7 v. b. „ Sultane, *lees:* Sultan.
„ 98, „ 19 „ „ „ Sultane, „ Sultan.
„ 105, „ 3 „ „ „ hĕmoedéĕ, „ kĕmoedéĕ
„ 112, „ 21 „ „ „ citius pubescuat, citius senesceat, *lees:* citius pubescunt, citius senescunt.
„ 112, „ 4 v. o. „ sebat, *lees:* oebat.
„ 129, *opschrift*: Zwangerschap, „ Bevalling.
„ 130, r. 17 v. b. *staat:* Tĕngkoei, *lees:* Tĕngkoe.
„ 135, „ 14 „ „ „ sĕhé, *lees:* sĕké.
„ 140, „ 29 „ „ „ sĕdati, „ sadati
„ 151, „ 3 „ „ „ koenjĕt, *lees:* koenjit.
„ 157, „ 17 „ „ „ hakikat, „ hakikah.
„ 167, „ 23 „ „ „ wordt door vrouwen, vooral zelfs, *lees:* wordt, door vrouwen vooral, zelfs.

Bl. 172 en 173 *staat eenige malen:* „do nadi idi", *lees telkens:* „do nada idi".

„ 181, r. 8 v. b. *staat:* zijn honden, *lees:* zijn van honden.
„ 188, „ 4 „ „ „ timong, *lees:* timang.
„ 188, „ 23 „ „ „ drinkt, „ geeft.
„ 216, „ 3 „ „ „ serĕĕng, „ oerĕĕng.
„ 227, „ 11 „ „ „ ᾗμεν δ'ἐτοίμοι, *lees:* ἧμεν δ'ἕτοιμοι.
„ 227, „ 11 „ „ „ πῦς διέςπειν, *lees:* πῦρ διέρπειν.
„ 241, „ 19 „ „ „ tèngŏk, *lees:* tèngŏh.
„ 242, *onderste regel*, *staat:* s, *lees:* is.
„ 243, r. 24 v. b. *staat:* serĕĕng, *lees:* oerĕĕng.
„ 243, „ 35 „ „ „ serĕĕng, „ oerĕĕng.
„ 247, „ 11 „ „ „ ziet nu, „ ziet na.
„ 251, „ 1 „ „ „ Batakus, „ Batatus.
„ 251, „ 34 „ „ „ satirus, „ sativus.
„ 257, „ 4 „ „ „ Rnb, „ Rxb
„ 258, „ 22 „ „ „ seroi, „ oeroi.
„ 262, „ 7 „ „ „ Inodophais, *lees:* Inodaphnis.
„ 287, „ 19 „ „ „ veertien, „ zestien.
„ 320, „ 19 „ „ „ carminatica, „ carminativa.
„ 334, „ 5 „ „ „ en den, „ en een.
„ 336, „ 30 „ „ „ hirsatala, „ hirsatula.
„ 372, „ 3 „ „ „ nog zeer weinig, *lees:* nog zoo weinig.
„ 373, „ 28 „ „ „ de vuist er, *lees:* de vuist hem.
„ 394, „ 10 „ „ „ door de aarde, *lees:* door de zon.

De correctie der proeven is hier te lande geschied, naar het handschrift. Vandaar dat deze lijst van errata noodig wordt geacht; in het werk komen tallooze vreemde woorden voor, waarvan de juiste spelling uit het handschrift niet altijd was op te maken.

LEIDEN, BOEKDRUKKERIJ VAN E. J. BRILL.

[redacted]

